

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ZOSIMUS'UN PAGAN PERSPEKTİFİNDEN BATI ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ: *HISTORIA NOVA* ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tuğçe ÜNVER

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

MAYIS – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ZOSIMUS'UN PAGAN PERSPEKTİFİNDEN BATI ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ: *HISTORIA NOVA* ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Tuğçe ÜNVER

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez sınavı 15.05.2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	BAŞARILI
Prof. Dr. Turhan KAÇAR	BAŞARILI
Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ	BAŞARILI
Prof. Dr. Mükerrerrem Bedizel AYDIN	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN	BAŞARILI

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	TUĞÇE ÜNVER
Öğrenci Numarası	:	1260D12007
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Tarih
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: Historia Nova Örneği
Benzerlik Oranı	:	% 6

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

11/02/2020

[Signature]

Sakarya Üniversitesi ..... Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....

İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Haşim Şahin

Tarih: 11/02/2020

İmza: *hasimsahin*

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖN SÖZ

İstanbul Üniversitesi Latin Dili ve Edebiyatı bölümünde okurken bölümümüz tarafından her yıl düzenlenen “Navisalvia – Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı”nın 2009 yılı etkinliğine konuşmacı olarak katıldığı gün tanışma fırsatı bulduğum Prof. Dr. Turhan Kaçar'a, aynı yıl Pamukkale Üniversitesi'nde başlayan yüksek lisans eğitimimden bu yana akademik sürecimin her aşamasında bilgisini ve ilgisini esirgemediği için minnettar olduğumu belirtmek isterim. Aynı şekilde lisans eğitimimde üzerimde büyük emeği olan, akademik kariyer yapmam konusunda beni cesaretlendirerek Prof. Dr. Turhan Kaçar ile çalışmaya yönlendiren ve doktora dönemimde de tez savunma sınavım dahil her daim yanımda olan Prof. Dr. Bedia Demiriş'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

2012 yılında biten yüksek lisans eğitimimin ardından Sakarya Üniversitesi'nde devam eden akademik hayatım boyunca fikri desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Turhan Kaçar'ın tavsiyesi üzerine, “Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküş: Historia Nova Örneği” konusunu inceleme kararı aldığımız bu çalışmada danışmanlığımı üstlenerek savunmaya kadar öneri ve görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Haşim Şahin'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitelerimde bulunan Prof. Dr. Fuat Aydın ile doktora tez savunma komitemde yer alan Prof. Dr. Mükerrerem Bedizel Aydın, Dr. Öğr. Üyesi Kutlu Akalın'a eleştiri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Almanya Tübingen Üniversitesi'ne gitmemde büyük yardımları olan, orada bulunduğum süre boyunca gerçekleştirilen tüm toplantı, konferans ve diğer akademik etkinliklere katılmamı sağlayan ve tez araştırmam konusunda dikkate değer katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Federico Montinaro'ya şükranlarımı sunarım. Bunun yanı sıra çalışmamın tüm aşamalarında her daim ufuk açıcı fikirlerini ve bilgisini benimle paylaşarak hem çalışma azmimi arttıran hem de olası hatalardan dönmemi sağlayan çok sevgili dostum Arş. Gör. Ceren Pilevneli ile yüksek lisans dönemimden bu yana araştırmalarımnda karşılaştığım her türlü teknik aksaklığı aşmam konusunda yardımcı olan kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Burak Çıtır'a çok teşekkür ederim. Ayrıca 2014-2018 yılları arasında verdikleri “Doktora Araştırma Bursu” desteğinden dolayı Türk Tarih Kurumu'na teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak beni hayata hazırlayan aileme ve hayatımın her evresinde maddi manevi desteğini esirgemeyen, yorulmadan tüm sorunlarıma çözüm üreten ve her koşulda varlığıyla güç veren canım babam Muammer Ünver'e tüm kalbimle teşekkür ederim.

Çalışmamı, en büyük motivasyon kaynağım olan kedim Bambina'ya ithaf ediyorum.

Tuğçe Ünver

15.05.2020

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KONUYA İLİŞKİN LİTERATÜRÜN DURUMU.....	17
1.1. <i>Historia Nova</i> 'nın Başlıca Edisyonları ve Çevirileri.....	17
1.2. Zosimus ve <i>Historia Nova</i> Üzerine Yapılmış Tez ve Makale Çalışmaları	18
1.3. Konuya İlişkin Antik Kaynakların Durumu	21
1.4. Konuya İlişkin Modern Literatürün Durumu	27
BÖLÜM 2: ZOSIMUS VE <i>HISTORIA NOVA</i>	42
2.1. Zosimus'un Yaşamı.....	42
2.2. <i>Historia Nova</i> 'nın Amacı, Konusu ve Üslubu	51
2.3. <i>Historia Nova</i> İçin Kullanılan Kaynaklar.....	62
BÖLÜM 3: ZOSIMUS VE PAGAN İMPARATORLUK.....	91
3.1. Augustus'tan Diocletianus'a Roma İmparatorluğu ve Zosimus	91
3.2. <i>Historia Nova</i> 'da Iulianus	107
BÖLÜM 4: ZOSIMUS VE HİRİSTİYAN İMPARATORLAR.....	117
4.1. Zosimus ve İmparator Constantinus	117
4.2. Zosimus ve İmparator I. Theodosius	130
BÖLÜM 5: <i>HISTORIA NOVA</i> VE BATI ROMA'NIN ÇÖKÜŞÜ.....	145
5.1. Zosimus'un İmparatorluğun Çöküşü Üzerine Düşünceleri	145
5.2. <i>Historia Nova</i> 'da Hunlar: Kavimler Göçü	153
5.3. <i>Historia Nova</i> 'da Gotlar: Alaric'in Roma'yı İşgali (İS 410)	163
SONUÇ	182
KAYNAKÇA.....	192
EKLER	215
ÖZGEÇMİŞ	248

KISALTMALAR

ABD	: Anabilim Dalı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CAH	: Cambridge Ancient History
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
ILS	: Inscriptiones Latinae Selectae
İÖ	: İsa'dan Önce
İS	: İsa'dan Sonra
Krş.	: Karşılaştırmız
PLRE	: Prosopography of the Later Roman Empire
RIC	: Roman Imperial Coinage
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SHA	: Scriptores Historiae Augustae
vd.	: Ve Diğerleri

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: <i>Historia Nova</i> Örneği			
Tezin Yazarı: Tuğçe ÜNVER		Danışman: Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	
Kabul Tarihi: 15/05/2020		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 33 (ek) + 215 (tez)	
Anabilim Dalı: Tarih			
<p>II. yüzyılda Roma İmparatorluğu topraklarında Hıristiyanlığın yayılmaya başlaması, III. yüzyılda ortaya çıkan bunalım sürecinde meydana gelen iç savaşlar ve sınır bölgelerinde artan barbar tehlikesi ile IV-V. yüzyıllarda devam eden taht kavgaları ve teolojik tartışmalar Roma İmparatorluğu'nun değişen karakterinin ana faktörleridir. III. yüzyıldan itibaren imparatorluğu her anlamda olumsuz yönde etkileyen bu faktörler bugün yüzlerce araştırmacının ana konusunu oluşturan gerilemiş ve çöküş sürecinin doğmasına sebep olmuştur. Geç Antikçağ pagan ve Hıristiyan tarih yazarlarının eserlerinde detaylı bir biçimde ele alınan sürecin çağdaş yorumları modern tarih araştırmalarının yönünü belirlemiştir. Örneğin Edward Gibbon'un imparatorluğun Hıristiyanlaşması ve barbarlaşması sonucu zayıflamaya başladığı yönündeki iddiası Geç Antikçağ pagan tarih yazarı Zosimus'un <i>Historia Nova</i> adlı eserinde sunduğu görüşlerine dayanmaktadır. İS V.-VI. yüzyıllarda yaşamış ve VI. yüzyılın ilk çeyreğinde Grekçe olarak altı kitaplık bir "Roma Tarihi" kaleme almış olan Zosimus, eserinde gelecek nesillere Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün nedenlerini açıklamayı amaçlamıştır. Eser, Augustus'un imparatorluğundan Diocletianus'un yönetimine kadar kısa bir özetle başlamakta ve Got kralı Alaric'in 410 yılında Roma'yı işgali ile son bulmaktadır. Geleneksel Roma tanrılarına bağlı olan yazar, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden uyguladıkları politika sebebiyle özellikle Hıristiyan imparatorları sorumlu tutmuş ve imparatorluğun yıkılmasını eski Roma tanrılarının intikamı olarak görmüştür. Bu bağlamda dönemin Hıristiyan yazarları tarafından övülen Constantinus ve I. Theodosius <i>Historia Nova</i>'da uğursuzlukların nedeni olduğuna inanılarak suçlanırken, paganizmin gelişimi için çabalayan Iulianus övgü dolu sözlerle anılmıştır. Çalışmamızın temel amacı Roma İmparatorluğu'nun değişim-dönüşüm sürecini Zosimus'un <i>Historia Nova</i> adlı eseri aracılığıyla gözden geçirmek ve yazarın imparatorluğun çöküşü üzerine yaptığı yorumların bir değerlendirmesini sunmaktır. Bu amaçla Zosimus'un anlattıkları pagan ve Hıristiyan antikçağ tarih yazarlarının eserlerinde verdikleri bilgilerle karşılaştırma yöntemiyle analiz edilmiş ve <i>Historia Nova</i>'nın özgünlüğü sorgulanmıştır. Böylelikle Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve Bizans İmparatorluğu'nun doğduğu döneme dair çok önemli bir kaynak niteliği taşıdığı kabul edilen <i>Historia Nova</i>'nın farklı antik kaynaklar ışığında incelenmesi ile Roma tarihi çalışmalarına yeni bir yorum getirilmeye çalışılarak alana dair araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Zosimus, <i>Historia Nova</i> , Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü, Hıristiyanlık, Kavimler Göçü			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒
Title of Thesis: The Fall of the Western Roman Empire, as viewed by Pagan Zosimus: The case of <i>Historia Nova</i>			
Author of Thesis: Tuğçe ÜNVER		Supervisor: Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	
Accepted Date: 15/05/2020		Number of Pages: vi (pre text)+33 (app) + 215 (main body)	
Department: History			
<p>The spread of Christianity in the second century, civil wars that occurred during the third century crisis and the increasing barbarian threat along the borders as well as theological debates and the fights for the throne that continued in the fourth and fifth centuries are the key factors of the changing character of the Roman Empire. These factors that effected the empire negatively in every aspect caused the process of decline and fall, which is the main topic of the hundreds of studies today. The contemporary interpretations of the process which was discussed in detail in the works of the pagan and Christian historians of Late Antiquity have led the direction of the modern history researches. For example, Edward Gibbon's claim that the empire was weakened by the Christianization and barbarization process was based on the opinions that were declared in <i>Historia Nova</i> by Zosimus, the pagan historian of Late Antiquity. Zosimus who lived between the fifth and sixth centuries A.D. and wrote a "Roman History" composed of six books in Greek in the first quarter of the sixth century, aimed at explaining the causes of the fall of the Roman Empire for the future generations. The piece starts with a brief summary of the empire of Augustus to the rule of Diocletianus and it ends with the invasion of Rome by the Gothic King Alaric in 410. The author, committed to the traditional Roman gods, held especially the Christian emperors responsible for the fall of the Roman Empire due to their policies and perceived the fall of the empire as the vengeance of the old Roman gods. In this context, while Constantinus and Theodosius I who were praised by the Christian writers of the period were condemned for being responsible for the curse, Iulianus who worked for the advancement of paganism was commemorated with praises in <i>Historia Nova</i>. The main purpose of our research is to review the process of change and transformation of the Roman Empire through Zosimus' <i>Historia Nova</i> and to present an evaluation of his comments on the fall of the empire. For this purpose, the narrative of Zosimus is analyzed by its comparison to the information that takes place in the pieces of other pagan and Christian historians of Late Antiquity and the originality of <i>Historia Nova</i> is questioned. In this way, it is intended to contribute to the field by attempting to make a new comment on the Roman history researches through examining <i>Historia Nova</i>, which has been accepted as a significant source for the period in which the Western Roman Empire fell and the Byzantine Empire was born, in the light of the different sources of antiquity.</p>			
Keywords: Zosimus, <i>Historia Nova</i> , Fall of the Western Roman Empire, Christianity, Migration of Tribes			

GİRİŞ

İS III. – VII. yüzyılları kapsayan ve “tarihi çağlar” kavramı perspektifinde, Antikçağ’dan Ortaçağ’a geçişi temsilen Geç Antikçağ olarak adlandırılan dönem, Roma İmparatorluğu’nun her alanda değişim-dönüşüm evrelerini içine alması bakımından dikkate değerdir¹. Özellikle Roma İmparatorluğu’nun gerileyiş ve çöküşü konusu Antikçağ tarih yazıcılığının temel problemlerinden biri olmuştur. Geç Antikçağ’ın Hıristiyan ve pagan yazarlarının meseleyi kendi perspektiflerinden ele alarak ortaya koydukları eserleri bugün tarih araştırmalarının ana kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Tıpkı antikçağın tarih yazarlarında olduğu gibi modern tarihçilerin de konuya yaklaşımlarındaki çeşitlilik, konunun alt başlıklara ayrılarak incelenmesini gerektirmiştir. Ayrı zamanlarda ve mekanlarda yaşamış; inançları, kültür çevreleri ve eğitimleri farklılık gösteren birçok yazar Batı Roma İmparatorluğu’nun gerileyiş ya da çöküş sürecinin sebeplerine dair iddialarını sunduğu çalışmalar yapmışlardır. Çöküşü tetikleyen faktörler, konunun ana başlıklarından biri olmuştur ve Edward Gibbon’un ünlü eserinde sunduğu tez çoğunluğun kabulünü kazanarak klasikleşmiştir². Bu büyük tarihciye göre imparatorluğu yıkıma götüren iki unsur vardır: Barbarlaşma ve Hıristiyanlaşma. Gibbon’un çalışmasında sıkça atıfta bulunduğu ve imparatorluğun yok oluşuna tanıklık etmiş olan Geç Antikçağ pagan tarih yazarı Zosimus da aynı konuda aynı iki unsura odaklanmıştır³. Zosimus’un barbarlaşma ve Hıristiyanlaşma sürecini ele aldığı *Historia Nova (Ἱστορία Νέα)* adlı eseri günümüz Geç Antikçağ tarihi çalışmalarının eksik parçalarının tamamlanmasını sağlayacak niteliktedir.

Roma İmparatorluğu’nun sistemsal olarak zayıflaması, İS III. yüzyılda askeri başarısızlıklar, ekonomik krizler ve taht kavgaları sebebiyle bir bunalıma girme süreciyle

---

¹ Geç Antikçağ kavramının tanımı, ideolojik süreci ve kavramsal bağlamda Batı dünyası ve Türk tarih yazıcılığı için önemi hakkında bir değerlendirme için bkz. Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Celal Şimşek ve Turhan Kaçar, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 3-13.

² Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. John Bagnel Bury, Londra, Methuen and Co. Ltd., 1909-1914 ve John Bagnel Bury, *History of the Later Roman Empire*, New York, Dover Publications, 1958; Turhan Kaçar, "IV. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Yönetimi ve Bizans'ın Doğuşu", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, ed. Feridun Mustafa Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009 s. 174.

³ Gibbon’un görüşlerine dayanan “gerileyiş ve çöküş” paradigmasının karşısında yer alan “süreklilik ve dönüşüm” geleneğine dair farklı yaklaşımlar için bkz. Clifford Ando, “Decline, Fall and Transformation”, *Journal of Late Antiquity*, C. 1, S. 1, 2008, s. 31-60 ve Turhan Kaçar, “Roma’dan Sonra Akdeniz Dünyası ve Pirenne Tezi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 50, Ankara, 2009, s. 154-169

başlamış gibi görünmektedir. Modern literatürde “III. yüzyıl krizi” olarak tanımlanan süreç, geleneksel görüşe göre; imparatorluğun sonunu hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. İS III. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatorluğu’nun tarih sahnesinde yerini alan Diocletianus ile beraber imparatorluğun idari yapısında reformlar ve ardından gelen Constantinus’un uyguladığı yeniliklerle imparatorluğun değişim süreci hızlanmıştır. Ayrıca imparatorlukta bu yıllarda politik uygulamaların değişimi dışında, sosyo-kültürel ve dini gelişmeler de meydana gelmiştir. II. yüzyıldan itibaren kentlerde belirgin hale gelen Hıristiyanlık, zaman içerisinde imparatorluk bünyesinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Roma’da II. ve III. yüzyıllarda artan Hıristiyan nüfus zaman zaman kendini Roma dininin geleneksel tanrılarının tapımına adayan ve gizem kültlerine inanan hükümdarların baskılarına maruz kalmıştır. Başlangıç tarihi Nero’ya kadar indirilen ve Diocletianus’un emperyal gücü altında sıklaştırılan Hıristiyan zulümleri yerini, Constantius’un hükümdarlığında hoşgörü dönemine bırakmıştır. İlerleyen dönemlerde I. Theodosius’un kararı ile Hıristiyanlık, imparatorluğun resmi dini haline gelmiş ancak pagan inanış ortadan kalkmamıştır.

Hıristiyanlaşan dünyada bir pagan olarak varlığını sürdüren Zosimus Roma İmparatorluğu’nun değişim sürecinde tüm gelişim-dönüşüm evrelerinin farkında olan bir yazar olarak bildiklerini anlatmak istemiştir. Esasen amacı, ataları gibi sadece “gelecek nesillere olayları aktarmak” değil, “imparatorluğun çöküş hikayesini” anlatmaktır. Eserinin ilk kitabında ana temasına ilham kaynaklığı eden Polybius’a atıfta bulunarak anlatacaklarının sebebini açıklamıştır: “*Polybius Romalıların kısa sürede nasıl egemenliklerini kazandığını anlattı, ben de kısa süre içinde bunu nasıl kaybettiklerini anlatacağım.*”⁴. Zosimus’un, zihnindeki çöküş fenomeninin ilham kaynağı olan Polybius’un yönteminden etkilenerek yazmaya başladığı eserinin en dikkat çekici özelliği yine tıpkı Polybius gibi Roma İmparatorluğu’nun gidişatına geleneksel tanrıların etkisini vurgulamış olmasıdır. Polybius’taki, insanların ibadetlerini yerine getirmeleri sebebiyle huzura kavuşan tanrıların istenci ile hızla yükselen Roma dünyası, Zosimus’un tasvirinde düşüşe geçmiştir. Zosimus’un bu düşüşün nedenlerini açıklamaya çalışırken verdiği somut örneklerin arkasındaki tanrı anlayışı, *Historia Nova*’nın soyut temasının temelini oluşturmaktadır. Burada Zosimus’u bu türden bir eser yazmaya iten faktörlerin başında

---

⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 1.57.

gerçek bir Romalı olarak imparatorluğun idari sistemindeki yetersizlikleri eleştirme arzusunun yanı sıra geleneksel Roma dininin gördüğü zarara karşı bir savunma ihtiyacı duyması gelmektedir. Zira beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu topraklarında hayatlarına devam eden ancak inançlarının gerektirdiği gibi yaşamakta zorlanan paganlardan biri olarak Zosimus özellikle Augustinus gibi, eski tanrıların varlığını şiddetle reddeden yazarların suçlamalarına karşı inancını korumak istemiş olmalıdır⁵. Çünkü imparatorluğun yaşadığı krizlerin başlangıç noktasını Hıristiyanlık öncesi dönemlere dayandıran Augustinus ve aynı iddiaları sürdüren yakın dostu Orosius da Batı Roma'nın aldığı en büyük darbe olarak kabul edilen Roma'nın Alaric tarafından ele geçirilmesi konusunda Hıristiyanları sorumlu tutan paganlara karşı *De Civitate Dei*⁶ ve *Adversus Paganos*⁷ başlıklı birer *apologia* (savunma metni) ortaya koymuşlardır. Zosimus öncesi pagan yazarlara hitaben yazılan bu eserlerin temel argümanı pagan tanrıların evrenin işleyişine olumlu ya da olumsuz bir katkısının olmadığı yönündedir⁸. Özellikle Augustinus'un argümanını savunmak için Vergilius ve Livius gibi eski yazarların eserlerinde yer alan anlatıları kullanması Zosimus'u kışkırtmış ve endişelendirmiş gibi görünmektedir⁹. Zira bilindiği üzere bir Romalının eğitiminin temel ögesi, Hıristiyanlığın ortaya çıkmadığı dönemlerde üretilmiş olan edebi metinleri okumak ve bu metinler üzerine incelemeler yapmak olduğundan ilk Hıristiyan yüzyıldan itibaren eğitim sistemine dahil edilen retorik alıştırmaları ile değişen yazım geleneklerinin bir parçası hala klasik metinlerden faydalanmaktadır. Dolayısıyla bu avantajı kullanan Augustinus'un yöntemi bir Romalı olarak Zosimus'u kaygılandırmış olabilir. Unutmamak gerekir ki klasik metinlerde yüceltilen tanrılar halen Yunanlıların, Roma

⁵ Augustinus'un 397-400 yılları arasında kaleme aldığı eserinin ilk dört kitabında beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'ndaki pagan varlığına dair çizdiği panorama için bkz. Augustinus, *Confessiones*, 1-4.

⁶ "Tanrı Devleti", 413-426 yılları arasında oluşturulmuştur.

⁷ "Paganlara Karşı", 416-417 yılları arasında yazılmıştır.

⁸ Augustinus'un *De Civitate Dei* adlı eserinde açıkladığı tanrı anlayışı ve pagan tanrıların Batı Roma'nın çöküşüne etkisini reddettiği görüşleri için bkz. Augustinus, *De Civitate Dei*, 1. 1-2; 1. 6; 1. 30; 1. 33; 2. 3; 2. 23; 3.

⁹ 3. 17-20; 3. 23-24; 3. 27-30; 5. 1; 5. 22. Konuya dair modern bir yaklaşım için bkz. Emine Saadet Saadet Öner, *Augustinus'un Tanrı Devleti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 151-227. Ayrıca Paulus Orosius'un tanrı anlayışının Zosimus'un görüşleri ile karşılaştırmalı analizleri için bkz. Tamara Marcus Green, *Zosimus, Orosius and Their Traditions: Comparative Studies in Pagan and Christian Historiography*, New York University Department of Classics, Basılmamış Doktora Tezi, New York, 1974, s. 93-94; Walter Kaegi, *Byzantium and the Decline of the Roman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 1968, s. 113-114.

⁹ Augustinus'un faydalandığı eserler Vergilius, *Aeneas* ve Livius, *Ab Urbe Condita*'dır bkz. Öner, *Augustinus'un Tanrı Devleti*, s. 184-187.

Cumhuriyet döneminin ve Erken İmparatorluk devrinin tanrılarıdır. Aynı tanrıların her türlü kötülükten Roma'yı kurtardığına inanan ve Hıristiyanlığın gittikçe geliştiği Geç İmparatorluk Döneminde yaşamını sürdüren bir tarihçi için bu türden bir kaygı kaçınılmaz görünmekte ve onu Hıristiyan yazarların saldırılarına cevap vermeye teşvik etmektedir. Nitekim bunun üzerine Zosimus da eski Roma tanrılarının Roma'yı eskiden meydana gelen felaketlerde olduğu gibi şimdi de barbar tehlikesinden koruyacağını umut eden klasik eğitilmiş bir yazar olarak endişe içinde tarihini yazmaya başlamıştır.

Zosimus'un kendisine ve eserine dair kayda değer bilgiler edinmenin en sağlıklı yolu elbette, yazdıklarını dikkatlice okumaktan geçmektedir. Bu bağlamda ana kaynaklarımızdan ilki bizzat Zosimus'un kaleme aldığı ve günümüze tek elyazmasıyla ulaşılmış olan *Historia Nova*, diğeri de dokuzuncu yüzyıl yazarlarından biri olan Photius'un¹⁰ hazırladığı ansiklopedidir¹¹. Zosimus hakkındaki en kesin bilgimiz, bizzat kendisinin belirtmiş olduğu gibi Roma İmparatorluğu'nun "Yeni Tarihi"ni yeniden yazmaya koyulmuş olmasıdır¹². *Historia Nova*'nın günümüzde Vatikan'da bulunan elyazmasının "*Zosimi Comitibus et Exadvocati Fisci Historia Nova*" başlığı bu bilginin kaynağıdır¹³. Photius da aynı elyazmasından yararlanmış görünmektedir ki çalışmasının Zosimus'a ayırdığı bölümünde ilk olarak Zosimus'un bir devlet adamı (*comes*)¹⁴ ve emperyal hazinenin koruyucu avukatı (*advocatus fisci*) olduğunu kaydetmiştir¹⁵. Buradaki *comes* ya da kontluk, bir memur sınıfı aynı zamanda da bir onur ünvanı olup¹⁶ daha sonra Constantinus tarafından farklı görevlerle halk için çalışan yetkililere verilen

---

¹⁰ Photius, İS 810-893 yılları arasında yaşamış ve aralıklarla ancak uzun yıllar Constantinopolis'te patriklik yapmıştır. Kaleme aldığı eser, literatüre "*Bibliotheca*" adı ile geçmiş olup içeriğinde hem Photius'un çeşitli kitapları okuyarak yaptığı değerlendirmeler hem de bazı yazarların biyografileri yer almaktadır. İçeriğinde çoğu günümüze ulaşmamış tam iki yüz yetmiş dokuz eserin değerlendirmesi ve özeti bulunmaktadır. John Freese, *The Library of Photius*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1890, s.98. Ayrıca bkz. Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 79-80.

¹¹ Photius, *Bibliotheca*, 98.

¹² Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde eserin başlığındaki "*nova*" ve "*nea*" kavramları ayrıca incelenecektir.

¹³ *Codex Vaticanus* 156.

¹⁴ *Comes, comitis* ünvanının genel tanımı için bkz. Alexander Pethrovich Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, 1991, s. 485.

¹⁵ Ronald T. Ridley (çev.), *Zosimus New History*, Australian Association for Byzantine Studies, Sydney, 1982, s. xi.

¹⁶ Resmi bir görevi temsilen ilk kez Constantinus'un verdiği ve *comes primi ordinis*, *comes secundi ordinis*, *comes tertii ordinis* şeklinde üç sınıf olarak belirlediği bu unvana dair bkz. Arnold Hugh Martin Jones, *The Later Roman Empire 284-602: Economic and Administrative Survey*, Basil Blackwell, Oxford, 1964, s.104-105. Ayrıca *comes primi ordinis*'in İS 413 ve 425 yıllarında onur ünvanı olarak öğretmenlere de verildiğine dair bilgi için bkz. *Codex Theodosianus*, 6.20.1. ve 6.21.1.

resmi bir rütbe olmuştur. A.H.M. Jones'a göre Zosimus, dördüncü yüzyılın ortalarına kadar bilinmeyen bu yeni resmi görevin mucidi olarak Constantinus'u göstermektedir¹⁷. Avukat olduğunu bildiğimiz Zosimus'un bu unvanı ne şekilde almış olabileceği konusu ise şu şekilde açıklanabilir: İS 413 yılında gelen bir yasayla *comes primi ordinis* unvanı, yargıç yardımcılara ya da hukuk danışmanlarına bahşedilmeye başlanmıştır¹⁸. Böylelikle Zosimus da Anastasius zamanında bu unvanı avukatlığına ek olarak almış olmalıdır¹⁹. Bilindiği üzere Romalılar genellikle kişisel kariyerlerinden önce, devlette herhangi bir resmi görevi hakkıyla yapabilmek adına bir nevi mesleki hukuk eğitimi almaktadırlar. Gerçek bir avukatın eğitimine gelince, 460 yılında I. Leo imparatorluğun doğusunda hukuk eğitimini zorunlu tutana kadar avukatlar tam bir hukuk eğitimi almaya mecbur kalmamışlardır²⁰. Genç bir Romalının gramer ve retorik eğitimi alması başlangıçtan beri alışıl gelmiş bir durum olup Zosimus'un da eğitiminin bu seviyede olması şaşırtıcı olmayacaktır. 380 yıllarından itibaren imparatorluğun doğu ve batı yakasında retorik ve gramer eğitiminden ziyade hukuk alanında eğitime önem verilmeye başlanmıştır²¹. Zosimus'un dönemindeki en önemli hukuk okullarının eğitiminin resmi dili Latince olmasına rağmen yasalar üzerine yayımlanmış Grekçe kitaplar ve açıklamalar mevcuttur. Buna ek olarak elimizde Zosimus'un Latince bildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmadığından Zosimus'un döneminde Grekçe hukuk eğitimi veren okulların da bulunduğu kuvvetle muhtemeldir. Klasik gramer ve hitabet eğitiminin temel dilinin o dönemde hala Grekçe olduğunu da hatırlayacak olursak, Zosimus'un Latince öğrenmemiş ya da az biliyor olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.

Zosimus'un eseri tamamen okunup incelendiğinde, kendisinin pagan kimliğini açıkça dile getirmediği fark edilmekle birlikte Hıristiyan karşıtı söylemlerini de gizlemediği görülmektedir. Zosimus'un yaşadığı dönemin imparatoru olan Anastasius'un din politikası ve pagan karşıtı tutumunun geç Roma İmparatorluğu'nun bir konusu olduğu

---

¹⁷ Jones, *Later Roman Empire*, s.104.

¹⁸ *Codex Theodosianus*, 6.15.1; Scavone, Zosimus, *Greek Historian of the Fall of the Roman Empire: An Appraisal of His Validity and Merits*, Loyola University, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago, 1969, s.28.

¹⁹ *Comes primi ordinis* rütbesi en yüksek memurluklarda görev yapan senato üyelerine dördüncü yüz yılın sonundan itibaren verilmeye başlanmıştır bkz. *Codex Iustinianus*, 12.49.12.

²⁰ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s.29.

²¹ İmparatorluk çağında retorik eğitiminin zayıflamasının sebeplerine dair bkz. Çiğdem Dürüşken, *Roma'da Rhetorica Eğitimi Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 80-88; Libanius, *Orationes*, 1.21; 2.43; 43.4-5; 62.21. Ayrıca Quintilianus'un Roma'da eğitim sistemini yenileme çabası için bkz. Çiğdem Dürüşken, *Roma'da Rhetorica Eğitimi*, s. 88 ve Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 12.1-12.3.

bilgimiz dahilinde²² olup Zosimus'un hem Anastasius dönemindeki dinsel durumlar hem de Evagrius ve öncesi Hıristiyan yazarların tepkisine maruz kalmamak sebebiyle kimliğini saklamış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca I. Leo ve Anthemius'un 468 yılında yürürlüğe koyduğu ve paganların resmi görevlerle birlikte devlet hazinesinin koruyuculuğundan alıkonulmasını gerektiren yasaya²³ rağmen Zosimus'un imparatorluk hizmetinde bulunuyor oluşu da kendisinin kimliğini gizli tutmuş olma ihtimalini desteklemektedir. Eserini imparatorluğun kötüye gitmesi için bir araç gibi kullanan Zosimus için ikinci ana konu, paganizmin imparatorların baskılarıyla yok edilişi ile imparatorluğun Germen kavimlerin göçleri ve istilaları sonucu barbarlaşması olmuştur. Her iki unsur da imparatorluğun “düşüş” sebepleri olduğundan, Zosimus'un anti Hıristiyan söylemleri doğal görünmektedir. R. Ridley'e göre bu açıdan bakıldığında Zosimus'un ateşli bir pagan olduğunu söylemek mümkündür ancak Ridley onun, “mekanik” bir tavırla paganlığı ön plana çıkardığı yargısındadır²⁴. Çünkü Zosimus'un, tanrıların imparatorluğu korumaya devam etmeleri için yerine getirilen pagan ayinlerinin ihmaline²⁵ ve yine tanrıların isteklerinin anlaşılmasını sağlayan kehanetlerin öneminin unutulmasına dair kaygıları çağdaşı pagan geleneğinde de mevcuttur²⁶. Yunan ve Latin tarih yazımının öncelikli amacı gelecek nesillere yaşanan olayları aktarmaktır ve yazarın

---

²² A.H.M Jones, imparatorluğun doğu yakasında sırasıyla 423 ve 435 yıllarında II. Theodosius, 451'de Marcianus, 472'de I. Leo'nun paganlara karşı ceza hükümlerini yeniden yürürlüğe koyduklarından ve Anastasius'un da pagan ritüellerin gerçekleşmesi için verilen bağışları yasaklama gereği duyduğundan bahsetmektedir bkz. Jones, *Later Roman Empire*, s. 938. Ayrıca monofizit eğilimi olan Anastasius'un hükümdarlığında imparatorluğun sert bir dini değişim sürecinden geçiyor olması sebebiyle en şiddetlisi 512 yılında olan inanç çatışmaları yaşanmıştır. Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: M.S. 284-641*, çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s. 181. Pagan karşıtı yasalar için ayrıca bkz. *Codex Theodosianus*, 16.10.19; 16.10.20, 23,25; *Codex Justinianus*, 1.11.7-8-9.

²³ Iustinianus yasalarından bildiğimiz kadarıyla İS 468 yılında imparatorluğun doğu yakasının hakimi olan I. Leo ve batısında hüküm süren Anthemius paganların hazine avukatlığı yapmalarını yasaklamıştır bkz. *Codex Iustinianus, Imperatores Leo, Anthemius*, 2.6.8.; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 369. Bunun yanı sıra altıncı yüzyılın ilk yarısında paganlar hala imparatorluğun resmi görevlerinde yer alabilmektedir. Paganların resmi görevlerine dair kesin yasak Iustinianus'un İS 529 yılındaki emriyle getirilmiştir, *Codex Iustinianus*, 1.11.10. Ayrıntılı bilgi için bkz. Agathias, *Historiae*, 2.30. Tüm bu bilgiler ışığında pagan olduğu açıkça bilinen Zosimus'un eserini yayımladığı muhtemel tarihi bir daha sonra ayrıca saptamaya çalışacağız. *Codex Iustinianus*, 2.6.8.

²⁴ Ridley, *Zosimus New History*, s.iii.

²⁵ Pagan ritüellerinin ihmali ve kehanetler vurgusu için bkz. Eunapius, *Fragman*, 6.9.17, 7.3.5; Pagan heykellerin ihmali için bkz. Olympiodorus, *Fragman*, 15, 27.

²⁶ Klasik historiografi geleneğinin pagan ve Hıristiyan anlatım farklılıklarını vurgulamak için ilerleyen bölümlerde belli başlı olaylar ekseninde detaylı bir inceleme sunulacaktır. Şimdilik pagan ritüellere ve kehanetlere dair Hıristiyan yorumlar için bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 6.12; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.7, 12.8; Socrates *Historia Ecclesiastica*, 4.11; Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.24.

dönemindeki gelişmelerinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Aynı doğrultuda tarih yazarının dini, politik ve tarih üzerine fikirlerini eserine yansıtması doğaldır.

Ek olarak Photius Zosimus'un fanatik bir pagan olduğunu vurgulamakla birlikte, üslubunun kısa, öz ve berrak olduğunu da yazmıştır. Zosimus'un bizzat belirttiği isimler dışında ana kaynağının Eunapius olduğunu da Photius'tan takip etmek mümkündür. Hatta ona göre Zosimus, eseri yazarken Eunapius'u kaynak olarak kullanmaktan çok öteye geçerek, kendi tarihini yazmamış bire bir Eunapius'tan kopyalamıştır. Zosimus'un doğum yeri, tarihi ve eserini yazdığı döneme dair Photius dahil hiçbir kaynakta kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu konudaki en genel bilgimiz Zosimus'un beşinci yüz yılın sonu altıncı yüzyılın başlarında yaşamış olduğu ve eserini yaşamının son yıllarında vermiş olduğudur²⁷. Bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte en azından yazdığı dönem için yaklaşık bir zaman ve yaşadığı muhtemel şehri saptamak için öncelikle Zosimus'un eserinin detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Eserde bulunan ipuçları ve modern tarihçilerin çalışmaları ışığında belli başlı varsayımları değerlendirmek uygun olacaktır. Bu noktada ilk olarak eserin Grekçe yazılmış olması ve Grekçe kaynaklardan yararlanılmış olması sebebi ile Zosimus'un doğulu olduğu yargısına varmak mümkündür. Zosimus'un hayatı üzerine inceleme yapmaya başlandığında "Zosimus" adı ile çokça karşılaşılmakta olup Fabricius da aynı ismi ikinci yüzyıldan itibaren sıklıkla gördüğünden bahsetmiştir²⁸ İmparatorluğun doğu yakasında hayatını sürdürdüğünü düşündüğümüz Zosimus, birçok modern tarihçiye göre Suriye ya da Filistin kökenli, W. Treadgold'a göre de İS 430 yılında Ascolon²⁹ doğumlu bir pagandır³⁰. Yine W. Treadgold'dan öğrendiğimize göre Zosimus'un ailesi de seçkin paganlar olup Zosimus'un hukuk ve edebiyat eğitimi almasını sağlamışlardır³¹.

Çalışmanın Konusu

Zosimus'un amacı Roma İmparatorluğu'nun çöküş hikayesini anlatmak olup bu amaç doğrultusunda odaklandığı iki ana konu olmuştur: Paganizmin yok oluşu ve imparatorluğun barbarlaşması. Sıklıkla pagan ritüellerinin ihmal edilmesine dair

---

²⁷ Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 2231.

²⁸ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 47; Johann Albert Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, Ed. Georg Olms, Hildesheim, VII, 1966, s.71-73.

²⁹ Gazze, Aşkelon.

³⁰ Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, s. 108-109.

³¹ Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, s. 108-109.

endişelerinden bahsettiği eserinin birinci kitabının tamamında *Troia* Savaşından başlayarak kısa bir Grek – Roma tarihi, ikinci kitabının yedinci bölümüne kadar Augustus’tan Diocletianus’a³² kadar özet bir anlatım, ikinci kitabının sekizinci bölümünden dördüncü kitabın elli dokuzuncu bölümüne kadar Constantinus’tan Theodosius’a³³ kadar çok daha detaylı bir anlatım sunmaktadır³⁴. Beşinci kitapta Arcadius ve Honorius’un hükümdarlıklarını anlatıp son olarak altıncı kitapta Alaric’in Roma’yı 410 yılındaki işgalinin sunumu ile bu kitabın ortasında aniden son bulmaktadır. Eserin burada Zosimus tarafından bilinçli bir şekilde bitirilmemiş olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Zira Zosimus eserinde zaman zaman hikayeyi kendi dönemine kadar yazmayı hedeflediğini bizzat belirtmiştir³⁵: Zosimus’un özellikle imparatorluğun kötüye gitmesine sebep olarak gördüğü olaylarda yaşadığı döneme atıfta bulunarak kanıt gösterdiği örnekler, Batı Roma’nın çöküşünü inceleyeceğimiz bölümde ayrıca ele alınacaktır³⁶. Böylelikle Zosimus, Roma tarihini yeniden, imparatorluğu çöküşe götürdüğünü düşündüğü unsurlara dikkat çekmek amacıyla yazmaya başlamış ve günümüz Geç Antikçağ tarihi çalışmaları için oldukça değerli bir eser, nitelikli bir kaynak ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda çalışmamız *Historia Nova*’nın içeriği ile paralel olarak Zosimus’un imparatorluk tarihi anlatımını başlattığı Augustus’un hükümdarlığına özet bir girişle başlamakta olup asıl tartışma konumuz, Diocletianus’un 284 yılındaki tahta çıkışından Alaric’in 410 yılında Roma’yı işgaline kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır.

Hiç şüphesizdir ki bir tarihi anlamak ve tarihi bir metnin içine derinlemesine girebilmek için, eser sahibinin sosyal çevresini ve bu çevrenin yazarın zihninde yarattığı dünyayı algılamak şarttır. Çalışmamızın ilk bölümünde öncelikle Zosimus’un hayatı ve yaşadığı ortamın şartlarının bir sunumunu oluşturmaya çalışılmıştır. Daha sonra döneminin koşulları altında oluşturduğu eserinin amacı konusu ve üslubu üzerine bir inceleme yapılarak eserin klasik tarih yazım geleneği kapsamındaki türü belirlenmiş ve Geç

---

³² Zosimus, *Historia Nova*, 1.1- 2.7. Burada şunu belirtmek doğru olacaktır ki *Historia Nova* ’nın birinci ve ikinci kitapları arasında yer alan büyük boşluk sebebiyle Diocletianus’a dair anlatım eksiktir.

³³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.8-4.49.

³⁴ Eserin birinci ve ikinci kitapları arasındaki büyük bir bölüm kayıp olduğundan, Diocletianus’a dair anlatımı eksiktir.

³⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 3.32, 4.21. Zosimus’un eserini neden ve ne zaman bitirmek zorunda kaldığı konusu aşağıda “*Historia Nova*” başlığı altında detaylandırılacaktır.

³⁶ Belirgin iki örnek için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 4.28 ve 4.59.

Antikçağ tarih yazımı açısından önemi değerlendirilmiştir. *Historia Nova* üzerine yapılan araştırmalarda yer alan en tartışmalı mesele eserin özgünlüğü ve kaynak kullanımı olmuştur. Bu noktada çalışmamızın ilk bölümünün son kısmında Zosimus'un kullandığı kaynaklara bağlılık derecesi tartışılmış ve eserin özgünlüğü sorgulanmıştır. Çalışmamızın ilk bölümü, Zosimus'un din, siyaset ve tarih felsefesine dair görüşlerinin iyi analiz edilebilmesi açısından önemli bir girişim olacaktır. Buradaki en önemli husus Zosimus'un yaşadığı çağın yaygın politik, edebi ve dini geleneklerinin karşısındaki pagan bakış açısını hatırlamak ve hatırlatmaktır. Aynı zamanda Zosimus'un Hıristiyan tarih yazım geleneği ile kurduğu bağa dikkat çekmek bu bölümümüzün temel hedeflerinden biridir. Zira, Zosimus'un *Historia Nova*'yı tarih yazım geleneğinin farklı öğelerini kullanarak oluşturması ve kendi görüşlerini daha eski fikirlerle birleştirerek sunması eserin dikkate değer özelliklerindedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde yazarın ruh hali göz önünde bulundurularak, eserinde betimlediği olaylar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümün amacı Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun pagan imparatorlarına dair anlatımını mercek altına almaktır. Augustus'tan başlayan kısa bir girişin ardından Diocletianus ve Iulianus'un Zosimus açısından karakterleri belli başlı olaylar örneğinde, aynı kronolojik sıra gözetilerek diğer antikçağ tarih yazarlarının ve modern tarihçilerin aynı olaylara dair bakış açıları ile karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Bu noktada bize modern çalışmaların yanı sıra *Historia Nova*'nın farklı edisyonları, metnin çeşitli dillerdeki çevirileri ve diğer antikçağ eserleri yol gösterici olmuştur. *Historia Nova*'nın içeriği ekseninde Zosimus'un tarihi, politik ve dini görüşlerini, özellikle imparator tasvirleri ve belli başlı olay anlatımları üzerinden değerlendirmeye çalıştığımız bu bölümde paganizmin yok olmaya başladığı bir dünyada yazan Zosimus'un Batı Roma İmparatorluğu'nun son iki yüz yılına dair hikayesinin daha iyi anlaşılmasına ve alanın tarihi araştırmalarına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, *Historia Nova*'nın içerdiği konular pagan ve Hıristiyan tarih yazarlarının mercekleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmede Hıristiyanlığın aynı yüzyıllarda giderek gelişmesiyle pagan Zosimus'un psikolojisi üzerinde durulmuştur. Özellikle imparator betimlemelerinde, yazarların dinsel inançları açıkça ortaya çıktığından dördüncü yüz yılda hüküm süren imparatorların Hıristiyan

propagandalarının Zosimus'ta yarattığı baskının esere yansımaları analiz edilecektir. Bu noktada Hıristiyanlığın gelişimi için yoğun çaba gösteren I. Constantinus ve I. Theodosius'un Zosimus tarafından oluşturulan portreleri dikkatlice incelenmiş ve dönemin pagan ve Hıristiyan tarihi çalışmalarında yer alan anlatımlar Zosimus'un çizdiği imparator portreleri ile karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur. Böylelikle Zosimus'un objektifliği sorgulanarak ilk kez *Historia Nova*'da karşımıza çıkan bazı detayların gerçekliği tartışılmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümü bizzat Zosimus'un amacı doğrultusunda imparatorluğun gerileyişi ve çöküşüne dair yaptığı vurguları içeren ifadelerinin bir analiz ile başlamaktadır. Zosimus'un amacı doğrultusunda odaklandığı iki ana konu olmuştur: Paganizmin yok oluşu ve imparatorluğun barbarlaşması. Her iki unsur da yazarın kendi zamanına atıflarda bulunarak esere yerleştirdiği arasözler vasıtasıyla irdelenmiş olup Zosimus için gerileyiş sürecini başlatan nedenler ve dönüm noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında Zosimus'a göre imparatorların uyguladıkları pagan karşıtı propaganda ve izledikleri yanlış diplomasinin sonucu olan barbarlaşma³⁷ ve Hıristiyanlaşmanın yanı sıra imparatorluğu zayıflatan faktörlerin başında yüzyıllar boyunca sınırları tehdit eden barbar kavimlerle yapılan savaşlar üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda imparatorluk için dördüncü ve beşinci yüz yıllardaki en büyük tehdit unsuru olan Hunlar ve Gotlar bölümün son iki alt başlığında yer almaktadır³⁸. Her iki bölümde de Roma imparatorluğunun bahsi geçen barbar kavimlerle ilişkileri modern literatür rehberliğinde incelenmiş, Zosimus'un Hunlar ve Gotların Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne etkileri bağlamındaki yorumları pagan ve Hıristiyan tarih yazarlarının verdikleri bilgilerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Roma İmparatorluğu'nun yükseliş ve gerileme süreci Antikçağ ve Ortaçağ tarihi çalışmaları açısından göz ardı edilmemesi gereken bir değere sahiptir ve bir dönemi

---

³⁷ Eski Yunanca, kendilerinden olmayanları tanımlamak için “yabancı” anlamında kullanılan *βάρβαρος*, ifadesi Herodotus tarafından “öteki” için kullanılmış olup Latin tarih yazımına da geçmiştir. Romalılar tarafından da Geç Antikçağ'da da “Romalı olmayan” anlamında kullanılmıştır. Wiedemann, Thomas Ernst Josef, “Barbarian”, *The Oxford Classical Dictionary*, ed. Simon Hornblower ve Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2012, s.233.

³⁸ Roma İmparatorluğu'nun beşinci yüzyılda uğradığı barbar saldırılarına dair önemli bir çalışma için bkz. Walter Pohl, “Rome and the Barbarians in the Fifth Century”, *AnTard*, S.16, 2008, 93 –101.

derinlemesine kavramanın en etkili yolu, hiç şüphesiz ki çağdaş yazarların eserlerinden faydalanmakla mümkündür. Bir tarih eserini anlayabilmek, yazıldığı dönemin şartlarını detaylarıyla öğrenmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla Geç Antikçağ dünyası için büyük öneme sahip olan Roma İmparatorluğu'nun bu çok önemli periyodunun sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi Antikçağ tarih yazarlarının konuya ilişkin yorumlarının incelenmesi ile mümkündür. Bu noktada Zosimus'un *Historia Nova* adlı eseri ekseninde çağının diğer yazarlarının görüşlerine başvurarak, karşılaştırmalı bir analiz dahilinde Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne odaklı bir Geç Roma İmparatorluk tarihi incelemesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Eskiçağ için geç, Ortaçağ için ise erken kabul edilen Geç Roma - Erken Bizans dönemleri, gerek çalışma alanına dair klasik metinlerin dillerinin öğrenilmesi gerekse modern literatür bilgisinin oluşturulması bakımından özverili çalışmalar gerektirmektedir. Ancak, özellikle zaman içinde dini ve politik karakteri değişen Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş süreçleri Geç Antikçağ incelemeleri açısından önemli bir dönem olmasına rağmen ülkemizde pek ilgi görmemiş bir konudur. Bu döneme dair bilgi sahibi olmak isteyenlerin ve araştırmacıların asıl kılavuzu ancak antikçağ eserleri olabilir. Bu noktada Zosimus'un *Historia Nova*'sı ekseninde Hıristiyanlaşan Roma İmparatorluğu'nun tarihini gözden geçirmekle önemli bir eksiğin giderileceği düşünülmüştür. Bildiği olayları kendi perspektifinden aktaran bir yazarın eserini okumak, alana dair bilgi birikiminin oluşumu açısından göz ardı edilemez bir değer taşımaktadır. Dolayısıyla Zosimus'u ve eserini anlamak, Roma İmparatorluğu'nun son, Bizans'ın ilk dönemini kavramak ve son dönemde tartışılan göçler meselesinin Batı Roma'nın barbar istilalarına maruz kaldığı dönemlerdeki krizleri kapsamında ve çöküşe sebep olan faktörleri irdelemek noktasında önemlidir. Aşağıda ele alacağımız üzere erken dönemlerde Hıristiyan düşmanlığından ötürü "muhafazakar pagan" ilan edilerek yok sayılan Zosimus nihayet Santo Mazzarino'nun 1959 yılında antik dünyanın sonunu incelediği çalışmasında Roma İmparatorluğu'nun çöküş meselesi için yaptığı yorumlar sebebiyle kayda değer bir yer edinmiştir³⁹. Daha sonra 1968 yılında Walter Kaegi'nin Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş nedenlerini araştırdığı çalışmasının ana

---

³⁹ Santo Mazzarino, *Le Fine del Mondo Antico*, Garzanti, Milano, 1959. Çalışmanın İngilizce çevirisi için bkz. Santo Mazzarino, *The End of the Ancient World*, çev. George Holmes, Alfred A. Knopf, New York, 1966.

kaynağının *Historia Nova* olduğu görülmekte ve iddialarının zirve noktasında Zosimus'un görüşleri yer almaktadır⁴⁰. Kaegi'nin çalışmasının başında belirttiği üzere pagan propagandası dolayısıyla göz ardı edilen Zosimus'un kaynak olarak önemi yıllar önce Romen tarihçi Emilio Condurachi tarafından vurgulanmış ancak belli ki Santo Mazzarino'ya gelinceye kadar yeterince etkili olmamıştır⁴¹. Takip eden yıllarda Walter Goffart Zosimus ve Roma'nın düşüşüne dair görüşlerini değerlendirdiği çalışmasında "çöküş" sorunsalının hala Zosimus'tan değil de Gibbon'dan takip ediliyor oluşuna eleştirel bir yaklaşım sunmuştur⁴². Görüldüğü üzere uzun yıllar boyunca ihmal edilen Zosimus üzerine Goffart'ın dışında spesifik bir çalışma olmamakla birlikte *Historia Nova*, yazarın ana teması olan imparatorluğun gerileyiş hikayesi ile bağlantılı olarak dahi göz ardı edilmiştir. Ancak özellikle Kaegi'nin çalışması Geç Roma İmparatorluğu hakkında yapılan araştırmaların *Historia Nova*'dan yararlanılmadan sürdürülemeyeceğini açıkça göstermiştir. Nitekim söz konusu monografide Roma İmparatorluğu'nun gerilemesine neden olan dahili ve harici faktörlere odaklanan birçok araştırmacının Zosimus'a atıfta bulunmak zorunda olduğunun altını çizmiştir. Zira imparatorluğun dinsel evrimi, idari yapısındaki değişimler, iç savaşlar, barbar saldırıları ve göçler sebebiyle yaşadığı zayıflama sürecinin detaylarının sayesinde bilgimize sunulduğu ve bazı kritik olaylar için tek kaynak olduğu gerçeği son dönemlerde kabul görmeye başlamıştır. Günümüze gelindiğinde hala yeterli ilgi görmediğini düşündüğümüz Zosimus, 2017 yılında Tübingen Üniversitesi Antik Tarih bölümü tarafından düzenlenen ve katılma fırsatı bulduğumuz bir çalıştayda Prof. Dr. Peter Heather'ın "Migration and the First Millennium" ve Javier Arce'nin "Alerich in Athens" başlıklı konuşmalarında sıklıkla zikredilmiş ve *Historia Nova*'nın kaynak olarak değeri vurgulanmıştır. Her iki profesör de öncelikle barbar kavimlerin göçleri kapsamında daha sonra ise tüm Geç Antikçağ çalışmaları genelinde Zosimus'un görüşlerinin modern yaklaşımlara yapacağı katkının altını çizerek *Historia Nova*'nın tüm eksiklerine ya da yazarının inancının yarattığı ön yargılara rağmen vazgeçilmez bir kaynak olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda *Historia Nova*'nın içeriğini oluşturan Roma İmparatorluğu'nun dinsel, sosyal

---

⁴⁰ Kaegi, *Byzantium and the Decline*.

⁴¹ Kaegi, *Byzantium and the Decline*, s. 99.

⁴² Walter Goffart, "Zosimus: The First Historian of Rome's Fall" *American Historical Review*, S.76, 1971, s. 417-418.

ve politik dönüşümü paralelinde çöküşe gitme sürecinin yakından incelenmesinin, Roma tarihi araştırmalarına farklı bir bakış açısı sunacağı düşünülmüştür.

Tarih yazımında din anlayışının etkisi, yazarın öznel duygusunun eserdeki varoluş biçimi tarihi metin incelemelerinde ve tarih araştırmalarında ön planda tutulmalıdır. Bu çalışma, Roma dininin, geleneksel Roma tanılarının ve imparatorluk kültürünün Zosimus'ta yarattığı düşünsel dünyanın algılanarak, anlatılan olayların gerçekliğinin sorgulanması açısından faydalı olacaktır. Bu kapsamda çalışmanın hedeflerinden biri de *Historia Nova* ile aynı dönemde yazılmış diğer metinlerde Zosimus'un aktardıklarının nasıl betimlendiğini göstermek olmuştur. İmparatorluğun durumunun kötüye gitmesinden Hıristiyanları sorumlu tutan Zosimus'un çizdiği resim, hem Hıristiyan hem de pagan bakış açısıyla sunulan anlatımlarla kıyaslama yoluyla ele alınmıştır. Bu noktada hikayelerdeki farklılıkların kolayca anlaşılabilmesi için belirli olayların ayrıntılı örneklerine başvurulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Yaklaşık olarak İS III. ve VII. yüzyılları arasını içine alan Geç Antikçağ, dünyada son dönem tarihi çalışmalarında ilgi görse de ülkemizde alana dair çalışmalar kısıtlıdır. Grek ve Roma tarih yazıcılığı ve edebiyat alanında klasik metinler üzerine çalışmalar yapılmış olsa da şimdiye kadar Geç Antikçağa dair eserler bu çalışmaların neredeyse dışında tutulmuştur. Çalışmamızın öncelikli amacı, Roma İmparatorluğu'nun gelişim ve çöküş süreçlerini Zosimus'un *Historia Nova* adlı eseriyle gözden geçirmek olmuştur. Zosimus aracılığıyla Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşması, politik değişimleri, bölünmesi ve batı yakasının kuzeyden gelen saldırılar sonucunda çöküşü gibi konular *Historia Nova*'nın ışığı altında detaylandırılmıştır. Ülkemizde Türkçe literatürde Zosimus ve *Historia Nova*'sı üzerine spesifik bir çalışma yapılmamış olup, elimizde sadece kısa bir ansiklopedik bilgi mevcuttur⁴³. Bu bağlamda Roma İmparatorluk tarihinin dinsel değişimi göz önünde tutularak Roma'dan Bizans'a uzanan bir tarihi çalışma oluşturulması hedeflenmiştir. Böylelikle Geç Antikçağ açısından önemli bir boşluğun doldurulacağına inanılmıştır. Nitekim bu çalışmayla beraber, öncelikle *Historia Nova*

---

⁴³ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 446.

olmak üzere antik kaynaklar ışığında Roma tarihi incelemelerine yeni bir yorum getirmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda Zosimus'un anlatımını sunduğu önemli olayların, imparatorların Hıristiyanlığa ve pagan inanişaya karşı tutumlarının farklı kaynaklardaki yorumlarına yer verilmiştir. Zosimus'un pagan bakış açısıyla, imparatorların karakterleri ve Roma'nın bozulmaya başlayan idari ve sosyal yapısı hakkında kaydettiği notlar, diğer antik yazarların anlatımlarıyla karşılaştırma yoluyla incelenmiştir. Bu inceleme, Zosimus'un izlediği kronoloji kullanılarak Batı Roma İmparatorluğu'nu geleneksel çöküş tarihi olan 476 yılına götüren gelişmeler kapsamında oluşturulmuştur. Bu noktada imparatorluğun gerileyiş ve çöküş süreci Zosimus'un belirlediği temel olaylar çerçevesinde incelenmiş ve çalışmamızın sınırı *Historia Nova*'nın anlatımının sona erdiği 410 yılı olmuştur. Çalışmamızda izlenen bu kronoloji sayesinde diğer yazarlar tarafından anlatılan olayların Zosimus'un *Historia Nova*'sında kolaylıkla takip edilebilmesi amaçlanmıştır. Zosimus'un yaşadığı dönemden önceki yıllara dair yazdığı bölümler için özellikle, antik çağ otoriteleri olarak dönemin tarihçilerinden faydalanılmıştır. Eserde aktarılan daha geç tarihlere dair olayların bilgileri için ise pagan ya da Hıristiyan çağdaşı tarihçilerin eserleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Kilise Tarihleri de başvuru kitaplarımızdan olmuştur. Tüm bu eserler ve çalışmamızda yararlandığımız diğer antik kaynaklarda öncelikli olarak, *Loeb Classical Library* serisinde yer alan çift dilli edisyonları temel alınmıştır. Elimizde Türkçe tercümesi bulunan antik metinlerden alıntı yapılması durumunda, kullanılan çalışma kaynakçada belirtilmiştir. Ancak henüz dilimize kazandırılmamış olan eserler aksi beklirtilmediği sürece tarafımızca Türkçeye aktarılmıştır.

Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun dinsel dönüşüm, halkın bu sürece alışma evresi, imparatorların karakterleri, Hıristiyan zulümleri ve barbar saldırılarıyla beraber imparatorluğun gerilemesine dair pagan öyküsü diğer eserlerdeki anlatımlarla kıyaslanarak irdelenmiş, *Historia Nova*'nın edebi değeri incelenmiş, eserin yazıldığı tarih ve yazarın içinde bulunduğu koşullar saptanmaya çalışılmıştır. Bu noktada filoloji, arkeoloji, antropoloji, nümismatik, epigrafi, etnografya, coğrafya, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimler bize destek olmuştur. Ayrıca çalışmada, modern literatür ışığında konuyla ilgili tüm kitap ve makalelerden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, önce

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Klasik Filoloji Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Anadolu Araştırmaları Enstitüsü kütüphaneleri ve daha sonra Almanya’da bulunan Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi merkez kütüphanesi, Tübingen Üniversitesi Antikçağ Tarihi bölüm kütüphanesi ve yine Tübingen Üniversitesi Klasik Filoloji ve Klasik Felsefe kütüphaneleri bize büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Ulusal kütüphaneler kapsamında ve imkanlar doğrultusunda temel kaynakların önemli bir kısmına ulaşılmıştır.

Öncelikle, *Cambridge Ancient History* olmak üzere *Cambridge Companion to the Ancient World*, *Oxford Dictionary of Byzantium*, *Oxford History of Historiography*, *Oxford Classical Monographs* ve *The Blackwell Companions to the Ancient World* gibi ansiklopedi, seri ve sözlükler taranarak konuyla ilgili edebi metinler, yazıtlar, monografiler ve makaleler ortaya çıkarılmıştır.

Eserin tarihi ve koşulları yaklaşık olarak belirtildikten sonra Zosimus’un eserinde bahsettiği olayların doğruluğunu tespit etmek üzere spesifik olaylar üzerine tekrar bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu bölümde hem Zosimus’un kullanmış olabileceği kaynak ya da kaynaklar incelenmeye çalışılmış hem de eserin tarihi değeri vurgulanmıştır. Ek olarak, eserin Grekçeden Türkçeye aktarılması sağlanmış olup çalışmada kullanılan *Historia Nova*’ya ait pasajlar tarafımızca tercüme edilmiştir. Metnin çevirisi için Grekçe orijinal dil ve Latince edisyon esas alınmış olup İngilizce çevirisi karşılaştırmalı bir kontrol için dikkatlice gözden geçirilmiştir.

Historia Nova’nın Grekçe ve Latince metni için Berker (1837)’in hazırladığı ve içinde Leunclavius’a ait olan (1576) Latince çevirisinin de yer aldığı edisyon ve Paschoud’nun (1971) edisyonu sayesinde orijinal dilinden okunmuştur. Eserin İngilizce çevirilerinde Buchanan ve Davis (1967) ile Ridley’in (1982) çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu şekilde eser Grekçe orijinal dili, Latince, İngilizce ve Türkçe olmak üzere dört dil üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Ek olarak çalışma boyunca bölge, kent, imparator, tanrı ve devlet görevlilerinin adları gibi özel isimlerin çoğunlukla Latince tercih edilmiştir. Örneğin bazı geleneksel tanrı ve tanrıça isimleri *Historia Nova*’da Grekçe olarak geçse de çalışmamızda Latince

isimlerini kullanmaya özen gösterdik. Ayrıca Zosimus bazı resmi görev unvanlarının ya Latincesinin Grekçe transkripsiyonunu kullanmış ya da direkt Grekçesini kullanmıştır. Bu durum çalışmamızda karışıklığa yol açacağından tam Türkçe karşılıklarının bulunmadığı terimlerin yine Latincesi verilmiş ve unvana ait resmi görevin açıklaması dipnotlarda yapılmıştır. Ancak bazı istisnai durumlarda, örneğin Homeros gibi dilimize yerleşmiş isimler ve Türkçe karşılığı bulunan bölge ve kavim adları değiştirilmemiş, dilimizdeki haliyle kullanılmıştır.

BÖLÜM 1: KONUYA İLİŞKİN LİTERATÜRÜN DURUMU

1.1. *Historia Nova*'nın Başlıca Edisyonları ve Çevirileri

Nitelikli bir tarih araştırmasında tarihçi, belli bir dönemi anlamak için o dönemin tarih yazarlarının eserlerini okuyup inceleyerek kavramalıdır. Özellikle bir yazar ve eseri üzerinden tarih çalışması yapmak, meselelerde derinleşmek açısından oldukça önemlidir. Nitekim bir antik kaynak üzerine çalışma yapmak için yazarın kimliğinin irdelenmesinin yanı sıra eserinin mevcut veriler dahilinde mercek altına alınması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda Zosimus ve *Historia Nova* üzerine araştırmaya başlanırken öncelikle eserin günümüze kadar gelen edisyonları ve çevirilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışmamız için ilk olarak *Historia Nova*'nın Grekçe orijinalinden okunması için mevcut edisyonları arasında dili ve yorumları açısından en güvenilir kabul edilen F. Paschoud'un (1971) çalışması dikkate alınmıştır. Ayrıca eser Bekker (1837)'in hazırladığı ve içinde Leunclavius'un (1576) Latince çevirisinin de yer aldığı edisyondan da takip edilmiştir. Ek olarak *Historia Nova*'nın altı kitabının tamamı Buchanam ve Davis'in (1967) Paschoud'un edisyonunu kullanarak İngilizce'ye çevirdiği metin ile karşılaştırılarak Türkçe'ye aktarımı tamamlanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ve metin üzerine yaptığımız incelemede yararlandığımız metinler dışında karşımıza çıkan erken tarihli çalışma, H. Stephanus'un (=Estienne), 1581 yılında Leunclavius'un Latince çevirisi ile yayımlanan ancak sadece *Historia Nova*'nın birinci ve ikinci kitaplarından oluşan edisyonudur. F. Sylburg ise 1590 yılında *Historiae Romanae Scriptorum Vol 3* içinde, Grekçe edisyonu tamamlanmış bir biçimde okuyucuya sunmuştur. Bu tarihten neredeyse yüz yıl sonra 1679 tarihine gelindiğinde Ch. Cellarius (=Keller)'un Grekçe edisyonuna rastlanmıştır. J. Reitemeier'in kendi yorumlarının da yer aldığı edisyonu 1784 yılında yayımlanmıştır. 1837 yılına gelindiğinde I. Bekker Reitemeier'in yorumları ve Leunclavius'un Latince çevirisi ile bir edisyon çalışması yapmıştır. Ancak tüm bu edisyonlar Zosimus üzerine araştırma yapan tarihçiler tarafından eksik ya da yanlış kabul edilmiştir. L. Mendelssohn'un 1887 yılında hazırladığı edisyonu, Paschoud'a kadar güvenilir ilk edisyon olarak kabul görmüştür. Ve nihayet Grekçe okunaklı bir edisyon, Fransızca çeviri ve bizzat yaptığı yorumlar ile F. Paschoud'un, *Zosime: Histoire Nouvelle*, başlıklı çalışması 1971 yılında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Historia Nova edisyonlarına ek olarak, günümüze ulaşmış farklı dillerde birkaç çevirisi de mevcuttur. Bunlar; J. Leunclavius'un (1576) *Nova Historia* başlıklı Latince çevirisi, L. Cousin'nin (1678) *Histoire Romaine, Zonare et Zosime*, ismi ile yayımlanan Fransızca çevirisi, Seybold – Heyler'in 1802-1804 yılları arasında yayımlanmış olan Almanca çevirisidir. Bizim çalışmamızda özellikle faydalandığımız çeviriler ise J. Buchanan ve H. Davis'in 1967 yılına ait İngilizce çeviri metni ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi F. Paschoud'un (1971) *Zosime: Histoire Nouvelle* başlıklı Fransızca çevirisi olmuştur. Son olarak *Historia Nova* üzerine çalışma yapan araştırmacının incelemesi gereken bir diğer çeviri de R. T. Ridley'nin 1982 yılında yayımlanan ve *Zosimus: New History*, adlı İngilizce çeviri olacaktır.

1.2. Zosimus ve *Historia Nova* Üzerine Yapılmış Tez ve Makale Çalışmaları

Zosimus ve *Historia Nova* odaklı bir literatür değerlendirmesi yapılırken elbette ki ana modern materyaller spesifik olarak Zosimus ve eserinin incelendiği tez çalışmaları ve makaleler olmuştur. Bu bağlamda dünyada Zosimus'a dair yapılmış sınırlı sayıda tezden ulaşabildiklerimiz şöyledir:

D. C. Scavone 1969 yılında “*Zosimus, Greek Historian of the Fall of the Roman Empire: Appraisal of His Validity and Merits*” başlığında bir tez çalışması ortaya koymuştur. Adından da anlaşılacağı üzere Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne odaklanarak yazmış bir tarihçi olan Zosimus'un eseri üzerine yapılmış bir araştırmadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır: 1) Zosimus'un Hayatı ve Eseri; 2) Zosimus'un Kaynakları; 3) Zosimus'un Dini, Politik ve Tarihi Görüşleri; 4) Zosimus ve Retorik Geleneği. Araştırmacı bu başlıklar altında *Historia Nova*'yı mercek altına almış, çağdaşı çalışmalardan yararlanarak her konunun ayrı ayrı tartışmasını ortaya koymuştur. Çalışmayı bizim için önemli kılan ise özellikle Zosimus'un dinsel, siyasi ve tarih üzerine görüşlerinin değerlendirildiği bölüm olmuştur. Son olarak Zosimus'un yazım geleneğindeki yeri üzerine bir yorumla araştırmaya son verilmiştir. 1974 yılında T. M. Green, başlığı “*Zosimus, Orosius and Their Traditions: Comparative Studies in Pagan and Christian Historiography*” olan bir tez kaleme almıştır. Bu araştırma dört ana başlık altında detaylandırılmıştır: 1) Yasa, Güç ve Politika; 2) Tarihsel Neden Sonuç İlişkisi: Kader ve Öngörü 3) Tarihte Özgünlük: Nitelik ve Erdem 4) Zosimus ve Orosius'un bir karşılaştırması. Çalışma bu bölümler içinde tarih yazımı geleneği çerçevesinde kaleme

alınmıştır. Araştırmayı önemli kılan da bu konuların tarih yazıcılığı içindeki yerleri kapsamında ve karşılaştırma yöntemiyle değerlendirilmiş olmalarıdır. Araştırmacı belli başlı kavramların klasik tarih yazıcılığındaki çeşitli karşılıklarına dair yorumlar yapmıştır. Her bölümde belirtilen kavramların Herodotus'tan başlayarak antik tarih yazarlarının algısında beliren tanımlamaları değerlendirmiştir. Son olarak da tartışmasını Zosimus ve Paulus Orosius karşılaştırmasıyla derinlemesine ele almıştır. Nitekim özellikle son bölümde Zosimus'un pagan bakış açısından yaptığı yorumlara dair yapılan değerlendirmeler, tartışmamızın önemli öğelerinden biri olmuştur. J. D. Fitton'un 1976'da "*Eunapius an the Idea of the Decline of the Roman Empire in Zosimus*" adını taşıyan çalışmasında Zosimus'un ana kaynağı olduğunu bildiğimiz Eunapius'un fragmanları *Historia Nova*'daki anlatımla kıyaslanmış ve her iki yazarın Roma İmparatorluğu'nun çöküşe gitme sürecine dair sundukları fikirler değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma üç başlık altında detaylandırılmıştır: 1) Zosimus ve Eunapius'un Tarihinin Fragmanları; 2) Zosimus'un Yeni Tarihi'nin Diğer Parçaları Üzerinde Eunapius Etkisi; 3) Roma'nın Düşüşüne Dair Eunapius ve Zosimus. Bu çalışma özellikle Zosimus'un kaynaklarını incelediğimiz bölümde kendisinin Eunapius'un yazdıklarını eseri için kaynak olarak kullanma biçimini tartıştığımız kısımda bizim için değerli olmuştur. A. E. Baker'ın 1986 yılında ortaya sunduğu tez, "*Eunapius and Zosimus: Problems of Chronology and Composition*" başlığını taşımaktadır. Çalışmanın odak noktası bir kaynak olarak Eunapius'un kullanılma biçimi olmuştur. Bu bağlamda araştırmacı, Eunapius'u Ammianus Marcellinus⁴⁴ dahil geç dönem tarih yazarlarıyla karşılaştırmıştır. Ancak görüldüğü üzere araştırmacı tartışmanın sonucuna Zosimus'un eseri ile ulaşacağından araştırmasını her iki yazarın eserlerini karşılaştırma yöntemi ile yürütmeyi tercih etmiştir. Nitekim Zosimus'un belli bölümlerde körü körüne bağlı kaldığı Eunapius ile kronolojik olarak kıyaslanması, Eunapius'un doğruluğunun kontrol edilebilmesi açısından doğru bir yol olacaktır. Bu çalışmanın bizim için önemi, Zosimus'un kaynaklarını ne şekilde kullanmayı tercih ettiği noktasında aydınlatıcı olmasıdır. J. Almeida'nın 2007 yılında tamamlanan "*Count Zosimus the Historian*" başlıklı çalışmasında Zosimus'un tarihçiliği *Historia Nova* ekseninde iki ana başlık altında incelenmiştir: 1) Arkaplan, Tarih Yazıcılığı ve Zosimus'un Kaynakları; 2) Değerlendirme: Zosimus'un Objektifliği, Sahihliği ve Önemi. Araştırmacı ilk bölümde

---

⁴⁴ PLRE I, s. 547–548.

Zosimus'un yaşamı ve donemine dair bilgiler vererek giriş yapmış, *Historia Nova*'nın nasıl oluşturulduğuna dair varsayımlarını ortaya koymuş ve eserin kaynaklarına dair mevcut tartışmaları belirterek bir sonuca varmaya çalışmıştır. Kaynaklar tartışmasını, birinci kitap, iki ile beşinci kitaplar ve beşinci ile altıncı kitaplar için ayrı ayrı ele almıştır. Araştırmanın ikinci bolumu Zosimus'un eserde açığa vurduğu tarihçi kimliğine ve *Historia Nova*'nın edebi değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu bolumde eserin onemi, objektifliği, Zosimus'un doğruluğu, hataları ve ihmalleri yorumlanmıştır.

Zosimus ve eseri üzerine yapılmış az sayıda makale çalışması bulunmaktadır. Hatta bu çalışmaların hemen hemen hiçbiri spesifik olarak Zosimus ve *Historia Nova* zerine değerdir. Mevcut araştırmaların çoğunluğu Zosimus'un üslubu ve *Historia Nova*'nın edebi zellikleri ve tarihi değeri üzerine yapılmış değerlendirmeler ya da Zosimus ve eserinin başka bir antik tarih yazarı ile karşılaştırmalı incelemeleridir. Bizim burada zellikle değerlendirmeyi uygun gordüklerimiz aşağıdaki çalışmalar olup, tezimizde yararlandığımız diğer makaleler dipnotlar ve kaynakçada ayrıca belirtilmiştir. 1970 yılında D. Scavone "*Zosimus and His Historical Models*" başlığını taşıyan makalesi ile Zosimus'un *Historia Nova*'yı oluştururken izlediği metodu incelemiş ve eserin atikağ yazım geleneğindeki yerini değerlendirmiştir. Scavone'ye gore Zosimus; Herodotus, Polybius, Ammianus Marcellinus, Eusebius, Lactantius, Sozomenus gibi hem pagan hem Hıristiyan yazarların yazım geleneklerinde mevcut olan yazım tekniklerini kullanmıştır. *Historia Nova*'da kullanılan pagan ve Hıristiyan modeller, belli başlı olayların anlatımları kıyaslanarak belirlenmiştir. Çalışma, *Historia Nova*'nın edebi ve tarihi değerlendirmesini yaptđımız bolum için nemlidir.

W. Goffart "*Zosimus, The First Historian of Rome's Fall*" adlı çalışmasını 1971 yılında yayımlamıştır. Goffart'a gore Batı Roma İmparatorluğu'nun tarihini gerileyiş ve oküş hikayesi kapsamında yazan ilk kişi Gibbon değerdir. Bu noktada L. Ranke'nin kendisinden yaklaşık olarak doksan yıl (1883) nce ortaya attığı tezini desteklemektedir. Goffart araştırmasına Ranke'in şu sozleri ile başlar; "Zosimus baskın temaları çılgınlık ve suç olan bu muhteşem büyük ağı böylesi bir bakış açısıyla temsil eden ilk yazardı. Zosimus, Hıristiyanlığı reddeder ve devletin kaynaklarının israfını ve buna sebep olan her şeyi ve tabii ki barbarların imparatorlukla münasebetini anlatır". Goffart, Hıristiyanlığın Zosimus'ta yarattığı negatif etkinin üzerinde durarak, gerileme ve oküş hikayesinin aşamalarını incelemiştir. Makalenin asıl konusu, Zosimus'un daha nce yapılmamış

tarzda bir metin oluşturmuş olduğudur. Bu noktada çalışma, *Historia Nova*'nın edebi niteliği ve tarihi değerini vurgulayabilmemiz için katkı sağlamıştır.

R. C. Blockley, 1980 yılında yazdığı “*Was the First Book of Zosimus' New History Based on More Than Two Sources?*” başlıklı makalesinde, Zosimus'un tüm eser için kullandığı varsayılan üç kaynağın eserdeki etkinliğini kabul ederek *Historia Nova*'nın ilk kitabı için kullanılmış olabilecek diğer kaynakları tespit etmeye çalışmıştır. Blockley, Paschoud'nun öne sürdüğü ikincil kaynaklara yönelmiş ve beş farklı kaynak tespit etmiştir. Bu çalışma, Zosimus'un kaynaklarını incelediğimiz bölüm için bize değerli bilgiler sunmuştur. Bahsi geçen kaynak eserlere ilişkin açıklamalar ilgili bölümde verilmiştir.

1.3. Konuya İlişkin Antik Kaynakların Durumu

Historia Nova'da Augustus'tan Diocletianus'un hükümdarlığına kadar olan dönem kısa bir özet halinde sunulmuş, Diocletianus'tan eserin sonlandırıldığı İS 410 yılına kadar olan olaylar ise ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Zosimus'un yaşadığı dönemden (İS 490-510) önceki yıllara dair yazdığı bölümlerin takibi ve karşılaştırılması için özellikle, antik çağ otoriteleri olarak dönemin tarihçilerinden Tacitus, Suetonius, Dio Cassius ve *Historia Augusta*'dan faydalanılmıştır. Eserin geri kalan yıllara dair bilgiler içeren bölümler için ise çoğunlukla Anonymus Valesianus'un yanı sıra Eutropius, Aurelius Victor, Lactantius ve Paulus Orosius'un eserleri kullanılmıştır. Ayrıca imparatorların Kilise ile ilişkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek, özellikle Constantinus'un Hıristiyanlığa olan sempatisine yakından bakmak ve yine Zosimus'un aktardıklarıyla karşılaştırma yapmak için ilkin Eusebius'a başvurulmuştur.

Gaius Cornelius Tacitus'un yazdıkları Zosimus'un sadece kaynaklarından okuyabildikleridir. İS 56- 117 yılları arasında yaşamış olan Tacitus, kayınpederi Agricola'nın biyografisini kaleme aldığı *Agricola*'yı İS 98'de, Germen kavimlerini ve daha sonra da Germania'nın coğrafi özelliklerini anlattığı *Germania* eserini yazmıştır. Bu eser *Historia Nova*'da da karşımıza çıkan Germen kavimlerinin menşei hakkında değerli bilgiler içermektedir. İS 104 – 109 yılları arasında yazmış olduğu *Historiae Nero*'nun ölümünden başlayıp Domitianus'un ölümüne kadarki imparatorluk tarihini kapsamaktadır. Tacitus'un yazdığı bu tarihi eser Zosimus'un bilmediği ve özet halinde verdiği imparatorların dönemlerine dair, özellikle de Hıristiyan kitleye tavırlarını incelemek açısından irdelenmiştir. On dört kitaptan oluştuğu farz edilen eserin günümüze

ilk dört kitabı ve beşinci kitabın yarısı ulaşmıştır. Tacitus, daha sonra İS 115-117 yılları arasında son eseri olan *Annales*'i yayımlamıştır. Eseri on altı ya da on sekiz kitaptan meydana geldiği düşünülmektedir ve tüm kitaplar günümüze ulaşmamıştır. Mevcut kitaplar: 1-4. kitapların bütünü, 11-16. kitapların yarısı ve 5. ve 6. kitaplardan fragmanlardır. Bu eserde Tacitus Augustus'tan sonra başa geçen Tiberius (14-37), Caligula (37-41), Claudius (41-54) ve Nero (54-68) dönemlerini anlatmaktadır ve çalışmamızın başlıca antikçağ kaynaklarından olmuştur. Yine “Erken İmparatorluk Dönemi” tarihçilerinden olan Gaius Suetonius Tranquillus, Tacitus'tan sonra İS 69-150 yılları arasında yaşamıştır. Çalışmamızda Suetonius'un *Vitae Duodecim Caesarum* adlı eserinden faydalanılmıştır. Suetonius'un İS 120'de yazmış olduğu varsayılan eser sekiz kitabı kapsar. Iulius Caesar ve Augustus'tan Domitianus'a (İS 51-66) kadar imparatorların hayatlarını anlatan bu biyografik çalışma bize Zosimus'un bahsini ettiği imparatorlara dair karşılaştırma yapma fırsatını sunmuştur. Bundan epey sonra (İS 150 – 235) Dio Cassius, seksen kitaptan oluşan Grekçe bir *Historia Romana* yazmıştır. Tipik bir Grek tarihi örneği olan eser tıpkı Herodotus, Thukidydes ve Polybius'un geleneğini takip ederek Roma'nın kuruluşundan başlattığı olay örgüsü ile (İÖ 753) İS 229'a kadar Roma tarihi hakkında verdiği aydınlatıcı bilgilerin *Historia Nova*'nın içinde barındırdığı hikayelerle paralellik göstermesi bakımından çalışmamız için son derece faydalı olmuştur.

Geç dönem imparatorluk tarihi yazarlarına baktığımızda, kronoloji bakımından çalışmamızda oldukça aydınlanmamızı sağlayan Lucius Caecilius Firmianus Lactantius yer almaktadır. Kartaca doğumlu olduğu bilinen Lactantius hayatını İS 245-325 yılları arasında sürdürmüş olup günümüze kalan birkaç eserden en kabul göreni olan *Institutiones Divinae*'yi kaleme almıştır. Lactantius bu eserinde yedi kitapta Hıristiyanlığı paganlığa karşı savunmuştur. Fakat çalışmamız için çok daha önemli bir eser olan *De Mortibus Persecutorum*, hem Nero'dan Galerius'a kadar yapılan Hıristiyan zulümlerini anlatmakta olduğundan hem de Diocletianus'un yaptığı reformlara dair ayrıntılı bilgi içermesi sebebiyle yine *Historia Nova*'da bulunan can alıcı detayları karşılaştırmalı olarak inceleyebilmemize olanak sunmuştur. Bu dönemde siyasi tarihçilerin yanı sıra inandığı dini savunmak için kalemini kullanan yazarları daha çok görmekteyiz. Bunlardan biri ve pek tabii en önemlisi olan İS 263-339 yılları arasında yaşayan Caesarealı Eusebius 290'larda Grekçe olarak kaleme aldığı *Historia Ecclesiastica*'sı ile

beşinci yıl tarih yazım geleneğine “Kilise Tarihi” türünü ortaya çıkararak damgasını vurmuştur. Hıristiyanlığın birinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar uzanan gelişimini kronolojik olarak anlattığı eseri bizim için Zosimus’un pagan anlatım figürlerini iyi algılamamız ve yazarların inançlarını anlatımlarına yansıtma biçimlerini ele almamız açısından önemli olmuştur. Ayrıca çalışmamızda Eusebius’un *Vita Constantini* adlı eserinden yararlanılmıştır. *Vita Constantini*, Eusebius’un İS 339 yılında Constantinus öldükten sonra Constantinus’un hayatını anlattığı bir eserdir ve Zosimus’un Constantinus betimlemesindeki vurgulara zıt görüşler içermesi açısından bizim için değerli olmuştur. Aynı devirlerde bu kez kilise tarihi yazmış olmasa da Hıristiyan bir bakış açısıyla kaleme alındığı belli olan Anonymus Valesianus, diğer adıyla *Excerpta Valesiana*, iki fragmandan oluşur ve bizi ilgilendiren parçası *Origo Constantini Imperatoris*’tir. İS IV. yüzyılda yazılmış olduğu varsayılan, yazarı belirsiz (anonim) olan bu fragman Constantinus’un (306-337) kısa bir biyografisi olup çalışmamızda imparatorun yaptığı işleri daha detaylı öğrenmemiz açısından değerlidir. “Geç İmparatorluk Dönemi”nde yazan ve klasik tarih yazım geleneğinde bir eser veren Eutropius İS 364-378 yılları arasında yaşamış ve bir Roma tarihi özeti yazmıştır. Tahminen İS 350-70 yılları arasında oluşturulmuş *Breviarium Historiae Romanae* adlı eser Romulus’tan İS 364 yılına kadar olan kısa bir Roma tarihi içermekte ve *Breviarium Ab Urbe Condita* olarak da anılmaktadır. Çalışmamızda bir paganın öyküsünü yine bir pagan yazarın anlattıkları ile karşılaştırma fırsatı sunması açısından ana kaynaklarımızdan biri olmuştur. İS dördüncü yüzyılda yaşayıp tarih yazanlardan Aurelius Victor da varsayımlara göre İS 358’de *Historiae Abbreviatae* diğer adıyla *Liber de Caesaribus* başlıklı eserini oluşturmuştur. Eser, Augustus’tan Constantinus’a kadar imparator biyografilerini içermesi bakımından *Historia Nova*’ya paralel bir anlatım sunmakta ve detaylarda incelememize ışık tutmaktadır. Modern çağın tüm tarihçilerinin ana kaynaklarından ilk sırada yer alan bir eser oluşturmuş olan Ammianus Marcellinus Geç Roma Tarihi çalışmalarına önemli bir katkıda bulunmuştur. Dördüncü yüz yılda Latince yazdığı *Res Gestae*’nin çağımıza ulaşan ve İS 354-378 yıllarını içine alan kısımları Roma İmparatorluğu ve dünya tarihi açısından dönüm noktalarından biri olan Hadrianopolis⁴⁵ Savaşı’nın anlatımıyla son bulmaktadır. Eser, çalışmamız için öncelikle barbar istilalarının geniş anlatımı ve Hunlara dair verdiği detaylar ile kuvvetli bilgiler sunması açısından ilk başvuru kitabımız

---

⁴⁵ Bugünkü Edirne.

olmuştur. Zosimus'un metnini oluştururken başvurduğu bir dizi kaynak dışında özellikle kullandığı hatta, abartılı bir biçimde alıntılıdığı bir eserin sahibi olan Eunapius da yaklaşık olarak İS 345-414 yılları arasında yaşamış ve 399 yılından biraz sonra *Βίοι σοφιστῶν* (Sofistlerin Yaşamı) adlı bir eser ortaya koymuştur. Eseri sofist-hekimlere ve Yeni Platonculara bir methiye niteliğindedir. Esasen araştırmamızın kapsamına giren eseri ise yine Zosimus'un ana kaynak olarak kullandığını bildiğimiz Dexippus'un eserinin devamı olarak kaleme aldığı, İS 270-414 yıllarını içine alan on dört kitaplık *Ἱστορικὰ ὑπομνήματα* (Tarihler), adlı eseridir. Bu eserlerden kalan fragmanları özellikle Zosimus'tan okuyabilmekteyiz, bu yapıtlar hem *Historia Nova*'ya kaynak olma özelliği taşıması dolayısıyla önemli hem de Zosimus'un anlattıkları üzerine yaptığımız inceleme için bilgilendirici olmuştur. Ve *Historia Augusta* "Geç İmparatorluk Devri" eserlerinden en önemli kabul edilebileceklerden olup *Scriptores Historiae Augustae* olarak bilinmektedir. İS dördüncü yüzyılda yazılmış olabileceği düşünülen biyografik nitelikteki bu eser, Hadrianus'tan Numerianus'a (İS 117-284) kadar otuz imparator biyografisi içermektedir ancak İS 244 yılından İS 253 yılına kadar olan biyografiler kayıptır. Biyografilerin, Diocletianus ve Constantinus döneminde, altı yazar tarafından yazılmış olduğu düşünülen eser elimizde bulunan kısımları ile araştırmamızda yol gösterici en önemli kaynaklardan biri olmuştur.

İS beşinci yüzyılın ilk yarısına geldiğimizde karşımıza Paulus Orosius çıkmıştır. Aziz Augustinus ile yakınlığı olan *Orosius* arkadaşı Augustinus'a adadığını bildiğimiz, *Historiae Adversus Paganos* (416-417) adlı yedi kitaplık bir eser kaleme almış, eserinin ilk altı kitabında insanlık tarihine dair bir anlatım sunmuştur. Bu kitapların yazımına dünyanın yaratılışından başlayarak Roma İmparatorluğu'nun İS 417 yılına kadar olan tarihini anlatmıştır. Orosius'un asıl amacı Roma'nın başına gelen talihsizliklere Hıristiyanların varlığının sebep olmadığını ispatlamaktır. Orosius anlattığı hikayelerde özellikle Batı Roma şehirlerinin uğradığı barbar istilalarını detaylandırması sebebiyle çalışmamız için bize ufuk açıcı ve kıymetli bilgiler sunmuştur. Bu noktada Orosius ile aynı dönemde yazmış olan Augustinus'un iki eserinin, *Confessiones* (397-400) ve *De Civitate Dei* (413-426) başlıklı eserlerinin de Zosimus'un anlattığı olayların yaşandığı dünyanın dini bir tasviri için göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır. Augustinus'un özellikle *De Civitate Dei*'de tıpkı Orosius gibi Batı Roma'nın çöküşünden Hıristiyanları sorumlu tutan paganlara karşı ortaya koyduğu savunusu, çalışmamızda

Zosimus'un aksini iddia ettiği görüşlerinin dini temellerini algılamak açısından önemlidir. Yine beşinci yüzyılın başında yaşamış ancak Augustinus ve Orosius'un aksine pagan bir tarihçi olan Olympiodorus, *Historia* adlı eserinde çağdaşı yazarları gibi daha çok Doğu İmparatorluğu'nun değil de Batı İmparatorluğu'nun meseleleri ile ilgilenmiştir. Tam da bu sebeple Zosimus, tarihini yazarken Olympiodorus'un imparatorluğu'nun batı bölgelerinin maruz kaldığı barbar istilalarını betimlediği bölümlerinden faydalanmıştır. Olympiodorus sadece Zosimus'un değil Hıristiyan tarihçiler Sozomenus ve Philostorgius'un da başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Biz de öncelikle *Historia Nova*'ya kaynaklık etmesi hem de İS 407 – 422 yıllarına dair önemli bilgiler barındırması bakımından alışmamızda *Historia*'dan yararlanmış bulunmaktayız. Bahsini ettiğimiz tarih yazarlarının neredeyse tümü Roma'da resmi, idari ve askeri görevlere sahip adamlar olup bunların en önemlisi olan Paniumlu Priscus da sahip olduğu rütbesi ile yaşadığı dönemin başlıca sorunu haline gelen Hunlarla ilişkileri düzenlemede etkin rol almış politik tarih yazarlarındanıdır. İS 410-472 yılları arasında yaşamış olabileceği tahmin edilen tarihçi, 437 yılında 472 yılı olaylarını aktardığı sekiz kitaptan oluşan bir *Historia* kaleme almıştır. Eser, çalışmamız için, Priscus'un II. Theodosius döneminde Hunlarla yakın münasebete girmiş olması ve siyasi yaklaşımları sebebiyle aktarma fırsatı bulduğu olaylar açısından oldukça değerli bir kaynak niteliğindedir. Gerek imparatorluğu'nun gidişatında yaşananların *Historia Nova*'da yazılanlarla karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi gerekse Hunlara dair verdiği detaylar sayesinde bizi fazlasıyla aydınlatan Priscus, beşinci yüzyılın en önemli politik yazarı olarak addedilmektedir. Altıncı yüzyıla geldiğimizde de yine en büyük tarihçilerden kabul edilen ve hatta çoğu otorite tarafından en iyi tarihçi olarak takdir gören Procopius'un Grekçe aktarımlarıyla karşılaşmaktayız. İmparator I. Iustinianus zamanında Perslere, Vandallara ve Doğu Gotlarına karşı yapılan savaşları ele alan sekiz kitaplık *τν πολμων λγοι: Historiae* (Savaşlar Hakkında) adında bir tarih kitabı kaleme almıştır. Çalışmamızda zellikle Batı Roma'nın çöküşe doğru yaşadığı sıkıntılarını irdelememiz açısından faydalı olmuştur.

Erken ve Geç İmparatorluk döneminin tarihi çalışmalarının pagan ve Hıristiyan perspektifleri göz önünde tutularak incelenmesi yadsınamaz bir önem taşımaktadır. Grekçe ya da Latince yazılmış olan ve Herodotus'un tarih yazma amacı ve geleneği ile kaleme alınmış bu eserlerin yanı sıra Hıristiyan nüfusun giderek artması ve uğradıkları işkenceler Eusebius'u savunma niteliği taşıyan bir eser yazmaya teşvik etmiş bu da

gelenekte yeni bir tür olmuştur. Çalışmamızda pagan bir yazarın ifade ettiklerini zıt bir bakıştan irdelemek, karşılaştırmalı bir inceleme yapmak açısından hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, Zosimus'un anlattıklarıyla edindiğimiz ancak eksik kalan bilgilerimizi tamamlamak açısından da önemlidir. Caesarea piskoposu olan Eusebius, 263-339 yılları arasında yaşamış, İS 290 yılı civarında Grekçe olarak *Historia Ecclesiastica - Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* yazmış ve Hıristiyanlığın birinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar süren gelişimini kronolojik olarak anlatmıştır. Aynı yöntemi takip eden bir diğer tarihçi olan Philostorgius, İS 368-439 yılları arasında yaşamış, İS 425 ve 433 yılları arasında Socrates'in eserinden hemen önce *Historia Ecclesiastica - Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* adlı eserini kaleme almıştır. Eser, iki kitaptan ve toplamda on iki bölümden oluşmaktadır. Ariusçu olduğu bilinen Philostorgius'un diğer *Kilise Tarihi* yazarlarından ayrıldığı nokta, çoğunlukla imparatorların karşısında bir tavırla yazmış olmasıdır. Çalışmamızda özellikle, övdüğü Valens ve yerdiği I. Theodosius'a dair betimleri, Zosimus'un yorumlarıyla karşılaştırma yapabilmemiz açısından ve Batı'nın yaşadıklarına farklı bir bakış için mühim bir yere sahiptir. Bir diğer Kilise tarihçisi olan Socrates ise, Arius taraftarı Philostorgius'tan farklı olarak görüş ayrılıklarının karşısında durmuştur ve imparatorluğun huzurlu bir bütünlük içinde varoluş temelini Kilise'deki inanç ayrımlarının önüne geçilmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Bu tutumunun II. Theodosius'un ılımlı dinsel tavrından ileri geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İmparatorluğun dönüşümü ve süreçteki gelişimine dair bilgileri Sozomenus ve Theodoretus'un çağdaşı olan Socrates'ten takip etmek çalışmamıza büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Zira eseri II. Theodosius döneminde yazılmış olan ve 305- 439 yıllarında yaşanan olayları kapsayan bir *Historia Ecclesiastica - Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*'dır. İS 400-450 yılları arasında yaşamış olan bir diğer Kilise tarihçisi, Sozomenus ise Constantinopolis'te 440-443 yılları arasında bir *Historia Ecclesiastica - Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* kaleme almıştır. Dokuz kitaptan oluşan *Kilise Tarihi*, İS 312 yılından başlamış 425 yılındaki olayların anlatımıyla sona ermiştir. Sozomenus'un anlatımını sunduğu yıllara dair verdiği bilgiler çalışmamızda incelenen olayların Hıristiyan bakış açısından değerlendirilebilmesi bağlamında faydalı kaynaklar arasında yerini almıştır. Bu kilise tarihlerini hemen beşinci yüzyılda takip eden bir *Kilise Tarihçisi* ve piskopos olan Theodoretus, eseri Aryanizm ile başlatmış ve İS 429 yılının olaylarıyla sonlandırmıştır. Yazarın eseri tamamladığı tarih olarak ise 449-450 yılları gösterilmektedir. Socrates ve

Sozomenus'tan farklı bir üslupta *Historia Ecclesiastica* -'Εκκλησιαστικὴ ἱστορία oluşturmuştur. Son olarak söz edilmeye değer bir tarih yazarı olarak Theophanes'in dokuzuncu yüz yılda kaleme aldığı *Chronographia* adlı eseri, Roma İmparatorluğu'nun 284-813 yılları arasını kapsamaması ile çalışmamızın gelişimi için dikkate değer bilgiler içermektedir.

1.4. Konuya İlişkin Modern Literatürün Durumu

Araştırmamızın başında literatür taraması yapıldığı sırada çalışmamızda odaklanılması öngörülen bazı konu başlıkları şunlar olmuştur: Zosimus'un hayatı, *Historia Nova*'nın yazıldığı dönemin ve Zosimus'un dini-felsefi bakış açısının esere yansımaları, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığa dönüşüm süreci, belli başlı imparatorların dini tutumları ve politikaları; Dönüşüm sürecinde paganizmin durumu; Hıristiyan ve pagan historiografi; Zosimus'un historiografi geleneğindeki yeri; imparatorluğun sınır komşuları ile düşmanları, barbarlar ile Hunlar ve son olarak Batı Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküş süreci hususunda Zosimus'un tavrı. Bu başlıklar ekseninde literatür taraması sonucunda ulaşılabilen Geç Antikçağ çalışmalarının değerlendirilmesine özen gösterilmiştir. İkinci ve sekizinci yüzyılları içine alan bu önemli dönem üzerine yapılmış olan incelemeler Edward Gibbon'un "*Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş tarihi*" başlıklı ünlü eserinden sonra belli bir kalıpta oluşturulmaya başlanmıştır. Artık tüm mesele Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü iyi anlamak ve çöküşün nedenlerine odaklanmak olmuştur. Biz de çalışmamızda Zosimus'un pagan zihninden çıkan Batı Roma'nın gerileyiş ve çöküş hikayesini Gibbon ve sonraki tarihçiler ile Gibbon'a benzer yorumlara sahip ve çok daha farklı bakış açıları içeren araştırmaları analiz ederek yeni bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Batı Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş tarihinin terminolojisi ve sürecin gelişimi bağlamında ortaya atılan farklı görüşler, çalışmamızın sonuç bölümünde ayrıca ele alınacaktır. Bu bağlamda faydalandığımız temel eserler kronolojik olarak aşağıda verilmiştir:

J.B. Bury'nin ilk olarak 1923 yılında daha sonra 1958'de yayımlanan "*The Later Roman Empire From the Death of Justinian (395-365)*" başlıklı sekiz bölümden oluşan çalışmasının son bölümü Anastasius'un ölümünden (İS 518) Theoderic'in (Büyük Theoderic: Ostrogotların, İtalya'nın ve Vizigotların kralı İS 454–526) İtalya'yı ele geçirmesine kadar getirilmiştir. Eserin altıncı bölümü bizim için özellikle önemlidir;

çünkü bu bölümde dördüncü yüzyılın sonunda imparatorluğun sınır komşuları olan barbar kabileleri; Persler, Germenler ve Hunlar incelenmekte ve tıpkı Gibbon'un eserinde olduğu gibi çöküşün asıl sebepleri olarak barbar istilaları ve Hıristiyanlık gösterilmiştir. 1926 yılında Gibbon'un tezinin aksine imparatorluğun yıkılma sebebini hanedanlığın iç çatışmalarına ve ekonomik sarsıntılara bağlayan bir çalışma ortaya konulmuştur. M. Rostovtzeff'in "*The Social and Economic History of the Roman Empire*" başlıklı çalışmasında imparatorluğun zayıflama süreci ikinci yüz yıl ve üçüncü yüzyıllarda yaşanan politik, ekonomik ve kültürel krizlere dayandırılmıştır. Bu çalışmadan yaklaşık yirmi yıl sonra (1946) F. W. Walbank de "*The Decline of the Roman Empire in the West*" isimli çalışmasıyla M. Rostovtzeff'i takip ederek imparatorluğun yıkılış sürecini aynı iç sebeplere bağlamıştır. Aynı şekilde A. E. R. Boak da "*Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire in the West*" (1953) başlıklı eseri ile bu iki araştırmacı ile çoğunlukla aynı fikirde olduğu tezini ortaya koymuştur. W. E. Kaegi 1968 yılında yayımlanan "*Byzantium and the Decline of Rome*" başlıklı çalışmasında kendinden önceki araştırmacılardan farklı olarak çöküş sürecinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun Batı Roma'ya olan tutumunu incelemiştir. Eserin ilk bölümünde Doğu imparatorlarının Batı'daki krizlere verdikleri tepkiler araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde imparatorluğun politik durumunun dinsel perspektiften bir değerlendirmesi sunulmuş olup özellikle "*Zosimus and Climax of Pagan Historical Apologetics*" başlığını taşıyan üçüncü bölüm çalışmamız için büyük önem taşımaktadır.

N. H. Baynes, daha farklı bir değerlendirme ile çalışmamız için fayda sağlamıştır. "*Byzantine Studies and Other Essays*" (1974) başlığı altında Bizans üzerine yapılmış olan araştırmalar ve yazılmış makalelerin bir derlemesini sunmuştur. Bu çalışmayı bizim için öncelikle önemli kılan; modern araştırmalar ışığında Batı Roma'nın yıkılışının açıklandığı altıncı bölüm olmuştur. Ayrıca yedinci bölümde yer alan putperestlik ve Hıristiyanlık incelemeleri de araştırmamızın konuları içinde olduğundan önemlidir. J.H.W.G. Liebeschuetz daha evvel yayımlanan çalışmasında imparatorluğu yıkıma götüren başlıca sebeplerin ordudaki barbarlaşma ve kentlerde yayılan Hıristiyanlık olduğunu belirtmiş, 2001 yılında yayımlanan çalışması "*Decline and Fall of the Roman City*" ile de bu görüşü kaynaklara dayandırarak gerileme ve çöküşe dair fikirlerini daha detaylı aktarmıştır. J. W. Ernatinger (2004) "*The Decline and Fall of the Roman Empire*" kitabının isminden de açıkça anlaşıldığı üzere Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve

çöküş tarihini inceleyen bir çalışma olması bakımından bizim için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Araştırmacı kitabı altı bölüme ayırmış ve altı bölümde Roma İmparatorluğu'nun yıkımına sebep olan faktörleri maddeler halinde irdelenmiştir. Üçüncü bölümde Hıristiyanlaşan Roma'da din çatışması üzerinde durulmuş; dördüncü bölümde Roma'nın düşmanları olarak yabancı kavimler açıklanmıştır; beşinci bölümde Roma'nın düşüş nedenlerine cevap aranmaya çalışılmıştır. Konularının kapsamı bakımından detaylı bir araştırmanın ürünü olan çalışma, başlıca kaynaklarımızdan biri olmuştur. B. Ward-Perkins 2005 yılında "*The Fall of Rome and the End of the Civilization*" ile iki bölümde ayrıntılı olarak Batı Roma İmparatorluğu'nu sona götüren süreci betimlemiş ve temel sebep olarak barbar istilalarını ve bu kavimlerin imparatorluğa alınmasını göstermiştir. P. Heather'ın (2006) "*The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*" adlı çalışmasında Roma İmparatorluğu'nun çöküşü irdelenmiş ve Roma'nın "yeni tarihi"ne ve barbar kavimlerine dair detaylı bir tartışmaya yer verilmiştir. Kitabın özellikle ikinci bölümü barbarları (s. 46-100); yedinci bölümü Atilla ve Hunları (s. 300-350); onuncu bölümü de Roma'nın yıkılışını (s. 432-460) ele aldığından bizim için temel başvuru eseri niteliği taşımaktadır. M. Whitby 2007 yılında yayımlanan "*Army and Society in the Later Roman World: A Context for Decline?*" başlıklı makalesinde (s. 310-341) Whitby, Ammianus ve Procopius'un eserleri ve özellikle Zosimus'un verdiği bilgilerden yararlanarak Roma ordusunun savunma taktiklerinden bahsetmiştir. İnceleme Constantinus'un savaştaki durumunda başlatılmış olup aralarda daha eskiye dayanan örneğin Traianus döneminden (İS 98-117) örnekler sıkıştırılmıştır. Önemli antik kaynaklardan alıntılarla imparatorların savaş taktiklerini irdelenen bu çalışma Geç İmparatorluk döneminde meydana gelen savaşların iyi anlaşılması için önemlidir. P. Heather (2008) "*The Western Empire, 425-76*" isimli Batı Roma İmparatorluğu'nun İS 425-476 yılları arasındaki durumunun detaylandırıldığı makalesinde (s.1-32) özellikle ikinci kısımda Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş sebepleri araştırıldığından, inceleme bizim için önemli olmuştur. A. Goldsworthy'nin 2009 yılında Roma'nın düşüşünü anlattığı "*How Roman Fell: Death of a Superpower*" başlıklı eserinde özellikle ikinci bölüm çalışmamız için önem taşımaktadır. Zira, bu bölümün sekizinci kısmında *Tetrarchia*; dokuzuncu kısmında Hıristiyanlık; on ikinci kısmında paganlık; on üçüncü kısmında ise Got akınları anlatılmaktadır. Bu şekilde Roma İmparatorluğu'nun batı yakasının yıkımına sebep olan nedenler ayrıntılarıyla irdelenmiş olduğundan çalışmamıza ışık tutmuştur. P.

Brown'un 2012 yılına ait olan "*Through the Eye of a Needle: Wealth, The Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350-550 AD*" başlıklı çalışması İS 350-550 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun bir incelemesidir. Batı'da Hıristiyanlığın gelişiminin ve Roma İmparatorluğu'nun çöküş hikayesinin mercek altına alındığı çalışmanın özellikle yirmi dördüncü bölümü, beşinci yüzyılda batı yakasının krizini irdeliyor olması bakımından bizim için önemli olmuştur. S. Mitchell'in (2015) Diocletianus'tan (İS 284-305) Heraclius'a kadar (İS 610-641) Roma İmparatorluk tarihini incelediği *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641* başlıklı çalışmasının ilk bölümü Alaric'e (Vizigot kralı, İS 375-410) kadar geçen sürecin olaylarının anlatımıyla başlatılmıştır. Çalışmada beşinci ve altıncı yüzyıl olaylarına bir bölüm ayrılmış olup barbar krallarının bir anlatımı sunulmuştur. Yedinci bölüme gelindiğinde imparatorluğun paganlıktan Hıristiyanlığa dönüşüm süreci incelenmeye başlanmıştır. İmparatorluğun genel politik, ekonomik, sosyal ve dinsel durumunun ele alındığı çalışma, devletin çöküş süreci ile tamamlanmıştır. İçeriğindeki konular itibariyle araştırmamızda büyük ölçüde yol gösterici olduğundan başlıca kaynaklarımızdan biri de bu çalışma olmuştur.

W. Goffart, Batı Roma İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküşü ile sürecin sebeplerine dair yapılan araştırmalarda barbar kavimlerin istilalarına odaklanan araştırmacıların başında gelmektedir. İncelemelerinin temel kaynaklarından biri Zosimus olan Goffart, 1980 yılında "*Barbarians and Romans AD 418-584: The Techniques of Accomodation*" başlıklı çalışması ile beşinci yüzyıla kadar olan barbar istilaların sebeplerini açıklarken, Germen kavimlerin ortak etnik kimliğe sahip olduklarına dair ortaya atılmış olan tezlerin aksini savunmuştur. Bu araştırmanın sonuçları, çalışmamızda özellikle beşinci yüzyılda Vizigot ve Burgonların imparatorluk içinde yayılma süreçleri hakkında fikir sahibi olmamız açısından bizim için önemlidir.

J.H.W.G. Liebeschuetz tıpkı A.H.M. Jones gibi ordudaki barbar nüfusun ve imparatorlukta hızla yayılan Hıristiyanlığın, yıkımın başlıca sebeplerinden olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda ele aldığı konuyu 1990 yılında "*Barbarians and Bishops: Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*" başlığı altında detaylandırmıştır.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne dair genel fikrini, özellikle Gotların ve Hunların imparatorluk sınırları içinde nüfuslarının ve askeri güçlerinin artması şeklinde belirten P.

Heather düşman kavimlerin sebep olduğu krizlerle yıkıma doğru giden imparatorluk sürecini “*The Goths in the Fourth Century*” (1991) ile dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Gotların imparatorluğu tehdit etme süreçlerini incelemiştir. 1996 yılında ise “*The Goths*” adlı çalışması ile Gotların birinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla yayılım alanlarını belirlemiş ve Hun istilaları ile imparatorluğun çöküşünden altıncı yüzyıla kadar olan sürece dair bir değerlendirme ortaya koymuştur.

1993 yılında A. Cameron ve J. Long dokuz ana bölümden oluşan “*Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*” başlıklı çalışmalarında imparatorluğun batı yakasını tehdit eden barbar kavimler ve bunlara sergilenen tutum detaylı olarak ele alınmıştır. Eserin özellikle sekizinci bölümü barbarların tavrı ve onlara karşı uygulanan politikanın tartışıldığı bölüm olması itibari ile çalışmamız için önemli başvuru eserlerinden olmuştur. Yine 1993 yılında yayımlanan A.D. Lee’nin “*Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity*”, Roma İmparatorluğu’nun Geç Antikçağ’daki yabancı devletlerle ilişkilerini açıklamaktadır. Çalışmamızın odak noktalarından biri de Roma’nın komşuları ve düşmanları – devletin çöküşüne sebep olan sınır komşuları – olduğundan çalışma bizim için değerlidir. P. Heather 1994 yılında yayımlanan “*Goths and Romans*” isimli çalışmasında, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Gotlar ile Romalıların çarpışmalarını incelemiştir. Bu yıllarda Got kabileleri Roma İmparatorluğu’nun batısı için büyük tehlike oluşturmaktadır. Araştırmada ayrıca güneyde Fransa’dan ve İspanya’dan gelen Vizigotlar ve İtalya’dan gelen Ostrogotlar irdelendiğinden araştırmamızın Roma’nın düşmanlarına dair yaptığımız analize için bize oldukça faydalı olmuştur. G. Greatrex ve S. N. C. Lieu’nun 2002 yılında Roma’nın Doğu sınırının ve Persia ile ilişkilerinin anlatıldığı yayımlanan *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II: AD 363-630* başlıklı kitabın özellikle beşinci bölümü Anastasius dönemindeki düşmanlığı ve savaş sonraki durumu (502-525) anlatması bakımından çalışmamız için oldukça önemli bilgiler içeren modern kaynaklardır. L. Lenski’nin 2002 yılında yayımlanan *Failure of Empire: Valens and Roman State in the Fourth Century A.D* başlıklı çalışmasının konusu dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu ve Valens’in (İS 364-378) imparatorluk dönemidir. Özellikle üçüncü bölüm dördüncü yüzyılda Gotlarla yapılan savaşları incelemesi bakımından araştırmamızda önemli bir yere sahiptir (s. 116-152). Diğer taraftan dördüncü bölümde Roma İmparatorluğu’nun doğudaki sınır komşuları, Pers-Roma ilişkileri mercek altına alınmış; beşinci bölümde ise Valentinianus

(İS 364-375) dönemindeki dini gelişmeler ile imparator Valens'in (İS 364-378) ve pagan toplulukla ilişkileri incelenmiştir. Çalışma hem barbarlar, hem barbarlarla savaşlar hem de dini gelişmeler ile ilgili olarak detaylı bilgiler içerdiğinden başvuru kitaplarımızdan olmuştur. M. Whitby'nin (2002) *Rome At War AD 293-696* adlı ve Roma'nın savaş serüvenlerini konu alan kitap, İS 293'ten 696 yılına kadar Roma İmparatorluğu'nun savaş stratejisini içerdiğinden bizim için dikkat çekicidir. Özellikle, dördüncü yüzyılda Roma'nın Avrupalı sınır komşularını ele alan (s. 41); Hun tehdidini açıklayan (s. 44); ve imparatorluğun Batı yakasının mağlup edilmesinin bir anlatımını sunan (s. 47) bölümleri oldukça önemlidir. Çalışma, savaşları da inceleyerek Roma'nın çöküşünü mercek altına tutacağımız araştırmamızın temel kaynaklarından biridir. P. Heather ve J. Matthews'in 2004 yılına ait başlığı, *Goths in the Fourth Century* olan çalışmada antikçağ kaynakları ışığında Gotlar incelenmiştir. Antik kaynakların fragmanlarından çevirilerin de sunulduğu çalışma bizim için ikinci bölümü itibariyle önemlidir. Bu ikinci kısımda Themistius'un (retorik ustası ve filozof, 317-390) söylevlerinden (*Orationes*, 8.10) bir parça vasıtasıyla Gotlar ve Romalıların dördüncü yüzyıldaki durumları açıklanmıştır. Bu parçayı ihtiva etmesi ve genel içeriği açısından çalışma, araştırmamız için önemli bir yere sahiptir. 2007 yılında B. Dignas ve E. Winter'in ortak çalışması "*Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*" yayımlanmıştır. Eser, Geç Antikçağ'da Roma ve Persia ilişkileri temelinde oluşturulmuş olup iki imparatorluk arasındaki komşuluğu ve rekabeti konu almaktadır. Çalışmamız için önemli olan birinci bölüm de, üçüncü yüzyıla kadar olan Roma ve Pers ilişkisini anlatmaktadır. Ancak bizim için öncelikle dikkat çekici olan kısım ikinci bölümde anlatımı sunulan ve üçüncü yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar süren Roma ve Sasani ilişkileridir (s. 18-44). Ayrıca kitabın yedinci bölümü de Hıristiyanlık ve Zoroaster dinlerinin kıyaslamalarını sunması açısından da dikkat çekicidir. G. Halsall 2007 yılında yayımlanan *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568* başlıklı kitabında, Batı Roma'ya yapılan barbar göçlerini ayrıntılı bir biçimde araştırmıştır. Eserin tüm bölümleri Roma İmparatorluğu'nun çöküşü bağlamında çalışmamıza ışık tuttuğundan, temel kaynaklarımızdan biri olmuştur. Özellikle ikinci bölümün altıncı ve yedinci kısımları, imparatorluğun batı yakasının içinde bulunduğu krize mercek tutması açısından bizim için oldukça faydalı olmuştur. R. Collins'in (2008) Batı krallıklarını açıklamayı amaçladığı "*The Western Kingdoms*" makalesinde (s.112-134) bu krallıkların Roma İmparatorluğu topraklarını istilaları incelenmiştir; Vizigotlar (İS 418-507, Galya),

Vandallar (İS 429-533, Africa), Ostrogotlar (İS 493-535, İtallia) ve Lombardlar (İS 568-590, İtallia). Bu inceleme Batı Roma'nın düşmanlarına dair bilgilerimizi tamamlamamız için gerekli olan parçalardan biri olduğundan bizim için değer taşımaktadır. “*From Jovian to Theodosius*” başlıklı makalesinde J. Curran (2008) Iovianus'tan (İS 363-364) Theodosius'a (347-395) kadarki imparatorluk sürecini incelemiştir (s. 78-110). Makale, özellikle Valens (364-378) ile Persler ve Gotların detaylandırıldığı ve Theodosius ile Got savaşlarının irdelendiği kısımlar sebebiyle araştırmamızda göz önünde tutulması gereken çalışmalardan biri olmuştur. Ve yine Heather 2008 yılında “*Goths and Huns*” başlıklı incelemesinde Gotlar ve Hunların İS 320-425 yıllarında Roma'ya yaptıkları saldırıları araştırmıştır (s. 487-537), bizim için özellikle son kısımda Gotlar ile Romalıların ilişkilerinin irdelenmesi bakımından önemlidir. Zira, Roma'ya düşman olan kabilelerin başında gelen Gotlar ve Hunlar yıkım sürecini araştırırken göz ardı edemeyeceğimiz çöküş faktörlerindedir. Modern kaynakları incelerken 2010 yılına geldiğimizde, Andy Merrill ve Richard Miles'in ortak çalışması olan “*The Vandals*” dikkatimizi çekmektedir. Çalışma beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu için büyük bir tehdit unsuru olan Vandallar tarihi incelemesidir. İS 455 yılında Vandal kralının Roma'yı yağmalamasıyla yıkıma daha da çok yaklaşan Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, araştırmamızın ana konusu olduğundan baş düşmanlardan Vandalları inceleyen bu çalışma bizim için önem taşımaktadır. G. Fisher'in “*Between Empires Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*” (2011) kitabı, Roma İmparatorluğu'nun Geç Antikçağ'da Araplarla mücadelelerini konu almıştır ayrıca ilk bölümünün son başlığı Roma ve Sasaniler olup (s. 29-34) İmparatorluğun zayıflamasında önemli rolü olan Sasanilerle ilişkiler bazında bizi ilgilendirmektedir.

Araştırmamızda *Historia Nova*'yı incelerken Zosimus'un anlattığı ve yaşadığı dönemin politik detaylarının yanı sıra sosyo-kültürel, ekonomik ve dini gelişmelerini kavramaya ve dönüşüm sürecinin tarihçinin psikolojisine etkisini göz ardı etmemeye özen gösterdik. Bu bağlamda literatür araştırması yaparken karşımıza çıkan eserlerin de kısa bir değerlendirmesini sunmak uygun olacaktır. P. Charanis 1974 yılında “*Church and the State in the Later Roman Empire: The Religious Policy of Anastasius the First, 491-518*” başlıklı kitabını yayımlatmıştır. Eser, adından da anlaşılacağı üzere tamamıyla Geç Roma İmparatorluğu'nda kilise ve devlet ilişkilerini ele almaktadır. Bu metin, Anastasius devrinin (İS 491-518) dinsel politikasını içermesi bakımından Zosimus'un yaşadığı

yılların dini durumunu gözlemlememiz için önemlidir. Kitabın ikinci bölümünde yer alan dinsel sorunlar içeriği (s.38-43, 48) araştırmamıza yön verici bilgiler sunmaktadır. 1982 yılına geldiğimizde Geç Antikçağ çalışmalarına büyük katkılarda bulunan önemli tarihçi P. Brown'un "*Society and the Holy in Late Antiquity*" isimli çalışmasını görmekteyiz. Geç Antikçağ'da toplum ve kutsallığı (*holy*) konu alan çalışmada, ilk bölümün ikinci kısmında, Gibbon'un dördüncü ve altıncı yüzyıllarda mevcut olan sosyo-kültürel gelişmelere dair görüşleri açıklanmıştır (s. 22-48). Bu kısımda Gibbon'un Roma'nın gerileyiş ve çöküş tarihini incelediği kitabının "*paganizmin tam yıkılışı-Hıristiyanlar arasına azizlik ve kutsal kalıntıların girişi*" başlıklı bölümü değerlendirilmiştir. Brown'un bu araştırması, Gibbon'un İS 395 yılından başlayarak paganizmin yıkılışına dair açıklamalar getirdiği bölümleri inceliyor oluşu, bizim için önemlidir. Ayrıca, çalışmada (Brown, 1982) ikinci bölümünde son pagan imparator olarak Iulianus'a dair bir makaleye yer verilmesi de bizim için dikkate değer olmuştur (s. 83-102). Bu kez daha çok Zoimus'un inanç dünyasını ve imparatorluğun dinsel gelişim sürecini analiz etmeye çalışırken faydalandığımız bir çalışmaya değineceğiz. S. E. Benko'nun 1985 yılına ait "*Pagan Rome And The Early Christians*" adlı, Roma İmparatorluğu'nda paganizmin ve erken dönem Hıristiyanlığının detaylandırıldığı çalışmasının altıncı bölümü Hıristiyanlığın ortaya çıkışı, gelişimi ve yayılımına dair bilgiler vermektedir. Son olarak genel anlamda ikinci yüzyıl Hıristiyanlığına dair pagan eleştirilere yer vermektedir. Eleştirileri, ikinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşamış olan iki Grek filozof olan Hıristiyan düşmanı, pagan Celsus ve Galen (İS 129-216) örnekleri üzerinden yapmaktadır. Araştırmamız pagan zihniyle oluşturulmuş bir eser üzerinden olduğu için Benko'nun bu çalışması bize pagan - Hıristiyan ayrımı anlamında ışık tutmuştur. P. Brown 1993 yılında "*The Making of Late Antiquity*" ile Geç Antikçağ araştırmalarının bir derlemesini sunmuş, Roma İmparatorluğu'nun İS 284-476 yılları arasına dair verdiği dersler ve yazdığı makaleleri bir araya toplayarak yeni bir Roma tarihi anlatımı oluşturmuştur. Çalışmalar, Kilise tarihine dair açıklamalar ve paganizmin o dönemki durumuna ilişkin bilgiler sunması sebebiyle temel başvuru kitaplarımızdan biri olmuştur. Roma'nın aslen pagan olduğu ve Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı üçüncü yüzyılda imparatorlar ve tanrı ilişkilerini irdeleyen J. Curran'ın (2000) "*Pagan City and Christian Capital: Rome in the Fourth Century*" adlı kitabında, anlatım Hıristiyanlığın gelişim sürecindeki dinsel şiddetle başlamaktadır. İncelemeyi önemli kılan kısımların en

göze çarpanı, Maxentius ile Constantinus arasındaki savaşa odaklı bir örneği içeren bölümdür. Bu örnekle 312 yılındaki savaşta Maxentius ve Constantinus'un tanrı fikirleri ortaya konularak detaylandırılmıştır. Savaş sonrasında Constantinus'un açıkça Hıristiyan olduğu anlaşıldıktan sonra dördüncü yüzyıldaki Hıristiyan imparatorluk irdelenmiştir. Son olarak 340-410 yılları arasında Roma İmparatorluk ve Hıristiyanlık arasındaki ilişki detaylı bir şekilde açıklanıp, konu Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne getirilmiştir. Bu eser bize çalışmamızda din ve devlet ilişkisi bağlamında Roma-Hıristiyanlık üzerine bilgi vermesi açısından önemlidir. E.R. Dodds (2000) "*Pagan and Christian in an Age of Anxiety*" kitabında imparatorluğun kargaşa çağı ve Hıristiyanlığın gelişim sürecinde pagan - Hıristiyan inanışlar üzerinde durmuştur. Özellikle dördüncü bölümde bir pagan ve Hıristiyan karşılaştırması yaparak ayrıntılı bilgiler vermiş ve çalışmamız için faydalı bir değerlendirme sunmuştur.

M. R. Salzman'nın (2004) ve Hıristiyan aristokrasisi üzerine yaptığı "*The Making of a Christian Aristocracy: Social and Religious Change in the Western Roman Empire*" adlı çalışması antik kaynakların yol göstericiliğinde ve Zosimus'tan yararlanılarak oluşturulmuştur. I. Valentinianus'un s. 134'teki anlatımı; Constantinus politikalarının değerlendirilmesi (s. 99); Romalı general Fravitta'nın tasviri (s. 41) ve I. Theodosius'un politikalarının tartışıldığı (s.183-184) bölümler bizim için dikkat çekici olmuştur. Tüm bu konuları içeriyor oluşu ve Zosimus'a atıflarda bulunulması sebebi ile çalışma, araştırmamıza katkı sağlamıştır. A. D. Lee (2008) "*The Eastern Empire: Theodosius and Anastasius*" başlıklı makalesi ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun II. Theodosius (408–450) ve Anastasius (İS 491-518) dönemlerini ele almıştır (s. 33-62) bizim için özellikle Zosimus'un yaşadığı (490-510lar) dönemi incelediğimiz bölümde faydalanmamız açısından değerlidir. A. Cameron 2011'de "*Last Pagans of Rome*" başlığını taşıyan eseri, isminden de anlaşılacağı üzere Zosimus'un paganlığının tarih yazarlığına etkisinin iyi anlaşılması ve anlatılması açısından oldukça önemlidir. Zira eserin altıncı bölümü pagan yazarlar üzerine bilgi vermektedir. Yine P. Brown'a (2013) ait "*The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*" başlıklı çalışmada baştan sona Hıristiyanlığın doğuşu ve İS 200-1000 yılları arasındaki gelişimi araştırılmış olup ilk kısmın beşinci bölümünde Roma İmparatorluğu'nda İS 200-500 yılları arasında Hıristiyanlığın doğuşu ve yayılışı incelenmektedir. Araştırmamızın yıllarını kapsamaması ve dinsel anlamda verdiği bilgilerle bu çalışma bize de yol göstermektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde tarih yazım geleneklerinden kısaca bahsederek Zosimus'un gelenekteki yeri ve tarih yazım anlayışı incelenmiştir. Bu bağlamda H. J. Rose 1996, "*A Handbook of Latin Literature: From the Earliest Times to the Death of St. Augustine*" isimli eser başvurduğumuz modern kitaplar arasında olmuştur. Aziz Augustinus'un ölümüne kadar olan dönemdeki Latin edebiyatına dair açıklamalar yapılan çalışmanın son bölümünde tarih yazımında pagan ve Hıristiyan anlatımların farklılıkları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışma bize dini görüşlerin yazara etkileri bakımından bilgi verdiği için değerlidir. Yine tarih yazıcılığında dini inançların anlatıma olan yansımalarını değerlendirebilmemiz için yol gösterici bir çalışma oluşturmuş olan S. Lieu (1998), "*From History to Legend and Legend to History: The Medieval and Byzantine Transformation of Constantine's Vita, Constantine: History, Historiography, and Legend*" başlıklı makalesi ile (s.136-176) özellikle Constantinus'un yaşam hikayesinin anlatıldığı eserlerde pagan ve Hıristiyan historiografya ayrımı açısından aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Çalışmada Lieu, Eusebius ve diğer Kilise tarihçilerinin anlatımları ile Zosimus'u da içine alan pagan yazarların aktardıklarını belli olaylar odağında örneklendirerek karşılaştırmaktadır. Pagan ve Hıristiyan gelenek çerçevesinde tarih yazımı oluşumundaki farklılıkların eserlere yansımalarını detaylarıyla anlamamızı sağlayan çalışmalardan biri olan inceleme, araştırmamızda amaçlarımızdan birine hizmet ettiği için önemlidir. Ve R. Tomlin'nin 1998 yılında yayımlanan makalesi "*Christianity and the Late Roman Army*" başlığı altında (s. 21-51), bize özellikle pagan ve Hıristiyan tarih yazımını Constantinus örneği üzerinden açıklamaya çalıştığımız bölümde yön verecek olan kaynaklar arasındadır. Zira, çalışmada öncelikle Eusebius gibi kaynaklardan yararlanılarak Maxentius ve Constantinus'un Milvianus köprüsü üzerindeki çarpışması irdelenmiştir. Ayrıca I. Theodosius zamanına kadarki Hun ve Got saldırılarında ordunun durumuna değinilmiştir. Tüm bu incelemeler, Hıristiyan anlatım odaklı olsa da Hıristiyan ve pagan anlatım ayrımını vurgulayan örneklerle sunmuştur. Bu açıdan inceleme, araştırmamızın yardımcı öğelerindedir. J. Marincola'nın 1999 yılında "*Authority and Tradition in Ancient Historiography*" adlı çalışması yayımlanmıştır. Antik historiografyanın konu edildiği çalışma şu sorudan yola çıkılarak ortaya konmuştur: Antik çağlarda yaşayan insanlar neden kendilerinden bahsetmişlerdir? Bu soruya, Antik Yunan ve Antik Roma tarihçilerinin bir yazım geleneği çerçevesinde cevap aranmıştır. Tarih yazımında otoriteler olarak belirlenen

Herodotus'tan Ammianus Marcellinus'a kadar uzanan tarih yazım gelenekleri açıklanmıştır. Bu çalışma geleneklerin başlangıç noktasından itibaren öğrenebilmemiz ve Zosimus'un gelenekteki yerini kavramamız açısından araştırmamızda bize yol gösterici olmuştur. Genellikle Roma'nın çöküşüne odaklı çalışmalar yapmış olan W. Liebeschuetz 2003 yılında yazdığı "*Pagan Historiography and Decline of the Empire*" isimli makalesi de pagan tarih yazımı, Roma'nın yıkılışı, Geç Antikçağın dini değişimi, tarih yazım gelenekleri üzerinedir. Ve çalışmamıza büyük katkı sağlayacak niteliktedir. 2008 yılına ait Cameron A.'nın "*Education and Literary Culture*" başlıklı makalesinde bir edebi kültür incelemesi yapılmıştır (s. 665-707). Çalışmanın onuncu parçası biyografi yazımı ve tarih yazıcılığında Hıristiyan ve pagan geleneklerin araştırılması bakımından incelememizi destekleyici niteliktedir. A. Kaldellis'in (2012) Oxford History of Historical Writing'de yer alan "*Byzantine Historical Writing*" başlıklı makalesinde 500-920 yıllarına ait Bizans tarih yazımına dair geniş bilgi verilmektedir (s.201-217) ve ayrıca Zosimus'tan da bahsediliyor olması çalışmayı bizim için değerli kılmıştır.

Literatürde Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş sebepleri Geç Antikçağ çalışmalarında önemli bir alana sahiptir. Bu hususta yaygın görüş, Zosimus'u takiben Edward Gibbon ve ardılları tarafından kabul gören Batı Roma İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çöküşüne sebep olan temel unsurun dış etkenler olduğu yönündedir. İmparatorluğun Hıristiyanlaşması ve barbarlaşması Batı Roma'nın sonunu hazırlamıştır. Genel görüşe göre, en nihayetinde dördüncü yüzyılda Attila Hunlarının imparatorluğa doğru hareket etmesi zaten burada bulunan barbar topluluklarının yoğun akınlarına sebep olmuş ve imparatorluk ciddi bir tehlikeye girmiştir. Zosimus *Historia Nova*'nın dördüncü, beşinci ve altıncı kitaplarında Hunların bu göç hareketini detaylı bir biçimde aktarmıştır. Zosimus'un Hunlara dair verdiği bilgiler ve yaptığı yorumlar Türk Tarihi üzerine çalışan araştırmacıların gözden kaçırmamaları gereken detaylar içermektedir. Nitekim modern literatürde Hunlar üzerine yapılan çalışmalarda temel kaynaklardan biri *Historia Nova* olmuştur. Biz de çalışmamızda hem Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde etkin rolü olması nedeniyle hem de genel Türk Tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak amacı ile Zosimus'un Hunlara dair yaptığı tasvirleri incelemenin faydalı olacağına inandık. Bu doğrultuda yaptığımız araştırmalar sonucunda karşımıza çıkan modern çalışmalar gerek *Historia Nova*'yı Roma İmparatorluk tarihinin yanı sıra Hunlar için de kaynak olarak

göstermeleri gerekse Zosimus'un verdiği bilgilere ilişkin eleştiriler içermeleri bakımından bizim için oldukça önemli olmuştur.

Batı Roma İmparatorluğu'nun düşman istilaları sebebiyle gerileyerek çöktüğü görüşünü savunan tarihçiler sürecin gelişimi konusunda farklı fikirler ortaya atmıştır. Klasik görüş, Hunların göç hareketi ile Zosimus'un da adını saydığı Vizigot ve Burgonyalı barbarların akınlarını yoğunlaştırdığı ve çöküşü hızlandığı yönündedir. J. B. Bury 1923 yılında yayımlanan "*History of the Later Roman Empire I*" adlı çalışmasında bu görüşe tamamen zıt bir tezi savunmaktadır. Bury'e göre Hunlar, sınırlara dayanmış olan Germen topluluklarını baskılayarak yıkımı yavaşlatmışlardır ve aynı zamanda imparatorluğun batı bölgelerinde Hunlar, ordularda diğer barbar toplulukları savuşturmak için kullanılmıştır. Yani bu durumda Hunlar Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü için Germenlerden çok daha tehlikeli olmamakla birlikte her açıdan akınların yavaşlatılmasını sağlayan bir araç niteliğindedir. Bu görüş, Zosimus'un düşünceleri ile paralellik göstermemektedir. Bury'nin ardından gelen tarihçilerden bazıları hatta birçoğu konuya tamamen farklı bir pencereden bakmışlardır. Bunlardan biri 1948 yılında yayımladığı çalışmasıyla E.A. Thompson olmuştur. "*A History of Attila and Huns*" başlığını taşıyan kitabında Thompson, antik otoritelerden Ammianus Marcellinus'tan başlayarak Roma topraklarında Hun varlığını incelemiştir. Eserin ilk bölümünde Ammianus ve ardıllarının Hunların menşei hakkında verdiği bilgileri yorumlamış olup bu konuda Ammianus'un çekingen davrandığını belirterek Hunların ilk olarak nerede göründüklerine dair bilgilerin öncelikle Sozomenus, Zosimus ve Priscus'tan daha sonra da Procopius ve Agathias'tan takip edilebileceğini vurgulamıştır. Daha sonra Hunların Attila öncesi ve sonrası tarihine bir giriş yapılmıştır ve sonuna kadar bir Hun tarihi incelemesi sunulmuştur. Eserin ikinci bölümünde antik kaynaklarda Hunların menşeiine dair yapılan yorumlarla bir tartışma sunulmuş olup Hunların Roma İmparatorluğu'na yaptığı atakların İS 378'de 434 yılına kadar olan bir anlatımı sunulmuştur. Ayrıca, Thompson'un Hunların Roma topraklarındaki tehlikeli varlığına dair temel görüşü, onların çöküşü hızlandığı yönündedir. C. D. Gordon 1960 yılında yayımlanan kitabı *The Age of Attila: Fifth-Century Byzantium and the Barbarians* ile imparatorluğun batısına şiddetle akın eden barbar topluluklarını incelemiş ve Hunlar üzerine, antik kaynaklardan faydalanarak detaylı bilgiler vermiştir. Yazar, Vandalların gelişi ile batının yıkılışını anlattıktan sonra imparatorluğun doğu yakasındaki gelişmelerin betimlemesine geçmiştir. 1973 yılında O.

Maenchen – Helfen Hunların kökenini ve Avrupa’daki varlığının ilk yıllarına dair temel bilgiler veren en önemli eserlerden olan “*The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*” başlıklı çalışmasını yayımlatmıştır. Maenchen – Helfen ve Thompson Hunların Roma İmparatorluğu’nun sonunu hazırlaması bakımından hemfikir görüneler de çizdikleri Attila portresi ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Zira Thompson’un aksine Helfen, Hunların Attila’nın üstün başarıları sayesinde büyük güç kazandıklarına inanmaktadır. Daha sonra 2008 yılında C. Kelly “*Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*” adlı kitabıyla tıpkı E. A. Thompson gibi Hunların, Roma topraklarına ulaşan diğer barbar toplulukları sürükleyerek Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküş sürecine olumsuz etki ettiği görüşünü savunmuştur. Ayrıca bu kitap T. Kaçar tarafından “*Attila: Hunlar ve Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü*” başlığı ile Türkçeye çevrilmiştir. 2015 yılına gelindiğinde M. Maas, içeriğinde C. Kelly ve P. Heather’ın da makalelerinin bulunduğu “*The Companion to the Age of Attila*” başlıklı bir çalışmanın editörlüğünü üstlenmiştir. Geniş kapsamlı olan bu çalışmanın M. Maas’ın Attila çağına dair bir değerlendirmesiyle başlayan birinci bölümünde alanın önde gelen isimlerinin, Roma İmparatorluğu’nun dördüncü yüzyılın sonu beşinci yüzyılın başındaki genel durumuna dair, askeri, politik, ekonomik ve hukuki eksende incelemeleri sunulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü özellikle bizim için önemlidir ki; Hunların kökeni, gelişim ve yayılım süreçleri, Attila çağının detaylı olayları hakkında bilgiler vermektedir. Eser bu dönemin Antik Çağ’ın bitip Orta Çağ’ın başladığı dönem olarak nitelendiriliyor oluşu itibarıyla önemini vurgulaması ile de dikkat çekicidir. Eserin içinde bulunan ve hem alan araştırmaları hem de bizim araştırmamız için önemli detaylar veren başlıca çalışmalar: C. Kelly’nin “*Neither Conquest nor Settlement: Attila’s Empire and its Impact*”, P. Heather’ın “*The Huns and Barbarian Europe*”, N. Lenski “*Captivity Among the Barbarians and its impact on the fate of the Roman Empire*”, W. Pohl’un “*Migrations, Ethnic groups, and State building*” başlıklı makaleleridir.

Ülkemizde geçtiğimiz yıllarda özellikle de Cumhuriyet döneminde, daha ziyade Türklerin kökenine dair araştırmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum ilk Türk boylarına dair merakla birlikte Türk tarih araştırmalarının yönünü kaynaklarda *Hsiung-nu* adıyla anılan Hunlara doğru çevirmiştir. Alanın önde gelen isimlerinden Hüseyin Namık Orkun ilk basım tarihi 1933 yılı olan “*Attila ve Oğulları*” adlı kitabını kaleme almıştır. Eserin önsözünde kendisinin de belirttiği gibi, amacı daha evvel yapılmış

çalışmaları değerlendirerek Türk tarihinin kaynaklarının iyi tanınmasını sağlamak olmuştur. Bu çerçevede Orkun, Hunlar ve Attila'yı büyük Türk kahramanları olarak kabul etmiş ve Hunların ilk ortaya çıkışlarından Attila'nın tahta çıkışı ve ölümünden sonra meydana gelen olayları antik kaynaklar ve alana ilişkin yapılmış çalışmalardan derlediği bilgilerle oluşturmuştur. Bu eserini Türk tarihinin yazılı kaynaklarına odaklanarak kaleme alan Orkun, 1938 yılında Macar tarihçi G. Moravcsik'in "*A Magyar történet Bizanci forrasai*" adını taşıyan araştırmasının bir versiyonu olarak "*Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*" başlıklı çalışmasını meydana getirmiştir. Daha sonra H.N. Orkun 1944 yılında "*Yeryüzünde Türkler*" isimli kitabının ardından 1946 yılında dört ciltten oluşan "*Türk Tarihi*" eserini yayımlamıştır. Türk tarihi çalışmalarının önemli bir diğeri İ. Ş. Baştav olup Macar tarihçi G. Nemeth'in 1940 yılında yayınladığı "*Attila és Hunjai*" başlıklı çalışmasını 1962 yılında "*Attila ve Hunları*" ismiyle Türkçeye aktararak alana önemli bir katkıda bulunmuştur. Baştav'ın alana katkısı 2002 yılında yayınlanan Türkler Ansiklopedisi'nin birinci cildinin bir maddesini oluşturan "Avrupa Hunları" başlıklı çalışması olmuştur. Bu çalışma da büyük ölçüde Macar kökenli bir tarihçi olan Istvan Bona'nın 1991 yılına ait "*Das Hunnen Reich*" başlıklı eserinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Burada ayrıca belirtmek uygun olacaktır ki ülkemizde Hunlar üzerine yapılan çalışmalara çoğunlukla Macar araştırmaları yön vermiştir. Söz konusu araştırmaların öncü isimlerinden olan G. Nemeth'in yanı sıra önemli Macar tarihçi G. Moravcsik'in iki eseri "*Byzantinoturcica I: Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*" ve "*Byzantinoturcica II : Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*"in Türk tarihi çalışmalarına etkisi ve katkısı kayda değerdir. Ek olarak İ. Kafesoğlu'nun 1977 yılında yayımlanan "*Türk Milli Kültürü*" başlıklı ünlü eseri Hunlara dair bir bölüm içermesi sebebiyle araştırmacılar için başvuru kaynağı olmuştur. Yakın döneme gelindiğinde ise A. Ahmetbeyoğlu'nun 1990 yılında bitirmiş olduğu yüksek lisans tezi olan "*Greks Seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunları*" başlıklı çalışması daha sonra 2014 yılında "*Attila'nın Sarayında bir Romalı: Greks Seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunları*" adıyla kitap olarak basılmıştır. A. Ahmetbeyoğlu'nun doktora çalışması da yine Avrupa Hunları üzerine olup "*Avrupa Hun İmparatorluğu Tarihi*" başlığı ile 1997 yılında tamamlanmıştır. Çalışma, 2001 yılında "*Avrupa Hunları*" adı ile yayınlanmış ve başvuru eserlerinden biri olmuştur. Batı Roma ve Hunlara ilişkin yakın tarihte yapılmış kayda değer bir çalışma ise T. Türel'in 2016 yılında tamamladığı yüksek

lisans tezi çalışmasıdır ve başlığı “*Towards to End of An Empire: Rome in the West and Attila (425-455 AD)*” dır. Ek olarak Hunlar meselesini Antikçağ historiografya geleneği açısından ve antik yazarların perspektiflerinden ele alan ve konuya dair mevcut bilginin derinliğini arttıran çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu noktada T. Kaçar’ın 2002 yılında yayınlanan “*Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Barbarların Görünüşü: Ammianus Marcellinus’ta Hunlar*” başlıklı makalesi Geç Antikçağ tarih yazımında Hun varlığına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Aynı ekseninde başka bir çalışma da T. Kaçar danışmanlığında A. Üstün’ün 2007 yılında tamamlamış olduğu yüksek lisans tezi “*Türk Tarihinin bir kaynağı: De Origine Actibusque Getarum*”dur. Çalışma, Iordanes’in yaygın olarak *Getica* adı ile bilinen ve Got tarihini anlatmak amacıyla yazdığı eserinin Türkçe tercümesini de içeren bir inceleme olup Iordanes’in Hunlara dair verdiği bilgilerin de değerlendirilmesi açısından dikkate alınmalıdır. A. Üstün yine T. Kaçar danışmanlığı altında 2013 yılında doktora tezi olarak “*Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar: Batı Avrasya’da Erken Hun Varlığı*” çalışmasını tamamlamıştır. Çalışmada Roma tarih yazımında Hun varlığı Romalı tarih yazarlarının aktardıklarından yararlanılarak derlenip, bir anlatım sunulmuştur. 2015 yılında tamamlanmış olan ve Zosimus’u da konu olarak dikkatimizi çeken bir başka çalışma ise M. Uydu-Yücel’in danışmanı olduğu A.Kazdal’ın “*Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas’ın Eserlerinde Türkler*” başlıklı yüksek lisans tezidir. Çalışmada her iki yazarın eserleri üslup ve dil özellikleri açısından değerlendirilmiş, eserlerde Hunların geçtiği yerlerdeki fragmanlar ayrıca ele alınarak antik kaynaklarda Hun varlığının üstünde durulmuş ve ek olarak her iki eserin Türkçe çevirilerine yer verilmiştir.

BÖLÜM 2: ZOSIMUS VE *HISTORIA NOVA*

2.1. Zosimus'un Yaşamı

Bir eser üzerine yapılan çalışmalarda, eser sahibinin yaşadığı dönemin genel şartlarının iyi bilinmesi eserin anlaşılması hususunda önemlidir. Yazarın hayatını sürdürdüğü ve kitabını kaleme aldığı zaman diliminin en azından yaklaşık olarak saptanması, okuyucuyu ve araştırmacıyı eserin içinde barındırdığı psikolojik yansımaları sorgulamaya itmektedir. Bir metni incelerken, metin yazarının yaşadığı dönem ve coğrafyanın sosyo-kültürel, politik ve ekonomik şartları ile yazarın sosyolojik, psikolojik halleri, siyasi fikirleri ve dini inancının irdelenmiş olması metnin en doğru şekilde değerlendirilmesi için şarttır. Hemen hemen tüm antik tarih yazarları ve eserlerine dair yapılan çalışmalarda olduğu gibi Zosimus üzerine araştırma yapan tarihçilerin de genelinin karşılaştığı temel sorun, yazarın yaşadığı ve yazdığı dönemi yaklaşık olarak saptamak olmuştur.

Zosimus'un nerede yaşamış ya da yazdığı sırada nerede bulunmuş olduğuna ilişkin bilgi edinmek, yazdıklarının dikkatlice okunması ve modern tarihçilerin varsayımlarının değerlendirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu noktada ilk çıkarım *Historia Nova*'nın ikinci kitabının otuzuncu bölümünden otuz ikinci bölümüne kadar süren Constantinus'un Constantinopolis'i kurma hikayesinin anlatımı sayesinde yapılmıştır. Buna göre Zosimus, o sırada yaşıyor olduğu şehrin dönüşüm hikayesini anlatmaktadır. Ayrıca araştırmacılar Zosimus'un kullandığı kaynakların kayıtlarına ulaşabilmiş olması açısından bakıldığında tarihçinin başkentte yaşamış olma ihtimali üzerinde durmuşlardır⁴⁶. Diğer yandan Zosimus'un yazdığı döneme dair kesin bir saptama yapmak zor olsa da kendisinin kullandığı ve kaynak olarak *Historia Nova*'yı kullanan tarihçilerin yaptıkları yorumlar incelenerek fikir yürütmek mümkün olmuştur. Zosimus'un kullandığı kaynaklar arasında iyi bildiğimiz Olympiodorus en geç döneme ait gibi görünendir ve anlattığı tarihi olayları İS 425 yılına kadar götürmüştür. Zosimus'un kaynak olarak kullanılmasına Evagrius,

---

⁴⁶ Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, s.108; Brian Croke, "Zosimus, Historian", *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall vd.1. Baskı, Wiley-Blackwell, Malden, 2013, s. 7186-7187.

altıncı yüzyılın ilk zamanlarında özet bir tarih yazan Eustathius'u⁴⁷ örnek göstermiştir⁴⁸. L. Mendelssohn da öncelikle Eustathius'un kronolojik eserini 502 yılında yayımladığını vurgulamış ve Evagrius'un tezinin doğruluğunu savunmuştur. Ona göre, Eustathius'un kaynak olarak kullandığı Zosimus 501'de hayatını kaybetmiş olmalıdır⁴⁹. Ve F. Rühl Zosimus'un yazma tarihini saptamaya çalıştığı makalesinde Mendelssohn'un bu varsayımını hatalı bularak önce Zosimus'un Anastasius'un 518 yılında sona eren hükümdarlığından evvel yazmış olmasına dair bir kanıt olmadığını savunmuştur. Daha sonra ise HN üzerine yaptığı inceleme ile Zosimus'un 2. 38 numaralı paragrafta bahsettiği vergilerin kaldırılma⁵⁰ tarihi olan 501 yılını baz alarak⁵¹, Zosimus'un muhtemel yazma tarihini 501 ile 508 yılları arasına yerleştirmiştir⁵². Zosimus, bu pasajda Constantinus'un uyguladığı ve Roma İmparatorluğu halkının finansal anlamda tamamen çökmesine sebep olan vergilerden şu şekilde bahsetmektedir⁵³:

“Ayrıca dünyanın herhangi bir yerinde ticaret yapan herkese altın ve gümüş vergilendirmesi de yaptı. En alttaki tüccara kadar ve hatta hayat kadınlarına bile vergi uyguladı. Sonuç olarak, her dört yılda bir, tüm şehirde yankılanan feryat ve ağıt

---

⁴⁷ Epiphaniyalı Eustathius olarak bilinen Eustathius dünyanın yaratılışından Anastasius'un hükümdarlığına kadar olan dokuz kitaplık bir kronik yazmıştır. Mendelssohn kroniğin basım yılının 502 yılı olduğuna inansa da bu tarih hususunda karışıklıklar mevcuttur. Pauline Allen, “An Early Epitome of Josephus: Eustathius of Epiphaneia”, *Byzantinische Zeitschrift*, S.81, 1988, s. 1-11.

⁴⁸ Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 5.24. Kilise tarihini yaklaşık olarak 594 yılından kısa bir süre sonra bitirmiş olan Evagrius, Zosimus'tan bahseden ilk kaynaktır.

⁴⁹ Ludwig Mendelssohn, (ed.), *Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia Nova*, B.G. Teubner, Leipzig, 1887, s. vi- vii.

⁵⁰ Aşağıda açıklaması yapılacak olan vergiler Constantinus tarafından yürürlüğe konmuş olup Anastasius tarafından kaldırılmıştır. İS 503 yılında Anastasius için Priscianus ve Gazalı Procopius methiyelerinde *Chrysargyron*'u iptal etmesi sebebiyle övmektedir bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s 29 ve s. 182. Anastasius'un bu kararı diğer antik kaynaklarda da geçmektedir. Konuya dair en detaylı anlatımı veren Evagrius, Anastasius'un vergiye dair tüm belgeleri toplatarak halk önünde yaktırdığını yazmıştır. Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 3.39 ve 3.32; Pseudo-Joshua, *Chronicon*, 31. Ayrıca Evagrius, yasayı *Codex Iustianus*, 11.1-2'den alıntılarını yapmıştır. Bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.249.

⁵¹ Ancak burada bir yanlışlık vardır ki daha sonra yapılan çalışmalar, bahsi geçen vergilerin kaldırılma tarihi olarak 498 yılını göstermektedir. Jason Almeida, *Count Zosimus the Historian, The Department of History*, San Jose State University, Kaliforniya, 2007, s.11.

⁵² Franz Rühl, “Wann Schrieb Zosimos?” *Rheinisches Museum für Philologie*, S. 46, 1891, s. 146-147.

⁵³ Zosimus'un aşağıdaki paragrafta bizzat kendi ifadeleri ile de sözünü ettiğini gördüğümüz vergiler her dört yılda bir ödeme zorunluluğu olan altın ve gümüş vergileridir. Bu vergiler çok bilinmemekle beraber ödenmesi zor haraçlar olarak kabul edilebilir. Constantinus'un hükmüyle yürürlüğe giren ve altın ile ödenmesi zorunlu olan *auri lustratis collatio*, diğer adı ile *Chrysargyron* (*χρυσάργυρον*) vergileri tüccar ve sanatçılar için de aynı şekilde zorlayıcı olmuştur. George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981, s. 37, Stephen Mitchell, *A History of the Later Roman Empire: AD 284-641*, 2. Basım, Wiley Blackwell, 2015, Oxford, s.130, Aynı eserin Türkçe çevirisi için bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 183. Roma İmparatorluğu vergi sistemi için ayrıca bkz. Mireille Corbier, “Coinage and Taxation: the State's Point of View, AD 193-337”, *CAH XII*, 2005, s.327-393.

seslerinden verginin (Chrysargyron) ödeme döneminin yaklaştığını hissetmek mümkündür. Vergi ödeme zamanı geldiğinde fakirliğinden sebep ödeme yapamayanlar işkencelere maruz kalırdı. Dahası anneler çocuklarını köle olarak satarlar ve babalar da kızlarını para karşılığı başka adamlara verirdi ve bu yaptıkları alışveriş de vergiye tabi idi. Aslında Constantinus⁵⁴, zenginlere çok eziyet verecek bir şey kurguluyordu. Her birini praetor makamına atıyor ve o makamın şerefini kullanarak onlardan yüklü miktarda gümüş tahsil ediyordu. Bu yüzden insanlar kendilerine bu makamın verileceğini anladıklarında şehirden kaçıyorlardı, zira bu makam karşılığında bütün servetleri gidecekti. En zengin adamların malvarlıklarının miktarını biliyordu ve ona göre de follis adını verdiği bir vergi çeşidiyle tahsilât yapıyordu. Bu uygulamalarla Constantinus şehirleri fakirleştirdi; kendi devrinden çok sonra da bu uygulamalar devam etti. Şehirlerin zenginlikleri azar azar sömürüldü ta ki şehirlerin çoğu, insanlar tarafından terk edilinceye kadar.”⁵⁵

Görüldüğü üzere Zosimus, Constantinus’un o dönemde uyguladığı bu vergiler sebebiyle halkın perişan olduğundan tüm Roma şehirlerinin boşaltıldığından bahsetmektedir. Aynı paragrafta verilen bu bilgilerden yararlanan L. Mendelssohn ve T. Mommsen farklı sonuçlar çıkarmışlardır. Mendelssohn özellikle Zosimus’un kendi döneminde follis’in kaldırılmış olduğu ancak Chrysargyron’un hala şehirleri tüketmeye devam ettiğine dair yaptığı vurguyu dikkate değer bulmuştur. Buradan hareketle Mendelssohn Zosimus’un Chrysargyron’un yürürlükten kaldırılışına tanık olmadığını fark ederek, yaşadığı dönem için bir zaman dilimi belirlemeye çalışmıştır. Bu noktada Chrysargyron’un Anastasius (İS 491-518) tarafından ortadan kaldırıldığı tarih olan İS 498 yılına odaklanmıştır⁵⁶. Mommsen ise Zosimus’un bu paragraf ile Zosimus’un Chrysargyron’un yürürlükten kaldırıldığı konusuna tanık olduğu kanısına varmış ve tarih belirlemek için vergilerin ortadan kaldırılış tarihine odaklanmayı bırakıp farklı bir tarafa yönelmiştir. Mommsen’a göre de Zosimus’u kullanan kaynaklardan biri olan Eustathius’tur. Bu varsayımdan

---

⁵⁴ Zosimus’a göre yeni bir vergi oluşturarak senatörleri altınla ödeme yapmayı zorunlu kılan Constantinus’tur. Bu durumda, tüccarlar ve zanaatkarlar hale hazırda *collatio* ya da diğer adıyla *Chrysargyron* ödemeye mecburken artık zengin senatörler de yeni bir vergi olan *gleba, collatio glebalis or follis senatorius ya da* Zosimus’un dediği gibi *follis* ödemeye mecbur tutulmuşlardır. Averil Cameron, “The Reign of Constantine: a.d. 306-337”, *CAH XII*, 2005, s.102. Corbier, “Coinage and Taxation: the State’s Point of View, AD 193-337”, s.384.

⁵⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.38.

⁵⁶ Mendelsshon, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, dipnot: 1, s.97; Jones, *The Later Roman Empire*, s. 237; Ayrıca bkz. Bury, *The Later Roman Empire*, s. 441.

hareketle yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Mendelssohn, Eustathius'un tarih eserinin İS 502 yılında yayımlanmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak Zosimus'un bahsini ettiği üç verginin yürürlükten kaldırılmasının hemen ardından yazmış olması sonucundan uzaklaşmış ve follis'in yürürlükten kaldırıldığı tarih 450 ile Eustathius'un eserinin yayımlandığı tarih olan 502 yıllarını temel almanın uygun olacağını düşünmüştür⁵⁷. Tam da bu noktada Evagrius'un iddiasını hatırlamak yerinde olacaktır: Evagrius'a göre, Zosimus'u Chrysargyron'un yasaklanmasından önceki bir tarihe yerleştirmek gerekmektedir⁵⁸. D.C. Scavone yukarıda yaptığımız tartışmanın bir benzerinden ilerleyerek Evagrius'un geldiği noktaya gelmiş ve bir ipucu için 2.38. pasajın cümle yapısını ve dil özelliklerini incelemenin araştırmayı sonuca götüreceğine inanmıştır⁵⁹. “Her dört yılda bir, tüm şehir boyunca yankılanan feryat ve ağıtlardan verginin ödeme döneminin yaklaştığını hissetmek mümkündür”⁶⁰. Scavone'ye göre bu cümlenin filinde Zosimus'un imperfectum tempus (ἦν) kullanmayı tercih etmesinden, yazarın kendisinin sıkıntılı vergilere bizzat tanıklık etmiş olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür⁶¹. Ancak gördüğümüz üzere, “yankılanan feryat ve ağıtlar” Zosimus'un yazıyor olduğu sürecin gerisinde kalmıştır. İncelediğimiz bu cümlenin devamındaki pasajda Zosimus, şehirlerin çökmeye devam ettiklerini kaydetmiştir. Bize göre de bu anlatımdan çıkarılacak bir sonuç vardır ki; dayatılan bu vergilerin etkisi, yürürlükten kaldırılmış olmalarına rağmen eserin yazıldığı dönemde hala varlığını sürdürmektedir.

T. Mommsen da Mendelssohn'un önerdiği tarihi reddetmiş ve Rühl'ün varsayımına katılarak Zosimus'un en erken yazma tarihi için 501 (esasen 498) yılını kabul etmiştir. Daha sonra Evagrius'un aktardıklarını inceledikten sonra yukarıda belirttiğimiz gibi Eustathius'un Zosimus'u kullandığını kabul etmiş ve Eustathius'un yaşamını 520'lere

---

⁵⁷ Zosimus'un sözünü ettiği vergilerden biri Galerius'un başlatmış olduğu ve Constantinus'un yenilediği vergidir. Galerius'un uyguladığı vergi için bkz. Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 39.31; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 23.1-6, 26.2; Constantinus bu vergiyi yeniden başlatmış ve yenilerini de eklemiştir. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. 525-30. Zosimus döneminde kaldırılmış olan ve burada Constantinus'un uyguladığı üç adaletsiz vergi olarak geçen vergiler: *follis senatorius*, *praetura*, *auri Iustralis collatio* ya da *collatio glabelis* (*chrysargyron*, χρυσάργυρον)'dur bkz. Walter Goffart, *Rome's Fall and After*, 1989, The Hambledon Press, London, s.90; Ayrıntılı bilgi için bkz. Michele Renee Salzman, “Constantine and the Roman Senate: Conflict, Cooperation, and Concealed Resistance”, *Pagans and Christians in Late Antique Rome*, Cambridge University Press, 2016, s. 11-46.

⁵⁸ Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 3.39.

⁵⁹ Scavone, Zosimus, *Greek Historian*, s.10.

⁶⁰ “... ὥστε ἦν ἰδεῖν μέλλοντος τοῦ τετραετοῦς ἐνίστασθαι χρόνου, καθ' ὃν ἰο ἔδει τοῦτο τὸ τέλος εἰσφέρεισθαι, θρήνους ἀνὰ πᾶσαν πόλιν καὶ ὁδορμούς.” *Historia Nova*, II.38

⁶¹ Scavone, Zosimus, *Greek Historian*, s.11.

kadar getirmiştir. Bu varsayımı ile Mommsen, Zosimus'un en erken 501 yani 498 yılında en geç ise Iustinianus'un ölüm tarihi olan 527 yılında yazmış olduğu sonucuna varmıştır⁶². Bu sonuç daha sonra birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür⁶³.

Şimdiye kadar öne sürülen tarihleri onaylayan ya da reddeden yeni varsayımlar da eserin içinde geçen olayların anlatımları incelenerek ortaya konmuştur. Odaklanılan konular; 502 yılında pandomim danslarının yasaklanmasına dair göndermeler⁶⁴, beşinci yüz yılın ilk yarısında belli başlı vergilerin yürürlükten kaldırılması⁶⁵ ve Anastasius'un 502-506 yılları arasında yaptığı Pers savaşları⁶⁶ olmuştur. A. Cameron ve W. Goffart Zosimus'un yaşadığı dönem için en kesin tarihi saptamak için ihtiyaçları olan ipuçlarına HN'nin birinci ve üçüncü kitaplarında yer alan pasajlarda rastladıklarına inanmışlardır. Eserin 3.26. bölümünde başlayan Pers seferi anlatımı savaşın sonunda İS 363 yılında Iulianus'un ölüp yerine Iovianus'un geçtiği⁶⁷ ve Iovianus'un Perslerle barış anlaşması yaparak Armenia'nın büyük bir kısmından vazgeçtiğinden⁶⁸ bahsedildiği 3. 31. bölümü ile devam eder. Cameron bu hikayenin, Zosimus'un yazdığı tarihi belirlemek için ciddi bir parça olduğunu düşünmektedir. O daha çok Zosimus'un anlatımındaki pesimist üsluba dikkat ederek, Anastasius'un 502- 506 yılları arasındaki Pers seferinden haberdar olmadığını öne sürmektedir. Cameron, Zosimus'un her zamanki olay örgüsüne istinaden eğer eserini yazdığı esnada ya da yayımlarken bu savaş gerçekleşmiş olsaydı bu olaya atıfta bulunacağından emin görünmektedir⁶⁹. Yani Cameron için Zosimus, savaş başlamadan hemen önce, 502 yılına çok yakın bir zamanda yazıyor olmalıdır. Cameron'dan iki yıl sonra aynı pasajı inceleyen W. Goffart onunla aynı fikirde değildir. Goffart önce Mommsen ve Rühl'ün iddialarına cevaben *Historia Nova*'nın kesinlikle erken altıncı yüzyılın 498-518 yılları arasında bir zaman diliminde yazılmış olduğunu öne sürmüştür⁷⁰. Daha sonra bu zaman diliminin daraltılması gerektiğini düşünerek, Zosimus'un Anastasius'un Pers seferini biliyor olduğunu ancak bu savaşın beraberinde birçok

---

⁶² Theodor Christian Matthias Mommsen, "Zosimus", *Byzantinische Zeitschrift*, ed. Karl Krumbacher, B. G. Teubner, Leipzig, S.12, 1903, s. 533.

⁶³ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 11.

⁶⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 1.6.

⁶⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.38.

⁶⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 3.32.

⁶⁷ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 25.3.

⁶⁸ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 25.8-9.

⁶⁹ Alan Cameron, "Date of Zosimus' New History", *Philologus*, S. 113, 1969, s.108.

⁷⁰ Walter Goffart, "Zosimus: The First Historian of Rome's Fall", s.421.

korkunç olayı da getirmesi sebebiyle eserde karamsar üslubun devam ettiğini belirtmiştir. Ona göre Zosimus, Anastasius'un yaptıklarına odaklanmak yerine tam da 3.32. pasajda Iovianus anlatımını sürdürürken imparatorun yaptığı barış anlaşmasına öfkelenerek hikayeye ara vermiş ve şu ifadelerle başlayıp geçmişteki olayları değerlendirmeye çalışmıştır⁷¹:

“Tarihte bu noktaya geldiğimde geriye doğru dönmek ve eski zamanlara bakmak istedim. Romalıların diğer milletlere kendilerinin olanı verip vermedikleri, ya da kabaca söylemek gerekirse, önceden kendi egemenliklerinde olan yerleri başkalarına verip vermedikleri üzerine düşündüm.”⁷²

Ayrıca Goffart'a göre aynı pasajın son cümleleri bir başka ipucunu da barındırıyor olmalıdır. Zosimus geçmişini hatırlarken İÖ 74 yılından İS 260 yılına kadar Perslerle Romalılar arasında aralıklarla meydana gelen savaşlarda, imparatorların Iovianus gibi davranmadıklarını ve asla bölgelerini onlara vermediklerini anlatmıştır. Ve Iovianus ile kaybedilen bölgelerin “kendi zamanına” kadar hiçbir Roma imparatoru tarafından geri alınamadığını ifade etmiştir:

“...bu bölgeler ki kıymetini anlamak için sadece imparator Iulianus'un ölümü bile yeter. Ve aslında bugüne kadar maalesef Roma imparatorları bu bölgelerin hiçbirini geri alamadılar, ancak bunların yanında bir de giderek daha fazla insan kaybettiler; bazıları egemenlik ilan etti, bazıları barbarlara teslim oldu ve bazıları sonunda mutlak yalnızlığa mahkum oldular. Tarihimiz ilerlerken bu konularla ilgili hususları belirteceğim.”⁷³

Bu ifadelerden yola çıkarak Goffart, Zosimus'un Anastasius'un Pers seferini biliyor olduğu ancak 504 yılında Amida⁷⁴ şehrini geri alabildiği konusundan haberdar olmadığına kanısına varmıştır⁷⁵. Bu inceleme ile Goffart, Zosimus'un savaşın tam ortasında bir yerde, yani 504 yılının yakınlarında yazmış olma ihtimalinin mümkün olacağını bildirmiştir.

Cameron ve Goffart'ın üzerinde durdukları diğer parça ise Zosimus'un pandomim danslarından bahsettiği I.5-I.6. pasajdır:

---

⁷¹ Zosimus'un hikaye örgüsüne mola verip eskiye atıfta bulunması aynı olayı anlatan diğer antik yazarlarda da mevcuttur. Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 10.17, Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 25.9.

⁷² Zosimus, *Historia Nova*, 3.32.

⁷³ Zosimus, *Historia Nova*, 3.32.

⁷⁴ Amida şehri bugünkü Diyarbakır'dır.

⁷⁵ Amida'nın geri alınması bilgisi için bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 186 ve 506.

“...Ve böylece şehirlerde kargaşa ve ayaklanma meydana gelir, çünkü sivil ve askeri makamlar yozlaşmış insanlara dağıtılmıştır, sonuçlar: sivil yaşamı tatsız ve nahoş bir yaşama dönüştürmek ve savaş zamanlarında askerlerin hevesini zayıflatmaktır. 6. Esasen bu sonuçlar, kendi içinde yaşanan olaylarla açıkça kanıtlanan deneyimlerdir. Bu olaylar bugüne kadar yaşanan bütün kötülüklerin sebebi olan diğer şeylerin yanında pantomimus dansı, kurucuları Pylades ve Bathyllus tarafından ilk defa gösterildiğinde Octavianus⁷⁶ yönetime başladı.”⁷⁷

Bu paragraflar, Zosimus’un eserini yazdığını düşündüğümüz muhtemel süreç için belirlenebilecek en geç tarihi içinde barındırmaktadır. Zosimus’un cümlelerinin içinde geçen “bugüne kadar”⁷⁸ ifadesini kullanmış olması aydınlatıcı bir detaydır. Zira görüldüğü üzere Zosimus bu bölümde bir zamanlar şehirlerde ayaklanmalar ve gruplaşmalar olması gibi birçok hasarın nedeni olarak pandomim danslarının başlamasını sorumlu tutmuş ve yaşadığı dönemde de bu oyunların yarattığı sorunların devam ettiğini kaydetmiştir. Bilindiği üzere İS 501 ve 502 yıllarında Brytae adı ile anılan festivalde Constantinopolis’te kanlı ve dehşet verici ayaklanmalar meydana gelmiş ve içlerinde dönemin imparatoru olan Anastasius’un erkek kardeşinin de bulunduğu pek çok insan hayatını kaybetmiştir⁷⁹. Bu festivallerin en karakteristik etkinlikleri Zosimus’un bahsettiği pandomim danslarıdır. Ve burada belirtilmesi gereken en önemli husus da Brytae festivalinin Anastasius devrine gelindiğinde İS 502 yılında imparator tarafından tüm imparatorlukta yasaklanmış olmasıdır⁸⁰. Zosimus eserin birinci kitabında Brytae festivalinin ya da pandomim danslarının kaldırılmasından haberdar olduğunu açıkça yazmış olmasa da en azından zihnimizde yaklaşık tarihin belirmesini sağlayacak bilgiler vermiştir⁸¹. Bu bilgiler bağlamında Cameron da, Zosimus’un en azından ilk kitabını hatta muhtemelen eserin geri kalanını da 498-502 yılları arasında bir yerden yazmış olma ihtimali üzerinde durmuştur. Ona göre Zosimus, ikinci Brytae festivalinde çıkan şiddetli ayaklanmadan hemen sonra yani 501 yılında yazmış gibi görünmektedir⁸². Gerçekten de Zosimus’un pandomim danslarına karşı olan antipatisi eserin genelinde mevcuttur.

⁷⁶ İmparator Augustus’un hükümdarlığa başladığı yıl, İÖ 27’dir.

⁷⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 1.5-6.

⁷⁸ “μέχρι τοῦδε”

⁷⁹ Bury, *The Later Roman Empire*, s. 437-438.

⁸⁰ Bury, *The Later Roman Empire*, s. 437-438, dipnot: 5.

⁸¹ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 15.

⁸² Cameron, “Date of Zosimus”, s.109-110, Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.13.

Zosimus, Theodosius'un icraatlerinden bahsettiği dördüncü kitapta şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Komedyenler ve dansçılar tamamen yozlaştılar, ayrıca müstehcenlik arttı, bozulmuş müzik tarzları her yere yayıldı Tüm bunlar bu imparatorun zamanında gerçekleşti ve bu yozlaşma büyük boyutlara ulaşana dek artmaya devam etti. Devlet çöküşe büyük bir hızla gidiyordu; çünkü bu türden çılgınlıklar durumu bu hale getirdi. Dahası, kutsal mekânlara şehirde ve kırsalda saldırılar yapıldı ve tüm inançlılar ya da cennete inananlar ve ona saygı gösterenler tehlike altındaydı.”⁸³

Bu detaylardan hareketle Cameron, daha evvel de Zosimus'un Anastasius'un Pers seferi öncesinde yazmış olduğuna dair öne sürdüğü iddiasına paralel olarak yine Anastasius'un pandomimleri yasakladığı tarih olan 502 yılından öncesini işaret etmektedir. Goffart ise Cameron'un bu varsayımını reddederek, Zosimus'un pandomim danslarının kaldırılması kararından sonra yazmış olduğu fikrini öne sürmüştür⁸⁴. Goffart, Zosimus'un yasaklama kararından haberdar olduğunu ancak zaten yasağa kadar olan süreçte bu danslar ve benzeri eğlencelerin imparatorluğa çok fazla zarar verdiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre Zosimus için asıl önemli olan kendi zamanının yasalarını yüceltmek değil, imparatorluğun gördüğü zarara dikkat çekmek olmuştur⁸⁵. Gerçekten de Zosimus daha evvel bahsettiğimiz vergilerin kaldırılmasını da sadece ima etmiş, açıkça belirtmemiştir⁸⁶. Bu durumda Goffart için Zosimus'un eserini kaleme aldığı en erken tarih 502 yılı gibi görünmektedir. Her iki araştırmacının varsayımlarına tekrar baktığımızda Cameron'un 498-502 yıllarını, Goffart'ın ise 502-506 yıllarını savunduklarını görmekteyiz. Sonuç olarak birkaç yıllık bir farkla Zosimus'un altıncı yüzyılın ilk on yılı içinde eserini oluşturmuş olduğu bilgisi akla yatkın görünmektedir.

Yukarıda iddialarını incelediğimiz araştırmalardan daha sonra 1994 yılında G. Fowden, Goffart'ın verdiği tarihi onaylayarak Zosimus'un eseri için pandomim danslarının yasaklandığı 498 yılını dikkate değer bulmuştur⁸⁷. Fowden, Constantinus'un son

---

⁸³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.33.

⁸⁴ Goffart, Cameron'un esrin kesinlikle 502 yılındaki dansların yasaklanmasına çok yakın bir zamanda yazılmış olduğuna dair iddiasını reddettiğini açıkça belirtmektedir. Goffart, “Zosimus, The First Historian of Romes Fall”, s. 423, dipnot: 53.

⁸⁵ Goffart, “Zosimus, The First Historian of Romes Fall”, s. 422-423.

⁸⁶ Zosimus, *Historia Nova*, II.38.

⁸⁷ Garth Fowden, “The Last Days of Constantine: Oppositional Versions and their Influence”, *Journal of Roman Studies*, S.84, 1994, s.163.

günlerini incelediği çalışmasının bir kısmında Zosimus'un Constantinus'un din değiştirmesine dair anlatımını değerlendirmiştir⁸⁸. Fowden için bu dönüşüm hikayesinin anlatıldığı paragraf, Zosimus'un eserini yazdığı tarihin belirlenebilmesinde katkı sağlayacak bir bilgi içermektedir. Fowden Zosimus'un kaynak olarak Eunapius'u kullanmayı tercih etmediği bu anlatımda Actus Silvestri⁸⁹ adıyla bilinen bir eseri kullandığını iddia etmiştir⁹⁰. Çünkü yaptığı incelemede Zosimus'un Eunapius'un anlatımından uzaklaştığı zamanlarda aktardığı unsurların Actus Silvestri'de mevcut olduğunu fark etmiştir⁹¹. Bu kaynağın Constantinopolis'de 500 yılından sonra duyulmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, Fowden'a göre Zosimus eserini altıncı yüz yılın ilk yıllarında Anastasius hükümdarlığı altında yazmış olmalıdır.

Sonuç olarak, Zosimus'un birinci kitabında amacını açıklarken Polybius'un⁹² Roma'nın üstünlüğünü kurma hikayesini anlattığı gibi kısa bir zaman dilimi içinde Roma'nın çöküşünü anlatacağını söylediği paragrafı hatırladığımızda Zosimus için çöküş sürecinin ne zaman başlamış olduğu konusu üzerine düşünmemiz gerektiğini görüyoruz⁹³. Zira Polybius eserini elli üç yıllık bir zaman dilimi içerisinde yazmıştır. Mendelssohn'a göre Zosimus için imparatorluk gerileme sürecine Theodosius'un pagan karşıtı edictumlar yayımlamaya başladığı İS 380 yılında girmiştir ve D. Scavone de bu varsayımı desteklemektedir⁹⁴. Zosimus için Roma İmparatorluğu'nun gerileme döneminin Theodosius'tan sonraki bir zamanda başlamış olması ihtimali şimdilik kabul edilebilir görünmekte ancak süreç için dönüm noktalarını Zosimus'un çöküşe dair fikirlerini incelediğimiz bölümde saptayacağız. En nihayetinde yukarıdaki tartışmanın bir sonucu olarak Zosimus'un Historia Nova'yı İS 498 yılından sonraki bir zaman diliminde yazmış

---

⁸⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 2.29.

⁸⁹ *Actus Beati Silvestri*, en erken Latince elyazması İS 350 yılına tarihlenen eser, Constantinus'un tek imparator olduğu yıllarda, yani İS 324'ten sonra Roma'da piskoposluk yapan Aziz Silverster'in icraatlerini anlatan bir eserdir ve 500'lü yıllara kadar bilinmemekle beraber bu yıllardan sonra Romalı kaynaklar vasıtasıyla adı duyulmaya başlanmıştır. Bkz. Fowden, "The Last Days of Constantine", s.154.

⁹⁰ Fowden, "The Last Days of Constantine", s. 163.

⁹¹ Almeida'ya göre Fowden'in bu iddiası Sozomenus'un aktardığı Eunapius versiyonuna dayanmaktadır. Ancak Sozomenus'un amacı Hıristiyan karşıtı söylemlerde bulunan pagan yazarların anlattıklarını kötülemek olduğundan Constantinus'un din değiştirmesi gibi olayları çarpıtarak aktarmış olması muhtemeldir. Bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.5.1, Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.14.

⁹² Polybius, *Historiae*, 1.1.

⁹³ Zosimus, *Hitsoria Nova*, 1.57.

⁹⁴ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 13. Ayrıca Mendelssohn burada Theodosius tarafından pagan ritüellerin yasaklanmasına ilişkin 391 yılında yayımlanan emirname yerine 380 Şubat'ında yayımlanan *Cunctos Populos* başlığıyla bilinen fermanı bahsetmektedir, fermanın detayları için bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 364; *Codex Theodosianus*, 16.1.2.

olduğu fikri akla yatkın görünmektedir. Ayrıca bize göre Zosimus eserini Polybius'un yaptığı gibi elli küsür yılda yazmamış, hayatının son yıllarında ve kısa bir süre içinde oluşturmuştur. Nitekim daha sonra göreceğimiz gibi kitabının başlarında sözünü verdiği çöküş hikayesini tamamlayamadan muhtemelen hayatını kaybetmiştir. Sonuç olarak, tüm bu detaylı incelemeler sayesinde bulunan kanıtlar, Zosimus'un Anastasius'un hükümdar olduğu son yıllarda, yani erken altıncı yüzyılda yazmış olduğu varsayımını desteklemektedir.

2.2. *Historia Nova*'nın Amacı, Konusu ve Üslubu

Historia Nova başlığı, kimi araştırmacılar nezninde Roma'nın düşüşüne sebep olan olayların Zosimus tarafından yeniden yorumlanması şeklinde algılanmıştır. Ya da daha yaygın olarak, Zosimus'un son zamanlardaki olayları kapsayan bir eser sunmaya çalışmasına istinaden “son” yani “yeni” olayların kastedildiğini düşündürmektedir⁹⁵. Photius da, Zosimus'un eserinin başlığının “*Nea Historia*” (Ἱστορία Νέα) olmasına dikkat çekmiş ve “nea” (Νέα) kavramını eserin yeni edisyonu olarak algılamıştır⁹⁶. Sylburg'un 1590 yılında yayımlanan edisyonundan beri bu kavram, “son, yeni”, “modern” olarak anlaşılmıştır. Yalnız bu anlamlar, tabii ki ilk kitap hatta Constantinus'tan önceki olaylara dair anlatımların bulunduğu kitaplar için geçerli değildir. Daha sonraki çalışmalarda ise şöyle bir varsayım öne sürülmüştür: Eserin, tarihi olayların Zosimus tarafından yeniden yorumlanması bağlamında “yeni” kabul edilmesi mümkündür. *Historia Nova*'nın günümüzdeki en eski elyazması onuncu yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmekte olup Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve Codex Vaticanus Graecus 156 olarak bilinen elyazmasıdır⁹⁷. Mendelssohn'dan öğrendiğimize göre *Historia Nova*'nın Codex Vaticanus Graecus 156 kodlu elyazması Adolf Kiessling tarafından onuncu yüz yılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁹⁸. Bu elyazmasında dört farklı kişiye ait olduğu düşünülen el yazıları dikkat çekmiştir. İlk iki bölüm onuncu yüzyılın ikinci yarısının karakteristiğini taşıyan bir yazı stili ile iki yazman tarafından yazılmış ve üçüncü parça on birinci yüzyılın yaygın yazı stili ile yazılmıştır. Almeida'dan öğrendiğimize göre

---

⁹⁵ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 14.

⁹⁶ Photius, *Bibliotheca*, 98.

⁹⁷ François Paschoud, (Fransızca çev.), *Zosime, Histoire Nouvelle*, C. 1, Les Belles Lettres, Paris, 1971-1989, s. lxxii.

⁹⁸ Adolf Kiessling bu elyazmasının Zosimus'a ait olan en eski metin olduğunu belirten kişidir. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xx.

elyazmasındaki ilki, birinci ve ikinci kitaplarda; ikincisi ise beşinci kitapta yer alan boşlukların elyazmasının genel durumunun iyi olması sebebiyle kasten oradan kesilerek ya da yırtılarak oluşmuş olabileceği düşünülmektedir⁹⁹.

Bilindiği üzere mevcut tüm metinler aynı başlıkla bu elyazmasından türetilmiştir. Zosimus üzerine yapılan modern çalışmalarda okuduğumuz ve elimizdeki edisyonlarda gördüğümüz üzere *Historia Nova* altı kitaptan oluşmaktadır ve altıncı kitap tamamlanamamıştır¹⁰⁰. Ancak Mendelssohn, eserin bazı elyazmalarında beş parçadan oluşuyor olduğunu öne sürmektedir¹⁰¹. Vakti olsaydı Zosimus'un kaç parçada eserini tamamlayacağını bilme imkanımız olmasa da kitaplarda anlatılan olayların kapsadığı yıllar ve sayfa sayılarından yola çıkarak bir varsayımda bulunmak mümkündür. *Historia Nova*'da iki eksik parça bulunmaktadır. İlk kitabında Zosimus, Diocletianus dönemine kadar kısa bir evrensel tarih sunmaya çalışmıştır. Ancak *Historia Nova*'nın 282-305 yıllarını kapsayan ilk kitabının son kısmı ile ikinci kitabının ilk kısmı ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. İkinci eksik parça ise beşinci kitabın yirmi ikinci bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca altıncı kitaptaki tekrarlamalar, eksikler ve hatalar eserin asla bitirilmemiş ve yeniden gözden geçirilmemiş olduğunun bir kanıtı gibidir. Bu noktada *Historia Nova*'nın bir tarihi kaynak olarak değerlendirilmesi yapılırken çalışmanın sadece bir taslak olarak kaldığı, üzerinden geçilmediği, gerekli düzeltmelerinin yapılamadığı ve bitirilmemiş bir çalışma olduğu unutulmamalıdır.

Zosimus eserinde sıklıkla hikayesini kendi yaşadığı döneme kadar getireceğinin bilgisini vermiştir¹⁰². Zosimus'un bu arzusunu yerine getirememesinin nedeni olarak en akla yatkın açıklama hayatını kaybetmiş olduğu olsa da bazı araştırmacılar bahsi geçen son bölümün kaybolmuş olabileceği iddiasında da bulunmuştur. Ancak Photius ve Evagrius'un Zosimus hakkında verdiği bilgilerde dahi böyle bir ipucu bulunmadığından, eserin tamamlanamamış olduğu gerçeği kabul edilmelidir¹⁰³. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü yazmaya niyetlenmiş olan Zosimus'un anlatımını tam

---

⁹⁹ Bu iki kayıp parça üzerine spesifik bir çalışma için ayrıca bkz. David F. Buck, "On Two lacunae in Zosimus' *New History*", *The Classical Quarterly*, S.49, No. 1, 1999, s. 342-344.

¹⁰⁰ Zosimus, 4.20'de bazı barbar kavimlerinden bahsetmekte ve bu kavimler hakkında tam bilgi vererek başka bir bölümde bunları tartışacağını söylemiştir. Zosimus muhtemelen altıncı kitabı bitirdikten sonraki bir bölümde bu kavimler hakkında çeşitli bilgiler verecektir ancak o bölüme hiçbir zaman gelememiştir. Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.3.

¹⁰¹ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xiv-xv.

¹⁰² Zosimus, *Historia Nova*, 3.32, 4.21, 4.28, 4.59.

¹⁰³ Photius, *Bibliotheca*, 98; Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 5.24.

olarak hangi yılda bitirmeyi tasarladığı bir muammadır. En genel haliyle eserini Anastasius'un tahta çıktığı 491 yılına kadar getireceği düşünüldüğünde, elimizdeki altı kitabın yoğunluk ve olay dağılımı göz önünde tutularak varılan sonuç Zosimus'un hikayesinin sonunu getirmek için neredeyse bir altı kitaba daha ihtiyaç duyacağıdır. Zira kitabına başlarken Polybius'un Romalıların egemenliklerini kısa süre içinde kazandıkları hikayesini anlattığı gibi kendisinin de bu egemenliği kısa süre içinde nasıl kaybettiklerini anlatacağını ifade etmiştir¹⁰⁴. Polybius'un Roma İmparatorluğu'nun elli üç yılını kapsayan eserini örnek olarak gösteren Zosimus'un eseri yaklaşık olarak imparatorluğun dört yüz yılını içine almaktadır. Dolayısıyla olay örgüsüne ve anlatım süresine baktığımızda altıncı kitapta bir anda 410 yılında biten eserin en az on kitaptan oluşması gerektiği kabul edilebilir bir varsayımdır. Almeida'nın aktardığına göre Bury'nin hesabına bakıldığında eserin yazılmamış olan kitapları ilk beş kitabın ortalama uzunluğu kadar anlatıma sahip olabilseydi, *Historia Nova* muhtemelen Honorius'un ölümü (423) ile sona erecektir¹⁰⁵. Almeida ayrıca, Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş periodunun başlangıcı olarak belirlediği muhtemel tarihin Honorius'un öldüğü tarih olan 423 yılı olabileceğini öne sürmüştür. Ona göre tarih kabul edildiği takdirde geleneğe göre çöküş tarihinin 476 yılı olduğu hatırlandığında gerileyiş sürecinin tam olarak elli üç yıl sürdüğü görülmektedir¹⁰⁶. Zosimus üzerine çalışan modern tarihçilerin genel görüşü eğer Zosimus kendi dönemine dair olayları yazabilseydi, bu detaylı anlatım toplamda on iki kitaplık bir birinci elden kaynak olacaktı¹⁰⁷. Zosimus için imparatorluğu çöküşe götüren süreç gerçekten de Polybius'un tam elli üç yıllık hikayesi kadar kısadır, bilinmemektedir. Belki de Zosimus bu ifadeyi yalnızca "kısa bir zaman dilimi" vurgusu yapmak için, kullanmıştır. Ayrıca, Zosimus'a göre çöküşe neden olan faktörlerin tam olarak hangi olayla ve hangi yılda ortaya çıktığı konusunun belirsiz oluşu çalışmamızın ilgili bölümünde analiz edilmiştir. *Historia Nova* tamamlanmamış olduğundan bu konuya dair Zosimus'un zihninde belirenleri tahmin etmek için yazdıklarını değerlendirerek fikir yürütebilmekteyiz. Bize göre Zosimus için imparatorluğun gerileme süreci Theodosius'un Roma'da tüm pagan ritüellerini oradan

---

¹⁰⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 1.57.

¹⁰⁵ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 17.

¹⁰⁶ Almeida, *Count Zosimus The Historian*, s. 15.

¹⁰⁷ Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, s.113.

kaldırması ile ya da Alaric'in Roma'yı yağmaladığı 410 yılında çoktan başlamış olmalıdır¹⁰⁸.

Historia Nova'nın birinci kitabında Zosimus, İS 480 yılına dayanan çok kısa bir giriş yaparak asıl anlatımı Augustus ile başlatıp özet olarak Carinus'un İS 284 yılındaki ölümüne kadar getirmiştir. İkinci kitap Ludi Saeculares oyunlarının Roma'daki düzenleyicisi Valesius ile başlamaktadır ve Diocletianus devrini kapsayan 303 yılından 354 yılına kadar detaylı bir anlatım sunmaktadır. Ancak bu kitapta Diocletianus hükümdarlığının tam bir anlatımının sunulduğu büyük parça kayıptır. Günümüze ulaşan bölümde ise yüzyıl oyunları meselesi detaylandırılmış, Constantinus ve Constantius'un imparatorluk dönemleri anlatılarak II. Constantinus ile anlatım bitirilmiştir. Üçüncü kitap Iulianus'un tahta çıkışı ve ölümü ile başlayıp yerine Iovianus'un hükümdarlığı ve daha sonra Valentinianus'un tahta çıkışını içeren 355-365 yıllarını betimlemektedir. 364 yılından 395 yılına kadar bir anlatım sunulan dördüncü kitapta Valentinianus'dan sonra tahta Valens'in geçişi ve ardılları Gratianus ile daha detaylı olarak Theodosius'un hükümdarlıkları sırasında yaşanan olaylar aktarılmıştır. İmparator Honorius ve Arcadius'un hükümdarlıklarının anlatıldığı beşinci kitapta 395 ve 408 yılları olayları anlatılmaktadır. Altıncı kitap, Attalus'un 410 yılı Haziran'ında tahtı bırakması ile aniden sona ermektedir, fakat muhtemelen Alaric'in Ağustos ayında Roma'yı işgal etmesine kadar anlatmaya niyetlenmiş olmalıdır. Özellikle altıncı kitabın nispeten özensiz oluşunun sebebi, kitabın aniden bitmesinden de anlaşılacağı üzere eserin Zosimus'un ölümünden sonra yayımlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Zosimus'un tıpkı Eunapius gibi eserinin ikinci bir edisyonunu yayımlamış olduğunu öne süren Photius'un görüşünün aksine¹⁰⁹, bize göre Historia Nova'nın tek bir edisyonu vardır ve Zosimus ne bu edisyonu düzeltmeye ne de ikinci bir edisyon ortaya koymaya fırsat bulabilmiş olmalıdır. Zira Zosimus'un eğer ikinci bir edisyonla ilgilenmeye ömrü

---

¹⁰⁸ Bu konudaki düşüncemize paralel olan ilk iddia Mendelssohn'a aittir bkz. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. vi; Zosimus'un Theodosius'un pagan inanca dair yasaklamalar getirdiği bölüm için bkz. *Historia Nova*, 4.59; Alaric'in Roma'yı işgali için bkz. *Historia Nova*, 6.6. Ek olarak Batı Roma İmparatorluğu'nun geleneksel çöküş tarihinin 476 yılı olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır. Zosimus'a göre hangi elli yılın imparatorluğu çöküşe götürdüğü üzerine düşündüğümüzde, *Historia Nova*'da birkaç tane muhtemel dönüm noktasına rastlamak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir İS 313 yılında Constantinus'un *Ludi Saeculares*'i kaldırması hatası, Constantinus'un din değiştirmesi, Iulianus'un ölümü, Theodosius'un anti pagan saldırısı ve 410 yılında Roma'nın işgali. Ayrıca bkz. Zosimus'un Theodosius'un pagan inanca dair yasaklamalar getirdiği bölüm için bkz. *Historia Nova*, 4.59; Alaric'in Roma'yı işgali için bkz. *Historia Nova*, 6.6; Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. vi.

¹⁰⁹ Photius, *Bibliotheca*, 98.

yetseydi her şeyden evvel birinci edisyonu tamamlamış ve eserin tümünü gözden geçirerek mevcut hataları düzeltmiş olacağı kuvvetle muhtemeldir.

Historia Nova'daki Hıristiyan karşıtı söylemler daha evvel belirttiğimiz gibi Evagrius Scholasticus'un¹¹⁰ tepkisini çekmesine neden olmuştur. Nitekim taşıdığı pagan bakış açısı sebebiyle Hıristiyan yazarların eleştirilerine maruz kalması, antik dönem için bilindik bir durumdur, Evagrius da Zosimus'u "günahkar ve kötü şeytan" sıfatlarıyla anmıştır¹¹¹. Klasik tarih yazım geleneğini takip eden Zosimus'un Hıristiyan yazarların yergilerine maruz kalacağı ihtimalini düşünerek kaleme aldığı eserindeki düz anlatımın nedeni muhtemelen daha az tepki çekme çabası olmalıdır. Reitemeier, Evagrius'un Zosimus'a karşı olumsuz tutumunun Historia Nova'nın bugün kayıp olan birinci kitabının son, ikinci kitabının ilk parçasını okumuş olduğundan kaynaklandığını ileri sürmektedir¹¹². Bu kayıp parçanın anlatımı tam da Diocletianus devrine denk geldiği hatırlanacak olursa Zosimus'un imparatorun Hıristiyanlara uyguladığı zulümleri ele alma biçimi Hıristiyan yazarları öfkelenmiştir olmalıdır. Bu durumda Reitemeier'in yorumu kabul edilebilir görünmektedir. Almeida'nın da belirttiği üzere Mendelsshon da benzer bir yaklaşımla Iohannes Antiochus'un Adem'den başlatarak 610 yılına kadar getirdiği evrensel tarihinde tam da bu kaybolan bölümün başladığı yerde Zosimus'u kaynak olarak kullanmayı bıraktığına dikkat çekmektedir¹¹³. Bu kayıp parçaların bahsi geçen iki yazar tarafından da okunabildiği dönemlerden sonraki bir zaman diliminde yok edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ek olarak Ammianus Marcellinus'un da mevcut eserinde Diocletianus anlatımını atlaması, aynı şekilde eserin bu kısmının yok edilmiş olması ya da Ammianus Marcellinus'un olumsuz söylemlere maruz kalmak istememesinden dolayı Diocletianus ve zulümlerine değinmemiş olması ihtimaliyle açıklanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda Zosimus özellikle Constantinus ve I. Theodosius'a karşı sergilediği tavır sebebiyle sık sık Hıristiyan yazarların (kilise tarihçileri Evagrius ve Nicephorus Cllistus gibi) saldırısına uğramıştır. Sonraki yıllarda Zosimus'a saldırılar artsa da elimizde Photius'un¹¹⁴ objektif olmaya çalıştığı ansiklopedik yorumları mevcuttur. Photius kısa açıklamasında öncelikle

---

¹¹⁰Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 3.37,39-40; on sekiz kitaplık eseri İsa'dan 610 yılında Phocas'a kadar bir anlatım sunan Nicephorus, *Historia Ecclesiastica*, 16.41.

¹¹¹ Evagrius, *Historia Ecclesiastica*, 3.40-3.41.

¹¹² Johann Frederich Reitemeier, (çev), *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit, Notis Criticis et Commentario Historico Illustravit Io. Frid Reitemeier*, Weidmann, Leipzig, 1784, s. xxvii, xxviii.

¹¹³ Mendelsshon, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s.xxvi; Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 18.

¹¹⁴ Photius, *Bibliotheca*, 98.

Zosimus'un dinsiz olduğunu belirtmiş daha sonra üslubunu överek eserin içeriğinden bahsetmiştir. Modern çalışmalara baktığımızda özellikle Hıristiyanlığa karşı tutumu sebebiyle Zosimus'u eleştirenler olduğu gibi savunanlar da olmuştur. Bunun yanı sıra Historia Nova üzerine spesifik olarak çalışan tarihçilerin Zosimus'u tarihi bir otorite olarak saygıyla karşıladıklarını görmekteyiz. Yıllarca yapılan araştırmaları incelediğimizde Historia Nova'nın edisyonları ve çevirilerinde yer alan çevirmen ve editörlerin yorumları, eserin tarihi kaynak olarak değerini hatırlatmaktadır. Bunlardan ilki çalışmamıza dair literatür incelemesinde de açıkladığımız gibi, 1576 yılında Historia Nova'nın ilk eksiksiz Latince edisyonunu oluşturan Leunclavius'tur¹¹⁵. Leunclavius'un Latince çevirisini Bekker'in editörlüğünü yaptığı edisyonda bulmak mümkündür¹¹⁶. Bu çalışma incelendiğinde her iki araştırmacının da Zosimus lehinde yorumları göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Reitemeier'in¹¹⁷ de kendi yorumlarını da sunduğu 1784 tarihli Grekçe edisyonunu, Leunclavius'un Latince çevirisi ve yorumları ile birlikte Bekker'in 1837 yılında yaptığı edisyon çalışmasında bulmaktayız. Reitemeier'in yorumlarında da Zosimus karşıtı herhangi bir tavır gözlenmemiştir. Ayrıca bu araştırmacılar, Zosimus'un Hıristiyan karşıtı söylemlerini içeren eseri üzerine çalışma yaptıkları için özür diledikleri ek bir not düşmemişlerdir. Oysa diğer araştırmacılar çalışmalarının girişinde ya bir özür notu sunmuş ya da 1684¹¹⁸ ve 1814¹¹⁹ yıllarında yayımlanan İngilizce çeviriler gibi anonim çalışmalar olarak ortaya çıkmışlardır. Son olarak Zosimus üzerine yapılan bu çalışmaların ortak özelliği tek bir elyazmasından yararlanmış olmalarıdır¹²⁰. Ancak Zosimus üzerine araştırma yaparken tüm bu edisyonlardaki muhtemel eksikler ya da yanlışlar unutulmamalıdır.

---

¹¹⁵ Johannes Leunclavius, *Zosimi Comitit et Exadvocati Fiscit, Historiae Novae Libri VI, numquam hactenus editi; quibus additae sunt historiae Procopii Caesariensis, Agathiae Myrrinaei, Iordanis Alani*, Basel, Peter Perna, 1576. Bu edisyon adında da belirtildiği gibi Procopius, Agathius ve Iordanes'in çalışmalarını da içinde barındırmaktadır.

¹¹⁶ Immanuel Bekker, *Zosimus, Historia Nova ex Recognitione Immanuelis Bekkeri*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, C. 20, 1837.

¹¹⁷ Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit, Notis Criticis et Commentario Historico Illustravit Io. Frid Reitemeier*, 1784.

¹¹⁸ Anonim, *The New History of Count Zosimus, Sometime Advocate of the Treasury of the Roman Empire: with the notes of the Oxford Edition, in Six Books: to which is prefixed Leunclavius's Apology for the Author*, Londra, Printed for Joseph Hindmarsh, 1684.

¹¹⁹ Anonim, *The History of Count Zosimus, sometime Advocate and Chancellor of the Roman Empire: Translated from Original Greek; with the notes of the Oxford Edition*, Londra, W. Green & T. Chaplin, 1814.

¹²⁰ *Codex Vaticanus*, 156.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi Zosimus'un pagan perspektifinden yaptığı imparator yorumları, eserinin değerlendirilmesi için elimizdeki en önemli bulgulardır. Zosimus'un pek tabii tarafsız olamadığı ancak "bir sebeple" olmaya çalıştığı açıktır. Bazen pagan imparatorları yererken bazen Hıristiyan imparatorlar hakkında olumlu yorumlar yaptığı görülmüştür. Onun Hıristiyan imparatorlara dair yaptığı en açık ve olumsuz yorum I. Valentinianus üzerine olmuştur. *Historia Nova*'nın üçüncü kitabının son paragrafında Valentinianus'un imparator seçilmesi üzerine şu yorumu yapmıştır:

"Böylece o dönemde bu işi en iyi yapabilecek adamı iş başına geçirmekte başarısız oldular ve tercihlerini, Cibalis'te¹²¹ doğan birçok savaşa katılan ama bilgelikten yoksun Valentinianus'dan yana kullandılar."

Zosimus'un diğer imparatorlara dair yorumları her zaman bu kadar açık olmamakla beraber onun imparatorları yargılamakta kullandığı ölçü, iyi bir Romalının taşıması gereken erdemleri "mos maiorum"¹²² u içinde barındırıp barındırmaması olmuştur. Çünkü erdemli bir Romalı atalarının adetleri için gerekli değerleri ruhunda taşıyarak iyi bir devlet insanı olarak ideal devlet düzeninin en önemli parçası olacaktır. Klasik Yunan dünyasının ideal devlet arayışıyla geliştirdiği siyaset felsefesi, Latin dünyasına da etki etmiş ve Vergilius, Livius, Ovidius, Cicero, Augustinus gibi Roma İmparatorluğu'na bağlı tüm yazarların eserlerinde bir Romalı'da bulunması gereken özellikler olarak kaşımıza çıkmıştır. Vergilius'un *Aeneis*'ini okuyan bir Romalı bu değerlerden özellikle pietasın yani tanrılara olan saygı ve gerekli ritüellerin yerine getirilmesinin önemini kavramış olmalıdır¹²³. Dolayısıyla Hıristiyanlığı benimsemiş bir imparatorun Zosimus'un zihninde her anlamda iyi bir devlet adamı olarak yer edinmesi mümkün görünmemektedir. Kaldı ki örneğin Constantinus, Constantius ve Theodosius yakınlarına zarar vermiş olmakla fideden, orduda gerekli düzeni sağlayamamakla diciplinadan ve hatta bu Hıristiyan imparatorlar Zosimus'un gözünde dignitas, gravitas ve frugalitas'tan

---

¹²¹ Bir Pannonia kasabası.

¹²² *Mos Maiorum*, ataların adetleri anlamına gelir ve bir Romalının sahip olması gereken özellikleri içine alır. Bu erdemler: *fides* (güven), *pietas* (dindarlık), *disciplina* (disiplin), *gravitas* (ağır başlılık), *virtus* (cesaret), *dignitas* (itibar, haysiyet), *frugalitas* (sadelik).

¹²³ Vergilius'un *Aeneas* destanında din vurgusu üzerine bir inceleme için bkz. Denis Feeney, "The Historiography of Roman Religion in Roman Historiography and Epic", *A Companion to Roman Religion*, ed. Jörg Rüpke, Blackwell Publishing, Oxford, 2007s. 133-134.

yoksun görünmektedirler¹²⁴. Ayrıca Zosimus için pagan imparatorlar arasında bile tanrıların isteklerine tam anlamıyla cevap veren imparator, Iulianus gibi görünmektedir. Son pagan imparator olarak Iulianus hem dindarlığı hem de tüm erdemleri karşılıyor oluşu ile Ammianus Marcellinus, Eunapius ve diğer pagan tarihçilerin de mükemmel bir model olarak takdirini kazanmıştır. Diğer yandan Zosimus eseri boyunca imparatorların çok ağır bir sorumluluk altında olduklarının bilinciyle onlara karşı ılımlı olmayı tercih etmiştir, en azından denemiştir. Zosimus'un duygu durumunun esere sürekli yansımaları söz konusu olduğundan *Historia Nova* biyografi türünde değerlendirildiğinde zayıf kalmaktadır¹²⁵. Ancak kilise tarihçileri ile kıyaslandığında, onların karşıt görüşe sahip olan tarafa yönelik tutumları çok daha suçlayıcıdır. Bu noktada Zosimus'un bu anlamda denge kurma çabası takdiri hakketmektedir.

Eski Yunan ve Latin retorik eğitimi yazarların belli bir sistemde yazması için kurallar geliştirmiştir. Bu kurallar pagan yönetimi, yazarı ve pagan edebiyat geleneğini ortak bir noktada birleşmesini sağlamayı amaçlamıştır. Latin Edebiyatının “Gümüş Çağı” olarak adlandırılan imparatorluk dönemi yazarları bu devirden itibaren belli başlı yazılı yazısız edebi kuralları içeren anlaşmalara uymak zorunda bırakılmıştır¹²⁶. İmparator Tiberius'tan Nero'ya kadar süren Gümüş Çağı, bu “alınan” imparatorların çoğu edebi ve tarihi eseri yasaklamasına ve yazarların cezalandırılmasına tanık olmuştur. Bu durum dolayısıyla birbirinin benzeri ya da tekrarlama olan ve edebi niteliği yüksek olan az sayıda eserin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çağın, klasik retorik eğitiminde yarattığı değişim ve etki Zosimus'un pagan yazım üslubunda da izlenmektedir.

Aslında belli bir stilde ve içerikte yazma sistemi Roma retoriğinden çok daha önce Homeros ile başlamış Xenophon ve diğer tarihçilerin Thucydides'i taklit etmesiyle devam etmiştir. Aynı şekilde Romalı şairler Vergilius ve Catullus da Grek edebiyatını örnek almış, Homeros'un ölçülerini kullanmışlardır. Bu durum hangi türde eser verilirse verilsin; destan, tragedya, komedyaya ya da herhangi bir türde taklidi zorunlu kılmış gibidir. Tarih yazarlarından da aynı zamanda edebi nitelikte eserler sunmaları beklendiğinden

---

¹²⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.18, 2.28, 2.29, 2.44-46, 3.9. Ayrıca özellikle Zosimus'un pagan generallere olan tavrı ile Constantinus'a karşı öncelikle orduda disiplini sağlayamadığı ve Roma topraklarına barbarların girmesine sebep olduğu için sergilediği zıt tutum için bkz. *Historia Nova*, 2.33-34.

¹²⁵ Latin edebiyatında historiografinin biyografi türü üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Christina Shuttleworth Kraus, “Historiography and Bioraphy”, *A Companion to Latin Literature*, ed. Stephen Harrison, Blackwell Publishing, Londra, 2005, s. 241-257.

¹²⁶ Müzehher Erim, *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.181.

aynı şekilde kanunlarla yönetilmeye çalışılmıştır¹²⁷. Bu durum Thucydides ve Herodotus'un bir şablon gibi kullanılması ile Polybius'ta da görülmektedir¹²⁸. Romalılara Greklerden gelen tarihlerinde bir klasiği yakalama çabası materyal seçimi ve tanzimi, dil kullanımı, kaynak verme biçimi üzerinden olmuştur¹²⁹. Biz de Historia Nova'yı incelerken Zosimus'un dini ve politik ideallerini, pagan retorik geleneği ve klasik historiografyayı dikkate almalıyız. Historia Nova da hissedilen pagan vurgular özellikle Zosimus'un herhangi bir olay başlangıcında ya da herhangi bir olay sonucunda ilahi bir işaret arayışında göze çarpmaktadır. Tanrısal işaretlerin insanoğlu için bir pusula olarak addedilmesi en çok da savaş anlarında¹³⁰, Herodotus'tan bu yana klasik tarih yazımının bir geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır¹³¹. Bu metot daha sonraki tarih yazarları için teolojinin bir gerekliliği gibi görülmüş ve uygulanmıştır. Ayrıca Zosimus'un çalışmasında din felsefesini kullanma biçiminin Herodotus'unkine benzediğini söylememiz doğru olacaktır.

Zosimus'un döneminden çok daha önceki yıllarda retorik sanatı, öncelikle okuyucuda duygusal bir etki yaratmayı amaçladığından yöntem olarak klasik kelime oyunlarına başvurmayı gerektirmektedir. Bu yöntemle yazar, çok daha eski yazarların cümlelerine atıflar yaparak ya da eski metinlerden alıntılar kullanarak kendi eseri ile çoğunlukla zaten anlatılmış olana yeni bir yorum getirmeyi hedeflemektedir. Zosimus'un dönemine geldiğimizde ise bir yazar metin oluşturabilmek için yeteri kadar kelime bilgisine sahiptir ve ulaşabileceği klasik metinler mevcuttur. Bu dönemde yazarlar eşsiz eserler verme çabasında olduğundan, bu materyalleri kullanarak kendi hikayelerini meydana getirirken özgün bir stil geliştirmeleri mümkün olmuştur. Ancak bu yöntemle meydana getirilen eserler çoğunlukla halkın konuşma dilinden uzak ve sıradan insanların anlayabileceği türden metinler olmamışlardır. Zosimus'un üslubunu incelediğimizde bu halk için anlaşılmasız olan anlatım şeklinin Historia Nova'da bulunmadığını görmekteyiz. Nitekim

---

¹²⁷ Feeney, "The Historiography of Roman Religion in Roman Historiography and Epic", s. 135-137. Ayrıca tarih yazımında bir yöntem olarak Livius'ta din için s. 138, Tacitus'ta din için s.140,

¹²⁸ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s.140.

¹²⁹ Roger Blockley, "The Development of Greek Historiography: Priscus, Malchus, Candidus", *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity Fourth to Sixth Century*, ed. Gabriele Marasco, Brill, Boston, 2003, s.290.

¹³⁰ Herodotus, *Historiae*, 1.86, 1.209, 6.98, 7.137, 8.17, 8.35, 9,65.

¹³¹ Herodotus'un tarih yazımında dini kullanma metoduna dair bir çalışma için bkz. Jon D. Mikalson, *Herodotus and Religion in the Persian Wars*, University of North Carolina Press, Kuzey Karolina, 2003, s.11-136. Ayrıca Grek edebiyatında dinsel öğelerin kullanılma yöntemi için bkz. Jon D. Mikalson, *Ancient Greek Religion*, 2. Baskı, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, s.310-312.

profesyonel bir edebiyat eleştirmeni olmasa da Photius'un Zosimus'un üslubuna dair yaptığı açıklamalar, yazarımızın anlatım tarzının berrak ve anlaşılır olduğunun kanıtı gibidir. Photius, Zosimus'un yazım stiline açık ve net, kısa ve öz olduğunu aktarmış, ayrıca bu düz üslubuna rağmen eserin cazibesini yitirmediğini de eklemiştir¹³². Modern tarihçiler Reitemeier ve Mendelssohn da Zosimus'un üslubu hakkında olumlu yorumlarda bulunmuşlardır. Reitemeier *Historia Nova*'da çağdaşı olan eserlerden farklı olarak ritmik bir yapı olduğunu öne sürmüştür¹³³. Mendelssohn da Zosimus'un antik yazarlardan temelde Polybius'tan genel kuralları öğrendiğini ancak yazarken çok keskin bir tondan kaçındığı için bu kuralları tamamen uygulamadığını belirtmiştir¹³⁴. Mendelssohn'un edisyonu üzerine bir inceleme yapan J.B. Bury de Zosimus'un cümlelerini Polybius'a ait bir metodla oluşturduğunu kabul etmiş ancak aynı modele bağımlı kalmadığını ilginç bulduğunu eklemiştir¹³⁵.

Kehanetlerden alıntı yaparak anlatıma dini bir boyut kazandırmak yine antik tarih yazım geleneğinin bir parçası olmuştur. *Historia Nova*'da karşımıza çıkan çeşitli kehanet alıntıları Zosimus'un korumaya çalıştığı sade anlatımını bozmamış, metni tekdüze bir anlatımdan kurtarmıştır¹³⁶. Yazarın aralıklarla kehanetleri direkt olarak alması yani kendi üslubunda değiştirmeden eserinin içinde vermesi, pagan historiografya geleneğinde var olan, Grek tarih yazımının Latin tarih yazımını etkileyen bir yöntemdir. Bu yöntem ilk olarak Hıristiyan tarih yazım geleneği ile Eusebius tarafından değiştirilmiştir. Eusebius farklı yazarlardan ya da daha çok Eski ve Yeni Ahit'ten yaptığı alıntıları direkt olarak kullanmamış¹³⁷, retorik geleneğinden farklı olarak kendi stilinde farklı bir dille aktarmıştır. Ancak şunu söylemek gerekir ki, Eusebius sonrası tarih yazımında dördüncü ve beşinci yüz yıllar boyunca Herodotus ve Thucydides'ten gelen eski gelenek rağbet görmüştür. Yine daha eski yıllara baktığımızda eserlerde direkt olarak verilmiş konuşma pasajlarına, söylevlere rastlamaktayız. Bury'nin belirttiğine göre Tacitus Thucydides'i örnek alarak bu tip konuşma parçalarını özellikle daha önce başka bir yerde yayımlanmış

---

¹³² Photius, *Bibliotheca*, 98.

¹³³ Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit*, s. viii.

¹³⁴ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s.xiii.

¹³⁵ John Bagnell Bury, "Zosimi Historia Nova Ed. L. Mendelssohn. Teubner. Leipzig. 1887. 10 Mk.", *The Classical Review*, S. 3, s. 37.

¹³⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 1.57, 2.6, 2.37, 2.54.

¹³⁷ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 2.10.1-10, 2.5.1-7, 8.17.1-2, 8.17.6-10, 9.1.1-11, 10.5.2-24.

bir konuşma ise, eserinde hiç değiştirmeden kullanmaktadır¹³⁸. Zosimus'u incelediğimizde kendisinin başka bir yazardan alıntı yaparken, bir kehaneti anlatımında kullanırken ya da eserinde bir konuşmaya yer verirken¹³⁹ geleneği takip ederek herhangi bir değişiklikten kaçındığını gözlemlemekteyiz. Anlaşıldığı üzere *Historia Nova* baştan sona Herodotus'unkine benzer tarzda ve kısa ve öz bir anlatıma sahiptir. Zosimus, daha önce de belirttiğimiz üzere bazı modern tarihçiler tarafından üstünkörü ve özensiz bulunan ancak çoğunlukla kendi yargılarını barındırdığı için önemli olan hikayeler sunmuştur. Zosimus'un anlattıklarının gerçek olaylara dayanıyor olması, *Historia Nova*'yı önemli kılan başlıca unsurlardan biridir.

Yukarıda belirlediğimiz üzere, Zosimus eserini erken altıncı yüzyıl boyunca kaleme almış olduğundan dolayı 450 yılına gelinceye kadarki yaşanan olayların görgü tanığı değildir. Kendi zamanlarından önceki bir zamanı özetleyerek derhal anlatmak istedikleri döneme geçmek, Ammianus Marcellinus dahil antikçağ tarih yazarlarında karşılaşılan ortak bir metottur. Zosimus da bu bilindik metodu kullanarak bizzat yaşamadığı olaylara dair anlatımları, Eunapius gibi kendinden önceki tarihçilerden alıntılarla özetlemeyi amaçlamıştır. Ve daha sonra kendi zamanının olaylarını tıpkı örnek aldığı tarihçiler gibi, geleneğe uygun bir biçimde detaylı bir anlatımla tarihinin içine yerleştirmiştir. Daniel Scavone'ye göre Zosimus'un *Historia Nova*'daki geniş kapsamlı anlatımı ve eserdeki geçmişteki tarihi olaylar ile çağında yaşananlara dair "birleştirici tema", dördüncü ve beşinci yüzyılın Hıristiyan tarih yazarları ve kilise tarihçilerinin tarzına çok benzemektedir¹⁴⁰. Bilindiği üzere bu yüzyılların göze çarpan isimleri, Eusebius, Augustinus, Orosius, Socrates, Sozomenus'tur. Ayrıca Zosimus kaynak olarak kullandığı isimleri ara sıra eserinde zikretmektedir, bu isimler ilgili bölümde ayrıca detaylandırılacaktır. *Historia Nova* için kullanılan kaynakların en bilinenleri Olympiodorus, Eunapius ve Dexippus'tur. *Historia Nova* günümüze yalnızca fragmanlar halinde ulaşmış ve çoğu kısmı kayıp olan bu eserlerin verdiği bilgileri bize ulaştırması bakımından da oldukça önemli bir çalışmadır. Almeida, Zosimus'un geç dördüncü yüzyıl ve erken beşinci yüzyıl için başlıca otoritelerden biri olduğunu ve anlatımının Roma

---

¹³⁸ John Bagnell Bury, *The Ancient Greek Historians*, The Macmillan Company, Newyork, 1909, s.229.

¹³⁹ Zosimus'un yer eserde aktardığı söylemlerden bazıları şu paragraflarda mevcuttur: 1.54, 3.1, 3.25, 4.36, 5.29, 5.40, 5.43.

¹⁴⁰ Scavone, *Zosimus, The Greek Historian*, s. 74.

tarihinin 378 ve 410 yıllarını kapsayan bölümleri için elimizdeki en önemli ana kaynak olduğunu vurgulamaktadır¹⁴¹.

2.3. *Historia Nova* İçin Kullanılan Kaynaklar

Zosimus'un orijinalliği ve antik kaynak olarak kullanımı sorgulandığında en çok eleştirildiği husus, kendi görüşlerini belirtmekten ziyade kullandığı kaynaklara sadık kalması olmuştur. Ancak çoğu araştırmacının kabul ettiği gibi ve bize göre de *Historia Nova*, günümüze ulaşmamış kaynakları içinde barındırması ve Zosimus'un en nihayetinde bu kaynakları kendi istediği şekilde yorumlamış olması sebebiyle oldukça değerlidir¹⁴². Zira Roma İmparatorluğu'nun tarihini yazmaya niyetlenmiş olan bir antik çağ tarihçisi, bildiği eserleri kaynak olarak kullanmak dışında belli modelleri örnek almalıdır: Grek ise Herodotus, Thucydides, Polybius; ya da anadili Latin ise Sallustus, Livius, Tacitus, Suetonius, Ammianus Marcellinus gibi. Zosimus'un kaynaklarına dair çalışmaya başlarken karşımıza çıkan ilk isim, Mendelssohn'ın da söylediği gibi *Historia Nova* için ilham kaynağı olan Polybius'tur¹⁴³. Nitekim Zosimus'un fikirlerinden etkilendiğini gördüğümüz ve eserin ana teması için bir başlangıç noktası niteliği taşıyan Polybius'u okumuş olması ihtimali yüksektir¹⁴⁴. Polybius'un konusu, Romalıların sadece elli üç yılda imparatorluğu elde etme hikayesidir¹⁴⁵. Bildiğimiz üzere Zosimus da Romalıların imparatorluğu hemen hemen aynı sürede nasıl kaybettiklerini yazmaya niyetlenmiştir. Polybius anlatısına bir giriş oluşturması amacıyla kısa bir Grek tarihi ile başlamışken Zosimus da asıl anlatmak istediklerine başlamadan önce Grek ve Roma tarihi özeti vermiş, eserinin ikinci kitabında ana konuya I. Constantinus anlatımıyla giriş yapmıştır¹⁴⁶. Zosimus'un Troia Savaşı ve Grek-Pers savaşları gibi olayları esere dahil etmesi, Polybius'unki gibi bir evrensel tarih yazma girişimi olarak açıklanabilir. Burada ayrıca üzerinde durulması gereken bir diğer husus Zosimus'un evreni yöneten ve

---

¹⁴¹ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.17.

¹⁴² Ayrıca Liebeschuetz genel yargının aksine Zosimus'un eseri için varsayılandan daha fazla katkısı olduğunu düşünmektedir. Burada da açıkça belirttiğimiz üzere bir de bu görüşe katılmaktayız. Bkz. John Hugo Wolfgang Gideon Liebeschuetz, "Pagan Historiography and the Decline of the Empire", ed. G. Marasco, *Greek And Roman Historiography in Late Antiquity*, Leiden, 2003, s.178-179.

¹⁴³ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxvi.

¹⁴⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 1.1; 1.57; 5.20.

¹⁴⁵ Polybius, *Historiae*, 6.1.

¹⁴⁶ Reitemeier *Historia Nova*'nın ilk dört kitabı anlatılan olayların geniş bir özeti olduğunu Zosimus'un anlatmak istediği esas olaylara ancak beşinci kitapta başlayabildiğini düşünmektedir. Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit*, s. xxii.

insanların başlarına gelen olayların gidişatını belirleyen insanüstü bir güç olduğuna olan inancını henüz eserin başında belirtmesi ve tıpkı Roma'nın başarısını benzer bir güce atfederek eserinde işleyen Polybius'tan bu anlamda da etkilenmiş görünmesidir¹⁴⁷. Ek olarak Zosimus'un Augustus'un imparator ilan edilmesiyle diktatöryal sisteme geçildiğinden bahsettiği bölümde eski yönetim biçiminden vazgeçilmesinin bir hata olduğunu hissettirerek kendi tercihinin Cumhuriyet sistemi olduğunu belirtmesi ve övme biçimi, Polybius'un eserinin altıncı kitabında sunduğu kendi politik felsefesinin bir yansıması gibidir¹⁴⁸. Bu bağlamda Zosimus'un direkt olarak bilgi akışı anlamında olmasa da Polybius'un edebî üslubundan, dini bakış açısından, felsefî ve politik görüşlerinden faydalanmış olduğunu söylemek mümkündür.

Daha evvel bahsettiğimiz gibi Zosimus Herodotus'un tarzını andıran ifadeler, dil ve cümle biçimlerini tercih etmiştir. Örneğin Zosimus Iulianus'un Pers seferi için Antakya'dan ayrılışının imparatorun birtakım kötü kehanetler aldıktan sonra gerçekleştiğini aktarmış, bu ayrılışın asıl sebebini de bildiğini ancak sırrı açığa çıkarmayacağını belirtmiştir¹⁴⁹. Hikayesine gizem katmak için Herodotus'un da tarihinde konunun arasına benzer notlar iliştiirdiğini bilmekteyiz¹⁵⁰. Hatta *Historia Nova*'da yer alan bazı öykülerin benzerlerini Herodotus'ta bulmak mümkündür. Örneğin *Historia Nova*'da geçen Athena'nın Atina'yı Alaric'ten koruması öyküsü, Herodotus'un Apollon'un Thebai'yi Perslerden koruması efsanesi ile benzer öğeleri içinde barındırmaktadır¹⁵¹. Zosimus'un üslup olarak Herodotus'u örnek aldığına dair bir başka ipucu da hikayesini ara ara bildiği mucizeler ve mitlerle harmanlamasıdır¹⁵².

Yukarıdaki bölümde Zosimus'un hayatına ilişkin yaptığımız araştırmanın sonuçları, kendisinin 450 yılından önce meydana gelmiş olaylara tanıklık etmediğini göstermiştir. Ve bildiğimiz üzere Zosimus anlatısını yaşadığı döneme kadar getirmek istemiş ancak

---

¹⁴⁷Zosimus, *Historia Nova*, 5.41; Polybius, *Historiae*, 1.4.

¹⁴⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 1.5; krş. Polybius, *Historiae*, 6.4 ve 7.10. Her iki yazarın da imparatorluğun yönetim sistemleri hakkındaki fikirleri ve Cumhuriyet rejimine yaklaşımları üzerine bir karşılaştırma için bkz. Kaegi, *Byzantium and the Decline*, s. 104-107.

¹⁴⁹ “Kış henüz bitmişti. Iulianus ordusunu topladı ve sefer düzenini aldı (İS 363). Daha sonra, kehanetler iyi çıkmamasına rağmen Antiochia'dan çıkarak ilerledi (sebebini biliyorum ama söylemem).” bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 3.12.

¹⁵⁰ Herodotus, *Historiae*, 2.123.

¹⁵¹Krş. Zosimus, *Historia Nova*, 5.6; Herodotus, *Historiae*, 8.36-8.39. Diğer benzer hikayeler için ayrıca bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 2.27; Herodotus, *Historiae*, 2.121.

¹⁵² Zosimus, *Historia Nova*, 1.67.

amacına ulaşamamıştır. Dolayısıyla modern araştırmacıların da kabul ettiği gibi bahsettiği olaylara bizzat tanıklık etmediğinden tıpkı diğer tarih yazarları gibi o da farklı kaynaklardan faydalanma gereği durmuştur. Zosimus'un başvurduğu yazılı kaynaklar yine Photius tarafından ele alınmış ve konuya dair modern tartışmaların temeli Photius'un vardığı sonuçlardan hareketle atılmıştır¹⁵³. Photius'tan öğrendiğimiz üç temel kaynak hakkında kısaca bilgi verecek olursak: Asıl adı Publius Herennius Dexippus olan yazar Atina'da yaşayan Grek asıllı bir hatip ve tarihçidir. Dexippus, üçüncü yüzyılda 280 yılına kadar Claudius, Tacitus, Aurelianus ve Probus'un imparatorluk dönemlerine tanıklık etmiştir. Çağdaşları tarafından çok saygı gören üst düzey eğitimi ile tanınan bir kişidir. Atina'da pek çok yüksek memuriyet görevi üstlenmiş ve hatta 262 yılındaki Got saldırısında hayatını riske atmıştır. Photius'tan öğrendiğimize göre Dexippus'un üç tarihi çalışması olmuştur¹⁵⁴. Bunlardan ilki dört kitaptan oluşan bir Macedonia tarihi olup Zosimus tarafından kullanılmadığı düşünülmektedir. İkinci çalışması on iki kitaplık kronolojik bir tarihtir ve hikaye başlangıçtan II. Claudius'un 268 yılında tahta çıkışına kadar devam etmiştir. Nitekim bu eser, muhtemelen Zosimus'un Historia Nova'nın ilk kitabı için takip ettiği kaynak olmuştur. Dexippus'un üçüncü çalışması Scythica, Gotlara karşı kendisinin de içinde bulunduğu savaşın ayrıntılı bir sunumudur¹⁵⁵. Bu çalışmanın Decius'un hakimiyet döneminden Aurelianus'un imparatorluğuna kadar olan 238-274 yıllarını içine aldığı düşünülmektedir¹⁵⁶. Zosimus'un eserinin yine ilk kitabının bazı parçaları için bu çalışmayı kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir¹⁵⁷. Dexippus'un çalışmaları sadece fragmanlar halinde Historia Augusta'nın içinde, Zonaras'ın yazdıklarıyla ve bazı antik yazarların aktardıklarıyla elimize ulaşabilmiştir. Araştırmacıların asıl problemi Zosimus'un gerçekten Dexippus'u mu ya da Dexippus'u kullanmış olan bir kaynağı mı yoksa tamamen başka bir kaynağı mı takip ettiğidir. Bu konu henüz kesin olarak sonuca ulaştırılamamıştır. Zosimus'un Dexippus'u kullandığına dair varsayım, Eunapius'un Dexippus'un hikayesini devam ettirmiş olmasına

---

¹⁵³ Photius, *Bibliotheca*, 98.

¹⁵⁴ Photius, *Bibliotheca*, 82.

¹⁵⁵ Grek tarihçilerin Gotlar için "İskit" adını kullanması yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir. Bkz. Kazhdan, *Dictionary of Byzantium*, C. 3, s.1857-1858. William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Geography*, C. 2, London, John Murray, 1872, s. 936-945.

¹⁵⁶ Dexippus'un tarihi çalışmasında birkaç antik kronoloji geleneğini bir araya getirmeye çalıştığı bilinmektedir, Fergus Millar, "P. Herenius Dexippus", *Journal of Roman Studies*, S.59, 1969, s.26.

¹⁵⁷ Dexippus'un yukarıda bahsettiğimiz son iki kitabının birer özetini Photius vermiştir bkz. *Bibliotheca*, 82.

dayanmaktadır. Zira Zosimus'un Eunapius'u kullanmış olduğu kabul edildiğinden bu varsayım da akla yatkın görünmektedir. Ayrıca Dexippus'un Zosimus'un kaynaklarından biri olduğunu düşünmemizin bir başka sebebi de eserinin Grekçe yazılmış tek geniş çaplı tarihi kaynak olmasıdır. Bu noktada Dexippus'un Aurelianus'un dönemine kadar getirdiği tarihi Zosimus'un sadece ilk kitabı için faydalı olmuş olmalıdır; çünkü *Historia Nova*'nın ilk kitabı Diocletianus'un imparatorluk devrine kadar yaşananların bir özeti niteliğindedir¹⁵⁸.

Photius, *Historia Nova* için kullanılan ana kaynağın Eunapius'un tarihi eseri olduğunu aktaran ilk kişidir¹⁵⁹. Hatta Photius'a göre Zosimus, Eunapius'u kaynak olarak kullanmaktan öteye geçmiş ve eserini baştan sona onun yazdıklarını tümünden kopyalayarak oluşturmuştur. Ancak Zosimus'un hikayesi Troia Savaşı'ndan Alaric'in 410'da Roma'yı işgal etmesine kadar sürdüğünden Eunapius'un 270 yılından 404 yılına kadar olan olayları içine alan eserinin kapsamını aşmaktadır. Dolayısıyla Zosimus'un *Historia Nova*'nın tamamı için yegane kaynak olarak Eunapius'tan faydalanmış olması akla yatkın görünmemektedir. J. Almeida'nın iddiasına göre Photius, dini inancının etkisi ile Zosimus için yeterince dürüst bir değerlendirme yapamamış olmalıdır¹⁶⁰. Muhtemelen Photius'un Zosimus için yaptığı olumsuz yorumların temel sebebi, tıpkı Eunapius gibi Hıristiyan imparatorlara karşı yerici ifadeler kullanmış olmasıdır. Sonuç olarak dini önyargıları sebebiyle Photius, *Historia Nova*'yı hakkıyla değerlendirememiş gibidir¹⁶¹.

İS 347 yıllı civarında Sardis'te¹⁶² doğmuş olan Eunapius yaşamının geri kalanını bu şehirde öğretmenlik yaparak ve yazarak geçirmiştir¹⁶³. Grek bir sofist ve tarihçi olup daha evvel belirttiğimiz gibi Dexippus'un tarihinin on dört kitaplık bir devamını yazmıştır. Eunapius'un tarihi 270 yılında II. Claudius'un ölümü ile başlayıp Theodosius'un oğulları

---

¹⁵⁸ Dexippus'un fragmanları da Barthold George Niebuhr tarafından toparlanmış ve yayımlanmıştır. Bkz. Barthold George Niebuhr, (ed), *Dexippus Fragmenta*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, C. 50, Harvard University Press, Harvard, 1828.

¹⁵⁹Photius, *Bibliotheca*, 98.

¹⁶⁰Almeida, *Count Zosimus*, s. 22.

¹⁶¹ Photius'un aktardığına göre Zosimus, Stilicho için kötü ifadeler kullanmamıştır. Ancak *Historia Nova*'nın altıncı kitabının on üçüncü pasajına baktığımızda Zosimus'un Stilicho için yaptığı negatif yorumlarla karşılaşmaktayız. Bu örnek, bize Photius'un önyargıları sebebiyle hatalı davrandığını düşündürmekte ve ifadelerini dikkatle değerlendirmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

¹⁶² Asia Minor'daki Lydia'nın başkentidir.

¹⁶³ Eunapius'un yaşadığı döneme ait detaylı bilgi için bkz. Aaron Evan Baker, *Eunapius and Zosimus: Problems of Chronology and Composition*, Doktora Tezi, Brown Üniversitesi, Şikago, 1987, s.3.

Arcadius ve Honorius'un hükümdarlığına kadar devam etmektedir¹⁶⁴. Eunapius'un pagan bakış açısıyla yazdığı bu kronik ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Kroniğin paragrafları Constantinus Porphyrogenitus tarafından hazırlanan ve bilinen adı Excerpta Historica olan antolojinin içinde yer almaktadır¹⁶⁵. Bu antoloji dışında daha fazla fragmanı bir araya toplayan ve İngilizce çevirileriyle birlikte yayımlayan R. Blockley olmuştur¹⁶⁶. Blockley'nin verdiği paragrafların Zosimus'un yazdıklarıyla karşılaştırmalı analizi sonucu Historia Nova'nın ikinci kitabının başından beşinci kitabının yirmi yedinci pasajına kadar Eunapius'tan parçalar içerdiği doğrulanmıştır. Böylece Eunapius'tan kalan parçalar, Zosimus tarafından da günümüze ulaştırılmış görünmektedir. Eunapius'un kroniği dışında bilinen eseri Vitae Sophistarum (Sofistlerin Yaşamı) günümüze ulaşmıştır ve içinde bahsettiğimiz tarihi çalışmasına pek çok atıflar bulunmaktadır. Ayrıca Eunapius, bu çalışmasıyla yirmi üç filozof ve sofistin biyografilerini verirken dördüncü yüzyıl tarihine dair de çok değerli bilgiler sunmaktadır. Eunapius 414'de eserinde Pulcheria'dan bahsettikten hemen sonra ve Pulcheria'nın "imparatoriçe" unvanını aldığı yılda hayatını kaybetmiştir¹⁶⁷. Photius Evrensel Tarih'in on dört kitaplık bir eser olduğunu ve 270 yılında II. Claudius'un hükümdarlığından 404 yılında Eudoxia'nın ölümüne kadar olan olayları kapsadığını öğrendiğimiz tek kaynaktır. Hıristiyan olduğu bilinen Photius'un Hıristiyanlara önyargıyla yaklaşan Eunapius'a karşı negatif tutumu açıkça fark edildiğinden Photius'un yorumlarını dikkatli değerlendirmek gerekmektedir. Almeida, Photius'un ele aldığı yazarın Pagan olduğu ya da Ortodox olmadığı durumlarda birçok hatalı ve abartılı yorumlar yaptığı konusunda uyarıda bulunmuştur¹⁶⁸. Photius'un Zosimus hakkındaki fikirlerini incelediğimizde aynı abartılı yorumları görmekteyiz. Örneğin Zosimus'un eserin son bölümünde Olympiodorus'a yöneldiği bilindiği halde Photius'un Zosimus için Eunapius'a eserin başından sonuna körü körüne bağlı kaldığını

---

¹⁶⁴ Photius, *Bibliotheca*, 77.

¹⁶⁵ Ursul Phillip Boissevain, *Excerpta Historica jussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta*, 4 Cilt, Weidmann, Berlin, 1908-1910.

¹⁶⁶ Roger C. Blockley, (çev. ve ed.), *The Fragmentary Classicising Historians*, C. 2, Liverpool, Francis Cairns, Liverpool, 1983.

¹⁶⁷ Eunapius, Fragman, 87. Ayrıca Pulcheria, 414 yılında imparatoriçe olmuş, 441 yılında sürgün edilmiş ve 450 yılında *Augusta* unvanını almış son olarak da 453 yılında hayatını kaybetmiştir.

¹⁶⁸ Almeida, *Count Zosimus*, s. 39. Örneğin Photius Ariusçu tarihçi Philostorgius'u Orthodox Hıristiyanları kınadığı için "dinsiz bir alçak" ve "saygısız bir yalancı" olarak suçlamış ve onun güvenilir bir yazar olduğunu ileri sürmüştür. Photius, *Bibliotheca*, 40. Photius'un yaptığı hatalar ve ihmaller için ayrıca bkz. Warren Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1980, s. 83.

vurgulaması, abartılı hatta hatalı bir açıklamadır¹⁶⁹. Zira daha önce belirttiğimiz ve daha sonra da ifade edeceğimiz üzere Zosimus ne bir tek kaynağa bağlı kalmış ne de kullandığı kaynakları sürekli olarak birebir alıntılanmıştır.

Aslında Eunapius ile Zosimus arasındaki en büyük fark dini bakış açılarını eserlerine yansıtma biçimleri olmuştur. Her iki yazar da pagan perspektiflerinden sundukları imparator yorumlarını farklı şekilde detaylandırmışlardır. Örneğin Eunapius, Hıristiyan imparatorlar söz konusu olduğunda olayları taraflı bir şekilde analiz ederken Zosimus'un aynı imparatorlara karşı daha ılımlı bir tavır sergilediği anlar olmuştur. Bu konuya en iyi örnek her iki tarihçinin de Hıristiyan imparatorlar Consantinus ve I. Theodosius ile ilgili yaptıkları yorumlardır. Eunapius için bu imparatorlar tamamen birer şeytanken Zosimus aynı imparatorlar hakkında olumlu ifadeler de kullanmıştır¹⁷⁰. Nitekim diğer antikçağ tarih yazarları Eunapius'a kıyasla dengeli yaklaşımlarını koruyabilmişken Eunapius Hıristiyanlığa karşı hissettiği düşmanlığı saklamamıştır.

Eunapius'un "Evrensel Tarih" adlı çalışmasının ne zaman yazıldığı ve nitelikleri konusunda birtakım karışıklıklar mevcuttur. Ancak bu bilgi karmaşasına rağmen, Zosimus'un *Historia Nova*'nın ana parçası için temel kaynak olarak Eunapius'a başvurduğu açıkça kabul edilmiştir¹⁷¹. Araştırmacıların geneli, örneğin Almeida Zosimus'un anlatımının büyük bir kısmını Eunapius'dan faydalanarak oluşturduğunu onaylamakta ancak Photius'un Zosimus'un Eunapius'u körü körüne kopyaladığı iddiasını reddetmektedir¹⁷². Zosimus'un Eunapius'tan ayrıldığı bir nokta da, Zosimus'un ahlaki dersler verme eğiliminde olmamasıdır. Zira Zosimus için öncelikli olan Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olan sebeplerin bir sunumunu hazırlamaktır.

Daha sonra on yedinci yüzyıla gelindiğinde Henricus Valesius da Sozomenus'un *Historia Ecclesiastica*'sı üzerine çalışırken Zosimus'un ikinci kaynak olarak Olympiodorus'u kullandığını fark etmiştir¹⁷³. Valesius'un bu durumu keşfetmesi Sozomenus'un olayları

---

¹⁶⁹ Photius, *Bibliotheca*, 98.

¹⁷⁰ Eunapius, *Vitae Sophistarum*, 6.2.7-6.2.8 ve Zosimus, *Historia Nova*, 2.30-2.35; Eunapius, *Vitae Sophistarum*, 6.1 ve Zosimus, *Historia Nova*, 2.24 ve 2.29; Eunapius, Fragman 48-49.

¹⁷¹ Zosimus'un Eunapius'u eserin ikinci kitabının başından beşinci kitabın yirmi yedinci paragrafına kadar kullandığı kabul edilmektedir.

¹⁷² Jason Almeida, *Count Zosimus*, s. 49.

¹⁷³ Henricus Valesius, Sozomenus'un *Historia Ecclesiastica*'sı için hazırladığı edisyonda Zosimus'un *Historia Nova*'nın son bölümü için Olympiodorus'u kullandığını keşfetmiştir. Bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.11, s. 377. Zosimus ile krş. için bkz. *Historia Nova*, 6.13.

anlatım tarzıyla Zosimus'un anlatımı arasındaki benzerliklere dikkat etmesiyle olmuştur. Zira Sozomenus'un eserini kaleme alırken kaynak olarak Olympiodorus'u kullanmış olduğu kabul edilmektedir¹⁷⁴. Zosimus ve Sozomenus'un yazdıklarını kıyasladığımızda her iki yazarın da imparatorluğun batı yakasını anlatırken benzer ifadeler kullandığını görmekteyiz. Valesius da bu ipucundan hareketle iki yazarın Batı Roma'yı anlattıkları bölümler için Olympiodorus'a başvurduklarını öne sürmüştür. Reitemeier'in 1784 yılında yayımlanan *Historia Nova* edisyonunda belirttiğine göre, Zosimus'un eserindeki belli başlı olayları anlatırken üç ana kaynaktan faydalandığı varsayımı kabul görmüştür¹⁷⁵. Reitemeier ayrıca Zosimus'un 410 yılına kadar sürdürdüğü anlatısında bu üç kaynağı adaletli bir şekilde, eşit bir dağılımla kullanmış olduğunu belirtmiştir¹⁷⁶. Kaynakların yazarları eserlerinde kendi dönemlerinin olaylarını anlatmış olup Zosimus tarafından özenle seçilmişlerdir. Eunapius'un Dexippus'un kroniğini 270 yılından yaklaşık olarak 404 yılına kadar getirdiği eser literatürde "Evrensel Tarih" olarak anılmaktadır¹⁷⁷. Ve Zosimus'un başvurduğu üçüncü isim olarak kabul edilen Olympiodorus'un 407 ile 425 yıllarının olaylarını anlattığı eseri, *Historia Nova*'nın 405 – 410 yılları için temel kaynak olmuştur. Zosimus beşinci kitabında kullandığı kaynağı bizzat ismiyle vermiştir. Dexippus ve Eunapius'tan sonra *Historia Nova*'nın son bölümleri için Zosimus'un üçüncü ana kaynağının Olympiodorus olduğu kanısına varılmıştır¹⁷⁸. Zosimus gibi Olympiodorus'un da doğduğu ve öldüğü tarihler kesin olarak saptanamamıştır ancak beşinci yüz yılın içinde bir zaman diliminde yaşamış olduğu bilinmektedir. Olympiodorus, Batı Roma İmparatorluğu'nun 407 yılından 425 yılına kadar olan tarihini detaylı bir biçimde yirmi iki kitaplık bir eser ile anlatmıştır. Eserini Eunapius'un bitirdiği yerin yaklaşık üç yıl sonrasında başlatmış ve Eunapius'un daha çok imparatorluğun doğu yakasının olaylarına olan ilgisinin aksine batı yakasının gelişmelerine odaklanmıştır. Olympiodorus'un çalışması da günümüze ulaşamamış ve yine Photius tarafından bir özeti hazırlanıp, ilgililere sunulmuştur¹⁷⁹. Ayrıca Olympiodorus'un eserinin fragmanları, paragraflar ya da alıntılar halinde Philostorgius, Socrates,

---

¹⁷⁴ Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians*, s.152-211. Yukarıda belirttiğimiz Valesius'un özellikle vurguladığı bölümlerin fragmanları için bkz. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians*, s.170.

¹⁷⁵ Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et latine recensuit*, 1984.

¹⁷⁶ Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et latine recensuit*, s. xxix-xxx.

¹⁷⁷ Eunapius, Fragman 1; Photius, *Bibliotheca*, 77.

¹⁷⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 5.27.

¹⁷⁹ Photius, *Bibliotheca*, 80.

Sozomenus ve pek tabii Zosimus'un eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu eserlerde yer alan parçalar R. Blockley tarafından toparlanmış ve orijinal dillerinin yanı sıra İngilizce çevirileriyle yayımlanmıştır¹⁸⁰.

Bu noktada Zosimus'un kaynakları ve kaynaklarını kullanma tekniğine dair modern literatürdeki tartışmaları değerlendirmek uygun olacaktır. Zosimus'un eserinin girişini oluşturan evrensel tarih özetinin büyük bir kısmı Dexippus'tan alıntıdır. Ancak Dexippus'un ilgili eserinin günümüze ulaşabilen fragmanları detaylı bir inceleme için yeterli değildir. Dexippus'un kaynak olarak kullanımı için ilk öneri Reitemeier'den gelmiştir. Zira ona göre, Zosimus Dexippus'un *Chronica* ve *Scythica* adlı tarihi çalışmalarını kullanmış olmalıdır çünkü bu çalışmalar Aurelianus zamanına kadar olan tarihi dönemi Grekçe olarak, kapsamlı bir biçimde aktaran tek eserlerdir¹⁸¹. Martin aynı tezi savunmuş ve iddiayı kanıtlamak için Dexippus'un tarihleri ile aralarında benzerlik ilişkileri bulunduğunu düşündüğü iki çalışma üzerine yoğunlaşmıştır¹⁸². Bu iki çalışma Dexippus'un takip ettiği varsayılan Herodianus'un tarihi ve Dexippus'un çalışmalarından alıntılar barındıran *Scriptores Historiae Augustae*'dir. Ancak alıntıların *Chronica*'dan mı yoksa *Scythica*'dan mı olduğunu anlamak zordur çünkü bu paragraflarda sadece Dexippus'un adı geçmektedir¹⁸³. Martin ilgili bölümlerin Herodianus ile uyumluluk gösteren parçalarını ve SHA'da bulunan alıntılarını Zosimus ile karşılaştırmış ve çok sayıda benzerlik bulmuştur¹⁸⁴. Martin'in araştırmasının sonucu Zosimus'un ilk kitap için tek kaynak olarak Dexippus'u kullanmış olduğudur. Mendelssohn Dexippus'u kullandığı düşünülen yazarlarla Zosimus arasında birtakım uyumsuzluklar keşfetmiştir¹⁸⁵. Mendelssohn'ın sunduğu örnekler *Historia Nova* ile SHA özelinde olup karşılaştırmasının sonucunda iki kaynağın birbirinden farklı bilgiler verdiğini ve Zosimus'un verdiği bazı bilgilerin başka hiçbir yerde bulunmadığını belirtmiştir¹⁸⁶. Bu

---

¹⁸⁰ Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians*, C.2, s.152-222.

¹⁸¹ Reitemeier, *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit*, s. xxix-xxx.

¹⁸² Rudolf Karl Martin, *De Fontibus Zosimi*, University of Berlin, Basılmamış Doktora Tezi, Berlin, 1866. s.1-20.

¹⁸³ *Scriptores Historiae Augustae*'da Dexippus'a ait olduğu tespit edilen bazı parçalar şunlardır: Gallienus 13, Claudius Gothicus 2, Alexander Severus 49, Maximinus 6-7, Gordianus 2,9.19, Maximinus ve Babinus 1.15.

¹⁸⁴ SHA, Gordianus, 19.9, 22.4, 23.1 ve Zosimus, *Historia Nova*, 1.16; Herodianus, *Ab Excessu Divi Marci*, 7.10. Ayrıca SHA, 23.6 ve Zosimus, *Historia Nova*, 1.17; SHA, 31.2 ve Zosimus, *Historia Nova*, 1.19; SHA, 31.2 ve Zosimus, *Historia Nova*, 1.26.

¹⁸⁵ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxiii-xxxiv.

¹⁸⁶ Örneğin İmparator Gallus döneminde Pers istilasıyla Antakya'nın zapt edilmesine dair elimizdeki tek kaynak Zosimus'tur, *Historia Nova*, 1.72. Dexippus'u kullandığı düşünülen diğer iki yazar George

sebeple Mendelssohn Zosimus'un direkt olarak Dexippus'u kullanmış olamayacağını öne sürmüştür. Mendelssohn'a göre Zosimus en fazla Dexippus'un Scythia'sını kullanmış olan bilinmeyen bir kaynaktan faydalanmış olmalıdır. F. Graebner de bu iddiaya katılarak Dexippus'un kullanımına dair herhangi bir gerçek kanıt bulunmadığını belirtmiştir¹⁸⁷. 1909 yılına gelindiğinde Bury, Zosimus'un Got istilaları ve Claudius'un hüküm yıllarına dair olayları için Dexippus'un dolaylı olarak kullandığı fikrini ortaya atmıştır¹⁸⁸. Sonuç olarak şimdiye kadar adı geçen araştırmacılar ve birçok başka modern tarihçi Zosimus'un Dexippus'tan direkt olarak değil de dolaylı olarak, farklı kaynaklardan alıntılarla faydalanmış olabileceği fikrine yoğunlaşmış görünmektedirler¹⁸⁹.

Konuya ilişkin en kapsamlı çalışmalardan biri Blockley'nin olup *Historia Nova*'nın yalnızca ilk kitabı üzerine yapılmış detaylı bir incelemedir¹⁹⁰. Blockley'nin eserin birinci kitabı için önerdiği altı farklı kaynak bulunmaktadır. Blockley ilk kaynak olarak Zosimus'un kendi bilgi birikimini işaret etmiştir ve ilgili parçalar herhangi bir referans kullanılmadan yazılmış, muhtemelen Roma İmparatorluk tarihi ve Roma imparatorları ile ilgili temel okumalardan edinilmiş bilgilerle oluşturulmuş olmalıdır¹⁹¹. Blockley'nin önerdiği ikinci kaynak imparatorlara odaklanmış bir Roma tarihi çalışmasına dayanmaktadır. Blockley ayrıca çalışmanın Dexippus'tan yararlanılmış olan SHA ile benzerlikler gösterdiğini belirtmiş ve bu çalışmanın Dexippus'un kroniği olabileceğini düşünmüştür¹⁹². Önerilen üçüncü kaynak Romalılar ve Germenler arasında meydana gelen savaşlar üzerine yazılmış, daha çok batı yakasına odaklanmış, büyük çaplı bir monografidir. Blockley bu kaynağın ya Dexippus'un *Scythica*'sı olduğunu ya da

---

Syncellus ve Zonaras Antakya'nın alınmasının Valerianus'un esir edilmesinden hemen sonra olduğunu kaydetmişlerdir. Bkz. George Syncellus, *Chronographia*, s. 715-716; Zonaras, *Epitome Historiarum*, 12.32.

¹⁸⁷ Robert Fritz Graebner, "Eine Zosimusquelle", *Byzantinische Zeitschrift*, S.14, 1905, s. 87.

¹⁸⁸ Gibbon, *Fall of the Roman Empire*, C. 1, 1909, s. 478.

¹⁸⁹ Aynı konuya dair farklı tartışmalar için ayrıca bkz. Almeida, *Count Zosimus the Historian*, dipnot: 174, s. 32.

¹⁹⁰ Roger Blockley, "Was the First Book of Zosimus Based on more than two Sources?", *Byzantion*, S.50, 1980, s. 393-403.

¹⁹¹ Blockley, "First Book of Zosimus", s. 398. Bu parçalar *Historia Nova*'nın 1-5. pasajlarındaki giriş, 6-11 numaralı pasajlarda Elagabalus'a kadar olan imparatorların kısa bir özeti ve 57-58-59 numaralı pasajlarda Roma'nın düşüş sebepleri olmak üzere bu parçalar Zosimus'un bizzat bilgi dağarcığından oluşturulup aktarılmıştır.

¹⁹² İkinci kaynağın *Historia Nova*'da 11-19 numaralı paragraflarda imparator anlatımları, 36-41 numaralı pasajlarda Valerianus'tan Aurelius'un ölümüne kadar olan imparatorluk tarihi özetinde, 47. pasajda Quintillus üzerine bir not için, 49. pasajda İmparator Aurelianus'un icraatlerine dair bir not için, 61-67 numaralı pasajlarda Aurelianus'tan Probus'a kadar imparatorluk tarihi için ve 71 numaralı paragrafta İmparator Probus'un icraatleri ve ölümüne dair bir not için kullanıldığı düşünülmüştür.

Scythica'dan yararlanılarak oluşturulmuş bir metin olduğunu öne sürmüştür¹⁹³. Blockley'nin *Historia Nova*'nın birinci kitabı için önerdiği dördüncü kaynak Aurelianus'un Doğu'da Palmyra ile yaptığı savaşların büyük çaplı bir anlatımıdır ve bu kaynak başka hiçbir yerde bulunamayacak olan detaylar vermektedir¹⁹⁴. Beşinci kaynak, Probus'un Batı'da Germenlerle mücadelesinin anlatıldığı bir metinden elde edilmiştir¹⁹⁵. Son olarak Blockley'nin önerdiği altıncı kaynak Probus'un Isauria'ya seferini detaylı bir biçimde aktarmış bir anlatıdan alıntılanmıştır¹⁹⁶. Blockley'e göre Zosimus birinci kitabını oluştururken Roma İmparatorluk tarihini konu alan bir esere başvurmuş ve çeşitli kaynakları derleyerek bir özet sunmaya çalışmıştır.

Zosimus'un kaynakları özelinde yapılan ilk modern araştırma R. K. Martin'in doktora tezi olmuş ve konu üzerine tartışmalar da bu çalışma ile başlamıştır¹⁹⁷. Martin 1866 yılında yayımladığı çalışmasında Zosimus'un yazdıklarını bahsi geçen üç kaynağın günümüze ulaşmış olan parçalarıyla karşılaştırmalı bir inceleme yaparak değerlendirmiştir. Yaptığı inceleme sonucunda Martin, kaynaklarda aktarılanlar ile *Historia Nova* arasında birçok benzerlik saptamış ve Zosimus'un farklı kaynakları değil bu üç kaynağı kullanmış olduğunu belirtmiştir¹⁹⁸. Çalışmayı bizim için de önemli kılan, Martin'in günümüze ulaşmış pek çok antik kaynağı *Historia Nova* ile karşılaştırmış ve detaylı bir biçimde yorumlamış olmasıdır¹⁹⁹. Martin yaptığı bu karşılaştırmalı analiz sonucunda Zosimus'un üç ana kaynak dışında bir kaynak kullanmadığı, adını verdiği diğer kaynakları ise bu üç kaynaktan alıntılanmış olduğu kanısına varmıştır²⁰⁰. Martin'in tezinin en önemli vurgusu Zosimus'un eserinde atıfta bulunduğu diğer tarihçilerin

---

¹⁹³ Üçüncü kaynak ile oluşturulduğu düşünülen parçalar şöyledir: *Historia Nova*, 20-26 numaralı bölümlerde Germenlerle Balkan'da ve Doğu'da yapılan savaşlar, 27. bölümde muhtemelen bir önsözden alıntılanarak oluşturulmuş gelecekteki olaylara dair bir özet, 28-35. parçalarda Valerianus'un hükmüne kadar olan Germen savaşları, 42-43'de II. Claudius'un imparatorluğunda meydana gelen Germenlerle yapılan savaşlar, 48'de Aurelianus zamanında meydana gelen Germenlerle savaşlar.

¹⁹⁴ Bahsi geçen kaynak *Historia Nova*'nın birinci kitabının 44 numaralı pasajında Mısır'ın işgali, 50-58 numaralı bölümlerde Aurelianus'un Palmyra'ya yaptığı ilk sefer ve 59-61 numaralı pasajlarda Palmyra'nın yıkılışı için kullanılmıştır.

¹⁹⁵ Beşinci kaynak *Historia Nova*'nın birinci kitabının 67-68 numaralı pasajında Probus'un hükümdarlığı boyunca Germenlerle Batı'da meydana gelen savaşlar için kullanılmıştır.

¹⁹⁶ Altıncı kaynak *Historia Nova*'nın birinci kitabının 69-70 numaralı bölümlerinde Isaurialı Lydius'un kuşatması ve ölümünün hikayesi için kullanılmıştır.

¹⁹⁷ Martin, *de Fontibus Zosimi*, 1866.

¹⁹⁸ Martin, *de Fontibus Zosimi*, s. 20.

¹⁹⁹ Martin, *De Fontibus Zosimi*, s. 22.

²⁰⁰ Martin, *De Fontibus Zosimi*, s.20-23.

eserlerine de bu üç ana kaynak vasıtasıyla ulaşmış olduğudur²⁰¹. Martin'e göre Zosimus'un, ilgili bölümlerde ismini verdiği tarihçilerden direkt olarak değil de Dexippus, Eunapius ve Olympiodorus'un yaptığı alıntılar sayesinde dolaylı olarak faydalandığına dair ipuçları mevcuttur. Martin'e göre Zosimus *Historia Nova*'nın başından 1.46'sına kadar Dexippus'u, bu pasajdan 5.25. pasaja kadar Eunapius'u ve 5.26. pasajdan eserin sonuna kadar da Olympiodorus'u kullanmıştır. Martin iddiasını kanıtlamak için örnek olarak, Zosimus'un Iulianus anlatısında bu hikayeyi daha iyi kavramak isteyen bir okuyucunun Iulianus'un bizzat kendi yazdıklarını okuması gerektiğini belirttiği bölümü kullanmış ve aynı ifadelerin Eunapius'un bir fragmanında da yer aldığına dikkat çekmiştir²⁰². Zosimus'un Eunapius'u takip ettiği ve İmparator Iulianus'un karakterini betimlediği kısımda, kullandığı şu ifadelerin direkt olarak Eunapius tarafından daha evvel kullanılmış olduğu dikkat çekici bir örnektir:

“Şimdi, Iulianus'un hayatının sonuna kadar yaptığı başarılar tarihçiler tarafından yazıldı ve şairler tarafından uzun uzun kitaplarda anlatıldı ki hiçbir yazar onun yaptığı işlerin hakkını veremedi. İsteyen Iulianus'un tüm konuşma metinleri ve mektuplarını okuyarak kapsamlı bir tarama yapabilir: yönetimi esnasında başardıklarını anlamının en iyi yolu olarak bu yapılabilir.”²⁰³

Bu örnekle Martin, Zosimus'un Iulianus'un hiçbir eserini okumadığını, yazdıklarını Eunapius'tan kopyaladığını iddia etmektedir²⁰⁴. Martin ikinci örneğinde, Zosimus'un Pisander'in şiirinden alıntıldığını söylediği Argonautlara dair hikayeyi de Pisander'den değil Olympiodorus'tan aldığını iddia etmiştir²⁰⁵. Mendelssohn da 1887 yılında yayımlanan edisyonunda, Argonautlar anlatısını Zosimus ile Sozomenus'un ortak kaynakları olan Olympiodorus'a atfederek Zosimus'un hikayeyi Pisander'den okumadığını öne sürmüştür²⁰⁶. Martin ayrıca Zosimus'un kaynak değişikliği yaptığı

---

²⁰¹ Zosimus'un atıfta bulunduğu isimler: *Historia Nova* 4.20'de Herodotus; 1.1 ve 1.57'de Polybius; 5.29'da Pisander; 5.27'de Quadratus (ayrıca bu bölümde ilk ve son kez Olympiodorus'un adını vermiştir); 4.18'de Syrianus; 3.2, 3.8 ve 3.11'de İmparator Iulianus'tur.

²⁰² Eunapius, Fragman 9; Zosimus, *Historia Nova*, 3.2 ve 3.8; Martin, *de Fontibus Zosimi*, s. 22.

²⁰³ Zosimus, *Historia Nova*, 3.2 ve 3.8; krş. Eunapius, Fragman, 9.

²⁰⁴ Martin, *De Fontibus Zosimi*, s.24.

²⁰⁵ Martin'nin bu kanıya varması Olympiodorus'u takip ettiği düşünülen Sozomenus'un da Zosimus ile benzer ifadeler kullanmasından ileri gelmektedir. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.6.; Martin, *De Fontibus*, s. 22. Bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.6; Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s.40.

²⁰⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 5.29; Mendelssohn, *Zosimi comitis et exdvocati fisci*, dipnot: 2, s. 252. Krş. Olympiodorus, Fragman, 33.

düşünülen kısımları da mercek altına almıştır. Eserde kaynak geçişinin gerçekleştiği varsayılan kısımlardan ilki kayıp olduğundan, Martin ikinci kısmı incelemeye odaklanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Zosimus'un Eunapius'tan Olympiodorus'a geçtiği bölümde Zosimus İS 405 yılını atlayarak 406 yılına geçmiştir. Burada dikkat çekici olan Eunapius'un tarihini sonlandırdığı yılın 404 yılı ve Olympiodorus'un tarihini başlattığı yılın 407 yılı olmasıdır²⁰⁷. Bu noktada Martin, Zosimus'un başka bir kaynağa başvurmadığına, eğer başvurmuş olsaydı buradaki boşluğu doldurmuş olacağına inanmaktadır ve Zosimus'un dikkatsizliğine vurgu yapmaktadır²⁰⁸. Eğer Zosimus'un bu üç kaynak dışında saydığı isimleri kullanmadığı hatta hiç okumadığını kabul edecek olursak, *Historia Nova*'nın olay zincirinde meydana gelen boşlukların da bir ana kaynaktan diğerine yapılan geçişlerden kaynaklandığını düşünebiliriz. Martin'nin buradaki argümanı da tam olarak, Zosimus'un bu üç ana kaynağa körü körüne bağlı kalıp kalan boşlukları doldurma gibi bir çabası olmadığıdır. Martin'in tezini inceleyen Almeida da Scavone gibi, Martin'nin yorumlarını dikkatsiz bulduğunu belirterek Zosimus'un birçok farklı materyali incelediğini ve metne eklediğini belirten pasajları gözden kaçırmış olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁹

Mendelssohn ayrıca, Martin'in Zosimus ve Olympiodorus'un her ikisinin de 406 ve 407 yıllarına ait olayları görmezden geldiğine dair kanısının yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü Olympiodorus'un günümüze ulaşmış on iki numaralı fragmanında Marcus'un 406 yılındaki tahta çıkış hikayesinden bahsettiği görülmektedir. Chaffin'in tezine göre, Olympiodorus, tarihine Stilicho'nun 395-408 yılları arasındaki kariyerini içeren bir giriş bölümü oluşturmuş ve daha sonra asıl hikayesine 407-408 yılında Olympius anlatısı ile başlamış olmalıdır²¹⁰. Burada görüldüğü üzere Zosimus *Historia Nova*'nın dördüncü kitabının bir parçasında 405 ve 406 yıllarında meydana gelen olayları anlatmış ve altıncı kitabında da içlerinde Vandallar ve Alanların da bulunduğu barbar istilalarından bahsetmiştir²¹¹. Zosimus'un da belirttiği üzere bu istilalar Arcadius'un altıncı cosullüğü

---

²⁰⁷ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 26.

²⁰⁸ Scavone, Martin'nin bu iddiasının yanlış olduğunu belirtmiş ve Zosimus'un Arcadius'un altıncı consullüğünde yani 406 yılında meydana gelen olayları yazdığını ifade etmiştir. Daniel Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 41; Zosimus, *Historia Nova*, 6.3. Ayrıca krş. Olympiodorus, Fragman, 12.

²⁰⁹ Jason Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 27.

²¹⁰ Christopher Chaffin, *Olympiodorus of Thebes and the Sack of Rome*, Edwin Mellen Press, New York, 1993, s. xxxiv.

²¹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.26; 6.3.

sırasında 406 yılında gerçekleşmiştir²¹². Almeida'nın görüşüne göre Zosimus'un 405 ve 406 yıllarının olaylarını geçiştirmesinin muhtemel iki sebebi vardır: Bu yıllarda ya gerçekten Zosimus'a göre önemli bir şey olmamıştır ya da olayların kısa bir özetini sunmaya çalıştığı eserinde yer verecek kadar kayda değer bir olay yaşanmamıştır²¹³. Bu bakış açısı ile *Historia Nova*'yı kendi türünde bir "özet" olarak değerlendirecek olursak, gerçekten de eserde her tarihin detaylı bir anlatımını aramak akla yatkın bir yaklaşım olmayacaktır²¹⁴. Bu tartışma ekseninde Blockley, *Historia Nova*'nın hikaye örgüsündeki eksiklerin Zosimus'un eserini tamamlayamamış olmasından kaynaklandığını öne sürmüştür²¹⁵. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Blockley, Zosimus'un ana kaynak olarak Eunapius'u bırakıp Olympiodorus'a geçtiği yerlerdeki dikkat çekici farkları eserin tamamlanmamış olması ve yeniden kontrol edilememesiyle açıklamaktadır. Eserin başka bir kaynaktan toparlanan birinci kitabının ilk bölümleri ile Eunapius'tan alınan diğer bölümleri arasında rahatsız edici bir uyumsuzluğun bulunmadığını belirten Blockley, buna sebep olarak da bu bölümlerin revize edilebilmiş olduğunu göstermektedir²¹⁶.

Modern tarihçiler Zosimus'un metnini, öncelikle ana kaynaklarından ihtiyacı olan parçaları özetleyerek bir araya getirmek suretiyle oluşturduğu konusunda hemfikir görünmektedir. Almeida da Blockley'nin iddiasını desteklemekte ve eğer vakti olsaydı Zosimus'un tamamlayıcı farklı kaynaklarla eserini gözden geçirip yeniden düzenleyeceğini öne sürmektedir²¹⁷. Gerçekten de muhtemelen diğer herhangi bir tarih yazarı gibi Zosimus da eserini bitirdikten hemen sonra tekrar kontrol etmeye, eksiklikleri gidermeye ve anlatıma detaylar eklemeye niyetlenmiş olmalıdır. Nitekim eserdeki 405-406 yılları arasında yer alan boşluğun doldurulamamış olmasının sebebinin Zosimus'un ortaya çıkarttığı taslağı düzenlemeye bir sebeple vaktinin yetmemesi ile açıklamak şimdilik uygun görünmektedir.

Tartışmanın başlangıç noktası Martin'nin Zosimus'un Eunapius ve Olympiodorus'un yazdıklarına bağımlılığına dayanmakta ve Mendelssohn'un Martin'nin iddialarını, en

---

²¹² Zosimus'un ifadeleri şu şekildedir: "*Bundan önce, Arcadius altıncı kez consul iken ve Probus ona yardım ederken, yani 406 senesinde Vandallar, Sueviler ve Alanlar ile güçlerini birleştirmişler ve Alplerin ötesindeki bölgeyi istila edip insanları da yok etmişlerdi*" bkz. Zosimus, *HN*, 6.3.

²¹³ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.27.

²¹⁴ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 3.

²¹⁵ Blockley, "The First Book of Zosimus", s. 365-396.

²¹⁶ Blockley, "The First Book of Zosimus", s. 396.

²¹⁷ Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 28.

azından bu iki tarihçi için öne sürdüğü iddiayı onaylıyor olması tartışmayı değerli kılmıştır. Bu tartışmada Mendelssohn Martin'den Zosimus'un Dexippus'u kullanıp kullanmadığı ile ilgili olarak ayrılmaktadır; çünkü Mendelssohn Zosimus'un Dexippus'a başvurmadığı kanısındadır²¹⁸. Dexippus'un yazdıklarına dair günümüze çok az şey kaldığından Martin, Dexippus'un kullandığı varsayılan Herodianus'a ve Dexippus'a atıfta bulunan tarihçilere başvurmuş, elde ettiği tüm verileri Zosimus'un yazdıklarıyla karşılaştırmıştır²¹⁹. Bu sayede bulduğu ipuçlarından hareketle Zosimus'un Dexippus'tan faydalandığı yargısına varmıştır. Mendelssohn ise Dexippus'un *Chronica* adlı eserinden değil de *Scythica* adlı eserinden yararlanmış olan farklı bir kaynağın Zosimus tarafından eserin ilk kitabında²²⁰ kullanıldığını ileri sürerek tartışmayı başka bir boyuta taşımıştır²²¹. Bu noktada Mendelssohn'ın fikirleri daha sonraki araştırmacılar için tartışmanın yönünü belirlemek açısından oldukça önemli olmuştur. Zira Mendelssohn, Zosimus'un hangi kaynakları ne kadar kullandığı ile ilgilenmek dışında Zosimus, Ammianus Marcellinus ve Eunapius arasındaki ilişki ve antik tarih yazım geleneğindeki edebi alıntı yapma yöntemi üzerinde durmuştur. Daha sonraki araştırmacılar da Zosimus'un kendini üç kaynakla sınırlamadığı, çeşitli kaynaklara da başvurduğu düşüncesinde ısrar etmişlerdir. Mendelssohn, Martin'nin tezini bir anlamda desteklemiş ve Zosimus'un “ağırlıklı olarak” Eunapius'u ve Olympiodorus'u kullandığını kabul etmiş olmakla birlikte Zosimus'un bu kaynakları geliştirmek için bunların dışında da bir araştırma yapmış olduğunu düşünmüştür²²². Mendelssohn, Zosimus'un konudan saptığı yerlerde farklı farklı kaynaklara başvurduğunu ileri sürerek “Ludi Saeculares” festivallerini tartıştığı uzun bölümü örnek göstermiştir²²³. Eunapius'un “Ludi Saeculares” olaylarını Zosimus kadar ciddi bir biçimde ele almadığını fark etmiştir ve Zosimus'un konuya dair bilgiyi başka bir çalışmadan edindiğini varsayarak muhtemel kaynağı bulmaya çalışmıştır²²⁴. Araştırmasının sonunda Mendelssohn, Hadrianus döneminde yaşamış bir tarihçi olan

---

²¹⁸ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxiii-xxxiv.

²¹⁹ Dexippus'a atıfta bulunan ve muhtemelen tarihçinin *Scythica* ya da *Chronica* adlı eserlerinden birinden yararlanan tarihçiler: Aelius Lampridius, Iulius Capitolinus ve tarihi eser *Scriptores Historiae Augustae*'dir. Martin'nin bu iddiasına Scavone karşı çıkmakta ve bu türden kimlikleri belirsiz olan yazarların ve eserlerin daha farklı problemler yaratacağını ileri sürmüştür. Bkz. Daniel Scavone, *Zosimus, Greek Historian* s. 44.

²²⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 1.1-1.46.

²²¹ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxiv.

²²² Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxviii.

²²³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.1-7.

²²⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.1-2.6.

Phlegon'a ulaşmış ve olayların detaylı incelemesinin esasen Phlegon tarafından yapıldığını düşünmüştür²²⁵. Ayrıca Mendelssohn festivallerin kutlama şeklinin belirlenmesi üzerine yazdığı bölümde Zosimus'un Sbylla kehanetlerinden yararlandığını bizzat söylüyor olmasına dikkat çekerek²²⁶, aynı konuda kehanetleri Zosimus'tan önce başka yazarların da alıntılı olduğunu belirtmiştir²²⁷. Dolayısıyla Mendelssohn'a göre Zosimus bu bölüme kadar takip ettiği Eunapius'tan bu konuyla ilgili açıklama yaptığı pasajlarda faydalanamamış olmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Zosimus'un eserde tarih yazım geleneğinde var olan bir uygulamayı kullanarak, metnin ana teması ve amacı bağlamında zaman zaman konu dışına çıkmış olmasıdır. Bu noktada Zosimus'un Eunapius'u bırakarak amacına uygun gördüğü "konu dışı" anlatımlar için farklı bir ya da birkaç kaynağı hem de isim vermeden devreye sokma ihtimali makul görünmektedir. Zosimus, gerçekten de *Historia Nova*'nın ikinci kitabının beşinci pasajında Sibylla kehanetlerinden alıntı yapmıştır ve *Ludi Saeculares* festivallerinin ihmalinin Roma İmparatorluğu'nun başına gelecek uğursuzluklarla sonuçlanacağını başkalarının da söylediğini ve bu kehanetleri kanıt olarak sunduklarını ifade etmiştir. Mendelssohn'a göre bu örnek Zosimus'un eserinin temasına uygun olan farklı materyallere ulaşmak için ayrıca araştırma yapmış olduğunu açıkça göstermektedir²²⁸. Zosimus da zaten bizzat, geleneklerin ihmalinin imparatorluğa zararlı etkisini kanıtlar nitelikte olan kehanetleri içeren kaynaklar kullandığını belirtmiştir²²⁹.

Historia Nova'yı inceleyen bir araştırmacı, eserin bazı kısımlarının sadece yukarıda saydığımız pagan yazarlardan esinlenerek yazılmadığını görecektir. Pagan bir zihnin ürünü olan *Historia Nova*'da sıklıkla kilise tarihçilerinin etkisini sezme mümkündür. Fakat bu etki kilise tarihlerinin kaynak olarak kullanımından ziyade eserlerinde teknik ve ana temalarının Zosimus'ta yarattığı duygu bağlamında ele alınmalıdır. Kilise tarihçilerinin Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşmasına dair propagandası ve yazım metotları Zosimus'u etkilemiş gibi görünmektedir²³⁰. Özellikle ilk olarak Eusebius ile

---

²²⁵ Zosimus Mendelssohn'a göre konuyla ilgili bilgisini Trallesli (Aydın) Phlegon olarak bilinen tarihinin anlatılarından yararlanmış olmalıdır. Bkz. Photius, *Bibliotheca*, 97; Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxvii.

²²⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 2.5-2.7.

²²⁷ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxvii.

²²⁸ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxvii.

²²⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 2.36.

²³⁰ Daniel C. Scavone, "Zosimus and his Historical Models", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, S.11, 1970, s.65.

gördüğümüz kişilerin konuşmalarının direkt olarak metinde kullanılması yöntemi²³¹, Zosimus tarafından da kullanılmıştır²³². Bu noktada, eğitilmiş bir tarihçi olarak Zosimus'un Dexippus, Eunapius ve Olympiodorus dışında saydığı isimlere kaynak olarak başvurduğu bilinmekte ve bunların yanında pek çok tarihi çalışmayı okumuş olduğu da kabul edilmektedir. Scavone de Zosimus'un kehanetlere başvurarak konudan ayrılmasını Hıristiyan Tanrı'nın gücünü ispatlamak için doğaüstü hikayeleri kullanan Kilise Tarihi yazarlarına bir cevap olarak değerlendirmiştir²³³. Zira bu yorum, Zosimus'un pagan tanrıların gücünü vurgulamak için olağanüstü hikayeler aktarması gerçeği ile örtüşmektedir²³⁴. Ve burada önemli olan nokta Zosimus'un Hıristiyan tarih yazarlarını da dikkate aldığı gerçeğidir. Scavone'nin Zosimus'un Hıristiyan tarih yazarlarına cevap niteliğinde olduğunu düşündüğü başka bir örnek de Milvianus Köprüsü Savaşı'nı anlattığı pasajdır²³⁵. Burada Zosimus Maxentius'un Constantinus ile yapacağı savaşın sonucu için Sibylla kitaplarına danıştığını aktarmıştır. Bu hikayede Zosimus Maxentius'un aldığı kehaneti pagan perspektifi ile Maxentius lehine yorumlarken Kilise tarihçileri Sibylla kitaplarının kehanetini göz ardı edip Constantinus'un Hıristiyan Tanrı tarafından zaferle ödüllendirileceğine dair bir rüya gördüğünü öne sürmüşlerdir²³⁶. Bu hikaye Eunapius'ta rastlanmadığından Zosimus'un yine ana kaynağından ayrılıp farklı bir kaynaktan yararlandığı yargısına varmak mümkündür. Zosimus'un Eunapius'u kaynak olarak takibi konusunu araştırmacılar bir de Constantinus'un din değiştirmesi meselesi ekseninde ele almışlardır. Zosimus ve Eunapis'un Constantinus'un Hıristiyan oluşuna dair hikayeleri karşılaştırıldığında birçok çelişki ile karşılaşmıştır²³⁷. Daha önce de belirttiğimiz üzere Eunapius'un yazdıklarının bir kısmını Sozomenus'un eserinde kullandığı alıntılardan takip etmekteyiz. Bu durumda Sozomenus ile Zosimus'u karşılaştırdığımızda; Zosimus Constantinus'un din değiştirme eyleminin Roma'da gerçekleştiğini ileri sürerken

---

²³¹ *Oratio Recta*.

²³² Zosimus İmparator Constantius'un eşi Eusebia'nın Iulianus için yaptığı yorumu direkt Eusebia'nın ağzından yazmıştır: *Historia Nova*, 3.1.

²³³ Scavone, "Zosimus and His Historical Models", s. 62.

²³⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.1-2.7, 3.32, 4.36, 5.5-6, 5.24, 5.38.

²³⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.16.

²³⁶ Eusebius, *Vita Constantini*, 1.28-29; Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 1.2; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.3; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 1.6. Milvianus Köprüsü Savaşı'na dair anlatının pagan ve Hıristiyan tarih yazarlarının farklı yorumları ileriki bölümlerde karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

²³⁷ Constantinus'un din değiştirmesinin Eunapius versiyonu ancak Sozomenus'un aktardıklarında takip edilebilmektedir. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.5.

Sozomenus Constantinopolis'te gerçekleştiğini aktarmıştır²³⁸. Zosimus ve Sozomenus arasındaki bu farklılıklar Fowden'a Zosimus'un bu bölüm için Eunapius'u takip etmediğini düşündürmüştür. Fowden, Zosimus'un bu bölümde Hıristiyan bir kaynak olan ve Actus Silvestri diye anılan eseri kullanmış olabileceğini öne sürmüştür²³⁹. Zosimus ve Actus Silvestri, Constantinus'un Capitolium'daki ayinlere katılma konusunda hoşgörülü olan ilk kişi olduğunu ancak daha sonra ayinleri reddettiğini aktarmışlardır. Her iki kaynakta da Constantinus'un ritüellere katıldıktan sonra bir sebeple aniden fikrini değiştirdiğini yazmışlardır²⁴⁰. Sozomenus aynı süreci anlatmasına rağmen eserinde bu olaylardan bahsetmediği dikkat çekmektedir. Ayrıca Historia Nova ve Actus Silvestri'de sırasıyla Constantinus'un din değiştirmesi, Capitolium'da yerine getirilen ritüellere önce katılıp sonra reddetmesi ve hemen ardından halktan gördüğü tepki sebebiyle yeni bir şehir olarak Constantinopolis'i inşa etmesi yer almaktadır. Sonuç olarak burada Fowden'ın iddiası Zosimus'un bu olaylar için Sozomenus sayesinde takip edebildiğimiz Eunapius'un eserini değil de Hıristiyan bir eser olan Actus Silvestri'yi kullanmayı tercih ettiği yönündedir²⁴¹. Fowden'a göre, bu iki eser arasındaki benzerlikler Zosimus'un kendini sadece pagan kaynaklarla sınırlamadığının aynı zamanda Hıristiyan yazarları da dikkate aldığına bir göstergesi olmalıdır²⁴².

Zosimus'un 351 yılında II. Constantius ve Magnentius arasında meydana gelen Mursa Savaşı'nın bir anlatımını sunduğu pasajlar, konuya dair elimizdeki tek kaynak olup anlatımda hissedilen üslup farkı da dikkat çekmektedir²⁴³. Baynes, burada Zosimus'un kısa ve öz tarihinin bir anda çok daha detaylı bir anlatıma dönüştüğünü ve sadece Mursa Savaşı esnasında olan bitenler ve zafer anına gelindiğinde yeniden özet anlatıma geçtiğini belirtmiştir²⁴⁴. Gerçekten de bu bölümler aşırıya kaçılmış ve akla yatkın olmayan olayların geniş detayları ile doludur. Paschoud kendisinden önceki araştırmacıların ortaya

---

²³⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 2.29; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.5.

²³⁹ Garth Fowden, "Last Days of Constantine", s.154-170.

²⁴⁰ Zosimus burada Constantinus'un bir süre önce din değiştirmek için yardımına başvurduğu Aegyptus isimli bir adamdan aldığı bir işaretle törenler konusundaki fikrini değiştirdiğini aktarmıştır. Bkz. *Historia Nova*, 2.29-2.30. Ayrıca bkz. Garth Fowden, "Last Days of Constantine", s.164

²⁴¹ Garth Fowden, "Last Days of Constantine", s. 163-166.

²⁴² Zosimus'un farklı kaynaklardan okuyup öğrendiği Constantinus'un din değiştirme meselesi, ritüelleri reddetmesi ve Constantinopolis'i kurma hikayesinin Eunapius'ta bulunmadığı halde *Historia Nova*'da Hıristiyan bir kaynaktan alıntılanarak da olsa anlatmak istemesinin sebebi açıktır: Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olduğunu düşündüğü olaylara yenilerini eklemek.

²⁴³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.45-2.53.

²⁴⁴ Norman Baynes, "A Note on Interrogation.", *Byzantion*, S.2, 1925, s.149.

atmış olduğu Zosimus'un bu bölümleri Magnentius için yazılmış olan bir övgü metninden almış olabileceği iddiasını kabul etmiştir²⁴⁵. Ancak Zosimus'un Magnentius'un ölümünü anlatırken kullandığı olumsuz ifadeler hatırlandığında bu bölümün Magnentius'a ithafen yazılmış bir methiyeden alındığını düşünmek hatalı olacaktır. Nitekim Baker bu iddiaya karşı çıkmış ve imparatorluğun batısında, muhtemelen Latince yazılmış bir methiyenin Zosimus tarafından kullanılmasının olasılıklı olmayacağını öne sürmüştür²⁴⁶.

Historia Nova'nın kaynakları üzerine yapılan çalışmalarda araştırmacıların üzerinde durduğu bir diğer unsur da Iulianus'un Pers Seferi'nin betimlendiği parçalar olmuştur²⁴⁷. Mendelssohn'un bu olayın anlatım öğelerine dair değerlendirmesinin sonucu, Zosimus'un bu hikayeyi anlatırken ana kaynağı olan Eunapius'tan yeniden ayrıldığı yönündedir²⁴⁸. Mendelssohn'un bu konudaki asıl tezi Zosimus'un anlatıyı, kendisi de bizzat Pers Seferi'nde bulunmuş olan Carrhaeli Magnus'tan²⁴⁹ ve Iulianus'un kendi yazdıklarından alıntılıdır. Mendelssohn'un bu iddiasını H. Sudhaus'un 1870 yılındaki tezinden destek alarak geliştirdiğini görmekteyiz²⁵⁰. Çalışmasında Zosimus ve Ammianus Marcellinus'un eserlerini karşılaştırmalı olarak incelemiş olan Sudhaus, Mendelssohn'dan öğrendiğimize göre iki tarihçinin Pers Seferi'ne dair betimlemelerinde çok büyük benzerliklere rastlamıştır²⁵¹. Bunun yanı sıra Zosimus Ammianus Marcellinus'tan daha kapsamlı bir anlatı sunduğundan Ammianus Marcellinus'tan yararlanmadığı ancak her iki tarihçinin de ortak bir kaynağa başvurdukları düşünülmüştür. Bahsi geçen ortak kaynağın Eunapius olamayacağı karşılaştırmalı bir analizle belirlenmiştir. Zira Scavone'nin de belirttiği üzere, Eunapius'un Iulianus'un Pers

---

²⁴⁵ Paschoud, *Histoire Nouvelle*, C.1, s.254. Paschoud öncesi iddialar için bkz. Otto Seeck, "Zur Chronologie und Quellenkritik des Ammianus Marcellinus.", *Hermes*, S.41, 1906, s. 484-539. Ve Alberto Olivetti, "Osservazioni su capitoli 45-53 del Libro II di Zosimo.", *Rivista di filologia*, S.43, 1915, s. 321-333.

²⁴⁶ Daha önce Zosimus'un Latince'ye aşina olduğunu ancak kaynak seçiminde Grekçe metinleri tercih ettiğinden eserinde kullanacak kadar Latince bilmiyor olabileceğinin varsayıldığını belirtmiştik. Almeida ise Zosimus'un mesleğinden dolayı Latince'ye aşina olduğunu ve bahsi geçen methiyeyi kullanabilecek kadar da Latince bildiğini vurgulamıştır. Bkz. Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 54. Baker'ın iddiası için ayrıca bkz. Baker, *Eunapius and Zosimus*, s. 75-81.

²⁴⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 3.12-3.34.

²⁴⁸ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxix-xlvi.

²⁴⁹ Zosimus'un Carhaeli Magnus'u kaynak olarak takip etmesi ile ilgili detaylı bir inceleme için bkz. Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 48-53.

²⁵⁰ Heinrich Sudhaus, *De Ratione quae Intercedat inter Zosimi et Ammiani de bello a Iuliano Imperatore cum Persis Gesto Relationes*, Ren Friedrich Wilhelm Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, Bonn, 1870. Karşıt bir görüş için bkz. Alan Cameron, "An Alleged Fragment of Eunapius", *Classical Quarterly*, S. 13, 1963, s. 232-236.

²⁵¹ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxix.

Seferi'ni ele aldığı fragmanları Zosimus ve Ammianus Marcellinus'un anlattıkları ile hiçbir benzerlik taşımamaktadır²⁵². Ayrıca Mendelssohn'a göre Zosimus'un Pers Seferi'ni anlatabilmek için Eunapius'a başvurmadığının bir diğer kanıtı da Eunapius'un Iulianus'u "kahraman" olarak sunması ve bu tavrın Zosimus'un Iulianus'a karşı tutumu ile uyuşmamasıdır. Kısaca Zosimus'un Eunapius'u ana kaynağı olarak takip ettiği varsayılan bölümleri yazarken, iki defa "diğer kaynaklar" ifadesini de kullanmış²⁵³ olduğunu da göz önünde tutan Mendelssohn, Zosimus'un bu bölümlerde sadece Eunapius'a bağımlı kalmadığını özellikle Pers Seferi için ise Eunapius'u hiç kullanmadığını öne sürmektedir²⁵⁴. W.R. Chalmers, çalışmasında Eunapius ve Ammianus Marcellinus'un Iulianus'un Pers Seferi ile ilgili olarak Oribasius adında bir tıp yazarının anılarından faydalandıklarını savunmuştur²⁵⁵. Chalmers, Ammianus Marcellinus'un doğuda bizzat Iulianus'a eşlik etmesine rağmen yine Iulianus ile yakın bir ilişki içinde olan Oribasius'un gözlemlerine önem vermiş olduğunu ileri sürmüştür²⁵⁶. Eunapius'un ise Ammianus Marcellinus'un eserinden haberdar olması kuvvetle muhtemeldir ancak kendisinin, Latince bildiğine ilişkin hiçbir kanıt olmaması ve batıdaki tarih yazımına karşı ilgili olmasına dair bir emare bulunmaması bize Eunapius'un Ammianus Marcellinus'u kaynak olarak değerlendirmedeğini düşündürmüştür. Buna ek olarak, Ammianus Marcellinus'tan hiç bahsetmemiş olması da önemlidir.

Scavone'nin ifade ettiğine göre, Mendelssohn'un Carhaeli Magnus'un *Historia Nova*'ya kaynaklığı bağlamında ürettiği fikirler daha sonra E. P. Thompson ve diğer modern tarihçiler tarafından kabul görmemiş ve eleştirilmiştir²⁵⁷. Ayrıca Scavone'nin tezine göre Zosimus'un *Historia Nova*'nın 1.47. bölümünden 5.26. bölümüne kadar ağırlıklı olarak temel kaynağı Eunapius olup tarihçimiz, Iulianus'un Pers Seferi'ni betimlediği bölümlerde de Eunapius'u kullanmaya ara vermemiştir²⁵⁸. Sonuç olarak bize göre Zosimus'un anlatmak istediği tarihin ana hatları daha çok Eunapius sayesinde ortaya

---

²⁵² Eunapius, *Fragman*, 19-23; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 23.3; Zosimus, *Historia Nova*, 3.12; Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 49.

²⁵³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.5 ve 3.2.

²⁵⁴ Konuya dair ayrıca bkz. Walter R. Chalmers, "Eunapius, Ammianus Marcellinus and Zosimus on Julian's Persian Expedition", *Classical Quarterly*, S.10, 1960, s.154.

²⁵⁵ Chalmers, "Eunapius, Ammianus Marcellinus and Zosimus", s. 157.

²⁵⁶ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 59.

²⁵⁷ Edward Arthur Thompson, *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1947, s. 31; Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s.52.

²⁵⁸ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 57.

çıkarılmış olmakla beraber, eser detaylarda Zosimus'un kişisel birikimini de içinde barındırmaktadır. Thompson, Ammianus Marcellinus'un Iulianus'un Pers Seferi hikayesi için günümüze büyük eserinin bir kısmının Malalas ve Zosimus sayesinde ulaşan Carhaeli Magnus'a başvurduğunu belirtir. Aynı zamanda Thompson, Zosimus ve Ammianus Marcellinus arasında çok sayıda çelişki saptamış ve Zosimus'un Ammianus'u direkt olarak kullanmamış olduğunu öne sürmüştür²⁵⁹.

Konuya dair Scavone'nin sonucu Thompson'inkini destekler niteliktedir ve şöyledir: Zosimus ve Ammianus Marcellinus arasındaki çok sayıda yazımsal uyumsuzluk ve anlatım farklılıkları Zosimus'un Ammianus'un çalışmasını kullanmadığına bir kanıttır²⁶⁰.

Zosimus'un Eunapius'u takip etmeyi bırakıp farklı bir kaynaktan faydalanarak oluşturduğu düşünülen bir diğer bölüm de Valens'in Gotlarla mücadelesinin betimlendiği pasajlardır²⁶¹. Burada dikkat çekici olan Eunapius'un savaşı kısa bir özet olarak sunması ancak Zosimus'un savaş tasvirinin oldukça detaylı olmasıdır²⁶². Bu noktada Zosimus'un yine Eunapius'u değil de farklı bir kaynağı kullanmayı tercih ettiğini varsaymak doğru görünmektedir.

Historia Nova'nın dördüncü kitabında Zosimus'un bizzat kaynaklarından biri olarak adını verdiği bir isim karşımıza çıkmaktadır. Bu pasajda Zosimus, Achilleus için yazılmış bir ilahiye alıntılarken kaynak olarak filozof Syrianus'u göstermiştir²⁶³. Bu alıntı için Mendelssohn Zosimus'un gerçekten Syrianus'tan faydalandığını düşünmekte ve aynı ismin Eunapius'un "Evrensel Tarih"inde yer almadığını belirtmektedir²⁶⁴.

Eserin dördüncü kitabının yirminci pasajında Zosimus'un Hunlar hakkında verdiği bilgiler dikkat çekmektedir²⁶⁵. Zosimus Hunlara dair anlatımında Herodotus ve ismi bilinmeyen bir kaynağa atıfta bulunmuştur. Bu noktada Zosimus'un yeniden Eunapius'tan ayrıldığı açıktır. Blockley'e göre Zosimus eğitimli bir tarihçi olarak

---

²⁵⁹ Thompson, *Ammianus Marcellinus*, s. 28-29.

²⁶⁰ Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s. 61-62; Zosimus ve Ammianus Marcellinus arasındaki anlatım farklılıklarına örnek değerlendirmeler için ayrıca bkz. E. P. Thompson, *Ammianus Marcellinus*, s.28-29.

²⁶¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.10-4.11.

²⁶² Eunapius, *Fragman*, 37.

²⁶³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.18.

²⁶⁴ Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxviii.

²⁶⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

Herodotus'u gerçekten de okumuş olmalı ve eserinin bu bölümünde Eunapius dışında bir materyal kullanmış olmalıdır²⁶⁶.

Zosimus'un imparatorluğun doğu yakası ile ilgili olaylar için Eunapius batı yakası ile ilgili olaylar için Olympiodorus olmak üzere güvendiği iki temel kaynağa başvurduğu doğrulanmıştır. Ayrıca Zosimus'un, eserinde Latince terminoloji kullanmış olan Olympiodorus'tan faydalanırken resmi görev unvanlarının Grekçe transliterasyonlarını vermiş olması dikkat çekmektedir²⁶⁷. Zira Olympiodorus, ölçü ve para birimleri ile bölge isimlerinde kelimelerin Latincelelerini kullanmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla *Historia Nova*'da gözlenen Latince terimlerdeki artış kaynak değişiminin Olympiodorus yönünde olduğuna dair bir ipucu sayılmaktadır. Ayrıca Zosimus'un olayların kronolojik düzenini konsüllüklerle tarihlemesi de Olympiodorus'u takip etmeye başlamasından sonradır. Dolayısıyla *Historia Nova*'da anlatılan son olayların yılları konsüllüklere göre verilmiştir²⁶⁸. Ayrıca Zosimus'un olayların kronolojik düzenini konsüllüklerle tarihlemesi de Olympiodorus'u takip etmeye başlamasından sonradır. Dolayısıyla *Historia Nova*'da anlatılan son olayların yılları konsüllüklere göre verilmiştir²⁶⁹. Ek olarak eserin bir yerinde hissedilen üslup farklılığından Zosimus'un kaynak değiştirdiğini anlamak mümkün olmuştur²⁷⁰. Nitekim bu farkın belirdiği pasajın hemen sonrasında eserde ilk kez Olympiodorus'un adını görmekteyiz:

“Ravenna'da, burası Flaminia'nın kutsal bir metropolisi, Thessalia kolonisinde Rhene olarak bilinir; çünkü nehirler her tarafından akar ve Thebesli tarihçi Olympiodoros'un dediği gibi Remus'un, Romulus'un kardeşi, şehri inşa etmesinden dolayı değil; ki bence bu şehri imparator Marcus Aurelius döneminde yaşayan Quadratus inşa etti.”²⁷¹

---

²⁶⁶ Roger C. Blockley, *Ammianus Marcellinus: A Study of His Historiography and Political Thought*, Latomus Collection, Brüksel, 1975, s.181.

²⁶⁷ İlgili paragraflardaki birkaç örnek için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 5.32; 5.34; 5.36; 5.40; 5.47. Bu örneklerin Olympiodorus'taki karşılıkları ve daha fazla örnek için bkz. Olympiodorus, *Fragman*, 13; 16-17; 23; 31; 40; 44; 46.

²⁶⁸ 406 yılı için *Historia Nova*, 6.3; 407 yılı için *Historia Nova*, 6.2; 408 yılı için *HN*, 5.28; 409 yılı *Historia Nova* için 5.42 numaralı pasajlara bakınız.

²⁶⁹ 406 yılı için *Historia Nova*, 6.3; 407 yılı için *HN*, 6.2; 408 yılı için *Historia Nova*, 5.28; 409 yılı *Historia Nova* için 5.42 numaralı pasajlara bakınız.

²⁷⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 5.26.

²⁷¹ Zosimus, *Historia Nova*, 5.27.

Bu paragraftan anlaşıldığı üzere Zosimus olay akışına Ravenna'dan imparatorluğun batı yakası üzerinden devam etmiştir²⁷².

Zosimus'un Olympiodorus'u takip etmeye başladığına dair sunulabilecek en belirgin kanıtlardan biri Stilicho'ya bakış açısı ve tavrındaki değişimdir²⁷³. Zosimus'un Stilicho'yu açgözlü bir düzenbaz olarak tanımlaması Eunapius'u takip ettiğini gösterirken, daha sonra Olympiodorus'u takip ederken fikrini değiştirmiş gibi çok daha ılımlı bir ton ve hatta övücü sözler kullanmıştır²⁷⁴.

Bunun dışında Mendelssohn Thucydides'in Zosimus'un okuma materyalleri arasında olduğunu ileri sürmüştür²⁷⁵. Aynı incelemenin Zosimus'un eserinde ismini verdiği isimleri üzerine de yapılması bize Zosimus'un kaynakları özelinde sonuca ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Örneğin, Syrianus ve Quadratus Zosimus'un faydalandığını ifade ettiği diğer kaynaklar arasındadır ve Asinius Quadratus ile Olympiodorus karşılaştırıldığında Ravenna'nın kuruluş hikayesinin anlatımındaki benzerlik dikkat çekicidir²⁷⁶. Bu örnek Olympiodorus'un Ravenna'nın kuruluşu ile ilgili olarak Quadratus'tan faydalandığı dolayısıyla Zosimus'un da Olympiodorus'tan alıntı yaptığı ihtimali üzerinde durulmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde Mendelssohn Zosimus'un eserdeki Tanrıça Athena'ya dair bir hikayenin anlatımı için Syrianus'u direkt olarak kullandığı fikrini reddetmiş ve Zosimus'un bu anlatıyı Eunapius'tan değil de Syrianus'tan alıntılanmış gibi bir ifade kullanmasını eleştirmiştir²⁷⁷.

Görüldüğü üzere tarihçinin hangi kaynağı hangi oranda kullandığını inceleyen araştırmacılar farklı argümanları ile çeşitli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Tartışmaların geneli bir noktaya; Zosimus'un kaynaklarına olan bağımlılığı konusuna odaklanmış olup içlerinden Martin, Photius'unkine benzer bir fikirle *Historia Nova*'nın özellikle

---

²⁷² Bildiğimiz üzere Olympiodorus'u kaynak olarak takip eden Sozomenus da eserinde daha çok batı yakası olaylarını işlemiştir.

²⁷³ Stilicho'ya karşı birden daha ılımlı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Zosimus, *Historia Nova*, 5.34.

²⁷⁴ Eunapius, Fragman, 62; Olympiodorus, Fragman, 2 ve 3; Zosimus, *Historia Nova*, 5.34.

²⁷⁵ Benzer bir iddia ile Scavone de Herodotus'un Zosimus tarafından okunmuş ancak direkt kaynak olarak kullanılmamış olma ihtimali üzerinde durmuş ve Zosimus, Eunapius ve Herodotus'u karşılaştırma yöntemiyle incelemiştir. Bkz. Scavone, *Zosimus, Greek Historian*, s.45.

²⁷⁶ Edward Arthur Thompson, "Olympiodorus of Thebes", *The Classical Quarterly*, S. 38, 1944, dipnot: 2, s.44.

²⁷⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 4.18; Mendelssohn konunun Zosimus'un ifade ettiği üzere Syrianus'tan alınmadığına vurgu yapmıştır: "*praeterea narrationem de Athenis mirabiliter servatis non ex Eunapio sed ex Syriano fluxisse ipse scriptor indicat, nec est quod de ea re dubitemus*". Bkz. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exdovati fiscii*, s. xxxviii.

yukarıdaki iki yazarın anlatılarının bir kopyası olduğu şeklinde abartılı bir yorumda bulunmuştur. Martin dışındaki birçok modern araştırmacı Zosimus'un ek kaynaklara başvurduğunu öne sürmektedirler. Zosimus ve Historia Nova üzerine şimdiye kadar yapılmış en geniş kapsamlı inceleme ve yorumlamanın sahibi olan Paschoud ise, tüm bu iddiaları reddetmiş ve Zosimus'un aslında üç ana kaynakla eserini oluşturduğu fikrini yeniden gündeme getirmiştir²⁷⁸. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, Paschoud'un daha sonraları Zosimus'un ana kaynakları dışında esere birtakım katkılarda bulunmuş olduğunu kabul etmiş gibi görünmesidir²⁷⁹. Paschoud bu konuya örnek olarak Roma İmparatorluğu'nun barbarlaşması ve çöküşüne dair sadece Historia Nova'da karşımıza çıkan bazı pasajları göstermiştir²⁸⁰. Ancak Paschoud yine de Zosimus'un bu ifadelerinin bahsi geçen üç kaynağa sıkı sıkıya bağlı kaldığı fikrinden uzaklaşmamız için yeterli olmayacağını vurgulamış ve bu paragrafları sadece yazarın kişisel yorumları ve sübjektif fikirleri olarak yorumlamıştır²⁸¹. Almeida, Paschoud'nun iddiasını yaptığı dikkatli inceleme sonrasında reddetmiş ve Zosimus'un Historia Nova'da ne Eunapius'ta ne de Olympiodorus'ta bulunma ihtimali olan bilgiler verdiğini öne sürmüş ve Zosimus'un sadece üç kaynağı körü körüne takip etmediğini iddia etmiştir²⁸².

Zosimus'un Historia Nova'sı bize Roma İmparatorluğu'nun "gerçek" hikayesini anlatmış ve modern araştırmacıların konuya dair pek çok eksik bilgisini tamamlamasına olanak tanımıştır. Şunu kabul etmek gerekir ki, Historia Nova dikkatli bir okuma ile hem hikayeyi kronolojik olarak takip etme fırsatı sunmakta hem de başka herhangi bir kaynakta bulunmayan olaylara ışık tutmaktadır. Zosimus'u doğru bir yöntemle inceleyen, Roma İmparatorluk tarihi ve Geç Antikçağ üzerine araştırma yapan modern tarihinin bazı tarihsel problemlerinin çözümünü Historia Nova'da bulması mümkündür. Zira Historia Nova, günümüze ulaşmış başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız bilgiler barındırmaktadır. İlk kez ve sadece Zosimus ile kaşımıza çıkan konular şunlardır:

Zosimus, Odaenathus'un ilki İS 262-263 yılları arasında ve ikincisi İS 267 yılında gerçekleşen Pers seferlerinin bilgisini veren ilk tarihçidir²⁸³. Pat Southern bu bilgiyi

---

²⁷⁸ Zosimus'un üç ana başvuru eseri olarak Dexippus, Eunapius ve Olympiodorus'u kullanmış olması konuya dair kabul edilmiş yaygın bilgidir. Bkz. Blockley, "the First Book of Zosimus", s. 393.

²⁷⁹ Paschoud, *Histoire Nouvelle*, C.1, s. xii.

²⁸⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 1.57, 1.58, 3.32, 4.21, 4.59.

²⁸¹ Paschoud, *Histoire Nouvelle*, C. 1, s.xxxiv-Ixiii.

²⁸² Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.29.

²⁸³ Zosimus, *Historia Nova*, 1.39.

sadece *Historia Nova*'da bulabileceğimizi belirtmekte ve Zosimus'un verdiği bilgilerin doğruluğunu kabul etmemiz gerektiğini vurgulamaktadır²⁸⁴. Eserin ikinci kitabında Constantinus'un öldüğü bölüme gelindiğinde, imparatorun yerine geçen kişilere nobilissimates unvanının icat edilerek zaten kendisinin akrabaları oldukları için daha önce Constantinus tarafından verilmiş olduğu bilgisi sadece burada geçmektedir²⁸⁵. Eserin yine ikinci kitabının kırk beşinci ve ellinci pasajları arasında Mursa Savaşı'nın anlatımına kadar olan olaylar da yalnızca *Historia Nova*'da karşımıza çıkmıştır. Ayrıca Iulianus'un Pers seferini²⁸⁶ içeren başka hiçbir yerde bulamayacağımız detaylar da Zosimus'tan öğrenilmiştir²⁸⁷. Ek olarak, Gratianus'un Pontifex Maximus unvanını reddetmesi²⁸⁸, Theodosius'un ikinci Roma yolculuğu²⁸⁹, Alaric'in Roma'yı işgal ettikten sonra Roma'dan talep ettikleri²⁹⁰, Honorius döneminin bazı gerçekleri²⁹¹ ve yine Honorius'un 409 yılında Britanya kentlerine yazdığı mektuplardan²⁹² sadece *Historia Nova*'da bahsedilmektedir.

Sonuç olarak şimdilik Martin'nin *Historia Nova* için kullanıldığını savunduğu Dexippus, Eunapius ve Olympiorus'u üç ana kaynak olarak kabul etmekteyiz. Ancak verdiği detaylar ve eserin genişliği göz önünde tutulduğunda Zosimus'un tüm tecrübeleri ve okuduğu farklı materyaller ışığında ve kişisel bilgi birikimi sayesinde sunduğu hikayenin bazı parçalarının, nicelik ve nitelik yönünden kullanılan kaynakları aştığını söylemek doğru olacaktır. Bunun yanı sıra yukarıda bahsi geçen üç ana kaynak dışında Zosimus başvurduğu ve *Historia Nova*'da isimlerini verdiği farklı kaynaklar olduğunu da hatırlamak gerekmektedir. Zosimus'un bizzat kaydettiği ilk isim, eserinin ana fikrine

---

²⁸⁴ Pat Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, Routledge, 2001, Londra, s.101.

²⁸⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.29.

²⁸⁶ Zosimus ve Iulianus'un 363 yılındaki Pers Seferi için bkz. Ronald T. Ridley, "Notes on Julian's Persian Expedition (363)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S.22, 1973, s.317-330.

²⁸⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 3.12-3.29; Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 105. Almeida ayrıca, Zosimus'un Batnae'da vuku bulan olayları anlatan, Iulianus'un Carrhae'de komuta ettiği piyadelerin ve ordunun atlarının sayısını veren, Lucilianus'un girişimi ve Victor'un Perslere üstün gelmesi konularını aktaran, Maiozamalcha'nın işgali sırasında olan olayların detayları ve Meinas Sabath adındaki şehirde meydana gelen olayları anlatan tek kaynak olduğunu belirtmektedir. Bu olaylar sırasıyla, 3.12.2, 3.13.1, 3.17.1, 3.21-3.22, 3.23.3-3.23.4 numaraları pasajlarda yer almaktadır.

²⁸⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.36.

²⁸⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.59.

²⁹⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 5.41.

²⁹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 6.2-13.

²⁹² Zosimus, 6.10; Ayrıca Honorius'un mektuplarının bir incelemesi için Edward Arthur Thompson, "Zosimus 6.10.2 and the Letters of Honorius", *Classical Quarterly*, S. 32, 1982, s.445-462.

ilham kaynağı olduğunu belirttiği Polybius'tur²⁹³. Eserde referans olarak gösterilen diğer isimler, Homerus, Herodotus, Annius Quadratus, Syrianus, Pisander, Longinus, Libanius ve Iulianus'tur²⁹⁴. Söylediğimiz gibi Zosimus'un eserin iki yerinde Sibylla kehanetlerine başvurduğu da görülmektedir. Bunlardan ilki yüzyıl oyunları zamanında yapılan festivali betimlemek için alıntılacağı kehanettir²⁹⁵. İkinci kehaneti ise Byzantium şehrinin zenginleşmesine ve gelişmesine sebep olduğunu düşündüğü iyi talihini anlatmak için kullanmıştır²⁹⁶.

Zosimus, yukarıda bahsettiğimiz konulara dair bilgilere ulaşabileceğimiz tek kaynağı oluşturmuş olmasının yanı sıra, farklı kaynaklarda da bulunan birçok önemli tarihi olayın en detaylı ve geniş anlatımını sunması açısından da oldukça değerlidir. Örneğin Almeida, Aurelianus'un Zenobia'yı gasp etme olayı, Gallienus ve Probus'un iktidar yılları, Theodosius'un Maximus'u²⁹⁷ yenmesi, Rufinus'un kariyeri, Stilicho'nun düşüşü, Olympius'un kariyeri, Britanya'nın erken beşinci yüzyıl tarihi ve genel olarak Stilicho'nun ölümünden Alaric'in Roma'yı işgalinden hemen önceki zaman dilimine kadar gerçekleşen tüm olaylar için Zosimus'un elimizdeki en önemli kaynak olduğunu iddia etmektedir²⁹⁸. Tüm bu olayların yanı sıra çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi Zosimus öncelikle Batı Roma'nın çöküşüne odaklanarak imparatorluğun "III. yüzyıl Krizi" dönemini ele alması, Diocletianus ve Tetrarşi dönemine dair ayrıntılı bilgi sunması, Constantinus'un hükümdarlık dönemini detaylandırması, Theodosius'un paganizm karşıtı politikası, imparatorluğun Hıristiyanlaşması ve dünya tarihi için çok mühim bir olay olan Got göçlerinden bahsetmesi sebebi ile son derece önemli bir kaynaktır²⁹⁹. Gibbon'a göre Alaric'in Yunanistan'ı kuşatma hikayesinin en iyi versiyonunu elimizdeki kaynaklar arasında Zosimus vermiştir³⁰⁰. Bunun dışında ilk kez

---

²⁹³ Zosimus, *Historia Nova*, 1.1.

²⁹⁴ Bu isimlerden alıntılarının yapıldığı yerler için bkz. *Historia Nova*, 1.52, 3.2, 3.3, 3.27, 4.18, 4.20, 4.41, 5.27, 5.29.

²⁹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.5-2.6.

²⁹⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 2.36-2.37.

²⁹⁷ *PLRE* 1, s. 585. 24.

²⁹⁸ Bahsi geçen olayların *Historia Nova*'daki pasaj numaraları sırasıyla şöyledir: 1.50-56; 1.30-40; (Probus için) 1.49, 1.64-71; 4.42-46; 4.51-52; 5.32-34; 5.34-46; 6.3-6.10; 5.32-51. Ayrıca bkz. Almeida, *Count Zosimus the Historian*, dipnot: 584, s. 105- 106.

²⁹⁹ *Historia Nova*'da yer alan dikkate değer detaylardan biri de Maximianus'un Diocletianus'u yeniden tahta geçme konusunda ikna etmeye çalışmasıdır ve bu konu ileri ele alınacaktır. Bir diğer çarpıcı ayrıntı ise 4.20. pasajda sunulan Goth hareketleri ve bu hareketleri Zosimus'un "göçler hareketi" olarak algılamasıdır.

³⁰⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 5.5-7; Gibbon, *Fall of the Roman Empire*, C.2, dipnot: 5, s.255

Historia Nova’da karşımıza çıkan resmi görevler ve unvanlar bize dördüncü ve beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun hiyerarşik yapısına dair de bilgiler sunmaktadır³⁰¹. Aynı zamanda verdiği kavim ve isimleri, göç hareketlerinin yönleri ile de etnik ve coğrafi araştırmalara ışık tutmaktadır. Zosimus’un yazdıklarını diğer antik kaynaklarla karşılaştırarak okuduğumuzda dikkat çeken imparator anlatımlarından ikisi Gallienus ve Probus’a ilişkin olanlardır. Bu imparator ile ilgili bölümler mevcut kaynaklara nispeten daha fazla detay içermektedir³⁰². J. Crees de Probus örneği üzerinden Zosimus ve Zonaras’ı karşılaştırmış ve Zonaras’ın Zosimus ile genel olarak aynı fikirde olduğunu belirtmiş ancak anlatımının çok daha kısa olması sebebiyle Zonaras’ı eleştirmiştir. Aynı zamanda Zonaras’ın çok daha sonra yazmış olmasına rağmen Zosimus’un anlatımının kaynak olarak çok daha değerli olduğunu vurgulamıştır³⁰³. Görüldüğü üzere modern çalışmalarda belli başlı meselelere dair Zosimus’un kaynaklığı eşsiz bulunmaktadır. Thompson da Iulianus’un 361 yılında yazdığı ve günümüze ulaşamamış mektuplarını incelediği çalışmasında Zosimus’un anekdotundan faydalanmıştır³⁰⁴. A. Cameron, çalışmasında büyük ölçüde Historia Nova’dan faydalanmış, Zosimus’un Theodosius’un Roma’ya yaptığı ziyaret için belirlediği 394 yılını, Theodoretus ve Theophanes’in ifadelerini de kanıt göstererek doğrulamıştır³⁰⁵. Historia Nova, yukarıda belirttiğimiz üzere Stilicho’nun askeri kariyerini yakından takip edebileceğimiz elimizdeki en iyi kaynaktır. N. Baynes, J.B. Bury ve T. Mommsen’in Stilicho’nun asla Doğu’ya hükmetmeye hevesli olmadığına ilişkin yorumlarını reddetmiş ve Stilicho’nun onca başarısız girişimine rağmen imparatorluğun iki yakasının da hakimi olmaya çabalaması iddiasını Zosimus’tan edindiği bilgilerle güçlendirmiştir³⁰⁶. Historia Nova’nın beşinci

³⁰¹ Ronald T. Ridley, “The Fourth and Fifth Century Civil and Military Hierarchy in Zosimus”, *Byzantion*, S. 40, 1970, s. 91-104.

³⁰² Karşılaştırma için bkz. Gallienus için, Zosimus, *Historia Nova*, 1.30-40; *Scriptores Historiae Augustae*, 1-21; Aurelius Victor, *Epitome De Caesaribus*, 33; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 9.8-11; Zonaras, *Annales*, 12.24-25. Ayrıca Probus için, Zosimus, *Historia Nova*, 1.71, *Scriptores Historiae Augustae*, 21; Aurelius Victor, *Epitome De Caesaribus*, 37.4; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, 9.17; Zonaras, *Annales*, 12.29.

³⁰³ James Crees, *The Reign of the Emperor Probus*, University of London Press, Londra, 1911, s. 73.

³⁰⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 3.10; Edward Thompson, “Three Notes on Julian”, *Hermathena*, S.62, 1943, s.83-95.

³⁰⁵ Alan Cameron, “Theodosius the Great and Regency of Stilicho”, *Harvard Studies in Classical Philology*, S.73, 1969, s.253. Karşılaştırdığı metinler için bkz. Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.23.8; Theophanes, *Chronicon*, 5881, 5886.

³⁰⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 5.26-29; Norman Baynes, “A Note on Professor Bury’s History of the Later Roman Empire”, *Journal of Roman Studies*, S.12, 1922, s. 207-229. Karşıt görüşler için bkz. Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften: Historische Schriften*, C. 4, Weidmann, Berlin, 1906, s. 517-518; Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 110-111, 120,169.

kitabının ortalarında yine başka hiçbir kaynakta bulunmayan detaylı bir anlatım karşımıza çıkmaktadır. Zosimus bu bölümde Iohannes Chrysostomus'un Constantinopolis'ten sürgün edilmişinden sonra yaşanan gelişmeleri hiçbir tarihçinin yapmadığı kadar detaylandırmıştır. T. Gregory araştırmalarında bu anlatıya yer vermiş ve makalesindeki tartışmayı bu versiyon üzerinden geliştirmiştir³⁰⁷. Gregory, Chrysostomus'un sürgünü sonrasında yaşananların şiddet içerikli olmadığını öne süren ve bu konuda daha ziyade sessiz kalmayı tercih eden kilise tarihçilerini eleştirmiş, Zosimus'un konuya dair anlattıklarının gerçeğe uygun olduğu görüşünü savunmuştur³⁰⁸. Bunun dışında *Historia Nova*, E. Thomson'a göre Britanya tarihinin 406-410 yılları için elimizdeki en önemli kaynaktır ve Roma İmparatorluğu Britanyası ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacının başlıca kaynağı olmalıdır. Thompson Honorius zamanında Germanlerin Ren Nehri'ni geçerek Britanya'ya saldırılarının başlangıç tarihi olarak Zosimus'un verdiği 406 yılını kabul etmiş ve çalışmasında bu noktadan ilerlemiştir³⁰⁹. Zosimus'un bu konudaki en dikkat çekici vurgusu Britanya halkının barbar istilasından sonra Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız bir düzen kurduğu ifadesidir³¹⁰. Britanyalı askerlerin Roma imparatoru Honorius'un emrinden çıkıp yeni düzen kurma hareketlerini J.B. Bury devrim olarak kabul etmiş ve Zosimus'u doğrulamıştır³¹¹. Bury argümanına, bu devrimin nedeni hakkında bir fikrimiz olmadığını ancak Stilicho'nun önderliğinin yarattığı hoşnutsuzluktan kaynaklanabileceğini belirterek devam etmiştir³¹². N. Baynes, Bury'nin fikirlerini incelediği çalışmasında bu ayaklanmanın Britanya'da kalan Roma ordusunun

---

³⁰⁷ Timothy E. Gregory, "Zosimus 5.23 and the People of Constantinople", *Byzantion*, S. 43, 1973, 61-83; Timothy E. Gregory, *Vox Populi: Popular Opinion and Violence in the Religious Controversies of the Fifth Century AD*, Ohio University Press, Columbus, 1979, s. 31-64.

³⁰⁸ Zosimus ile kilise tarihçilerini karşılaştırmak için bkz. *Historia Nova*, 5.23; Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 6.9-19; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 8.14-24; Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.34. Konuya ilişkin modern literatürdeki tartışmalar için ayrıca bkz. John Norman Davidson Kelly, *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom, Ascetic, Preacher, Bishop*, Cornell University Press, Newyork, 1995, s. 191-253; Michael Gaddis, *There Is No Crime for Those Who Have Christ*, University of California Press, California, 2005, s. 151-251.

³⁰⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 6.3-6.5; Edward Arthur Thompson, "Britain, A.D. 406-410", *Britannia*, S.8, 1977, s.303-318.

³¹⁰ Zosimus Britanyalıların başkaldırısının, Constantinus'un onları Galya'ya çok yetersiz bir güç ile Barbarlara karşı direnmeye göndermesinden dolayı olduğunu yazmıştır. Zosimus, *Historia Nova*, 6.5; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.11.2; Paulus Orosius, *Historiae Adversus Paganos*, 7.40.4; *Chronica Minora*, 1.465.

³¹¹ Bury, *The Later Roman Empire*, C.1, s. 187

³¹² Zosimus *Historia Nova*, 5.4'te Stilicho'nun İmparator Honorius'un kızı Serana ile evlendikten sonra Romalıların hemen hemen tüm ordularının gücünü eline aldığından, kendine en sağlıklı en cesur adamları ayırıp Doğu'ya en yıpranmış adamları gönderdiğinden bahsetmektedir. Bury, *The Later Roman Empire*, s.187.

barbar istilalarından bıkmış olduğu için çıkmış olduğunu ileri sürmüştür³¹³. Thompson da bu konuda Zosimus'u otorite kabul etmiş fakat diğerlerinden farklı bir yorum yapmıştır. Thompson'a göre bu olay sosyal bir devrim olup fakir sınıfın Romalı yetkililere ve soylulara karşı bir ayaklanmasıdır³¹⁴.

Zosimus'un modern tarihçilerin çalışmalarındaki önemini gösteren son iki örneğimizden biri A. Cameron'un Gratianus'un Pontifex Maximus'luk ünvanını reddetmesine ilişkin çalışmasıdır. Cameron Zosimus'un bu konuya dair elimizdeki tek kaynak olduğunu belirtmiş ve Gratianus'un ünvanı reddetme tarihini Zosimus'un verdiği bilgiler ışığında İS 382 yılına sabitlemiştir³¹⁵. Diğerleri ise T. Barnes'in doğunun komutanı olan Lucianus'un Rufinus hükmü altında katledilmesine ilişkin yaptığı çalışmadır. Barnes de Lucianus'un ölüm tarihi olarak 393 yılını belirlemek için yine Zosimus'un anlattıklarından yararlanmıştır³¹⁶.

Görüldüğü üzere Zosimus bazı olaylara dair bilgi sahibi olmamızı sağlayan tek kaynaktır. Birçok önemli olayın diğer eserlerde olmadığı kadar detaylı ve geniş anlatımını *Historia Nova*'da bulmaktayız. Ayrıca modern literatürde tartışma konusu olan bazı meselelerin kesin tarihlerinin belirlenmesi de yine *Historia Nova*'nın ışığında mümkün olmuştur. Tüm bunlar eksikleri ve hatalarına rağmen *Historia Nova*'yı nitelikli bir antikçağ kaynağı, Zosimus'u da tarihi bir otorite olarak kabul etmemiz için yeterli görünmektedir.

Her şeyden evvel Zosimus'un tarih yazmadaki amacı her ne kadar geleneği takip etmiş gibi görünse de özgündür. Örneğin Olympiodorus ve Ammianus Marcellinus gibi pagan yazarların eserleriyle kıyaslandığında *Historia Nova*'nın nicelik olarak bir özet niteliği taşımasına rağmen nitelik olarak özellikle amacı bakımından diğerlerinden farklı olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Bu antik yazarlar, kısa sürelerde meydana gelmiş olan olayları uzun ve detaylı bir biçimde anlatmışlardır. Böylelikle belli başlı olayları derinlemesine ele almışlar ancak bildikleri tüm tarihi olayları kapsayan bir eser üretmeleri mümkün olmamıştır. *Historia Nova*'nın ilk kitabı Troia Savaşı'na atıflarla başladığı için

---

³¹³ Norman Baynes, "Note on Professor Bury's History", s. 219-220.

³¹⁴ Edward Arthur Thompson, "Zosimus on the End of Roman Britain", *Antiquity*, S.30, 1956, s. 164.

³¹⁵ Alan Cameron, "Gratian's Repudiation of the Pontifical Robe", *The Journal of Roman Studies*, S. 58, 1968, s.97-99.

³¹⁶ Timothy David Barnes, "The Victims of Rufinus", *Classical Quarterly*, S.34, 1984, s. 227-230.

Zosimus'un Polybius'unkine³¹⁷ benzer bir dünya tarihi yazma girişiminde bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Zosimus'un kaynak olarak kullandığı Eunapius ve Dexippus'un eserlerinin de ötesinde bir şey yaptığı açıktır. Zira bildiğimiz üzere Dexippus'un anlatımının son bulduğu ve Eunapius'un eserinin yaklaşık başlangıç tarihi 270 olup yine Eunapius'un eserine noktayı koyduğu tarih ise yaklaşık olarak 404 yılıdır³¹⁸. Açıkça gördüğümüz gibi Zosimus'un çalışmasında belirli bir olayı anlattığı sırada bazen konuyu bölerek yaşadığı dönemin öncesine, hatta çok öncesine aynı zamanda içinde bulunduğu zaman dilimine yaptığı atıflar da göz önünde bulundurulduğunda Historia Nova, Eunapius'un aktardığı olayların öncesini ve sonrasını da kapsamaktadır. Dikkatli bir okuma sayesinde Zosimus'un yazdığı zamana dair dahili atıflar yakalandığı takdirde hikaye altıncı yüz yılın ilk çeyreğine kadar götürülebilmektedir. Zaten Zosimus'un amacı da hepimizin bildiği üzere, eseri o tarihlerde bitirmektir. Bu noktada Historia Nova'nın nitelik bakımından değerlendirilmesi yapılırken, bizim de W. Liebeschuetz'un Zosimus'un katkılarına dair yaptığı olumlu yorumlara katılıyor olduğumuzu belirtmemiz uygun olacaktır³¹⁹.

---

³¹⁷ Polybius'un evrensel tarih yazma girişimine dair örnekler için çalışmasının, 1.3.4; 1.4.6; 3.32; 8.2.3; 29.12. paragraflarına bkz.

³¹⁸ Liebeschuetz, Eunapius'un eserini sonlandırdığı tarihin 404 yılı olduğunu belirtmektedir. Liebeschuetz, "Pagan Historiography and the Decline of the Empire", s.178 ve 180. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.36.

³¹⁹ Karşılaştırmalar ve detaylı inceleme için bkz. Liebeschuetz, "Pagan Historiography and the Decline of the Empire", s.178-218.

BÖLÜM 3: ZOSIMUS VE PAGAN İMPARATORLUK

3.1. Augustus'tan Diocletianus'a Roma İmparatorluğu ve Zosimus

Zosimus'un eserindeki imparator anlatımlarının kitaplara ve bölümlere göre dağılımına baktığımızda Augustus'tan Diocletianus'a kadar olan özet sunum I – II. 7'de, Constantinus'tan I. Theodosius'a kadar olan imparator yorumları II.8- IV. 59'da, Arcadius ve Honorius'a dair anlatım V. kitapta ve Alaric'in İS 410 yılındaki Roma'yı işgalinin tasviri VI. kitapta yer almaktadır. *Historia Nova*'nın birinci kitabına Zosimus, İÖ 490 yılından başlayarak beş pasajlık çok kısa bir Grek tarihi sunumu verir³²⁰ asıl anlatımına Augustus ile giriş yapmış ve kitabı İmparator Carinus'un İS 284 yılındaki ölümü ile bitirmiştir³²¹. Zosimus'un Iulius Caesar'ın Cumhuriyet'i kaldırarak aristokrasiyi terk etmesi ile yönetimin tek başına Octavianus'a³²² verilmesine dair yaptığı yorumlar dikkat çekicidir. Zosimus'a göre her ne kadar Augustus yönetiminde adalet ve doğruluktan yana olsa da tek kişinin iradesini aşan durumların üstesinden kolayca gelemeyebilir ve bu durum ciddi bir kaosa sebep olabilirdi³²³. Nitekim *Historia Nova*'nın ilk kitabında Cumhuriyet rejiminin terk edilip yönetimin tek bir kişiye emanet edilmesi ile birlikte alınan riskler vurgulanmış ve tarihçinin dönemine kadar yaşanan felaketlerin Augustus'un imparator ilan edilmesi ile başladığı belirtilmiştir³²⁴. Zosimus'un imparator yorumlarını değerlendirmeye çalışacağımız bu bölümde klasik tarih yazım geleneği ekseninde pagan ve Hıristiyan yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda Zosimus'un pagan perspektifinden bazı imparatorlara ilişkin vurguları dikkat çekici olmuştur. Eserin birinci kitabında Zosimus, Augustus'tan sonra gelen Tiberius, Gaius Caligula ve Claudius'un tiranlıkla imparatorluğa hükmettiklerini daha sonra da Nero ve ardıllarının yine kötü yöneticiler olduklarını belirtmiştir. Zosimus'un imparatorları yargımlarken geleneğe bağlı kaldığı gözlenmekte olup bu tutumu Vespasianus ve Titus'un daha ılımlı bir politika izlediklerini söylerken de Domitianus'u aç gözlü bir günahkar olarak betimlerken de devam etmektedir³²⁵. Domitianus'un ölümünden sonra Roma İmparatorluğu bir müddet hem pagan hem de Hıristiyan tarih yazarları tarafından “iyi

³²⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 1.1.-1.5.

³²¹ Zosimus, *Historia Nova*, 1.5-1.73.

³²² İmparator Caesar Divi Filius Augustus, İÖ 27-İS 14.

³²³ Zosimus, *Historia Nova*, 1.5.

³²⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 1.6.

³²⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 1.6.

imparatorlar” olarak nitelendirilen hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. İmparatorluğun beş iyi adam tarafından yönetildiği bu zaman diliminde daha önceki imparatorların baskıcı tavırları yoktur. Modern literatürde bu dönem Edward Gibbon tarafından Roma İmparatorluğu’nun “*Pax Romana*” altında sakinlikle yönetildiği bir dönem olarak geçmektedir ve ona göre Domitianus’un ölümü ile başlayıp Commodus’un imparatorluğuna kadar olan dönem insanlık tarihinin en huzurlu dönemidir³²⁶. Bahsi geçen zaman aralığında tahta çıkmış imparatorlar Roma’nın barışı için çalıştıklarından pagan tarih yazarlarının övgüsünü kazanmışlar ve muhtemelen Hıristiyanlara şiddet göstermediklerinden Kilise tarihçileri tarafından da ılımlı ifadelerle betimlenmişlerdir. Zosimus da geleneğe uygun olarak Roma’nın barışı için çabalamış, *Senatus*³²⁷ ile ilişkilerini iyi tutmuş ve halkın güvenini kazanmış olan Nerva, Traianus, Hadrianus, Antonius Pius ve Marcus Aurelius’un başarılarından övgüyle bahsetmiştir³²⁸. Zosimus bu şekilde eserinin birinci kitabında olayları kronolojik bir düzende İS 284 yılına kadar getirmiştir.

Historia Nova’nın ikinci kitabı “*Ludi Saeculares*” oyunlarının yaratıcısı olduğu öne sürülen Valesius ile başlamaktadır. Buchanan’ın çevirisinde ikinci kitabın hemen başına ve Ridley’in çevirisinin yorum bölümünde düştükleri notlarda da belirttikleri üzere eserin elyazmasında bu parçada bir eksiklik bulunmaktadır³²⁹. Eserde Probus’un hüküm sürmeye başladığı İS 282 yılı ile Diocletianus’un hükümdarlığının yirminci yılı olan 303 yılları arasındaki bu boşluk sebebiyle eserin asıl anlatımının başladığı Diocletianus dönemi eksik kalmıştır. Kayıp parça haricinde ikinci kitap Roma İmparatorluğu’nun sahip olduğu en uzun seremoniler olan Yüzyıl Oyunları “*Ludi Saeculares*” meselesinin detaylı bir anlatımı ile başlamıştır. Zosimus bu bölümde daha önce bahsettiğimiz bir

³²⁶ *Pax Romana*, “Roma Barışı”nı ifade etmekte olup aslında genel olarak Roma İmparatorluğu’nun huzur dolu yıllarını betimlemek için kullanılmaktadır (İÖ 27-180). Döneme dair bir çalışma için bkz. Turhan Kaçar, “*Pax Romana*’nın Gölgesinde İkinci Sofistler Dönemi ve Bir Sofistin Kaleminden Roma İmparatorluğu”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2007, S. 40, s.141-153.

³²⁷ *Senatus*: Latince *senex* kelimesinden türetilmiştir. Yaşlarına, bilgeliklerine ve deneyimlerinde göre en soylu ailelerden seçilmiş yüz ünlü kişiden oluşan Roma aristokrat meclisidir.

³²⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 1.7; *Scriptores Historiae Augustae*, 42.4.

³²⁹ *Historia Nova*’daki neredeyse yirmi yılı kapsayan bu eksiklik ilk kitabın son ikinci kitabın ilk kısmında bulunmaktadır. Bu bölümün özellikle Hıristiyan karşıtlığının Roma İmparatorluğu’nda zirveye ulaştığı “Büyük Takibat” sürecini de kapsadığı (303-313) göz önüne alındığında Hıristiyan tarihçiler tarafından ilgili parçanın yok edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ek olarak Mendelssohn’ın Antakyalı Ioannes adlı tarihçinin fragmanlarından (Fragman: 160, 162, 163) alıntılar yaparak mevcut boşluğu doldurmaya çalıştığı görülmektedir. Bkz. James J. Buchanan ve Harold T. Davis (çev.), *Zosimus: Historia Nova Decline and Fall*, Trinity University Press, Texas, 1967, s.47; Ronald T. Ridley (çev.), *Zosimus, New History*, University of Sydney 2006, not: 132, s. 148; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 39.

yöntemle anlatımına konu dışı bir arasöz eklemiş ve amacına uygun olarak bu oyunların imparatorluğun güvenli bir şekilde devam etmesi konusunda gerekliliğini vurgulamıştır³³⁰. Zosimus bu parçada festivallerin ne şekilde yapılması gerektiğine dair bilgiler ve ritüellerde adak sunulması gereken tanrı ve tanrıçaların isimlerini vermiştir. Son olarak da yine klasik tarih yazım geleneğinde var olan bir yöntemi kullanarak *Sybill* kitaplarından bu festivallerde gerçekleştirilen ritüellerin Roma İmparatorluğu'nun egemenliği için şart olduğunu anlatan bir kehaneti alıntılamıştır³³¹. Zosimus bu alıntıyı sunduktan hemen sonra kehaneti yorumlamıştır. Zosimus'a göre törenler tanrıların istediği gibi yerine getildiği sürece imparatorlar kontrolü ellerinde tutabilmiş ve Roma İmparatorluğu güvende kalmıştır. Ancak bu durum Diocletianus tahttan feragat ettiğinde³³² ritüellerin ihmal edilmesi ile birlikte değişmiş ve Roma birçok barbar istilasına maruz kalarak güç kaybetmiştir. Zosimus kendi dönemine kadar olan olumsuz olayların ve kendi döneminde yaşanan tüm felaketlerin sebebi olarak bu festivallerin yerine getirilmemiş olmasını göstermektedir: “Ancak, Diocletianus'un tahttan indiği zamanlarda ayinler ihmal edilmişti ve imparatorluk zayıflayarak gücünü yitirdi, büyük bir bölümü istila edildi...Oyunlar geleneklere uygun olarak yapılmalıydı. Bu şekilde yapılmadığı için şu anda bizi kasıp kavuran mutsuz olaylara sebebiyet verdi.”³³³

Zosimus nihayet eserin ikinci kitabının sekizinci pasajında Diocletianus devrini kapsayan ve 354 yılına kadar detaylı anlatımına başlamıştır. Eserin kayıp olan büyük parçası haricinde günümüze ulaşan bölümde yüzyıl olayları dışında Constantinus ve Constantius'un imparatorluk dönemleri anlatılarak II. Constantinus ile anlatım son bulmuştur. Bu bölümümüzde *Historia Nova*'da eksik olan ancak Geç Antik Çağ tarihi açısından oldukça önem arz eden Diocletianus dönemini antik kaynaklar ve modern literatür yardımıyla Zosimus'un perspektifini göz önünde tutarak tamamlamaya çalışacağız. *Historia Nova*'nın kayıp olan bu bölümü Roma İmparatorluğu'nun oldukça önemli dönemlerini kapsayan bir zaman dilimini içermektedir. Bu dönemler literatüre Roma'nın iç ve dış sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldığı “III. Yüzyıl Krizi”, Diocletianus'un imparatorluğun genişleyen sınırlarını korumak amacı ile tasarladığı yeni yönetim şekli olan “*Tetrachia*” ve Hıristiyanlar üzerine uygulanan baskıcı politikanın en

---

³³⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 2.1-7.

³³¹ Zosimus, *Historia Nova*, 2.6.

³³² Diocletianus'un tahta çıkışı ve feragati 284-305 yıllarıdır.

³³³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.7.

şiddetli halini Diocletianus'un emirnameleri ile aldığı “Büyük Zulüm” dönemleri olarak geçmiştir. *Historia Nova*'nın 404 yılına kadar olan olayları aktaran pasajlarının Eunapius'tan alıntılındığı hatırlandığında Zosimus'un – yoğunluk ve özgünlük derecesi tartışmalı da olsa – konuya dair pagan bakış açısını yansıttığı yorumlarını tahmin etmek mümkündür. Tarihçinin Roma'nın gerileyiş sebeplerini açıklamayı amaç edindiği eserinde çöküşe dair sunduğu iki temel neden imparatorluğun barbarlaşması ile dini ritüellerin ihmali ve aynı zamanda imparatorluğun Hıristiyanlaşma sürecine girerek politik erdemlerin deformasyonu olmuştur. Bu unsurlar dikkate alındığında Roma İmparatorluğu'nun geçirdiği yukarıda sözünü ettiğimiz bu üç kritik dönemi Zosimus'un perspektifinden değerlendirmeye çalışmak, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş sürecini analiz edebilmek açısından da faydalı görünmektedir.

Zosimus'un temelde anlatmak istediği gerileyiş ve çöküş meselesi Roma İmparatorluğu'nun modern literatürde III. yüzyıl krizi olarak anılan dönemde (İS 235-284) yaşanan iç karışıklıklar ve dış baskıların imparatorlukta yarattığı hasarlarla doğrudan ilişkilidir. Nitekim Zosimus da hikayesinde ikinci ve üçüncü yüzyıl olaylarını aktarırken ara sözlerde kendi zamanına sıklıkla atıfta bulunmuş ve mevcut karışıklıkların sebeplerini eskiden yapılan yanlış dini ve siyasi uygulamalara dayandırmıştır. III. yüzyılda imparatorluğu krize sürükleyen ana unsur imparatorluğun II. yüzyılda Atlas Okyanusu'ndan Mezopotamya'ya kadar ulaşmış olan sınırlarının III. yüzyılda hiç olmadığı kadar çok barbar tehdidine maruz kalmasıdır³³⁴. Bu durum karşısında kalan Roma İmparatorluğu, daha evvelki (I. ve II. yüzyıllarda) çatışmalarda galip olduğu barbar kavimlerin ileride daha büyük tehditler oluşturacağı mücadeleler içine girmiştir. Bu dönemde Zosimus'un da adını zikrettiği kabileler imparatorluk sınırlarına yerleşmeye başlamışlardır³³⁵. Dönemde barbar saldırıları bağlamında alınan en sarsıcı darbe İmparator Decius'un çıktığı seferde 251 yılında Gotlara karşı yapılan savaşta öldürülmesi ve bir barbar kabile ile yapılan bir savaşta hayatını kaybeden ilk imparator olarak tarihe geçmesi olmuştur³³⁶. İmparatorluğun maruz kaldığı dış tehditlerin orduda yarattığı endişe

---

³³⁴ III. yüzyılda imparatorluğun kaybettiği en önemli bölgeler: Aşağı Tuna bölgesinin kuzeyindeki Dacia (günümüzde Romanya) eyaleti, Ren ve Tuna nehirleri arasında yer alan *Agri Decumates* (Kara Ormanların Almanya sınırında yer alan kısmı) adı verilen bölgeleridir.

³³⁵ Ren sınırında Alamanniler ve Franklar, Tuna sınırında Dacialılar, Quadlar, Carplar ve Sarmatialılar ve Gotlar ayrıca doğu sınırında Sasaniler ileride imparatorluk için büyük tehlike arz edecektir.

³³⁶ Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 29.4-5; Zosimus, *Historia Nova*, 1.23; Eutropius, *Breviarium*, 9.4; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 4.1.

imparatorluğu askeri stratejide değişime zorlamış ve bu kargaşada askeri anarşı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yönetimin başına artık senatörler arasından seçilen imparatorlar değil de orduda eğitim görmüş alt tabakadan olan askerler geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla sınırları oldukça geniş olan imparatorluğun tahtının sahibinin kim olacağı konusu dönemin en büyük sorunlarından biri olmuş ve imparatorluk askerlerin kendi içlerinden seçmiş oldukları asker imparatorlar tarafından yönetilmiştir. Meydana gelen kriz özellikle dış güçlerle mücadeleler sebebiyle askeri ve siyasi kapsamlı gibi görünse de krizin etkileri önemli sosyal, dini ve ekonomik değişimlere yol açmıştır. İmparatorluk bir yandan sınırlara dayanmış barbar kavimlerle başa çıkmak için mücadele verirken bir yandan da iç savaşlar ve taht çekişmelerine çözüm aramak zorunda kalmıştır. Nitekim süreçte beliren en büyük sorun imparatorluk yönetiminin kimin eline verileceği konusu olmuş ve yukarıda belirttiğimiz gibi ordu tarafından seçilen asker imparatorların hüküm sürdüğü bir devre tanıklık edilmiştir. Görüldüğü üzere askeri ve politik bağlamda oldukça güçlük içinde olan ve değişen imparatorluk aynı zamanda dini hayat bakımından da önemli bir değişim sürecine girmiştir. İmparatorlar iç ve dış savaşlarla ilgilenirken Roma'da Hıristiyan nüfus II. yüzyıldan beri ciddi bir artışla gelişim göstermiştir. II. yüzyılda pagan ritüelleri gerçekleştirmeyi reddeden Hıristiyanların uğradığı baskılar III. yüzyılda da devam etmiş ve tarih Diocletianus'un yürürlüğe koyduğu bir fermanla Hıristiyanlara uygulanan büyük işkence sürecine bu yüzyılda sahne olmuştur. İmparatorluğun başına gelen felaketlerin dini perspektiften sebepleri ve sonuçları tanrıların yatıştırılması ile doğrudan ilgili olduğundan pagan imparatorların çözümleri de Hıristiyanlara baskı ile mümkün görünmüş olmalıdır. Dolayısıyla Zosimus için de Diocletianus "gerçek bir Romalı" gibi imparatorluğunun huzurunu düşündüğünden dini ve politik bağlamda uyguladığı reformlarla Geç Roma İmparatorluk tarihindeki en büyük imparatorlardan biri olarak kayıtlara geçmiştir.

Geç Roma İmparatorluğu'nun yeni biçimi ve III. yüzyılda yaşanan krizin sonuçlarının iyileştirilmesi Diocletianus ile Constantinus'un hüküm sürdüğü 284-337 yıllarını kapsayan dönemde iç ve dış politikadaki sorunların giderilmesi için yapılan yeni düzenlemeler sayesinde olmuştur. İS 283 yılında İmparator Carus'un ölümünden sonra oğlu Numerianus ordu tarafından imparator kabul edildikten kısa bir süre sonra suikaste

kurban giderek öldürülmüş ve ölümüne sebep olanların izi sürülürken Nicomedia’da³³⁷ 20 Kasım 284 tarihinde doğudaki askerler tarafından Valerius Diocles – bilinen adıyla Diocletianus – *augustus*³³⁸ ilan edilmiştir. Ancak Carus’un aynı tarihte imparatorluğun batı yakasında hüküm süren büyük oğlu Carinus bu durum karşısında memnun olmamış ve Diocletianus’a karşı cephe almıştır³³⁹. Diocletianus ve Carinus arasındaki savaş 286 yılında, Moesia³⁴⁰ eyaletinin başkenti olan ve askeri kampın bulunduğu Viminacium şehri yakınında yer alan Margus kentinde meydana gelmiş, savaşın sonucunda Carinus öldürülünce iki ordu da Diocletianus’un *augustus* olmasına karar vermiştir³⁴¹. Diocletianus, bu savaşın sonunda Roma İmparatorluğu’nun tek hakimi olduğundan Roma *senatusu* tarafından tüm yetki ve unvanları kendisine bahşedilmiştir³⁴².

Diocletianus’un mor kaftanı giymesi ile birlikte Roma İmparatorluğu’nun kuzey ve doğu sınırlarının birleşmesi bağlamında imparatorluk için ciddi gelişmeler yaşanmış ve özellikle 235 yılı itibari ile devam eden askeri anarşi döneminin Diocletianus reformları ile son bulması dönemin can alıcı detayı olmuştur³⁴³. Ayrıca Diocletianus’un hükümdarlığından I. Theodosius’un ölümüne (284-395) kadarki zaman diliminde hüküm süren imparatorların hem imparatorluk içindeki rakiplerine karşı mücadele vermesi hem de Roma’yı sınırdaki düşmanlara karşı seferlerde yer alarak savunma çabası dönemin temel niteliklerinden olmuştur. Geç Roma İmparatorluğu tarihinde 284 yılından I. Theodosius’un imparator ilan edildiği 379 yılına kadar imparatorların büyük seferlerde bizzat komutada olması imparatorluğun askeri gelişimi bakımından dikkate değer bir

---

³³⁷ Eski çağda Bithynia bölgesinin merkezi olan kent. Günümüzde İzmit.

³³⁸ *Augustus*: “Yüce, ulu” anlamına gelen bir Roma İmparatorluğu unvanıdır. Bu unvanı *senatus* ilk defa Iulius Gaius Caesar’ın evlat edindiği yeğeni Octavianus’a vermiştir ve o tarihten sonra yönetime geçen imparatorlar bu unvanla anılmaya devam etmişlerdir.

³³⁹ Timothy David Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra, 1981, s. 5; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 70.

³⁴⁰ Moesia: Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya’nın Danube (Tuna) Nehri güneyinde yer alan bölge ve antik Roma eyaleti.

³⁴¹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 5, Stephen Williams, *Diocletian and The Roman Recovery*, Routledge, New York, 1997, s. 38, Alan K. Bowman, “Diocletian and the First Tetrarchy, A. D. 284-305”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 69, Charles Matson Odahl, *Constantine and The Christian Empire*, Routledge, Newyork, 2004, s. 40, Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.70.

³⁴² Diocletianus’un imparator seçilmesine dair antik anlatılar için ayrıca bkz. Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 38.3; Eutropius, *Breviarium*, 9.18-20; *SHA*, 8.2-9.3; Rufius Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, 24.

³⁴³ Bu dönem literatürde “Askeri Monarşi” adı ile anılmaktadır ve Theodosius’un ölümünde Herculus’un 610 yılında imparator ilan edilmesine kadar imparatorlar sefere çıkmamış ve doğuda Constantinopolis batıda Ravenna olmak üzere saraylarında kalmışlardır bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.77.

özelliğidir. İmparatorlukta çıkan iç isyanlar, birden fazla imparatorun tahta sahip olma arzusu ve imparatorluğun kuzey ve doğu sınırlarındaki düşman tehdidi devlet idaresinin güçlüğüle ele alınmasına sebep olmuş ve Diocletianus bu durum karşısında yeni bir düzene geçilmesi gerektiğini öngörmüştür. Bu noktada imparatorluğun Augustus'tan beri tahta çıkan imparatorların “*princeps*”³⁴⁴ unvanını alarak yönetildiği “*Principatus*”³⁴⁵ dönemi yerine “*Dominatus*”³⁴⁶ adıyla anılan yönetim şeklinin kabul edildiği bir döneme geçilmiştir. Böylece imparator Roma İmparatorluğu'nun tüm yetkilerine sahip olan yegâne hakimi olacaktır. Diocletianus'un ortaya attığı bu yeni rejim, imparatorun mutlak üstünlüğünün kabulünü gerektiren monarşi eğilimli bir yönetim biçimidir. Öne sürdüğü bu yeni yapıyla egemenliğini garanti altına alan Diocletianus, imparatorluğun tamamının güvenliğini sağlamak ve orduyu tek başına kontrol etmek konusunda kaygılanmaya başlamıştır³⁴⁷. Özellikle savaş dönemlerinde geniş sınırların korunması ve imparatorluğun tüm bölgelerinin komutası ile ilgili olarak imparatorun artan sorumluluğu Diocletianus'u yönetimde kendisine destek olacak yardımcı bir hükümdar seçmeye yöneltmiştir. Diocletianus amacına uygun gördüğü ve yönetimde kendisine yardımcı olabileceğini düşündüğü eski dostu Maximianus'u *caesar*³⁴⁸ ilan etmiştir³⁴⁹. Diocletianus imparatorluğun doğusunun güvenliğini sağlamaya çalışırken Maximianus'u da Galya'da çıkan bir ayaklanmayı durdurması ve Germen saldırılarına karşı koyması için batıya göndermiş, Maximianus her iki görevin de üstesinden geldiği için mevkisi 1 Nisan 286 tarihinde *caesarlıktan augustusluğa* yükseltilmiştir³⁵⁰. Fakat Diocletianus bir

---

³⁴⁴ *Princeps*: Birinci vatandaş, önde gelen birey anlamına gelmekte ve Roma'da Cumhuriyeti geleneklerinden gelen ve Augustus tarafından bizzat kendisi için seçilmiş gayri resmi bir hükümdarlık unvanıdır. Ayrıca imparatorlar Augustus'tan sonra da mor kaftanı giydiklerinde gayri resmi olsa da aynı unvanla anılmaktaydılar.

³⁴⁵ *Principatus*: Kelime kökeni *princeps* olup İmparator Augustus'un kendisini tek imparator ilan etmesinden (İÖ 27) 284 yılında Numerianus'un ölümüne kadar tek bir liderin hakim olduğu yönetim şeklinin uygulandığı dönemi tanımlayan terimdir.

³⁴⁶ *Dominatus*: Kelime kökeni *dominus*'tur, “efendi” anlamına gelmektedir. Roma imparatoru Diocletianus'un hükümdarlığını ilan ettiği 284 yılı ile Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş yılı olarak kabul edilen 476 yılı arasındaki despotik süreci tanımlayan terimdir.

³⁴⁷ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 1981, s. 6, Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, 2001, s. 136.

³⁴⁸ *Caesar*: Roma İmparatorluğunda *augustus*'un yardımcısı niteliğindeki bir hükümdar unvanıdır. Iulius Caesar ve evlat edindiği yeğeni Octavianus'un ata adıdır. Bu unvan, Iulius Caesar ve Octavianus'tan sonra gelen imparatorlara verilmekte ve daha sonra oğulları veya evlat edindikleri şahıslara geçirilmektedir.

³⁴⁹ Eutropius, *Breviarium*, 9.10, Barnes, *Constantine and Eusebius*, 1981, s. 6; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Londra, 1982, s. 4; Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, 1997, s. 43-45; Bowman, “Diocletian and the First Tetrarchy, A. D. 284-305”, s. 68-70.

³⁵⁰ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 1981, s.7; Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, s. 141-142; David Stone Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, Routledge, Londra, 2004, s. 284.

süre sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde çıkan iç isyanlar ve sınır bölgelerindeki baskıların artması sebebiyle iki *augustus*un yönetimde zorlanacağını düşünerek yanlarına iki *caesar* getirmiştir. İS 293 yılında yeni düzenlemede Diocletianus ve Maximianus ortak imparatorlar, yani *augustus*lar; Galerius ve Constantius Cholorus da onların yardımcı imparatorları yani; *caesar*ları olarak belirlenmiştir³⁵¹. Böylece tarihte “*Tetrarchia*”³⁵² adıyla anılacak olan ilk dörtler erki sistemi kurulmuştur³⁵³. Diocletianus’un bu tasarısına göre *caesar*lar bir süre sonra *augustus*luk mertebesine yükseltilecek ve yine onlara yardımcı birer *caesar* atanacaktır. Kurduğu sistemde Diocletianus hem veraset sorununu ortadan kaldırmayı hem de coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olan imparatorluğun gücünün bütünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlamıştır. Mevcut durumda her ne kadar imparatorluk dört parçaya bölünerek dört ayrı bölgeden dört ayrı imparator tarafından yönetilmeye çalışılıyor görünse de, imparatorluğun bütününde Diocletianus tam yetkiye sahiptir. İmparatorların hepsi görevlendirildikleri bölgeleri korumakla yükümlü olmuştur ve devlet meselelerindeki kararlarda birbirlerine danışmaları zorunlu tutulmuştur. Bu bağlamda Diocletianus’un sorumlu olduğu bölgeler Balkanlar ve Anadolu, Maximianus’un yönetim alanı İtalya ve Afrika, Galerius’un hakimiyet bölgesi Tuna eyaletleri iken Constantius’a da Britanya ve Galya bölgeleri verilmiştir³⁵⁴. Bu dönemin göze çarpan özelliklerinden biri, imparatorların hiçbirinin sarayının Roma’da değil ilgilendikleri bölgelerde yer alıyor oluşudur. Aynı zamanda her bir imparatorun ayrı ayrı belirlediği bir yönetim biçimi ve askeri düzeni mevcuttur. Tetraşi yönetiminin en büyük avantajı imparatorların dört koldan birbirleri ile dayanışma halinde olarak imparatorluğu iç isyanlar ve sınırdaki tehlikelerden koruyabilmesi olmuştur. Ayrıca *caesar*lar *augustus*ların kızları ile evlendirilmiş ve akrabalık bağı ile hakimiyetin kuvvetlendirildiğine inanılmıştır³⁵⁵.

---

³⁵¹ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 1981, s. 8; Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, s. 64-65; Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, s. 146; Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, s. 288.

³⁵² *Tetrarchia*: Yunanca bir terimdir; *tetrarkhia*. Dörtler erki anlamına gelip, Roma İmparatorluğu’nun Diocletianus’un başlattığı bir yönetim sistemini tanımlamak için kullanılmaktadır.

³⁵³ Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 6-9; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 80-81.

³⁵⁴ Aurelius Victorius, *Liber de Caesaribus*, 39.30; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 8-9; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, s.36-37.

³⁵⁵ Diocletianus’un kızı Valeria ile Galerius, Maximianus’un kızı Theodora ile de Constantius evlendirmiştir. Bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 50.2; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 8-9; Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 36-37.

Tetrarşi'nin imparatorluk topraklarının bölünüp dört farklı hükümdar tarafından yönetilmesine dayanan yapısı temelde bir imparatorun yani Diocletianus'un "yüceliğine" dayanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dörtler erkinin hükümdarlarının dayanışması önemliyken imparatorluğun tüm yetkisi ve gücü aslen Diocletianus'un elindedir. Augustus döneminden itibaren I. ve II. yüzyıllarda imparatorlar yine halktan ve *senatustan* üstün tutulmakta, "*princeps*" unvanını almaktaydılar. Bu unvana ithafen de yönetim şekli Augustus ile beraber "*Principatus*" olarak anılmıştır. Diocletianus ise kendisini halkın ve sanatusun efendisi olarak görmüş ve "*dominus*" unvanının kullanılmasını emretmiştir. Bu bağlamda Augustus zamanında "*Principatus*" ile adlandırılan sistem için artık "*Dominatus*" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Diocletianus'un amacı yüceliğini vurgulamak ve halkın kendisine bir tanrı gibi tapınmasını sağlamaktır. Yaşadığı saray sıradan vatandaşın yaşadığı alandan uzakta ve oldukça gösterişlidir, sahip olduğu her şeyin kutsal sayılmasını buyurmuştur, mor kumaşı halka yasaklamıştır ve mor bir kaftan ile değerli taşlarla bezenmiş bir taç takmıştır. Diocletianus'un gücünü ve dokunulmazlığı vurgulamak için sisteme yerleştirmeye çalıştığı en önemli alışkanlık Doğu'dan getirmiş olduğu kutsal törenlerdir. Bu törenlerde Diocletianus kendisini bir tanrı gibi hissetmek istemiş, ilahi bir varlık olduğunu öne sürmüş, kendisini Iuppiter ile Maximianus'u da Hercules ile bağdaştırarak halkın da onları bu tanrılarla bir tutmasını emretmiştir³⁵⁶. Dönemin pagan tarih yazarlarından olan Eutropius Diocletianus'un kişiliği ve tavrına dair şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Diocletianus yaratılıştan kurnaz, zeki ve hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan bir kişilikti. Acımasızlığını başkalarını töhmet altında bırakacak şekilde kullanmaktan hiç çekinmezdi. Buna rağmen çok faal ve yetenekli bir yöneticiydi; hatta ilk kez kendisi Roma'nın özgürlüğünden çok krallık yönetimine uygun düşen bazı adetleri Roma İmparatorluğu'na dahil etti ve kendisinden önceki imparatorlar sadece selamlanırken Diocletianus kendisine tapılmasını emretti. Mücevherlerle süslü elbiseler ve ayakkabılar giydi. Oysa önceden imparatorluğun ayırt edici nişanı sadece erguvan renkli giysiydi; bunun dışındaki alışkanlıklarının başkalarınınkinden pek farkı yoktu."*³⁵⁷

³⁵⁶ Bowman, "Diocletian and the First Tetrarchy, A. D. 284-305", s. 70-71; Williams, *Diocletian and The Roman Recovery*, s. 58-59.

³⁵⁷ Eutropius, *Breviarium*, 9.26.

Roma'nın geleneksel tanrularına bağılı bir pagan olan Diocletianus'un kendisini tanrularla eş tutma fikri daha önce imparatorluk kültüründe mevcuttur³⁵⁸. Diocletianus'un dönemine kadar uzunca bir süre örneği görülmemiş olan imparatora bir tanrı gibi davranma meselesinin bir örneği daha evvel Aurelianus ile yaşanmıştır³⁵⁹. İmparatorluğun güvenini tanruların yatıştırılması ve imparatorun gücü ile sağlayacağına inanan ve eski imparatorluk kültürüne hakim olan Romalı, *Dominatus* döneminde de Diocletianus'u tanrısallaştırmış ve kutsallığın bizzat imparatorlarının yüceliğinden geldiğine inanmıştır. Eutropius'un da bahsettiği gibi farklı kültürlerden çeşitli adetleri Roma'da uygulayan Diocletianus, dinsel törenlerde kendisine tanrı gibi davranmayanlara acımasız yaptırımlar uygulamıştır³⁶⁰. Bu durumda imparatorların ilk dikkatlerini çeken Hıristiyanlar olmuştur ki daha önce sadece monarşiyi tasarlamakla ve askeri meselelerle ilgilenen Diocletianus, halihazırda Hıristiyan nüfus artışına önlem almaya başlamış olan Galerius ile birlikte harekete geçmiştir³⁶¹. İki imparator 3 Şubat 303 tarihinde bir takibat fermanı yayımlamış, İmparator'a tapmayı ve dinsel törenlere katılmayı reddeden Hıristiyanlara karşı zulüm politikası uygulamaya geçmişlerdir³⁶². Fermana göre, Hıristiyanların kitapları ve kutsal metinlerin kopyaları yakılacak, kiliseler yıkılacak, ruhban sınıfa dahil insanlar tutuklanacak, makam sahibi olan Hıristiyanlar mevkilerinden indirilerek kanunen işkenceye uygun kılınacak ve tüm Hıristiyanlar sade vatandaşlar tarafından zulme maruz kalacaklardı³⁶³. Sonuç olarak imparatora tapınmayı reddeden tüm Hıristiyan topluluk bu işkenceler zincirinden nasibini almış ve Roma İmparatorluğu sınırlarında meydana gelen gelmiş geçmiş en sert Hıristiyan takibatının yaşandığı bu dönem, modern literatüre "Büyük Zulüm/ Takibat" başlığı ile geçmiştir³⁶⁴. İmparatorluğun doğu yakası bu şekilde ciddi bir Hıristiyan takibatına sahne olurken batı eyaletlerinde Afrika dışında baskı politikası neredeyse uygulanmamıştır. Fermanın şartlarının yürütülmesi ve eyaletlerden

---

³⁵⁸ Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 20.

³⁵⁹ Aurelianus, kendisini Güneş tanrısı ile bağdaştırmıştır.

³⁶⁰ Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 20.

³⁶¹ Diocletianus'un Hıristiyan takibatına Galerius'un kışkırtmasıyla başladığını savunan tarih yazarları Lactantius ve Eusebius olmuştur. Bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10.6; Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.3.2.

³⁶² Roger Rees, *Diocletian And The Tetrarchia*, Edinburg University Press, Edinburg, 2004, s. 60.

³⁶³ Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, "Why were the Early Christians Persecuted?", *Past & Present*, S. 26, 1963, s. 28; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 20-22; Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, s. 168; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.96.

³⁶⁴ Büyük Zulüm döneminin ve bu period dahilinde yayımlanan fermanların detaylı incelemesi için bkz. Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, "Aspects of the 'Great' Persecution", *The Harvard Theological Review*, S. 47, 1954, s. 75- 113.

sorumlu valilerden çok, o bölgelerin imparatorlarına bağlıydı ve batı yakasında Constantius'un Trier'de Hıristiyanlara şiddet uygulamadığı kayıtlarda mevcuttur. Hıristiyan tarih yazım geleneğinin en önemli temsilcilerinden Lactantius, Constantius'un Hıristiyanlara işkence ettirmediğini yalnızca birkaç tane kilise yıktığından bahsederken, Eusebius kilise yıkımlarından bile bahsetmemiştir³⁶⁵. Daha sonra yine doğuda, imparator olan Maximinus fermanın 311 yılında Galerius tarafından iptal edilmiş olmasına rağmen Hıristiyan karşıtı politikanın şiddetle sürdürülmesini isteyecektir³⁶⁶ ve "Büyük Zulüm" periyodu Constantinus'un 313 yılında yayımladığı hoşgörü emirnamesine kadar şiddeti zaman zaman değişkenlik gösterse de devam edecektir.

305 yılının Mayıs ayına gelindiğinde tetraşinin kurulduğu ilk zamanlarda yapılan anlaşmaya göre Diocletianus imparatorluğun güvenli ellerde olduğundan emin olduğu sırada tahttan feragat etmiş ve anlaşmaya uygun olarak Maximianus'un da feragatini istemiştir³⁶⁷. Nihayet Diocletianus'un imparatorluğunun yirminci yıl kutlamalarının³⁶⁸ yapılacağı yılda 1 Mayıs 305 tarihinde iki imparator da mor kaftanı ve tahtı bırakmış, sıradan vatandaşlığa geçmişlerdir³⁶⁹. Burada dikkate değer bir nokta vardır ki Zosimus'a göre Diocletianus'un tahttan indiği döneme denk gelen kutlamalar ve dini ritüeller ihmal edilmiş, bunun sonucu olarak da imparatorluk istilalara maruz kalıp zayıflamıştır. Zosimus, festivallerin ihmali ile ortaya çıkan karışıklıklara dair birkaç örnek vererek kendi zamanındaki felaketlerin sebebi olarak da bu ihmalleri göstermektedir: "*Oyunlar geleneklere uygun şekilde yapılmalıydı. Bu şekilde yapılmadığı için şu anda bizi kasıp kavuran mutsuz olaylara sebebiyet verdi.*"³⁷⁰ Diocletianus ve Maximianus'un tahtı bırakmasıyla *caesar*ları Constantius ve Galerius *augustus*luk mertebesine yükseltilmiş, kendilerine yeni *caesar*lar olarak Severus ve Maximinus Daia'yı atamışlardır³⁷¹. Yeni düzenleme ile oluşturulan ikinci dörtler erkinde Constantius ve Severus imparatorluğun batı yakasına hakimken, Galerius ve Maximinus Daia doğu yakasını yönetmeye

---

³⁶⁵ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 33.11-35; Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.13.13; Eusebius, *Vita Constantini*, 1.13.2.

³⁶⁶ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 97.

³⁶⁷ Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 39.48; *Epitome De Caesaribus*, 39.5-7; *Panegyrici Latini* 12, 6.9.2.

³⁶⁸ Roma imparatorlarının, hükümdarlıklarının yirminci yılının kutlamalarının gerçekleştirildiği güne *vicennalia* denmektedir.

³⁶⁹ Eutropius, *Breviarium*, 9.28; Zosimus, *Historia Nova*, 2.7.

³⁷⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 2.7.

³⁷¹ Bu tarihten itibaren (İS 305) Roma İmparatorluğu tarihini kronolojik olarak yeniden Zosimus'tan takip etmek mümkündür. Zosimus, *Historia Nova*, 2.8.

başlamıştır. Ancak yeni düzen çok uzun sürmemiş ve 306'da Constantius'un ölümüyle zaten taht için hevesli olan oğlu Constantinus ile Maximianus'un oğlu Maxentius'un arasında taht mücadelesi başlamış ve bu mücadeleyi Maximianus'un da dahil olduğu iç savaşlar takip etmiştir³⁷². Babasının ölümünden sonra Roma İmparatorluğunda sıklıkla görülen bir gelenekle Constantinus imparatorluk muhafızları tarafından imparator ilan edilmiştir³⁷³. Bu durum karşısında Maxentius ve yeniden imparator olmasını istediği babası Maximianus 307 yılında harekete geçmiş ve kendilerinin tahta geçmeleri gerektiğini düşünerek bir dizi karışıklığa yol açan olaylar zincirinin meydana gelmesine sebep olmuşlardır³⁷⁴. Mevcut kargaşa Galerius'un 307 yılında Carnuntum'da bir toplantı çağrısıyla sona ermiştir. Toplantıda tetraşinin din ve politika eksenindeki önemi vurgulanmış ve yeni bir dörtler erki belirlenmiştir. Son düzenlemeye göre Galerius ve *caesarı* Maximinus Daia'ya doğunun, Galerius'un eski dostu Licinius ve *caesarı* Constantinus'a da batının yönetimi verilmiştir³⁷⁵. Ayrıca toplantı sonunda Diocletianus kendi isteğiyle tahttan feragatini onaylamış Maximianus'un da imparatorluğuna engel olmuştur. Böylece Maximianus ve Maxentius mevcut sistemin dışında bırakılmıştır. Ancak Maximianus'un önüne geçilemeyen hırsı onu damadı³⁷⁶ Constantinus'a karşı bir komplo hazırlamaya ve yeniden imparator olma girişimde bulunmasına itmiştir. 310 yılında Keltlerle mücadeleye giden Constantinus'un yokluğunda Maximianus, Maxentius'un askerlerini çeşitli hediyelerle yanına çekerek kendini imparator ilan etmiş ve Constantinus'un dönüşünde ona bir komplo tasarlamıştır³⁷⁷. Zosimus'un anlattığına göre Constantinus eşi Fausta'nın kendisine Maximianus'un hazırladığı tuzaktan bahsetmesiyle kurtulmuş ve askerler tarafından yakalanan Maximianus 310 yılında,

---

³⁷² *Anonymus Valesianus*, 2.4; Zosimus, *Historia Nova*, 2.9; Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, s. 346; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.89.

³⁷³ Lactantius'a göre Constantinus önce augustus ilan edilmiş daha sonra Galerius tarafından *caesarlık* mevkisine indirilmiştir. Bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 24. Ancak *Anonymus Valesianus* ve Zosimus'a göre direkt olarak *caesar* unvanını almıştır: *Anonymus Valesianus*, 2.4; Zosimus, *Historia Nova*, 2.9. Socrates ise Constantinus'un imparator ilan edilşinin tarihi olarak 25 Temmuz 306'yı göstermiştir: Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 1.2.

³⁷⁴ Eusebius, *Vita Constantini*, 1.20; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 40.1-2; *Anonymus Valesianus*, 2.7-10; Eutropius, *Breviarium*, 9.3; Zosimus, *Historia Nova*, 2.10.

³⁷⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.10-2.11; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.32-34; Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, s. 349-350; Noel Lenski, *Failure of Empire: Valens and Roman State in the Fourth Century A.D.*, University of California Press, California, 2002, s.65; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 89-90.

³⁷⁶ Constantinus, Maximianus'un kızı Fausta ile evlidir.

³⁷⁷ Maximianus'un Constantinus'a karşı hazırladığı tuzağın farklı anlatıları için bkz. Eusebius, *Vita Constantini*, 1.47; Eutropius, *Breviarium*, 10.3.

hapiste hayatını kaybetmiştir³⁷⁸. Ancak hikayenin Hıristiyan versiyonunda Lactantius'un aktardığına göre Constantinus, Maximianus'u bağışlamışsa da Maximianus saraydaki bir odada kendini asarak intihar etmiştir³⁷⁹. İmparator tasvirlerinde beliren pagan ve Hıristiyan tarih yazım geleneklerindeki ayırım Maximianus üzerinden de incelenmeye değerdir. Hıristiyan tarih yazarları Eusebius ve Lactantius Maximianus'un karakteri hakkında detaylı bilgi vermişler, onun gözü dönmüş bir canavar olduğundan bahsederken Constantinus'u affedici, iyi kalpli bir karakter olarak betimlemişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken husus Hıristiyanlara acımasızca davranan pagan bir hükümdarın Eutropius tarafından da zorba bir karakter olarak tasvir edilirken, Zosimus tarafından ise üstü kapalı geçiştirilmesidir. Muhtemel Zosimus amacı doğrultusunda önemsiz bulduğu detayları üstün körü geçiştirme eğiliminde olduğundan Maximianus anlatısını kısaca vermiş, Eutropius ise daha detaylı anlatısında geleneği takip ederek gerçekten zorba bulduğu imparator ölümünü sunarken şu yorumda bulunmuştur:

“Yaptığı planı kızı Fausta açığa çıkarıp da böyle bir düzenden kocasını haberdar edince Maximianus Massilia'da³⁸⁰ yakalandı, oysa oğluna katılmak için tam da buradan yelken açmaya hazırlanıyordu; layık olduğu şekilde öldü. Her türlü zalimliğe ve şiddete eğilimli bir insandı, inançsız, huysuzdu ve kendisinden başkasını asla düşünmezdi”³⁸¹.

Pagan ve Hıristiyan tarih yazım geleneklerinde sunulan hikayelerdeki unsurlar ve hikayelerin teması yazarların dini perspektifleri doğrultusunda işlendiğinden anlatımdaki farklılıklar metinlere farklı tonlar kazandırmaktadır. Büyük Zulüm periodu metinlerdeki farklı tonların göze çarpan detaylarının incelenmesi ve yazarların dinsel vurgularının iyi analiz edilebilmesi bağlamında oldukça önemli bir örnektir. Lactantius'tan öğrendiğimize göre Diocletianus'un Galerius ile başlattığı zulüm sürecinin başlangıç noktası İS 299 yılındaki bir kurban törenine dayanmaktadır. Hikayeye göre Diocletianus ile Galerius katıldıkları ayinde *haruspexlerin*³⁸² kurbanın iç organlarının vermesi gereken

³⁷⁸Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.13.15; Zosimus, *Historia Nova*, 2.11.

³⁷⁹Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 30.5-6.

³⁸⁰Günümüzde, Marsilya. Ayrıca burada bir ayırım vardır ki Zosimus 2.11'de Maximianus'un Tarsus'ta öldüğünü kaydetmiştir. Zosimus'un Maximianus'u dört yıl sonra Tarsus'ta ölen Maximianus Daia ile karıştırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira genel görüşe göre Maximianus Marsilya'da yakalanmış ve Constantinus tarafından intihara zorlanmıştır. Maximianus Daia'nın Tarsus'ta intiharına dair bilgi için bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 45-49.

³⁸¹Eutropius, *Breviarium*, 10.3.

³⁸²*Haruspex-icis*: Etrükslerden gelen bir gelenek olan hayvanların iç organlarına bakarak kehanette bulunan kahinlerdir. Bu kişiler kurbanların iç organlarının doğru yerlerini bilir ve olağandışı durumlarda

geleceğe dair olumlu işareti göremediklerini ve bunun sebebi olarak da törene katılmış olan Hıristiyanları göstermeleri üzerine iki imparatorun Hıristiyanlara tutumu olumsuz gelişmiştir³⁸³. İmparatorluğun her iki yakasında da Hıristiyanlara karşı daha sonra şiddeti artacak olan önlemler alınmaya başlanmıştır. Halk pagan ayinlere katılmak zorunda bırakılmış, kurban sunmaya zorlanmış, orduya da bu türden arınma eylemlerini emreden mektuplar yollanmıştır³⁸⁴. Hıristiyan tarih yazımında konuya ilişkin bir detay vardır ki o da Eusebius'un aktardığına göre zulmün daha şiddetli olması gerektiği konusunda Galerius'un Diocletianus'a baskı yaptığıdır³⁸⁵. Lactantius'tan öğrendiğimize göre de Diocletianus ve Galerius Hıristiyanlar hakkında izleyecekleri politika hususunda bir toplantı yapmışlar ve toplantıda Diocletianus Hıristiyanların önemli makamlardan alınmalarının yeterli olacağını belirtirken Galerius'un bu öneriden tatmin olmaması üzerine Yunan Tanrısı Apollo tapınağındaki kahine danışmaya karar vermişlerdir³⁸⁶. Apollo tapınağındaki kahinin dinsel törenlere “dinsiz kişilerin” katılmış olmasının kurbanın geleceğe dair her zaman verdiği olumlu işaretleri engellediğini kehanet³⁸⁷ etmesiyle büyük zulüm periodu 23 Şubat 303 tarihinde başlatılmıştır³⁸⁸. Yine Galerius, Hıristiyan tarih yazarları tarafından Diocletianus'un feragetinden hemen önce Hıristiyanlara uygulanan baskının hafifletilmesini emretmesine rağmen sert tutumuna devam etmesi sebebiyle suçlanmıştır. Bu doğrultuda Galerius'un ölümünün birer tasvirini sunan Hıristiyan yazarlar onun ölüm şeklinin tanrı tarafından bir cezalandırılma yöntemi olarak yorumlanmıştır. Zosimus Galerius'un sadece hastalanarak öldüğünü aktarırken

---

durumun tanrılardan gelen bir işaret olduğuna inanarak insanları uyarırlardı. Kısaca organların yerlerinde, renklerinde ve biçimlerinde olması gerekenden farklı bir durum gözlemlediklerinde tanrıların insanlardan istediği bir şeyler olduğuna ya da geleceğe dair bir haberin gelişeceğine dair yorumlarda bulunurlardı.

³⁸³ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10.1-5; karşılaştırma için bkz. Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.1.7; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 96-97.

³⁸⁴ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10.5; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.18-18; Paul Keresztes, “From the Great Persecution to the peace of Galerius”, *Vigiliae Christianae*, C. 37, S. 4, 1983, s. 380.

³⁸⁵ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 3.8.2.

³⁸⁶ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10.5; Elizabeth Depalma Digeser, “An Oracle of Apollo at Daphne and the Great Persecution”, *Classical Philology*, C. 99, S. 1, 2004, s. 57; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 96.

³⁸⁷ Kehanetin tam metni için bkz. Eusebius, *Vita Constantini*, 2.20.

³⁸⁸ Büyük zulüm sürecinde alınan önlemler ve Hıristiyanlara uygulanan baskının detayları yukarıda verilmiştir. Eusebius, *Vita Constantini*, 2.20; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 21; Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, s. 338. Zulmün başlangıç süreci ve içeriği konusunda detaylı bir analiz için ayrıca bkz. Efrumiye Ertekin, 2011, “Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311)”, *Selevcia Ad Calycadnum*, S.1, Olba Kazısı Yayınları, s.91-109. Zulüm sürecinde yayımlanan resmi emirnamelerin bir incelemesi için bkz. Simon Corcoran, *The Empire of Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government A.D. 284-324*, Clarendon Press, Oxford, 2000, s. 179-181.

Hıristiyan yazarlar imparatorun ölümünü tüm detaylarıyla betimlemişlerdir. Buna göre 310 yılında Galerius vücudunda çıkan yaranın iltihabı ile büyük acılar çekmiş yaranın ve iltihabın yayılmasıyla neredeyse bir yıl süren bir ızdırap çekmiştir³⁸⁹. Muhtemelen kanser olan Galerius hasta yatağında 30 Mayıs 311 tarihinde Hıristiyanlara zulmü emreden fermanın iptal edilmesini emretmiş ve bir süre sonra hayatın kaybetmiştir³⁹⁰.

Daha evvel de belirttiğimiz üzere tahttan feragat etmeden hemen önce Hıristiyanlara uygulanan politikanın gereğinden fazla sert olduğuna karar veren Diocletianus tutumu yumuşatma yoluna gitmiştir. Ve nihayet 305 yılında tahtı bırakarak Spalatum'daki³⁹¹ sarayında sade bir vatandaş olarak yaşamaya başlamış olan Diocletianus'un buradaki yaşamına dair çok az şey bilinmekte olup pagan ve Hıristiyan tarih yazarları farklı bilgiler vermektedirler. Örneğin Eutropius Diocletianus'un son günlerini sakin ve huzurlu geçirdiğini belirtirken Lactantius, mutsuz bir hayata adım attığını ve yaşamına çektiği acılardan dolayı kendi elleriyle son verdiğini kaydetmiştir. Eutropius'un konuya ilişkin yorumları şu şekildedir:

*“Diocletianus, sade bir vatandaş olarak Salonae'den çok uzak olmayan kendi malikanesinde geç yaşına kadar huzurlu bir ömür sürdü ve sıra dışı bir yaşam sergiledi; çünkü Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan bu yana gelip geçen bunca imparatorlar arasında bir tek kendisi o kadar saygın bir mevkiden sivil hayatın yaşam biçimine ve vatandaşlığa isteyerek geri döndü. Bu yüzden insanoğlu var olduğundan beri kimseye kısmet olmayan ona kısmet oldu, sade bir vatandaş olarak öldüğü halde tanrılar arasına katılma onuruna ulaştı.”*³⁹²

Roma İmparatorluğunu yeni bir düzenle yönetmeye çalışan ve sınırları korumayı başarıp iç savaşlara son veren Diocletianus'un politik, dini, ekonomik ve askeri reformları pagan tarihçiler tarafından övülürken Hıristiyan tarihçiler tarafından nefretle anılmaktadır. Lactantius'un Diocletianus'un getirdiği tetraşi sistemi ve vergilerle ilgili yaptığı düzenlemelerle ilgili olarak çarpıcı yorumları dikkate değerdir:

“Diocletianus, suçların mucidi ve kötülükler mühendisiydi; her şeyi tahrip etti ve ellerini Tanrı'ya karşı bile zapt edemedi. O aynı anda hem ihtirası hem de vesvesesiyle dünyayı

³⁸⁹ Anonymus Valesianus, 3.8; Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 8.16; Zosimus, *Historia Nova*, 2.11.

³⁹⁰ Eusebius, *HE*, 8.16; Anonymus Valesianus, 3.8.

³⁹¹ Dalmatia'nın en büyük şehri, Split.

³⁹² Eutropius, *Breviarium*, 9.28. Krş. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 17.9.

altüst etti. Diocletianus gerçekten dünyayı dört parçaya bölerek ve orduları çoğaltarak üç adamı hükümdarlığının ortağı yaptı, zira bunların her biri daha önceki imparatorların devleti yalnız yönetirken sahip olduklarından daha fazla askeri birliğe sahip olmak için çabaladılar. [Vergi] tahsildarlarının sayısı mükelleflerin sayısını öylesine aşmaya başlamıştı ki; taleplerin büyüklüğü ile çiftçilerin kaynaklarının harap olmasıyla, tarlalar terk edildi ve tarım alanları ormana dönüştürüldü. Ve terörü tüm evrene yaymak için, eyaletler de parçalara ayrıldı, birçok vali ve çok sayıda resmi görevli her bir bölgeye hatta neredeyse her bir eyalete atandı, ve bunlara birçok muhasebeci, magister ve praefect yardımcuları da eklendi, bütün bu insanların faaliyetleri nadiren vatandaşlarla ilgiliydi, sadece mükerrer suçlamalarla ve müsaderelele ve sonsuz kaynakları toplamakla meşgul oldular ve onların vergi talepleri sadece sık değildi, ardı arkası kesilmiyordu ayrıca bu vergilerdeki haksızlıklar tahammül edilebilir değildi. Hem asker toplamayı amaçlayan bu düzenlemelere nasıl katlanılabildi? Doymak bilmez açgözlülüğüyle bu aynı Diocletianus hazinesinin azaltılmasını asla istemezdi, ama birikimlerini bozulmadan korumak için daima ihtiyaçtan fazla yardım ve bağış topluyordu. Aynı şekilde çeşitli haksızlıklarla muazzam fiyat artışına yol açtığında, satılabilir ürünlerin fiyatlarını yasayla sabitlemeye çalıştı; ardından küçük ve değersiz şeyler için çok kan döküldü, korkularından insanlar satılabilir hiçbir şeyi ortaya çıkarmıyordu ve pek çok ölümden sonra fiyat artışı daha da kötüleşti ve bariz zorunluluk, yasanın kaldırılmasına yol açtı.”³⁹³

Pagan Eutropius’un iyi bir imparator olduğunu düşündüğü Diocletianus’a huzurlu bir ölüm biçmesi kadar Hıristiyanlara karşı acımasız tutumlarından haberdar olan Hıristiyan yazar Lactantius’un ona tanrının bir cezasını uygun görmesi doğal bir sonuçtur. Zira Lactantius’a göre Diocletianus, kurduğu düzenin bozulduğunu gördüğünde delirmeye başlamış ve sıklıkla geçirdiği nöbetlerle yemeden içmeden kesilerek 311 yılının Aralık ayında yaşamına son vermiştir³⁹⁴.

³⁹³ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 7.1-7.

³⁹⁴ Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 41. Diocletianus’un ölümü için ayrıca bkz. Timothy David Barnes, “Lactantius and Constantine”, *The Journal of the Roman Studies*, S.63,1973, s. 32-35.

3.2. *Historia Nova*'da Iulianus

Iulianus'un devraldığı imparatorluk çok ciddi evreler atlattmış, yepyeni bir yapı haline gelmiştir. Yeni dünyanın son pagan hükümdarının tek başına yöneteceği imparatorluğun gelişmelerini kısaca hatırlamak uygun olacaktır. Geç Roma İmparatorluğu Zosimus'un yazdıklarından da takip edilebileceği üzere dini, sosyolojik, ekonomik, idari ve askeri bağlamda ciddi bir değişim/dönüşüm sürecinden geçmiştir. Diocletianus'un Roma'nın geleneksel dinini benimsemesi ve imparatorluk kültürünü yücelterek kendisini halkın tapınması gereken tanrısal bir varlık olarak dikte etmesi ile Kilise teşkilatının gelişim ve Hıristiyanlığın yayılım sürecinin hızlanması Roma İmparatorluğu'nun dinsel gelişim sürecinin ana dinamiklerini oluşturmuştur. Constantinus ile kilise sorunlarının imparatorluğun politik meseleleri ile birlikte çözülmeye başlanması imparatorluğun idari yapısında da yenilikleri zorunlu kılmıştır. İmparatorların iç savaşlarla uğraştığı bu dönemde aynı zamanda dış baskılar da arttığından ordu düzeni ve askeri yapıda da önemli değişimlere gidilmiştir. Askeri desteğin kuvvetlendirilmesiyle kalabalıklaşan ordularda disiplinin sağlanması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Zaman içinde sosyolojik ve kültürel evrimi de devam eden imparatorluğun dil gelişimi de dikkat çekici ve karmaşıktır. Üçüncü yüzyılda batıda Latince, doğu yakasında Yunancanın hakim olduğu imparatorlukta Diocletianus'un emirnamelerin doğuya da Latince gönderilmesini buyurmasına rağmen ilerleyen yüzyıllarda Roma'nın entelektüellerinin konuşma dili, ordudaki haberleşme ve yazı dili Latince olarak kalmış ancak imparatorlukta Yunanca hakim olmaya başlamıştır. Bilindiği üzere altıncı yüz yıla gelindiğinde Latince halk tarafından bilinmemekte ve yalnızca resmi yazışma dili olarak kullanılmaktadır. Örneğin Iulianus Yunanca konuşulan bir çevrede büyümüştür ve ana dili Yunanca'dır. Bu koşullarda değişen ve dönüşen bir düzende Roma'yı ayakta tutmak için tüm gücüyle çalışan imparatorlar, Zosimus tarafından her şeyden evvel cesaretlerine istinaden dikkatle yorumlanmışlardır. Diocletianus'tan Iulianus'a hızla yayılan Hıristiyanlığa rağmen varlığını sürdüren paganizmin son temsilcisi Iulianus, kısa hükümdarlığına rağmen Roma'yı ve Romalılığı koruma çabası ile adından söz ettirecek bir karakter sergilemiştir.

Diocletianus'un tahttan feragati ve ölümü sonrasında imparatorluk Constantinus'un tek başına yönetimi elde etmesine kadar hem dış mücadeleler hem de iç savaflara sahne olmaya devam etmiştir. 308 yılında yapılan Carnuntum toplantısında alınan karara göre *augustus* seçilen Galerius ve Licinius'a yardımcı olmaları için Maximinus ile beraber

caesar olarak atanan Constantinus, Galerius'un 311 yılındaki ölümünden sonra asıl mücadelesine başlayacaktır. Bu tarihten sonra Maximinus, Licinius ve Constantinus üç *augustus* olarak devam ederken Licinius Maximinus ile Constantinus da Maxentius ile giriştikleri savaşlarda yenmişlerdir. 312 yılında meydana gelen Milvius Köprüsü Savaşı'nda Maxentius'a karşı edindiği galibiyet Constantinus'un gücünü arttırmış ve ileride uygulayacağı din politikasının da yönünü belirlemiştir. Bu süreçte Roma İmparatorluğu siyasi, askeri ve dini bir gelişim, değişim, dönüşüm sürecine girmeye başlamış, Constantinus'un Licinius ile aralarındaki gerginlikle ortaya çıkan mücadelelerde de üstünlüğü sağlamasıyla imparatorluk farklı bir döneme geçiş yapmıştır. Constantinus artık 324 yılındaki Üsküdar Savaşı sonrası Licinius'un ölümüyle bu tarihten kendi ölüm yılı 337 yılına kadar tek başına *augustus* olmuştur. Constantinus'un ölümünden sonra hanedan içinde beliren krizler bu dönemin en büyük problemi olmuştur. Zosimus, Constantinus'un hane içi cinayetlerine vurgu yaparak oğullarının da kendisinden sonra taht için aile içinden insanları öldürmekte tereddüt etmediklerinden bahsetmektedir³⁹⁵. Bu aile içi cinayetlerin sebebinin başlangıç noktası Zosimus'un aktardığına göre daha önce Constantinus'un akrabalarına istinaden yeğenleri Dalmatius ve Hannibalianus'a *nobilissimates*³⁹⁶ unvanı ile mor kaftanı giyme izni vermesidir³⁹⁷. Bu durumda kendisinin geri planda olacağı endişesi ile harekete geçen II. Constantius kaynaklarda da hanedan cinayetlerini başlatan kişi olarak suçlanmaktadır. Zosimus ayrıca Constantius'un askerlere Constantinus'un oğullarından başka hiç kimsenin yönetimi ele geçirmesine izin vermemeleri için emir vermiştir³⁹⁸. Bu emir doğrultusunda Constantinus'un askerleri ailenin tüm erkeklerini öldürmüş, bu cinayetler zincirinden geriye Gallus ve birkaç kişi ile beraber tarihte önemli bir karakter olan Iulianus hayatta kalmıştır.

İmparatorluk içinde ortaya çıkan bu kargaşadan ve katliamlardan sonra Constantinus'un 324 yılında *caesar* olarak atadığı oğulları II. Constantinus ve Constans ile II. Constantius yönetime geçmişlerdir³⁹⁹. Zosimus, bu üç imparator arasında geçenler ve imparatorluğun dış mücadelesi üzerine detaylı bir anlatım sunmakla beraber bu süreçte isyan çıkararak

---

³⁹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2. 40.

³⁹⁶ Cumhuriyet döneminde yüksek rütbeli askerlerden oluşan sınıf ancak Zosimus'a göre Constantinus'un akrabalarına imparatorlukta yönetim hakkı sunmak için verdiği bir unvandır.

³⁹⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 2.39.

³⁹⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 2.40.

³⁹⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 2.39-41; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 105-106.

kendisini imparator ilan eden Magnentius'a karşı harekete geçen Constans'ın ölümü ile gelişen olayları kaydetmiştir⁴⁰⁰. *Historia Nova* burada Magnentius ve II. Constantius arasında meydana gelen Mursa Savaşı'na⁴⁰¹ dair içerdiği detaylar bakımından elimizdeki tek kaynaktır ve eserin bu pasajları Constantinus sonrası gelişmeler ile Iulianus'un tahta çıkışı arasında meydana gelen olaylar için oldukça önemlidir. Constans'ın kardeşi II. Constantinus'u 340 yılında öldürtmesi⁴⁰², kendisinin de 350 yılında Magnentius'tan kaçarken ölmesi ile imparatorluk yönetimi 353 yılında II. Constantius'a kalmıştır⁴⁰³. Constantius, tek başına *augustus* kaldığında, daha önce hanedan katliamından kurtulan kuzeni ve Iulianus'un üvey kardeşi Gallus'u *caesar* olarak atamış ve kendisine karşı komplo düzenlediği şüphesi ile 354 yılında öldürtmüştür⁴⁰⁴. Bu dönemde Roma İmparatorluğu 290 yılından beri hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde barbar saldırılarına uğramakta olduğundan Constantius da tıpkı Diocletianus gibi tek başına mücadeleye yetemeyeceği düşüncesi ile Iulianus'un *caesar* olmasına karar vermiştir⁴⁰⁵. Bu durumda Constantius batı yakasında Alamanlara karşı yaptığı seferden sonra 359 yılında Sasani kralı II. Sapor'un yarattığı tehlike sebebiyle doğuya ilerlemiştir. Constantius Pers mücadelesi için doğuya yönelmişken Iulianus artan Germen baskılarını püskürtmesi için Galya'ya gönderilmiş⁴⁰⁶ ve burada üstün bir başarı elde etmiştir⁴⁰⁷. Ammianus Marcellinus'tan öğrendiğimize göre Iulianus'un en büyük zaferi 360 yılında Germenlere karşı yaptığı Argentoratum⁴⁰⁸ Savaşı'dır ve savaşın sonunda *augustus* ilan edilmiştir⁴⁰⁹. Savaşın detaylarını Zosimus'tan da öğrenmekteyiz⁴¹⁰. Iulianus'un Alamanlara karşı yaptığı savaşta kazandığı bu zafer, Roma İmparatorluğu'nun Ren Nehri boyunca sınır bölgelerinin elli yıl kadar bir süre korunmasıyla sonuçlanmıştır⁴¹¹. Iulianus'un zaferi sonunda *augustus* ilan edilmesi ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu konuda

---

⁴⁰⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 2.42.

⁴⁰¹ Savaş 28 Eylül 351 tarihinde Mursa'da meydana gelmiş ve savaşın galibi Constantius olmuştur. Magnentius yenilgiden sonra 353 yılında kendini öldürmüştür. Savaşın detayları için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 2.45-2.53. Magnentius'un ölümü için bkz. *Historia Nova*, 2.53.

⁴⁰² Zosimus, *Historia Nova*, 2.42.

⁴⁰³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.55.

⁴⁰⁴ Gallus'un bu tarihten sonra yaptıklarını ve olumsuz portresini Ammianus Marcellinus'tan takip etmek mümkündür. Bkz, Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 14.1.1- 15.1.1.

⁴⁰⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 3.1-2.

⁴⁰⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 3.3.

⁴⁰⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 3.9.

⁴⁰⁸ Bugünkü Strasburg.

⁴⁰⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 16.12.

⁴¹⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 3.3.

⁴¹¹ Ammianus Marellinus, *Res Gestae*, 16.12.

kendisini savunduğu eserinde⁴¹² suçlu olmadığını iddia eden ve Constantius ile ilgili düşüncelerini sunan Iulianus, Zosimus tarafından da askerlerinin kafasına zorla tacı takması ile birlikte *augustus* yapıldığı iddia edilerek masum bulunmuştur⁴¹³. Sunduğu mazaretlere rağmen durumu öğrenen Constantius, Iulianus'a karşı iç savaş düzenlemek istemiş ancak bunu ertelemenin daha iyi bir fikir olduğunu düşünüp Fırat Nehri boyunca Perslerle mücadelesine devam etmiş ve Iulianus'a karşı harekete geçmeden 361 yılında Toros Dağları eteğinde, Kilikya'da hayatını kaybetmiştir⁴¹⁴. Ve nihayet imparatorluğun tüm yetki ve yönetiminin tek sahibi olan Iulianus aynı yıl Constantinopolis'e girmiştir.

Iulianus'un içine doğduğu dünyada yoğun bir şekilde Hıristiyan tartışmalar hakimdir. Büyüdüğü çağda Tanrı ve İsa üzerine ortaya çıkan tartışmaların farkında olduğu muhtemeldir. Hıristiyan bir ailede, Hıristiyan öğretileri ile yetişen Iulianus'un eşi Helena da dinine bağlı bir Hıristiyandır. İlk öğretmenleri, piskopos Eusebius ve Mardonius olan Iulianus daha sonraları Arianizm yanlısı Georgius ile tanışmıştır. Iulianus'un klasik metinlere olan düşkünlüğü bilinmektedir. Aldığı derinlemesine felsefi ve retorik eğitimde pagan yazarların zihin dünyasına duyduğu hayranlık muhtemelen paganizme olan eğiliminde etken olmuştur. Klasik metinlerle tam bir Romalı gibi yetiştirilen Iulianus'un ana dili Grekçe olup 350'lere gelindiğinde içindeki felsefe tutkusunu bastıramayan bir pagan haline gelmiştir. Ancak inancını gizlemek zorunda kalmıştır. Iulianus'un tam olarak ne zaman Hıristiyanlıktan paganlığa geçtiği bilinmemekle birlikte konu üzerine farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin Sozomenus, çocukken eğitim için gönderildiği Macellum'da Hıristiyanlık'tan uzaklaştığını kaydetmiştir⁴¹⁵. Bu konuda en güvenilir kaynak Iulianus'un kendi ifadeleri ile açıklama yaptığı eserleri olmalıdır. Zira yazdığı mektuplardan birinde yirmi yaşından sonra Hıristiyanlıktan vazgeçtiğini ve kendini geleneksel tanrılara adadığını belirtmiştir⁴¹⁶. Iulianus'un din değiştirme meselesindeki asıl öykü yine kendisinin yazdığı bir eserinde yer almaktadır⁴¹⁷. Hikayeye göre imparator, Maximinus'un bir pagan ayininde söylediği ilahiden çok etkilenmiş, aynı anda tütsüler yakarak tanrıça Hecate heykelinin gülümsemesine ve elindeki meşalenin yanmasına sebep olduğu o anı mucize olarak değerlendirmiştir. Geleneğe göre bu hikaye Iulianus'un

---

⁴¹² Bu çalışma Iulianus'un "Atinalılara Mektup" başlığını taşımaktadır.

⁴¹³ Zosimus, *Historia Nova*, 3.9. Krş. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.4.

⁴¹⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 3.9-3.11.

⁴¹⁵ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 5.12.14.

⁴¹⁶ Iulianus, *Epistulae*, 111.

⁴¹⁷ Iulianus, *Orationes*, 7. 235.

din değiştirmesinin öyküsü olarak kabul edilmektedir. Bu durumda Iulianus 351 yılında din değiştirmiş ancak zarar görmekten çekindiği için bu bilgiyi gizli tutmak zorunda kalmıştır. Nihayet 361 yılında Constantius'un ölümüyle paganlığını ilan etmiş ve bu durumu tanrıların bir lütfu olarak kabul edip onlara kurban sunarak minnetini göstermiştir⁴¹⁸. Bazı kaynaklardan okuduğumuz kadarıyla Iulianus'un bir pagandan çok batıl inanç sahibi bir kişi olduğu konusunda eleştirildiğini biliyoruz. Hatta kendisine hayranlık besleyen Ammianus da Iulianus'un Hıristiyanlara yönelik uygulamalarını eleştirmiş, onu batıl inançlı biri olarak gördüğünü belirtmiştir⁴¹⁹. Hıristiyan öğretmenlere getirdiği kısıtlamayla ilgili olarak da hoşnutsuzluğunu belirten Marcellinus ve Iulianus'un paganizme bakış açılarının farklı olduğu açıktır. Ayrıca Iulianus'un din değiştirmesinde etken olan Maximinus'a imrenme hikayesi Eusebius tarafından reddedilmekle kalmayıp küçümsenmiştir de. Bunun yanı sıra Iulianus'un paganlığı konusu modern tarihçiler için ilgi çekici bir konu olup epigrafik, nümismatik veriler ve edebi ve tarihi eserler üzerine yapılan incelemeler sonucunda Mithras gizem kültürünü benimsemiş olduğu ve *Sol Invictus*'u yücelttiği fikri hakimdir⁴²⁰.

361 yılında tek imparator olarak Constantinopolis'e yerleşir yerleşmez imparatorlukta gördüğü tüm eksilikleri gidermek için neredeyse her alanda yeni yasalar çıkarmıştır⁴²¹. İmparatorluğu sırasında kentlerde toplanan vergileri azaltmaya ve mali yükleri hafifletmeye çalışmıştır. Aynı zamanda orduda düzenlemeler yapmış ve askeri disiplini korumayı hedeflemiştir. Iulianus'un vergiler ve askeri alanda yaptığı düzenlemeler dışında özellikle dini anlamda çıkardığı yasalar dikkat çekici olmuştur. 361 yılı Kasım'ında Constantius'un ölümüyle Iulianus paganizme bağlılığını teşhir etmiş ve kendinden önceki imparatorların paganlara yönelik yasaklarını kaldırmış, Hıristiyanların ayrıcalıklarının gözeten yasaları da iptal etmiştir⁴²². Constantius'un 356 yılında putperestlerin idamını gerektiren yarasını da yürürlükten kaldırmış ve bizzat birçok

---

⁴¹⁸ Iulianus'un Constantius'un ölümünü lütf gibi kabul etmesi için: “*Cenetten gelen bu hediye kabul etti*”. Zosimus, *Historia Nova*, 3.11. Ayrıca bkz. Iulianus, *Epistulae*, 26.

⁴¹⁹ Timothy David Barnes, “*Ammianus Marcellinus and His World*”, *Classical Philology*, S. 88, 1993, s. 155-162.

⁴²⁰ Ronald B. E. Smith, *Julian's Gods: Religion and Philosophy in the Thought of Julian the Apostate*, Routledge, Londra, 1995; Polymnia Athanassiadi, “A contribution to Mithraic theology: The emperor Julian's hymn to king Helios”, *The Journal of Theological Studies*, S. 28, 1977, s. 360-371.

⁴²¹ Iulianus'un çıkardığı yasaların bazıları için bkz. *Codex Theodosianus*, 2.29.1, 7.4.7, 8.1.6, 8.1.7, 8.5.2, 9.2.1., 10.3.1, 11.16.10.

⁴²² Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 22. 5.2.

kurban sunduğu dini törenlere katılmıştır⁴²³. Hatırlanacağı üzere II. Constantius, tıpkı babası Constantinus gibi Hıristiyanlığa gönülden bağlıdır ve hükümdarlığı boyunca kilise işleri ile yakından ilgilenmiştir. Paganizm aleyhinde geliştirdiği din politikasında imparatorluk genelinde pagan tapınakları kapatmış ve ayinleri yasaklatmıştır⁴²⁴. Constantius zamanında kilit vurulan, zarar gören ve yıkılan pagan tapınaklarını açtırmış, tamir ettirmiş ve yeni tapınaklar inşa ettirmiştir⁴²⁵. Günümüze kalan konuşma metinlerinde, Constantinus'u eski kutsal dine saygısızlık yaptığı gerekçesiyle ağır bir dille eleştirmiş, Constantius ve kardeşlerini de tıpkı babaları gibi akrabalarının ölümüne sebep olan ahlaksız ve dinsiz kişiler olarak suçlamıştır⁴²⁶. Iulianus'un esas hedefi kötü yola saptığını düşündüğü imparatorluğu doğru yola sokmak olmalıdır. Böylelikle eski Roma kültürünü yeniden canlandırarak, atalarının dinsel alışkanlıklarını resmileştirmeyi ve imparatorluğun gücünü bu sayede sağlamlaştırmayı hedeflemiş gibi görünmektedir. Bunun dışında Iulianus'un her konuda fikirlerini ve yaptıklarını daha detaylı öğrenebilmek için bizzat kaleme aldığı eserler incelenmelidir. Iulianus'un Hıristiyanlar üzerindeki baskısının en keskin örneği Hıristiyan öğretmenlerin klasik metinleri kullanarak felsefi, filolojik ve retorik eğitim vermelerinin etik olmadığı düşüncesiyle öğretmenlik yapmalarını yasaklaması olmuştur⁴²⁷. Iulianus'un izlediği yol çok berrak olmamıştır, zira onun döneminde imparatorlukta dinsel hoşgörünün olup olmadığı konusu bile tartışmalıdır.

Iulianus'un gerçek bir din politikası izleyip izlemediği modern literatürde tartışma konusu olmuştur. Hıristiyan ve pagan kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Iulianus, daha önceki pagan imparatorlar gibi şiddetli bir zulme başvurmamıştır ancak kilisenin aleyhinde çalışmalar yapmıştır⁴²⁸. Iulianus'un Hıristiyanlığın zararına geliştirdiği tavrı için en iyi örnek olarak kilise içinde çıkan ayrışmalar sonucu çıkan kargaşanın yeniden alevlenmesi için sürgünde olan Hıristiyanları geri çağırması olmuştur⁴²⁹. Bu tutumu ilk bakışta Hıristiyanların lehine gibi görünse de çoğu araştırmacı Iulianus'un yeniden tartışma

---

⁴²³ *Codex Theodosianus*, 16-10-6; Libanius, *Orationes*, 24.35.

⁴²⁴ *Codex Theodosianus*, 16.10.4.

⁴²⁵ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3.1.48; *Codex Theodosianus*, 15.1.3.

⁴²⁶ Iulianus, *Orationes*, 7.227c-228c

⁴²⁷ *Codex Theodosianus*, 13.3.5. Ayrıca bkz. Glen Warren Bowersock, *Julian the Apostate*, 1978, Londra, s. 78-93; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 272-273, 361.

⁴²⁸ Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 1.11.

⁴²⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 22.5.3.

ortamı yaratma çabasında olduğu konusunda hem fikirdir. Iulianus'a göre Hıristiyanlık tutarsızlıklarla doludur. Bunun en büyük örneği tek tanrıcı bir dine mensup olup Baba ve Oğul'u tanrı ile bir tutma çabasına anlam verememektedir. Bu konuda Ammianus detaylı bilgi verdiği bölümde fikir ayrılıkları yaşandığını belirttiği kişiler muhtemelen Donatizm yanlıları ve Katolik Kilise mensuplarıdır. Buna ek olarak Constantius'un Arianizmi reddettikleri için heretik kabul ederek sürgüne gönderdiği Hıristiyanları da geri çağırmıştır⁴³⁰. Bu çelişkiden doğan ayrışmalara görünürde son vermek için Hıristiyan rahipleri ve halkı saraya davet etmiş ancak tartışmanın fitilini yeniden ateşlemiştir⁴³¹. Zaten amacı da fikir çatışmalarını arttırmaktır. Iulianus'a dair en detaylı bilgiyi Pers Seferi sırasında da kendisine eşlik eden Ammianus Marcellinus'un yazdıklarından edinmekteyiz. Pagan bir tarih yazarı olan Ammianus, Iulianus'un karakter portresini hayranlıkla sunarken onu dinsel uygulamaları açısından eleştirmektedir. Örneğin tıpkı Hıristiyan yazarlar gibi Ammianus da Iulianus'un kurban sunma konusunda aşırıya kaçtığından bahsetmektedir⁴³². Aynı zamanda hayranı olduğu imparatorun Hıristiyanların öğretmen olmalarını ya da öğretmen Hıristiyanların klasik metinleri kullanarak ders vermelerini yasaklamış olmasını anlamayan Ammianus'un Iulianus ile aynı pagan perspektifinden bakmadığı açıktır⁴³³. Ammianus eserinde olayları her ne kadar dini bağlamda ele almış olsa da Iulianus'a dair övgüleri daha çok askeri başarılarına ithafendir. Kilise yazarı Socrates de Iulianus'un izlediği din politikasını kurnazca bulmuştur ve onun önceki imparatorlardan farklı bir zulüm uyguladığı fikrinde olduğunu belirtmiştir⁴³⁴. Ayrıca yine kilise tarihçisi Rufinus da Iulianus'un önceki imparatorlardan daha dikkatli davrandığı konusunda hemfikirdir⁴³⁵. Iulianus Maximinus'un geçmişteki takibatı gibi bir uygulamaya başvurmasa da paganizmin varlığını sürdürmesi için kafa yorduğu açıktır. Bu düşünceye göre Iulianus Hıristiyanların şehadet getirerek işkencelerle şehit olmanın onlar için imanlı bir ölüm şekli olduğunu bildiğinden herhangi bir takibata yönelmemiştir. Ancak Hıristiyan öğretmenleri çıkardığı bir yasayla klasik metinlerden uzaklaştırmanın

---

⁴³⁰ Samet Özgüler, (çev.), *Ammianus Marcellinus Roma Tarihi M.S. 353-378*, Historia Kitap, İstanbul, 2019, s.30

⁴³¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 22.5.4.

⁴³² Iulianus'un yaptıkları ile ilgili olarak Hıristiyan perspektiften detaylı bir yorum için bkz. Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3. kitabın tümü ve Libanius, *Orationes*, 18.

⁴³³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 110. Bu konuda Augustinus da Iulianus'un Hıristiyanlara karşı hoşgörüsüz olduğunu düşünmektedir. Bkz. Augustinus, *De Civitate Dei*, 18.52.

⁴³⁴ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3.12.

⁴³⁵ Rufinus, *Historia Ecclesiastica*, 10.33.

yeterince büyük bir ceza yöntemi olduğunu vurgulamıştır⁴³⁶. Iulianus'un dinsel tavrına dair en makul açıklama onun Hıristiyan karşıtı bir politika izlediği ve imparatorluk kültürünü yeniden canlandırarak Roma İmparatorluğu'nun gücünü ayakta tutmaya çalıştığı yönündedir.

Zosimus da tıpkı Ammianus'un eserinde yaptığı gibi *Historia Nova*'nın üçüncü kitabını Iulianus'un Pers Seferi sırasında gösterdiği üstün başarıyı detaylandırmak için ayırmıştır. Ancak burada bir ayırım vardır ki Zosimus eseri boyunca adını andığı imparatorların dini bakış açılarını bildiğini hissettirmiş, yorumlarını kapalı tutmuş ve daha çok savaş alanında gösterdikleri performanslara odaklanmıştır. Buna rağmen Zosimus'un Iulianus'un Constantius'a karşı savaşıp savaşmama konusuna yoğunlaşmışken gördüğü rüyaya dair verdiği detaylar, Iulianus'un paganlığını vurgulayan ilk unsurlardır. Zosimus'un konuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

“Bu meseleler üzerinde derin derin düşünürken ve iç savaşa katılmak konusunda tereddüt ederken, ne yapması gerektiğine dair takınacağı tavır kendisine rüyasında belirdi. Vienna'daydı ve Sol (Güneş Tanrısı) karşısında belirerek yıldızları ona gösterdi ve şu kıtayı okudu:

'Iupiter, Aquarius'un geniş engin sularına vardığında,

Ve Saturn, Virgo'nun yirmi beşinci açısına doğru ilerlediğinde,

Menfur, ıstıraplı bir son, Asia topraklarının imparatoru

Constantius'un sevgili yaşamını selamlayacak.'

*Bu rüyaya güvenerek kendini, âdeti olduğu üzere, halkın işlerine adadı.”*⁴³⁷

362 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Constantinopolis'ten ayrılarak 363 yılında Antiochia'ya varmış ve ünlü Pers Seferleri için ordu düzenleyerek savaş hazırlıklarına başlamıştır. 5 Mart 363 tarihinde, Ctesiphon'da Pers ordusuna karşı büyük bir mücadele vermiş ve Haziran ayında yaralanarak ölmüştür. Zosimus Iulianus'un ünlü Pers seferinin tüm ayrıntılarına hakim olmamızı sağlamıştır. *Historia Nova*'nın üçüncü kitabının on ikinci pasajında Iulianus'un 363 yılında hazırlıklarını başlattığını ve ordusunu toplayarak

⁴³⁶ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3.12.5-7.

⁴³⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 3.9.

sefer düzenini aldığı belirtilmiştir. Zosimus'un belirttiğine göre Antiochia'dan ayrılan Iulianus'un güzergahında Hierapolis, Batnae⁴³⁸, Carrhae⁴³⁹, Callinicum⁴⁴⁰ ve son olarak Ctesiphon bulunmaktadır. Savaşın şartları önceleri Roma ordusunun lehine iken sonradan değişen iklim şartları ve coğrafi koşullar, yorgunluk ve açlığı beraberinde getirmiş hırpalanan askerlerin disiplinini sağlamak imkansızlaşmıştır. Sonunda art arda meydana gelen ani Pers saldırılarının sıklaşması da mücadeleyi zorlaştırmışken, 26 Haziran 363'te savaş esnasında aldığı bir mızrak darbesinin kaburgaları arasından karaciğerine isabet etmesi sonucu Iulianus hayatını kaybetmiştir⁴⁴¹. Zosimus ne olursa olsun askerlerini cesurca savaşmaya zorladığını belirttiği Iulianus'un savaşın en sıcak anında bir kılıç darbesi alarak yaralandığını ve o gece yarısında öldüğünü kaydetmiştir⁴⁴². Ölümünün bir müddet Perslerden saklandığı imparatorun Pers tehlikesini neredeyse yok ettiğini de eklemiştir⁴⁴³. Pagan yazarlar tarafından ölümü zamansız bulunup üzüntüyle karşılanırken Hıristiyan yazarlar için bu bir kutlama sebebi olmuştur. Nitekim Iulianus'un ölümüne tam olarak kimin sebep olduğu konusunda belirsizlik hakimken Sozomenus ve Socrates kişi her kim olursa olsun ondan övgüyle söz etmektedir⁴⁴⁴.

Constantinus hanedanının son ferdi ve Roma İmparatorluğu'nun son pagan imparatoru olan Iulianus, din değiştirmesi ile ilgili olarak kilise tarafından suçlanmış ve "dönek" anlamına gelen *apostata* sıfatına layık görülmüştür. Roma'nın son pagan tarih yazarı Zosimus tarafından ise kısa süren hükümdarlığı boyunca yaptıkları ile övgü dolu sözlerle anılmaktadır. Iulianus'a dair anlatımına eserinin üçüncü kitabında başlayan Zosimus, ona karşı hayranlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Şimdi, Iulianus'un hayatının sonuna kadar yaptığı başarılar tarihçiler tarafından yazıldı ve şairler tarafından uzun uzun kitaplarda anlatıldı ki hiçbir yazar onun yaptığı işlerin hakkını veremedi. İsteyen Iulianus'un tüm konuşma metinleri ve mektuplarını"

---

⁴³⁸ Suruç.

⁴³⁹ Harran.

⁴⁴⁰ Rakka.

⁴⁴¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 25.3.5.

⁴⁴² Zosimus, *Historia Nova*, 3.29.

⁴⁴³ Ammianus Marcellinus ve Hıristiyan çağdaşı Libanius, Iulianus'un Romalı bir Hıristiyan tarafından öldürüldüğünü öne sürmüşlerdir. Bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.6.6; Libanius, *Orationes*, 18.274-5. Diğer taraftan Kilise tarihçisi Socrates, imparatoru öldürenin bir Sasani mi yoksa Hıristiyan bir Romalı mı olduğuna dair bir tartışma olduğunu söyleyerek kendi görüşünün ikincisi olduğunu da eklemektedir bkz. Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3.21.

⁴⁴⁴ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 6.2.1 ve Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 3.21. Karşılaştırma için ayrıca bkz. Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 3.25.7.

okuyarak kapsamlı bir tarama yapabilir: yönetimi esnasında başardıklarını anlamanın en iyi yolu olarak bu yapılabilir. Bunlardan bahsetmek için kendi anlatımımı bölmek uygun olmayacağından, yeri geldiğinde spesifik olaylardan kısaca bahsedeceğim, özellikle başkaları tarafından ihmal edilen olaylardan.”⁴⁴⁵

Zosimus’un imparator tasvirleri sunarken onların karakterleri ile ilgili olumlu ya da olumsuz kişisel görüşlerini ve davranışlarını yorumlama biçimini dini inancı belirlemektedir. Bu sebeple *Historia Nova*’nın ana teması hatırlanmalı ve eserin imparatorluğu çöküşe götüren sebepleri sunmak için yazan pagan bir yazarın kaleminden çıktığı unutulmamalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Zosimus’un tekrar gözden geçirme fırsatının olmadığı eserinde kaynak olarak kullandığı eserlerin de etkisi mevcuttur. Ancak aralıklarla metne yerleştirilmiş arasözler de ve dikkatli bir okuma ile gözden kaçmayacak olan öznel ifadelerde Zosimus’un tonundan tutumunun yönelimini fark etmek mümkündür. Diğer yandan imparatorluğun ayakta kalması için çabalayan bir imparatorun Romalılık erdemlerini taşıması gerektiğine inanan ve cesurca savaşması gerektiğini düşünen Zosimus daha çok savaş detayları sunmayı tercih etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, özellikle dini hayatı sebebiyle ve gizemli inanç dünyasından dolayı günümüzde de araştırma konusu olan Iulianus’un barbarlarla mücadelelerine tam bir kitap ayırması doğal görünmektedir. Zira kısa hükümdarlık döneminde Iulianus cesurca savaşması ile ilgili olarak diğer kaynaklarda da övgüyle anılmaktadır. Ayrıca *Historia Nova*’nın Iulianus’un Pers seferine⁴⁴⁶ dair Ammianus dahil başka hiçbir yerde bulamayacağımız detayları içerdiğini hatırlamak uygun olacaktır⁴⁴⁷.

---

⁴⁴⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 3.2.

⁴⁴⁶ Zosimus ve Iulianus’un 363 yılındaki Pers Seferi için bkz. Ronald T. Ridley, “Notes on Julian's Persian Expedition (363)”, s. 317-330.

⁴⁴⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 3.12-3.29; Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s.105.

BÖLÜM 4: ZOSIMUS VE HİRİSTİYAN İMPARATORLAR

4.1. Zosimus ve İmparator Constantinus

Constantinus'un, 310 yılında son kez tahta geçme girişiminde bulunan Maximianus'un komplosundan kurtulup onu yakalatarak intihar etmesine sebep olduktan ve Galerius'un 311 yılındaki ölümünden sonra Roma İmparatorluğu sahnesinde oldukça önemli bir rolü olmuştur. İlk tetraşi düzeninin son *augustusu* da sahneden ayrıldığında, imparatorluk tahtı üç *augustus*: Licinius, Constantinus ve Maximinus Daia'ya kalmıştır. Her ne kadar Diocletianus taht kavgalarının önüne geçmek için yeni bir politik sistem geliştirmiş olsa da onun tahttan feragati ile yeni hükümdarlar ve hükümdar adayları arasında taht mücadeleleri devam etmektedir. Bu noktada aslında Diocletianus'un sisteminin uzun vadede sorunları çözmediği açıktır. Diocletianus'un Iupiter ve Hercules'in isimleriyle güvence altına almaya çalıştığı politik güç, erken dördüncü yüzyılda imparatorların birbirleriyle olan çatışmalarının dini boyutta da yaşanmasına sebep olmuştur. İktidarı elinde tutmak isteyen pagan ya da Hıristiyan imparatorun çabası, dini inancına göre şekillenmiş olup gelişen olaylar dönemin historiyoğrafı geleneğini etkilemiştir. Sürecin en çarpıcı hikayeleri inanç bağlamında gelişmiş, tarih yazarları bireysel bakış açılarından farklı tonlarda değerlendirmeler yapmışlardır. Geç Roma İmparatorluk tarihinin Constantinus ile birlikte keskinleşen dinsel dönüşümünün tanıklarından olan Hıristiyan taraftan Eusebius ve Lactantius, Zosimus'un pagan zihninden sunduklarının karşılaştırmalı bir analizi için ilk başvuru kaynaklarımızdan olacaktır.

Constantinus'un emperyal gücü ele geçirme hikayesi babası Constantius'un ölmeden önce oğlunu yanına çağırmasıyla başlamıştır. Anlatıya göre hastalığının ciddileştiğini fark eden Constantius Galerius'a yazdığı bir mektupla oğlu Constantinus'u kendisinin yanına göndermesini istemiştir⁴⁴⁸. Bunu kendine bir tehdit olarak algılayan Maximianus, Constantinus'un babasının yanına ulaşmasına engellemeye çalışsa da Constantinus hasta babasının yanına varmış ve beraber Britanya'ya geçmişlerdir⁴⁴⁹. Burada artık güçten düştüğünü bilen Constantius tüm yetkilerini Constantinus'a devrederek askerlerin onu

---

⁴⁴⁸ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 24.3; Eusebius, *Vita Constantini*, 1.20; Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 40.1-2; *Anonymus Valesianus*, 1.2.

⁴⁴⁹ Eutropius, *Breviarium*, 10.1; Southern, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, s. 170.

imparator ilan etmesini sağlamıştır⁴⁵⁰. Son isteği kabul olan Constantius, 306 yılında hayatını kaybetmiştir⁴⁵¹. Burada verilmesi gereken bir detay vardır ki Constantius'un sahip olduğu hoşgörölü karakterinden ötürü Hıristiyan yazarlar tarafından övgölü sözlerle anılmış olmasıdır. Hatırlayacağımız üzere Diocletianus ve Galerius'un başlattığı takibatlar imparatorluğun her bölgesinde eşit şiddetle uygulanmamıştır. Baskıların şiddeti bölgelerden sorumlu imparatorların ortak isteğine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Ve Constantius'un Afrika'da herhangi bir zulüm politikası uyguladığı gözlenmemiştir. Bu noktada Constantinus da babasına benzetilmiş ve hükümdarlık yılları boyunca zulüm politikasını reddederek babası öldüğünde emperyal gücü eline aldığı andan itibaren Hıristiyanlara ibadet özgürlüğü tanınmasıyla övgüyü haketmiştir. Bu konuda en geniş bilgiyi Lactantius vermektedir: “*Böylece Constantius dilediği gibi yatağında sessizce öldü. Constantinus Augustus'un emperyal gücü üstlendikten sonra öncelikle Hıristiyanları dinlerine ve Tanrı'larına geri döndürene dek hiçbir şey yapmadı. Kutsal dinin onarımı onun ilk yaptırımı oldu*⁴⁵².” Bu şekilde Büyük Zulüm sürecinin 312 yılında tamamen bitirilmesinin dışında Constantinus'un daha 306 yılında en azından kendi bölgelerinde zulme izin vermediği bilgisi dođrulanmaktadır⁴⁵³.

Babası öldüğünde Constantinus'un mor kaftanı elde etmesiyle beraber gelişen olaylar ve çıkan iç savaşların Carnuntum toplantısıyla önlenmesinden⁴⁵⁴, Maxentius ile Maximianus'un saf dışı bırakılmasından ve 311 yılında Galerius'un ölümünden sonra, imparatorluk üç *augustusun*, Licinius, Maximinus Daia ve Constantinus'un elindedir. Galerius'un ölümünden sonra tıpkı Constantius'un ölümünden sonra olduğu gibi taht mücadeleleri başlamıştır. Daha önce iktidar hırslı ile harekete geçmiş ve başarıya ulaşamamış olan Maxentius yeniden Constantinus'a karşı bir iktidar savaşına girmek istemiş ve ikisi arasında tarihte önemli bir yeri olan savaş meydana gelmiştir. Aynı dönemde bir de Maximinus Daia batının *augustusu* olan ancak batıda istediği hakimiyet gücünü elde edemediği için doğuya geçmek isteyen Licinius'u rakibi olarak görmüş ve

---

⁴⁵⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 2.9; Anonymus Valesianus, 2.2; Potter, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, s. 346.

⁴⁵¹ Eutropius, *Breviarium*, 10.1-2; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 24.8; Anonymus Valesianus, 2.2; Zosimus, *Historia Nova*, 2.9.

⁴⁵² Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 24.9. Ayrıca Lactantius aynı iddiayı *Divinae Institutiones* 1.1.13'de de tekrarlamıştır.

⁴⁵³ Barnes, *Constantinus and Eusebius*, 62-66.

⁴⁵⁴ Toplantıdaki son düzenlemeye göre Galerius ve *caesarı* Maximinus Daia'ya doğunun, Galerius'un eski dostu Licinius ve *caesarı* Constantinus' a da batının yönetimi verilmiştir.

ona karşı bir mücadele içine girmiştir⁴⁵⁵. Licinius ile Maximinus Daia arasında 313 yılında patlak verecek olan savaşın sonucu tarihte daha önemli olayların yaşanmasına sebep olacak dönemeçlerden biridir. Zira savaşın sonunda Maximinus Daia Tarsus'ta yakalanıp öldürülerek bozguna uğradığında⁴⁵⁶ Constantinus ve Licinius bir süre iki ortak imparator olarak imparatorluğun yönetimini elde edeceklerdir. Fakat daha önce Constantinus ile Maxentius arasında meydana gelen ve Geç Roma İmparatorluğu'nun dini ve politik yapısında can alıcı değişimlere sebep olan bir savaş söz konusudur. Roma İmparatorluğu'nun askeri, politik, dini, ekonomik anlamda belki de en önemli olaylarının yaşandığı üçüncü yüzyılın son dördüncü yüzyılın ilk yarısı sosyo-kültürel açıdan, bir toplumun değişim - dönüşüm sürecinin en çarpıcı örneklerini içinde barındırmaktadır. Dördüncü yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun sahne olduğu en dikkat çekici mesele hiç şüphesiz ki Constantinus'un din değiştirmesi olmuştur. Esasen din değiştirme meselesini yorumlanmaya değer kılan, imparatoru din değiştirmeye iten hikayenin içinde barındırdığı unsurlar olmuştur. Bilinen hikayede Constantinus ile Maxentius arasında geçen savaşın hemen öncesinde Constantinus'un gördüğü rüyada aldığı tanrısal işaret Hıristiyan vizyondan tanrının savaşta Constantinus'un yanında olacağına dair bir teminat olarak algılanmıştır. Ayrıca Constantinus'un din değiştirmesi konusuna dair genel iddialar 312 yılında gerçekleşen Milvius Köprüsü Savaşı ekseninde gelişmiştir⁴⁵⁷ Öncelikle savaş anlatısının pagan ve Hıristiyan eserlerde yer alan farklı versiyonlarındaki detaylarını incelemek uygun olacaktır.

Maxentius'un kendisine karşı harekete geçtiğinden haberdar olan Constantinus, 312 yılının yaz aylarında Galya'dan çıkıp Roma'ya doğru ilerlemiş ve barbarlardan devşirdiği ordusuyla Ekim ayının ortasında Roma surlarına yaklaşmıştır⁴⁵⁸. Constantinus büyük bir donanma ile savaşa hazırlanırken Maxentius da zaferi garanti altına almak için çalışmalarını çoktan başlatmıştır⁴⁵⁹. Bu noktada Maxentius'un savaşa dair kaygıları ile ilgili detaylar

---

⁴⁵⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.17. Barnes, *Constantinus and Eusebius*, s.39-40; Odahl, *Constantine and The Christian Empire*, s.96.

⁴⁵⁶ Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 41; Eusebius, *Vita Constantini*, 1.58; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 49.7; Zosimus, *Historia Nova*, 2.17.

⁴⁵⁷ Averil Cameron, "Constantine and the 'Peace of The Church'", *The Cambridge History of Christianity*, ed. Margaret M. Mitchell ve Frances M. Young, C. 1, Cambridge University Press Cambridge, 2006, s.542.

⁴⁵⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 2.15.

⁴⁵⁹ *Historia Nova*'da yer alan bilgilere göre Maxentius'un ordusunda yüz yetmiş bin piyade on sekiz bin süvari bulunurken Constantinus'un ordusunda doksan bin piyade sekiz bin atlı bulunmaktadır bkz. 2.15 ve modern bir yorum için bkz. Arnold Hugh Martin Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, The English Universities Press LTD, Londra, 1965, s. 74.

kaynaklarda yer almaktadır. İlki Maxentius'un Tiber Irmağı üzerinde mücadele ederken ihtiyaç dahilinde savaştan kaçabilmek için inşa ettirdiği köprüdür⁴⁶⁰. İkinci detay Zosimus'un da kaydettiği gibi Maxentius'un girişeceği savaşın sonucuyla ilgili olarak *Sibylla* Kitaplarına başvurmuş olması ve kitapların "Roma'nın düşmanlarının yok edileceği" kehanetini verdiğiğinde cesaretini toplayarak savaş hattına ilerlemi olmasıdır⁴⁶¹. Roma'nın birkaç kilometre uzağında Milvius Köprüsü'nde 28 Ekim 312 tarihinde karşılaşan iki imparatorun Constantinus'un ordusu galip gelmiş ve Maxentius kaçmaya çalışırken kurdurduğu köprünün yıkılmasıyla askerleriyle beraber nehre düşüp boğularak ölmüştür⁴⁶². Hikayenin bu parçasında dikkate değer olan Lactantius ve Zosimus'un Maxentius'un "Roma'nın düşmanlarının öleceğine" dair kehaneti aldığı detayını vermeleridir. Özellikle Zosimus'un savaşın sonucunu bildiği halde bu kehanetten ve sonucundan bahsetmiş olması, pagan geleneğe bağlı kalmak istemesiyle açıklanabilir. Kaldı ki savaş anına dair yaptığı yorumda Maxentius'un kazanma ihtimaline dair en azından iyimser görüşünü de belirtmiş, askerleri kaçmasaydı sonucun farklı olacağına dikkat çekmeye çalışmıştır:

"Bu arada Constantinus, Roma'ya yaklaşmış ve şehre yakın bir yerde kamp kurmuştu. Burası süvarilerin hareket etmesi için iyi bir alandı. O sırada Maxentius kendisini içeri kapatmış ve kurbanlar veriyor, ayinler yapıyor ve kâhinlerden görüş alıyordu: aynı zamanda Sibylla Kitaplarını da kurcalıyordu. Şimdi, Romalılara zarar verenlerin feci bir şekilde can vereceğini söyleyen bir kehaneti okuyunca, bu kehanetin kendisiyle ilgili olduğunu düşündü. Kendisini bu Roma'ya saldıranlara engel olan kişi olarak addediyordu. Maxentius ordusunun başında köprüyü geçip Roma dışına çıkınca şehrin surlarına sayısız baykuş kondu. Bunu fark eden Constantinus, ordusuna savaş düzeni aldırdı. Orduların kanatları karşı karşıya geldiğinde, Constantinus süvarilerini taarruza geçirdi ve düşmanın süvarisini yendi. Piyade de aynı şekilde düşman üzerine gönderildi ve çetin bir muharebe başladı. Romalılar ve müttefikleri tehlikelere atılmakta isteksizdiler, tiranlarından kurtulmak için bir yol arıyor gibiydiler. Ancak, askerlerin geriye kalanları öldürüldü; süvariler tarafından ezildiler ve piyadeler tarafından

---

⁴⁶⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 2.15; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.42-43; Odahl, *Constantine and The Christian Empire*, s.108.

⁴⁶¹ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 44.8; Zosimus, *Historia Nova*, 2.16; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s. 43; Odahl, *Constantine and The Christian Empire*, s. 108.

⁴⁶² Eusebius, *Vita Constantini*, 1.38; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 44.8; Zosimus, *Historia Nova*, 2.16.

katledildiler. Aslında Maxentius'un süvarileri direnç gösterdiği sürece onun için bir umut var gibiydi. Ancak süvarileri savaşmayı bırakınca nehir üzerindeki köprüden geçerek şehre doğru geri kaçmaya başladı. Kalaslar bu kadar ağırlığı taşıyamadı ve kırıldı, bütün herkesle beraber Maxentius'un kendisi de sulara boğuldu.”⁴⁶³

Roma İmparatorluğu tarihinde dönüm noktası kabul edilen Constantinus'un din değiştirmesi ile ilgili belirleyici unsur olarak kabul edilen bir de rüya hikayesi vardır. Milvius Köprüsü Savaşı'na çıkmadan önceki gece Constantinus'un gördüğü rüya ya da görü Eusebius ve Lactantius tarafından kaleme alınan eserlerde yer almaktadır⁴⁶⁴. Zosimus'un rüya unsurunu pagan anlatısının dışında tutması elbette ki şaşırtıcı değildir, zira hikaye modern dünyada da ilgi çekici bir Hristiyan öyküsü haline gelmiştir. Lactantius'un Roma'nın zorba imparatorlarının ölüm şekillerini anlattığı eserinde Constantinus'un Hristiyanlığına vurgu yaptığı detaylı bölüm, rüyanın Eusebius'unkinden farklı bir versiyonunu şöyle tasvir etmektedir:

“Mücadele, Constantinus'un cesaretini yenilediği ve “zafer ya da ölüm için hazır” olduğu, bütün birliklerini Roma şehrinin yakınına taşıdığı ve Milvius Köprüsü bölgesine dayandığı bir sonraki aşamaya kadar, Maxentius'un birliklerinin avantajı elinde tuttuğu yerde meydana geldi. Maxentius'un 27 Ekim'de (a.d. sextum kalendas novembres) imparatorluk gücünü ele geçirdiği ve quinquennalia'sının sonlandırıldığı gün yaklaşıyordu⁴⁶⁵. Constantinus rüyasında kalkanların üzerine Tanrı'nın ilahi işaretini damgalaması ve bu şekilde muharebeye girişmesi konusunda uyarıldı⁴⁶⁶. Kendisine emredilene yaptı ve en üst noktası kıvrılmış çaprazvari “X” harfi ile kalkanlarının üzerine İsa'yı damgaladı⁴⁶⁷. Bu işaretle donanmış olan ordu kılıçlara sarıldı. Bir imparatoru

---

⁴⁶³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.16. Hristiyan versiyonu ile karşılaştırma için bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 44.8.

⁴⁶⁴ Constantinus'un gördüğü rüya ya da görü ile ilgili olarak bir inceleme için bkz. Peter Weiss, “The Vision of Constantine”, *Journal of Roman Archeology*, S.16, 2003, s. 237-259.

⁴⁶⁵ Creed burada Lactantius'un iki hata yaptığını belirtmektedir. İlk olarak Constantinus'un Mulvius Köprüsü zaferinin tarihinin 27 Ekim (a.d. VI kalendas novembres) değil 28 Ekim (a.d. V kalendas novembres) olduğunu söylemiş daha sonra da quinquennalia'nın (imparatorun ellinci yılının başlangıcının) 311 Ekim'de başlayıp, 312 yılının Ekim ayında sona ermesi gerektiğini ifade etmektedir bkz. J. L. Creed, (çev.), *De Mortibus Persecutorum*, Oxford University Press, New York, 1984, s.118-119, not: 44.7

⁴⁶⁶ Bu hikaye, Constantinus'un Hristiyanlığı ile ilgili imada bulunan en erken kanıtlardandır. Ayrıca Eusebius da Lactantius'tan ve Constantinus'un ölümünden sonra bu rüyaya dair farklı bir anlatım sunmuştur bkz. Eusebius, *Vita Constantini*, 1.28-30).

⁴⁶⁷ Bahsi geçen işaret Labarum'dur: “☩” Grek alfabesindeki Chi (X) ve Rho (P) harflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulan ve erken dönem Hristiyanlığın sembollerinden bir semboldür.

olmadan düşmana karşı ilerledi ve köprüyü geçti. Birlik safları eşit cephelerde birbirlerine girdiler ve her iki taraf da var gücüyle savaştı.”⁴⁶⁸

Lactantius’un bu pasajda Constantinus’un askerlerin kalkanlarına çizmelerini istediği işaret *khi* ve *rho* harfleri kullanılarak yapılan bir İsa monogramıdır⁴⁶⁹. Lactantius’un rüya tasviri ve monogram detayı herhangi bir pagan kaynakta bulunmamakla birlikte Eusebius dahi *Kilise Tarihi*’nde rüya hikayesinden bahsetmemiştir⁴⁷⁰. Hatta Eusebius’un kalkanlara çizilen İsa monogramı ile ilgili verdiği detay daha sonra kaleme aldığı Constantinus üzerine biyografisinde yer almaktadır⁴⁷¹. Ayrıca Lactantius’un kaydettiği öyküye göre çok daha ayrıntılı ve abartılı bir sunum olan Eusebius’un hikayesinde sadece bir rüya söz konusu değildir. Ona göre Constantinus gireceği savaştan başarılı çıkabilmek için Tanrı’ya yakararak dua ettiği sırada gök yüzünde bir ışık belirmiş ve bu ışık tam güneşin üzerinde haç şeklinde yansımaktadır. Eusebius, göz alıcı ışıktan hacın yanında aynı zamanda “*Ey Constantinus bununla zafere git!*” yazısını Constantinus ile tüm askerlerin gördüğünü aktarmıştır. Tanık olduğu bu mucizenin etkisiyle Constantinus o gece rüyasında İsa’nın kendisine gökyüzünde beliren bu işaretin aynısını yapmasını ve savaşta bunu siper olarak kullanmasını söylediğini görmüştür⁴⁷². İki yazarın farklı versiyonları aynı ana temanın ürünleridir ve imparatorun tek tanrıyı benimsemesi gerçeğini yansıtmaktadır. Hikayenin Lactantius versiyonundaki savaş öncesi Maxentius’un *Sibylla* kitaplarına danıştığı bölüm Zosimus’ta da bulunmakta ve bu durum akla iki yazarın aynı kaynaktan faydalanmış olma ihtimalini getirmektedir. Her ne olursa olsun kehanet sonrası galibiyet ve rüya ya da görü ile güneşte beliren sembol Constantinus’un yüce bir tek Tanrı’nın varlığını kabul etmesinde ilahi birer işaret olarak kabul edilmiştir.

---

⁴⁶⁸ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 47.3-6. Türkçe çeviri için bkz. Tuğçe Ünver, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*, Pamukkale Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 106. Karşılaştırma için bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.4.

⁴⁶⁹ *Labarum*, İsa’nın Latince isminin (*Christus*) çok sayıdaki görünümünden biridir. Constantinus döneminden başlayarak, çeşitli Roma ve Bizans imparatorları tarafından kullanılan bu sembol, Ortodoksluk inancının önemli göstergelerinden biri olmuştur. Bkz. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, s. 97.

⁴⁷⁰ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 4.9.

⁴⁷¹ Eusebius, *Vita Constantini*, 1.28-29; Karşılaştırma için ayrıca bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.3. Anlatıya dair modern bir yorum için bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 375-376.

⁴⁷² Eusebius, *Vita Constantini*, 1.28.

Bu arada Maximinus Daia, Licinius Milano’da iken imparator olma girişiminde bulunmuş ve aralarında çıkan savaş sonunda yenilince kaçıp Tarsus’ta intihar etmiştir⁴⁷³. Zosimus’un kısaca birkaç cümleyle geçiştirdiği bu savaş Lactantius tarafından detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Lactantius’un yorumlarından Constantinus’un Hıristiyan tanrıyı kabul ettiği açıkça anlaşılırken Licinius’un Maximinus ile yaptığı savaş öncesinde ettiği bir dua ile Licinius’un monoteist bir yaklaşımda olduğunu sinyali vermiştir. Licinius’un Hıristiyanlara olan yaklaşımından da yola çıkarak Hıristiyan tanrıya mutlak bir bağlılığı olduğunu söylemenin doğru olmayacağı gibi duanın tek bir tanrıya yakarış olduğu da kesindir:

“Sonra ertesi gece Licinius uyurken Tanrı’nın bir meleği yanında durdu, onu çabucak kalkması ve ordusuyla birlikte en yüce Tanrı’ya yakarması konusunda uyardı; eğer bunu yaparsa zafer onun olacaktı. Bu sözlerden sonra rüyasında, ayağa kalktığını ve aynı meleğin kendisinin yanında dikilerek, ona nasıl ve hangi sözlerle yakarması gerektiği konusunda öğüt verdiğini gördü. Sonra uykusu dağılınca bir katip çağırılmasını emretti ve şu sözleri yazdırdı: ‘Ey Yüce Tanrı, sana yalvarırız; Ey Kutsal Tanrı, sana yalvarırız. Tüm yargıyı sana havale ederiz, güvenliğimizi sana havale ederiz, imparatorluğumuzu sana havale ederiz. Senin sayende yaşarız, senin sayende zafere ve mutluluğa ulaşırız. Ey Yüce, Ey Kutsal Tanrı, duy dualarımızı; kollarımızı sana uzatırız; duy Ey Kutsal, Ey Yüce Tanrı.’⁴⁷⁴ Bunlar, çok sayıda el ilanına yazıldı, ve her biri kendi askerlerine öğretsinler diye subaylara ve tribunuslara dağıtıldı.”⁴⁷⁵

Licinius ve Constantinus’un kazandıkları zaferlerin tanrıya olan yakarılarıyla mümkün olduğu görüşü açıktır ve muhtemelen Zosimus tarafından bu sebeple eserde geçiştirilmiştir. Zosimus tarafından yine göz ardı edilen ve tarihte oldukça önemli bir yeri olan Hıristiyanlara uygulanan zulme son verip hoşgörü sunan Milano Emirnamesi’dir⁴⁷⁶.

---

⁴⁷³ 30 Nisan 313. Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41; Zosimus, *Historia Nova*, 2.17.

⁴⁷⁴ Licinius’un duasının farklı bir versiyonu Eusebius tarafından aktarılmıştır bkz. *Vita Constantini*, 4.19-20. Creed bu iki versiyonun bir farklılığına dikkat çekmektedir. Lactantius’un anlatımında “yüce/üstün Tanrı” yani diğer tanrılardan daha üstün bir Tanrı’nın varlığı vurgulanırken Eusebius “tek Tanrı” ifadesini kullanmıştır. Bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 121, not: 46.3.

⁴⁷⁵ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 46.3-7.

⁴⁷⁶ Latince *Edictum Mediolani* olan ferman Şubat 313’te Constantinus ve Licinius tarafından yayımlanmıştır. Fermanın tam metni Grekçe olarak Eusebius, Latince versiyonu ise Lactantius tarafından aktarılmıştır. Bkz. Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 10.5.2-14; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 48.2-12. Emirname üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Francis S. Betten, 1922, “The Milan Decree of A.D. 313 Translation and Comment”, *The Catholic Historical Review*, S.8, 1922, s. 191-197.

Nitekim Constantinus bu emirnameyi yayımladığı 312 yılı ile İznik Konsili'ni topladığı 324 yılı arasında ve sonrasında kilise⁴⁷⁷ meseleleri ile çok yakından ilgilenerek kilisenin gelişim sürecine olumlu katkılarda bulunduğundan Zosimus'un öfkesini kazanmış olmalıdır⁴⁷⁸. Dolayısıyla bu tarihlerde Constantinus sadece bir imparator değil kendisini imparatorluğun inanç meselelerini çözmeye adanmış bir din adamıdır. Eusebius Constantinus'un mevcut kiliseleri yenilemek ve yeni kiliseler inşa ettirmek için yaptığı çalışmalardan bahsetmektedir⁴⁷⁹. Daha da önemlisi tüm dinler için hoşgörü vaat eden ama özellikle Hıristiyanlığın ayrıcalığını vurgulayan bir emirnamenin Zosimus tarafından görmezden gelinmesi şaşırtıcı olmamakla birlikte Constantinus'un eserinde bu tarihten itibaren sunulan tasvirinin çok daha olumsuz olduğu da dikkat çekicidir. Zosimus'un Constantinus'a karşı ılımlı başlayıp Constantinus'un ölümüne doğru olumsuzlaşan tavrı imparatorun kişisel inancındaki değişim ve imparatorlukta uyguladığı din politikası ile doğru orantılıdır. Nitekim mevcut arkeolojik, nümismatik ve epigrafik veriler Constantinus'un daha evvel tutkulu bir putperest olmasa da Mithras gizem dini etkisinde kalmış bir pagan olduğunu göstermektedir⁴⁸⁰. Günümüze ulaşmış bazı sikkelerde Constantinus'un Güneş Tanrısı ile yan yana resimlerinin bulunması Constantinus'un güneş monoteizmin etkisinde olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir⁴⁸¹. Dolayısıyla gördüğü tanrısal işaretin güneşte belirmesi ve Mithras'ın Roma'daki karşılığı olan *Sol*

---

⁴⁷⁷ Constantinus, Milano Emirnamesi ile Roma İmparatorluğunda dinsel özgürlük sağlamış ve Kilise'nin gelişim sürecinin hızlanmasına sebep olmuştur. Bu durum Hıristiyanlıkta farklı heretik grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 314 yılında Constantinus ilk önce Donatizm ile uğraşmış daha sonra da 324 yılında Arianizm ortaya çıkmıştır. Her iki tartışmada da uzlaşma yoluna gitmeye alışan Constantinus, 324 yılı Haziran-Temmuz ayında İznik'te ilk ekümenik konsili toplamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Turhan Kaçar, "Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S.1, 2002, s. 3. Konsil sonucu için bkz. Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 1.12.

⁴⁷⁸ Constantinus'un ılımlı politikası ve hoşgörü süreci için bkz. John R. Knipfing, "Religious Tolerance During the Early Part of the Reign of the Constantine the Great (306-313)", *The Catholic Historical Review*, S. 10, 1925, s. 438-503.

⁴⁷⁹ Eusebius, *Vita Constantini*, 1.42; 2.45; 4.40,43; 3.41-45; 4.58-60; 3.50.

⁴⁸⁰ Constantinus'un Mithraizm ve diğer gizem kültürlerine olan eğilimi için bkz. John Curran, "Constantine and the Ancient Cults of the Rome: The Legal Evidence", *Greece&Rome*, C.43, S. 1, 1996, s. 68- 80; Mark Edwards, "The Beginnings of Christianization", *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. Noel Lenski, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s.141; Ünver, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*, s.38. Mithraizm, Mithras gizem kültürüdür. Pers inancına göre Güneş Tanrısı'dır ve ışığın savaşın inancın sembolüdür. Yunan dünyasında Helios ile Roma'nın *Sol Invictus*'u ile özdeşleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. David Ulansey, *Mithras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, çev. Hüsnü Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998. Gizem dinleri için ayrıca bkz. Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000. Roma İmparatorluğu'nun kültürleri için genel bilgi ve Mithras hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Robert Turcan, *The Cults of The Roman Empire*, Çeviren: Antonia Nevil, Blackwell Publishing, Oxford, 1996, s. 195-245.

⁴⁸¹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.355.

Invictus'un imparator tarafından benimsenmesi Constantinus'un Hıristiyan tek Tanrı'ya olan yakınlığını arttırmış ve paganizmden Hıristiyanlığa geçişini kolaylaştırmıştır. *Anonymus Valesianus*'ta da Philippus haricindeki ilk Hıristiyan imparator olarak kaydedilen Constantinus⁴⁸², ölmeden hemen önce vaftiz edilmesi ile de Zosimus'un iyiden iyiye tepkisini çekmiş olmalıdır.

Maximinus'un ölümü ile imparatorluk Licinius ve Constantinus'un yönetimine kalmış ve Milano fermanı ile dinsel inanç bağlamında ortak paydada buluşmakla kalmayıp aralarındaki ilişkiyi evlilik bağıyla kuvvetlendirmeye çalışmışlardır⁴⁸³. Ancak iki imparator arasındaki ilişki kısa bir süre sonra bozulmaya başlamıştır. Bu konuda Hıristiyan ve pagan yazarlar farklı yorumlarda bulunmakta paganlar Constantinus'un hırsına atıfta bulunurken Hıristiyan yazarlar Licinius'u suçlu bulmuşlardır. Zosimus'un bu konudaki yorumu Constantinus'un hırsıyla Licinius'un egemenliği altındaki topraklara da karışması sebebiyle aralarının bozulduğu yönündedir⁴⁸⁴. Arası iyice bozulan Licinius ve Constantinus için iç savaş kaçınılmaz olmuş, iki imparator 316-317 yıllarında ilk olarak Cibela Ovası'nda⁴⁸⁵ bir süre sonra da Mardia Ovası'nda⁴⁸⁶ çatışmışlardır⁴⁸⁷. Ancak aralarındaki savaşı yoruldıklarında ateşkes imzalamışlar ve Constantinus ayrı annelerden doğma oğulları Crispus⁴⁸⁸ ile Constantinus'u ve Licinius'un Constantia'dan doğma oğlu Licinianus'u *caesar* olarak atamıştır⁴⁸⁹. Bu durumun ardından uzunca bir müddet iki imparator arasında bir mücadele yaşanmamıştır ancak 324 yılında Constantinus'un ölene dek tek başına hükümdar olmasıyla sonuçlanacak olan savaş patlak vermiştir. İmparatorluk doğuda Licinius, batıda Constantinus tarafından

⁴⁸² Philippus (Arap), 244-49 yılları arasında Roma imparatoru olmuştur. Eusebius Philippus'un Hıristiyan olduğunu savunur bkz. Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 6.34; *Anonymus Valesianus*, 6.33.

⁴⁸³ Licinius, Constantinus'un üvey kardeşi olan Constantina ile evlendirilmiştir. İki imparator Milano'da gerçekleşen bu evlilikten yedi ay sonra ortaklıklarını Milano Fermanı'nı yayımlayarak resmileştirmişler. Zosimus, *Historia Nova*, 2.17; Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.41.

⁴⁸⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.18.

⁴⁸⁵ Cibela, bugün Hırvatistan'da Vinkovci. Cibela Savaşı'nın tarihi önceleri 314 olarak bilinirken son araştırmalar 316'da olması gerektiği üzerine yoğunlaşmışlardır bkz. T.D. Barnes, (1981), *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra, s.67. Cibela Savaşı'nın ayrıntılı tasvirleri için ayrıca bkz. Zosimus, *HN*, 2.18-25, Eutropius, *Breviarium*, 10.5, Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 41.6.

⁴⁸⁶ Edirne Yakınlarında, Ergene Ovası olması muhtemeldir. Savaşın kesin yeri için bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.67.

⁴⁸⁷ *Anonymus Valesianus*, 1.5.16-17; Zosimus, *Historia Nova*, 2.18-19; Samuel N. C. Lieu, Dominic Montserrat, *From Constantine to Julian, Pagan and Byzantine Views A Source History*, Routledge, Londra, 1996, s. 45; Odahl, *Constantine and The Christian Empire*, 164.

⁴⁸⁸ *PLRE* 1, s. 233

⁴⁸⁹ *Anonymus Valesianus*, 5.29, Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41, Zosimus, *Historia Nova*, 2.20, 1

yönetilirken, yeniden anlaşmazlıklar doğmuş ve Constantinus Licinius'u ilk olarak Hadrianopolis'te⁴⁹⁰ meydana gelen savaşta⁴⁹¹ daha sonra da Eylül 324'te Chrysopolis'te⁴⁹² yapılan savaşta yenilgiye uğratmıştır⁴⁹³. Tarihte Üsküdar Savaşı olarak bilinen, iki imparator arasında geçen bu nihahi savaş sonunda Constantinus Licinius'u Thessalonica'da⁴⁹⁴ idam ettirdiğinde imparatorluğun yönetimi artık tek başına kendisine kalmıştır⁴⁹⁵.

Bize göre Constantinus ile Licinius'un arasındaki gerilimin temel sebebi iki imparatorun dine bakış açılarının yarattığı politik tavır farkı olmalıdır⁴⁹⁶. Nitekim Licinius ilk zamanlarda Hıristiyanlara karşı ılımlı politikaya katılırken daha sonra bu tutumu değiştirmiş ve pagan entelektüellerin tarafına geçmiştir. Bu durum muhtemelen Constantinus'un Hıristiyanlar tarafından aldığı destekle çok daha güçlü bir konuma geliyor olması ile ilgilidir. Constantinus'un Hıristiyan kitle ile kurduğu yakın ilişkiyi kuramamış olan Licinius'un onlara karşı güveni iyice sarsılmıştır. Antik kaynaklar Licinius'un Hıristiyanlara olan ani değişimine dikkat çekmiştir. Örneğin Anonymus Valesianus'ta Licinius'un birdenbire gelen bir çılgınlıkla tüm Hıristiyan inanç mensuplarının saraydan kovulmasını emrettiği yazılı iken Eusebius da Licinius'un Hıristiyan toplantılarına ve konsillerine engel olduğunu ve Constantinus tarafından verilmiş vergi ayrıcalıklarının iptal ettiğini kaydetmiştir⁴⁹⁷. Eusebius'un daha sonra yazdığı *Kilise Tarihi*'nde yaptığı yoruma göre Licinius'un "Büyük Zulüm" dönemindeki gibi şiddetli bir takibat olmasa da Hıristiyanların aleyhinde bir politika geliştirdiği açıktır⁴⁹⁸. Zosimus'un Licinius'a daha ılımlı olan tavrının altında yatan Licinius'un belirsiz Hıristiyan düşmanlığı olduğuna dair bir yorum da Lactantius'un eserinde yer almaktadır⁴⁹⁹. Diğer taraftan Constantinus Licinius'u yendiği yılın ardından Hıristiyanlık için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 325 yılında Nicomedia'da piskoposlara yaptığı bir konuşmada Tanrı'nın kendilerine

---

⁴⁹⁰ Bugünkü Edirne.

⁴⁹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 2.22.

⁴⁹² Bugünkü Üsküdar.

⁴⁹³ *Anonymus Valesianus*, 1.5; Zosimus, *Historia Nova*, 2.26.

⁴⁹⁴ Bugünkü Selanik.

⁴⁹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.28-29.

⁴⁹⁶ Mitchell de konuyla ilgili benzer bir fikirdedir. Bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.355.

⁴⁹⁷ *Anonymus Valesianus*, 1.5.20; Eusebius, *Vita Constantini*, 1.51; 2.49.

⁴⁹⁸ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, 10.8.10-18.

⁴⁹⁹ Lactantius eserinin başından beri Licinius'a antipatik bir tutum sergilemekte ve nihayet eserin son bölümlerinde Hıristiyan olduğunu ima ettiği Valeria ve diğer insanları öldüren Licinius'u "kötü" bir adam olarak suçlamıştır. *De Mortibus Persecutorum*, 50.1-7.

bahsettiği lütufları anlatmış ve Tanrı ile ilgili fikirlerini sunmuştur⁵⁰⁰. Bu tarihten sonra Constantinus Hıristiyanlığın içindeki ayrışmaları önlemek için büyük çaba sarfetmiş, imparatorluğun doğusunda devam eden küçük çaplı takibatlara son verilmesini emretmiş, Hıristiyanların Licinius'un dayatmalarından önce sahip oldukları tüm ayrıcalıklara yeniden kavuşmalarını sağlamış ve zarar görmüş kiliselerin yeniden inşa edilmesine ilişkin maddi desteği sağlayarak destek vermiştir⁵⁰¹. 324 yılından sonra 337 yılındaki ölümüne kadar dini meselelere yoğunlaşan Constantinus özellikle Zosimus tarafından, ölüm döşeğinde vaftiz edilerek Hıristiyanlığı resmileştirilmiş bir imparator olarak nefretle anılmıştır. Zosimus'un kayıtlarında 330 yılında Constantinus'un Constantinopolis'i kurma hikayesinin tasvirinde pagan tapınakların yıkılmamış olduğunu hatta yeni heykeller diktirdiğini belirtmesi ancak devamında Constantinus'un dinsel nesnelere zarar verdiğini anlatarak buna örnekler vermesi dikkat çekici bir detaydır:

“Ve böylece kendinden öncekilerin yaptıklarından daha büyük bir şehir ortaya çıkardı ve Roma'dakinden daha küçük olmayan bir saray yaptırdı. Ayrıca, bu güzelliklere bir de hipodrom ekledi ve burada Dioscuri'ye (Zeus ve Leda'nın ikizleri Castor ile Polux tapınağı) mabet yerleri yaptırdı; heykelleri hala bugün hipodromun revakları içinde görülebilir. Ayrıca, hipodromun diğer bir tarafında, Delphi Apollo'nun üç ayaklısını yaptı ve bunun üzerinde tanrının görüntüsü vardı. Byzantium'da dört revaklı çok büyük bir meydan vardı ve buraya tapınaklar yaptı ve heykeller koydu. Bunlardan biri Rhea idi, tanrıların anası. Bu heykeli bir zamanlar Argonautlu Iason ve arkadaşları Dindymus dağında Cyzicus şehrine dönük yerleştirmişlerdi. Constantinus'un kutsal objelere ilgisiz ve kötü davrandığını, her iki taraftan da aslanları kaldırdığını ve ellerin yönünü değiştirdiğini anlatırlar. Çünkü daha önceleri tanrıçanın aslanın elini tuttuğu görülürdü şimdi ise dua ediyor görünümü verilmişti ve böylece tanrıça şehri ihtiyatla gözlüyor gibiydi. Diğer bir tapınağa da Fortuna Romana'nın heykelini dikti.”⁵⁰²

Zosimus bir sonraki pasajlarda Constantinus'un şehri kurmak için yaptığı harcamaların imparatorluk halkına verdiği zararlardan başlayarak Diocletianus'un kurduğu düzeni nasıl bozduğunu ve barbarların Roma topraklarına serbestçe girmesine izin verdiğini

⁵⁰⁰ Bu konuşma, tarihe *Oratio Sancta* (Azizlere Söylev) olarak geçmiştir. Konuşmanın içeriği için ayrıca bkz. Robin Lane Fox, *Pagans and Christians, In The Mediterranean World From The Second Century AD to the Conversion of Constantine*, Penguin Books, Londra, 1988, s.643-653. Ayrıca bkz. *RIC* 7, s. 527.

⁵⁰¹ Eusebius, *Vita Constantini*, 2.24-42; 2.46.1-3.

⁵⁰² Zosimus, *Historia Nova*, 2.31.

anlatmıştır⁵⁰³. Eserin bu bölümlerinde Zosimus'a göre Constantinus'un ölene dek Roma İmparatorluğu'nu çöküşe götürecektir siyasi, askeri, dini ve ekonomik yanlış hamlelerine dair örnekler verilmiştir. *Historia Nova*'da sunulan olumsuz Constantinus portresinin zirve noktası Zosimus'un şu sözlerini içermektedir:

“Bütün egemenlik yalnızca Constantinus'a kalmıştı ve artık kötü karakterli doğasının getirdiklerini saklamıyordu ve kendini her türlü ahlaksız işin içine sokuyordu. Hala atalarının ibadetlerini yapıyor oluşu dahi saygıdan değil sadece gerekli gördüğü içindi. Kendisine olacakların bilgisini veren ve dedikleri doğru çıkan kâhinlere çok güveniyordu. Roma'ya döndüğünde kendisinde büyük bir böbürlenme peydah olmuştu. Yapacağı saygısızlıklara kendi ailesinden başlaması gerektiğini düşündü. Bu yüzden oğlu Crispus'u öldürttü, ki onu, daha önce de yazdığım gibi, caesar olarak atamıştı. Üvey annesi Fausta ile akla mantığa sığmayacak şekilde samimi ilişkiler içine girdiği şüphesi ile bunu yaptırmıştı. Helena, Constantinus'un annesi, böyle genç birinin acıklı ölümünden dolayı kahrolmuştu ve Constantinus sanki onu avuturmuşçasına, bir kötülüğü başka bir kötülükle telafi etti: aşırı sıcak bir banyo hazırlanmasını emretti ve Fausta'yı suyun içine koydu ve ancak onu ölünce sudan çıkarttı. Bu yaptığı kötülüklerden ve önemsemediği yeminlerinden dolayı suçluluk hisseden Constantinus, din adamlarına yanaştı ve günahlarından arınmak istedi. Bu kadar iğrençliklerden arınmak için herhangi bir yolun olmadığını söylediler. Ama daha önce Roma'ya gelen ve saray kadınlarıyla yakın ahbablıklar kuran Aegyptius isimli bir adam, Constantinus ile bir konuşmasında, 'Hıristiyan doktrininin bütün suçları affedebileceğini ve pişman olan kişinin verdiği sözleri tutarsa tüm günahlardan arınacağını ve temizlenebileceğini' ona söyledi. Constantinus bu sözlerin üzerine hemen atladı ve Aegyptius'un kendisine anlattığı şeyler için atalarının inançlarını bir kenara itti. Şimdi, saygısızlıklarına bu kehaneti sahiplenerek devam etti, çünkü kehanetler sayesinde birçok talihli olay tahmin edilmişti ve onun lehine gerçekleşmişti. Başkalarının bu kehanet aleyhinde kendisine başvurmalarından korkuyordu ve muhtemelen de böyle başvurular ortaya çıkacaktı. Verdiği kararlara sahip çıkmak için, gayretini bu gibi girişimleri engellemeye yöneltti. Bu yüzden, antik festival günü geldiğinde ordunun Capitolium'a çıkması ve orada geleneksel ritüelleri yapmaları gerekiyordu. Askerlerden çekinen Constantinus

---

⁵⁰³ Zosimus, *Historia Nova*, 2.32-34.

kutlamalara katıldı; ancak Aegyptius'un verdiği bir işaret doğrultusunda, Capitolium'a doğru yürüyüş hakkındaki fikri değişmiş gibi, ritüellere dair hakaret yağmuru başladı. Yürüyüş yuhalandı. Bu şekilde dininden dönen Constantinus, halkın ve senatonun nefretine maruz kaldı.”⁵⁰⁴

Zosimus'un kendi menfaatleri doğrultusunda aile fertlerini katledecek kadar acımasız olmakla eleştirdiği Constantinus bir kez daha *Ludi Saeculares*'i kaldırarak Roma'nın varlığını sürdürebilmesi için hayati önem taşıyan dini ritüellerin gerçekleştirilmesinin engelleyicisi olması sebebiyle suçlanmıştır. Yukarıdaki pasaj, Constantinus'un vaftiz edilerek Hıristiyanlığı tercih etmesi üzerine pagan bakış açısından bir değerlendirme olup Zosimus'un eserinde Hıristiyanlıkla ilgili yaptığı ilk direkt suçlamadır. Ancak Zosimus için Constantinus'un imparatorluğa verdiği tek zarar dini yönelimi ile sınırlı değildir ve imparator aynı zamanda politik, mali ve askeri düzenlemeler konusunda Zosimus'un olumsuz söylemlerinin hedefi olmuştur:

“Constantinus barbarların Roma topraklarına serbestçe girip çıkmalarına izin verdi. Diocletianus'un ileri görüşlülüğü sayesinde bütün Roma İmparatorluğu sınırlarındaki askerlerin yaşadığı yerler surlar, garnizonlar ve hisarlarla güçlendirilmişti. Böylece barbarlar Roma topraklarına girmek isterlerse askerlerle karşılaşır kolayca geçemezdi. Constantinus bu uygulamayı kaldırdı ve sınırlardaki çoğu askeri hiç de ihtiyaç duyulmayan şehirlere yerleştirdi. Bu şekilde yaparak barbarlar tarafından taciz edilen insanları askerlerin yardımından yoksun bıraktı ve aynı zamanda şehirlere askerlerin beraberinde getirdikleri yükleri (vergi) de ekledi ve dolayısıyla birkaç sorun birden ortaya çıktı. Dahası, askerlerin kendilerini rahata ve eğlenceye vermelerine sebep oldu. Aslında açıkça söylemek gerekirse günümüzün devlet meselelerinin tohumlarını bizzat kendisi ekti.”⁵⁰⁵

Zosimus'un bu ifadeleri Constantinus'u ileride çok daha büyük felaketlerle sonuçlanacak hatalar zincirinin başlangıç noktası olarak addettiğinin kanıtlarıdır. Zosimus'a göre Constantinus imparatorluğun sadece geleneksel dininden uzaklaşarak yozlaşmasına sebep olmamış aynı zamanda ordu için yaptığı düzenlemeler ve vergiler konusunda getirdiği yeni uygulamalarla çöküşe doğru ilerlemesini hızlandırmıştır. Nitekim

---

⁵⁰⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.29.

⁵⁰⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 2.34.

askerlerin birliklerden uzaklaştırılarak vergi almak uğruna sivilleştirilmeleri, sınır bölgelerinin zayıf bırakılması ve barbarların toraklara girişinin kolay hale gelmesi ve şehirlere yerleştirilen asker dahil halka yüklenen verginin ağırlaştırılması Constantinus'un Zosimus nefretini arttıran eylemleridir. Daha sonraki yıllarda benzer politika izleyen II. Constantius, Valens ve I. Theodosius da *Historia Nova*'da aynı sebepten yargılanmışlardır.

4.2. Zosimus ve İmparator I. Theodosius

Constantinus'un 337 yılındaki ölümünden sonra gerçekleşen hanedan içi katliam ve oğulları II. Constantinus, II. Constantius ve Constans'ın aralarındaki teolojik tartışmalar, taht mücadeleleri, gasıpların isyanları ve sınırlardaki düşmanlar imparatorluğu III. yüzyıl krizinin benzeri yeni bir kargaşa ortamına sürüklemiştir. Constantinus'un ölmeden önce *augustus* belirlememiş olması ve Hannibalianus ve Dalmatius'a da *cesarlık* rütbesi vermesi sebebiyle ordunun Constantinus'un oğullarından başkasının *augustusluğu* kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine çıkan kaos hane içindeki seri cinayetlerle son bulmuştur. Bunun ardından imparatorluk gündemi sınırlardaki düşman tehditlerinin yanı sıra bir süre II. Constantinus, II. Constantius ve Constans'ın üç *augustus* olarak kendi aralarında dinsel inanç farklılıkları ve iktidar olma arzuları nedeniyle verdikleri uğraşlarla meşgul olmuştur. Zosimus'un hanedanlık katliamından sorumlu tuttuğu II. Constantius⁵⁰⁶, kardeşleri II. Constantius ve Constans'ın 340 ve 350 yıllarındaki ölümlerinin ardından emperyal mücadelesinin en zorlu iç savaşını (isyancı Magnentius ile Mursa Savaşı) galibiyetle sonlandırdığında imparatorluğun tek hakimi olarak *augustusluğu* korumuştur. II. Constantius Magnentius ile savaşa hazırlanırken doğuda Sasanilere karşı imparatorluğu koruması için *caesar* olarak gönderdiği kuzeni Gallus'u 354 yılında emirlerine itaat etmediği gerekçesi ile öldürtmüştür⁵⁰⁷ ancak 355 yılına gelindiğinde aynı anda doğudaki Sasani tehlikesi ve batıdaki Germen saldırıları ile tek başına baş etmenin imkansız olduğunu fark ettiğinde katliamdan sağ kalan diğer kuzeni Iulianus'u *caesarı* ilan etmiş ve Galya sınır bölgesine göndermiştir⁵⁰⁸. Iulianus imparatorluğun batı yakasını başarılı bir şekilde koruyup kontrolü eline aldığı sırada doğuda mücadelesini sürdüren II. Constantius'un Iulianus'tan askeri destek isteyip

---

⁵⁰⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 2.41.

⁵⁰⁷ Ammianus, *Res Gestae*, 14.11.20; Eutropius, *Breviarium*; 10.13.1; Zosimus, *Historia Nova*, 2.55.

⁵⁰⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 3.1.

karşılık bulamaması ve ordunun Iulianus'u *augustus* ilan etmesi II. Constantius'un Iulianus'a karşı harekete geçmesini gerektirmiştir⁵⁰⁹. Iulianus'a karşı iç savaş için 361 yılında yola çıkan II. Constantius'un Antiochia'dan başladığı ilerleyişi Kilikya'daki Toros dağları eteklerinde bir menzil istasyonunda ölümüyle son bulmuştur⁵¹⁰. Böylece Iulianus imparatorluğun doğu ve batı yakasının tek hakimi olmuş ve yukarıda ilgili bölümde bahsettiğimiz üzere 363 yılındaki Pers Seferi sırasında ölene kadar kısa bir süre için koruyabildiği *augustusluk* yıllarında paganizm lehine bir politika izlemiş olması ile Zosimus tarafından övgüyle anılmıştır⁵¹¹. Iulianus'un ardından Mitchell'ın hanedanlıkla bir akrabalık ilişkisinin olabileceğini düşündüğü subay Iovianus, doğu ve batı orduları tarafından *augustus* seçilmiştir⁵¹². Iovianus'un kısa süren iktidarı 364 yılında boğularak öldürülmesiyle son bulmuş ve Zosimus üçüncü kitaba noktayı burada koymuştur.

Historia Nova'nın üçüncü kitabında Iulianus'un tahta çıkışı ile başlayıp Iovianus'un ölümünden sonra Valentinianus'un *augustus* ilan edilmesi ile biten anlatım, eserin dördüncü kitabında doğuda Valens (364-378) batıda Valentinianus'un (364-375) hükümdarlığı ve ardılları Gratianus'un (Valentinianus'un oğlu) döneminde yaşananlarla devam etmiş, II. Valentinianus'un (375- 392) batı yakası orduları tarafından *augustus* ilan edilmesinin üzerinden dört yıl geçtikten sonra Gratianus'un⁵¹³ (367-383) I. Theodosius'u (379-395) *augustusu* ilan etmesi ile beraber daha detaylı bir sunuma geçilmiştir⁵¹⁴. Zosimus'un I. Theodosius'a dair ilk cümleleri şöyledir: “*Gratianus, Theodosius'u kendisinin yardımcı imparatoru olarak seçti (İS 379, Ocak). Bu Theodosius askeri konularda tecrübesiz olduğu halde savaş yanlısı biri idi. Gratianus, Theodosius'u Thracia'nın ve Doğu'nun meselelerinden sorumlu tutarak kendisi de Batı Gallia'nın sorunlarına elinden geldiğince yöneldi.*”⁵¹⁵

---

⁵⁰⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.4.1–18; Bowersock, *Julian the Apostate*, s. 46–55; David Hunt, “Julian”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 57; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 111–114.

⁵¹⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 3.11; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 74, 109.

⁵¹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 3.29.

⁵¹² Ammianus, *Res Gestae*, 21.16.21; Zosimus, *Historia Nova*, 3.30; Barnes, “Ammianus Marcellinus and His World”, s. 129. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, 74.

⁵¹³ Valentinianus, Gratianus'u *caesar* değil *augustus* ilan etmiş ve imparatorluk tarihinde bir ilke imza atmıştır. Ammianus, *Res Gestae*, 27.6.4; Zosimus, *Historia Nova*, 4.12.

⁵¹⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 4.24; Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.5.

⁵¹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 4.24.

I. Theodosius, Valentinianus döneminde 373 yılında kumandanı olduğu ordusu ile Illyricum'da Sarmatlara karşı mücadele etmiş ve başarılı olmuştur. Aynı dönem babası Theodorus Theodosius da Britanya ve Moesia'da komutan olarak görev yapmış ve oldukça başarılı olmuştur ancak Vaentinianus'un emri ile idam edilmiştir. Babasının idamı ile görevden alınan I. Theodosius⁵¹⁶, Gratianus'un amcası Valens ve babası Valentinianus'un ölümünden sonra II. Valentinianus'un küçük yaşı sebebiyle kendisine yardımcı olamayacağını düşünerek *augustus* ilan etmesi ile yeniden Roma İmparatorluğu için göreve başlamıştır⁵¹⁷. *Historia Nova*'nın I. Theodosius ve sonrasında imparatorluğun yönetimini devrettiği oğullarının dönemlerini içeren dördüncü ve beşinci kitapları, eserin en kapsamlı bölümleridir diyebiliriz. Yukarıda ilgili bölümde açıkladığımız üzere Zosimus bu bölümde de yoğun şekilde, imparatorluğun yozlaşmasını I. Theodosius'un Gotlara karşı uyguladığı politikaya bağlayan Eunapius'tan faydalanmış görünmektedir. Bu bağlamda Zosimus'un hükümdarlığı boyunca Hıristiyanlık adına önemli adımlar atmış olan I. Theodosius'a dair pagan yorumları dikkatle incelenmelidir.

Gratianus görevden alınmasıyla İspanya'ya çekilen I. Theodosius'u yardıma çağırmış ve onu *magister militum* olarak görevlendirmiştir. İmparatorluğun batı ordusunun bir kısmı ile Trachia'ya gönderilen ve Tuna Nehri'ni geçerek imparatorluğa saldırmaya başlayan Sarmatlıların varlığına son verme mücadelesini başarıyla tamamlayan I. Theodosius, Gratianus tarafından 19 Ocak 379 tarihinde *augustus* ilan edilmiştir⁵¹⁸. Gratianus, eş *augustus* olarak seçtiği I. Theodosius'a bu başarısı üzerine doğu bölgelerinin yanı sıra tüm Illyricum'da Macedonia'nın idaresini de vermiştir⁵¹⁹. Böylece Gratianus ve I. Theodosius arasında paylaşılan imparatorluk dört bir yandan kuşatılan düşman kavimlere karşı korunmaya çalışılmıştır. Bu dönemde imparatorluğun en büyük dış tehdidi Iulianus'un zamanında yeterince ilgilenmediği, Iovianus'un ardından Valentinianus ve Valens'in de temel problemi haline gelmiş olan Gotlar'dır⁵²⁰. Theodosius'un kendi

---

⁵¹⁶ I. Theodosius'un askeri görevinden alınarak daha sonra yeniden görevlendirilmesine dair detaylı bilgi için bkz. *Panegyrici Latini* 12, 10.2-3.

⁵¹⁷ Doss, B., Mellon, *Theodosius and the Conversion of the Roman Pagan Aristocracy*, Gonzaga University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Washington, 1984, s.56; Stephen Williams ve Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Routledge, London, 1998, s. 9.

⁵¹⁸ Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.5-6.

⁵¹⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.12; S. Williams ve Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, s. 12.

⁵²⁰ Gotların imparatorluğa yaptıkları akınların kronolojik süreci ile Valens ve Valentinianus dönemindeki saldırıları konusu tezimizin dördüncü bölümünün esas konularında biri olduğundan "Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü" başlığı altında ayrıca incelenecektir.

yöntemleriyle çözmeye çalıştığı Got probleminin yanı sıra temeli çoğunlukla inanç ayrılıklarına dayanan iç savaşlar ve geçmişten kalan teolojik tartışmalar da dönemin sonuçlandırılması gereken başlıca kargaşa sebepleridir. I. Theodosius 395 yılındaki ölümüne kadar, yönetimi boyunca öncelikli olarak iki temel problem olan barbarlarla mücadele ve kilise içi anlaşmazlık meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır. İmparatorun her iki meseleye de barışçıl bir yöntemle yaklaştığı politikasının amacı barbarlarla anlaşma yöntemiyle uyumlu bir ilişkinin mümkün olmasını sağlamak ve Hıristiyanlığın ortak bir kilise çatısı altında bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu tutumu ve çabası özellikle çağının Hıristiyan tarih yazarları tarafından övülürken, Zosimus tarafından Gotlarla savaştan kaçınarak anlaşma yapması sonucu imparatorluğun barbarlaşması ve Hıristiyanlığın gelişimi için çabalarken paganizmi tamamen ortadan kaldırması sebebiyle nefretle anılmıştır⁵²¹.

Gratianus'un Illyricum'u bölerek Dacia ve Makedonia'nın sorumluluğunu verdiği I. Theodosius⁵²² hükümdarlığının ilk yıllarını bu bölgelerdeki Gotlarla mücadele ile geçirmiş ve 381 yılı sonunda Gotlar Makedonya ve Teselya'dan çıkarılarak Trakya'ya doğru sürülmüştür⁵²³. Theodosius 380 yılında Constantinopolis'e giderek barbarlarla ilgili sıkıntıları uzaktan çözmeye çalışmış, 382 Eylül'üne gelindiğinde Gotlar Illyricum bölgesinden uzaklaştırılmış ve aynı yılın Ekim ayında taraflar arasında bir anlaşma söz konusu olmuştur⁵²⁴. Valens'in 378 yılındaki Hadrianopolis hezimetini sebebiyle Gotlarla savaşmanın tehlikeli olacağını farkında olan Theodosius, onları kontrol altında tutmanın en iyi yolunun anlaşmak olduğuna inanmıştır. Constantinus'un 332 yılında Gotlarla yaptığı barışın bir benzeri olan anlaşmaya göre Gotlar Roma İmparatorluğu ile savaşmamak kaydıyla *foederati* olarak imparatorluk topraklarında varlıklarını sürdürecektir, karşılığında da gerektiğinde askeri destekte bulunacaklardır. Gerçekten de uzunca bir süre Gotlarla ilişkilerin sarsılmadan kontrol altında tutulması konusunda faydası olan bu anlaşma Zosimus tarafından imparatorluğun barbarlaşmasını

---

⁵²¹ I. Theodosius'un barbar kavimlere karşı uyguladığı politika "Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü" bölümünün ilgili başlıkları altında ayrı ayrı ele alınacak olup bu bölümde daha çok imparatorun din politikası incelenmeye çalışılacaktır.

⁵²² Gratianus'un I. Theodosius'un *augustusluğu* için Illyricum'u bölmesi ile ilgili olarak bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.4.

⁵²³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 128.

⁵²⁴ *Chronica Minora*, 9.243.

hızlandırması noktasında şiddetle eleştirilmiştir⁵²⁵. I Theodosius'un Got kabilelerine uyguladığı sınır politikası ve önlemler, sunduğu *foederati* imkanı, sonuçları ve Zosimus'un konu üzerine yorumları tezimizin aşağıdaki ilgili bölümünde ayrıca incelenecek olup bu bölümün odak noktası daha çok iç savaşlar ve dini meseleler üzerindeki etkisi olacaktır⁵²⁶.

Doğuştan Ortodox olan Theodosius tıpkı Valens gibi hükümdarlığının ilk yıllarında henüz 380 yılında Selanik'te ağır bir şekilde hasta olduğu sırada vaftiz olmuştur⁵²⁷. Vaftiz edilmesinden kısa bir süre sonra Selanik'te 27 Şubat 380 tarihinde yayımladığı bir fermanla tüm heretik (sapkın) inançları yasaklamış ve Ortodox anlayışı imparatorluğun ortak dini haline getirmeyi hedeflemiştir. Theodosius'un İznik itikadı yanlısı olduğu açıkça ilan edilen ve *Cunctos Populos*⁵²⁸ olarak bilinen fermana göre "Baba, Oğul, Kutsal Ruh" teslisini kabul edip İncil'in buyruklarına göre hayatını sürdürenler "Katolik Hıristiyanlar" olarak kabul edilecek, bunun dışındaki tüm inançlar "*heretik*" addedilerek takipçileri çeşitli cezalara çarptırılacaklardır⁵²⁹. Bu emirnamenin ilanından sonra 24 Kasım 380'de Constantinopolis'e gelen Theodosius aynı metnin burada da ilan edilmesinin emrini vermiştir⁵³⁰. İmparatorluğun dış tehdidi olan Gotlarla ilişkileri uzaktan yönetebileceğine inanan imparator bu tarihten sonra Constantinopolis'teki dinsel tartışmalara yönelmiş ve ilk olarak Ariusçu Constantinopolis piskoposu Demophilus'u görevinden almıştır. Theodosius tarafından öncelikle bu sapkınlıktan vazgeçip vazgeçmeyeceği sorulan Demophilus, Arian ilkelerini terk etmeyi reddettiğinde sürgüne gönderilmiş ve yerine Nazianzuslu Gregorius getirilmiştir⁵³¹. Böylelikle Gratianus ve I. Theodosius'un, daha önce İznik Konsili'nde (324) kabul edilen Ortodox inanç konusundaki ilk uygulamaları yürürlüğe girmeye başlamış ve devamında Illyricum'a heretiklerin yasaklanarak piskoposların İznik itikadını benimsemelerini buyuran emirnameler gönderilmiştir⁵³². Bu emirnameler heretik kabul edilen grupların toplantılar

---

⁵²⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 4.31-32.

⁵²⁶ Bu yüzyılda imparatorların uyguladığı sınır politikaları için bkz. R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy From Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006, s. 43-75.

⁵²⁷ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.6; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.4.

⁵²⁸ Bu ifadeler fermanın ilk cümlesinin ilk kelimeleri olmalarına istinaden modern literatürde fermanın ismi olarak anılmaktadır: "*Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum*" (Hoşgörümüzün merhametiyle yönetilen tüm insanların). Bkz. *Codex Theodosianus*, 16.1.2.

⁵²⁹ *Codex Theodosianus*, 16.1.2.

⁵³⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 4.33; Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.6.

⁵³¹ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.7-8; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.5.

⁵³² *Codex Theodosianus*, 16.5.6.

düzenlemesini kesin bir biçimde yasaklayan ve toplantı hakkının sadece İznik itikadını benimseyenlerin yapabileceğine dair buyruklar içermektedir. Heretiklere karşı açtığı savaşta tek arzusu Hıristiyan Kilisesi'nin düzenini ve barışını sağlamak olan Theodosius bu amaçla Mayıs 381'de Constantinopolis'te bir konsil toplanmasını sağlamıştır⁵³³. Daha sonra ikinci ekümenik⁵³⁴ konsil olarak kabul gören Constantinopolis Konsili'ne hepsi doğudan gelen sadece yüz elli piskopos katılmıştır⁵³⁵. Antakya piskoposu Meletius başkanlığında toplanan konsilin ilk gündem maddesi Constantinopolis ve Antakya piskoposluk tartışması olmuş ve Theodosius'un öngördüğü üzere Gregory'nin Constantinopolis piskoposu olarak onaylanmasının ardından Meletius da Antakya piskoposu olarak seçilmiştir⁵³⁶. Ancak bir süre sonra Gregorius'un birtakım tartışmalar sebebiyle piskoposluktan vazgeçip Constantinopolis'i terk etmesi sonucu yerini I. Theodosius'un seçimi ile Nectarius almıştır⁵³⁷. Uzun tartışmalarla her iki merkezin de piskoposlarına karar verildikten sonra doktrin meselesine gelinmiş ve 30 Haziran 381 tarihinde Theodosius'un daha önce aldığı önlemler doğrultusunda İznik doktrini yeniden onaylanarak tüm heretiklerin aforoz edildiği yasa onaylanmıştır⁵³⁸. Sonuç olarak 381 yılı yazında son bulan konsilin nihai kararları şöyledir: 1. Baba, Oğul, Kutsal Ruh öğretisi ile İznik doktrini bir kez daha kabul edilmiştir. 2. Constantinopolis piskoposu ile Roma piskoposu arasındaki sınır kesin şekilde belirlenmiş olup her piskopos kendi yetki alanından sorumlu olacaktır. 3. Constantinopolis piskoposluğu Roma'dan sonra en büyük piskoposluk merkezi olarak belirlenmiştir⁵³⁹.

Elbette ki konsilde belirlenen sapkın inançlar arasında paganizm de bulunmaktadır ve 391 yılında getirilecek olan şiddetli yasaklardan önce pagan ritüellerine çeşitli kısıtlama emirleri çıkarılmaya başlanmıştır. Theodosius'un hüküm sürdüğü dönemde Gratianus'un

---

⁵³³ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.8; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.7.

⁵³⁴ İkinci ekümenik konsil olarak bilinen Constantinopolis Konsili hakkında çok az bilgiye sahip olmamızın yanı sıra ilk dönemlerde ekümenik kabul edilmemiş 451 yılındaki Kadıköy Konsilin'de alınan bir kararla ekümenik olduğu kabul edilmiştir. Bkz. Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s.101.

⁵³⁵ Harland A. Carter, *A Study of Imperial Religious Policies From the Accession of Jovian to the Death of Theodosius I*, Princeton University Department of Classics, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton, 1956, s. 182.

⁵³⁶ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.9; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.10; Harland, *A Study of Imperial Religious Policies*, s. 182.

⁵³⁷ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.8; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.8; Theodoretus, *Historia Ecclesiastica* 5.8.

⁵³⁸ *Codex Theodosianus*, 16.1.3.

⁵³⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 366.

batıda aldığı pagan karşıtı önlemler paganizmin zayıflatılmasında direkt etkili olmuştur. Gratianus'un kültlerle ilgili aldığı önlemlerin en bilineni ve en çok tartışmaya sebep olanı 382 yılında Augustus zamanından beri senato binası önünde bulunan Zafer Sunağı'nın kaldırılması olmuştur⁵⁴⁰. Bunun üzerine vali Symmachus liderliğindeki Roma pagan senatus heyeti Milano'da bulunan Gratianus'a gönderdikleri bir dilekçe ile sunağın geri iadesini talep etmişler ancak Milano piskoposu Ambrosius, Damasus ve belki de Theododius'un yaptığı baskılar sebebiyle Gratianus bu talebi reddetmiştir⁵⁴¹. Gratianus'un Zafer Sunağı'nı kaldırması, pagan kültlerine yapılan ödemeleri ve Vesta rahibeleri için verilen maaşları yasaklaması gibi aldığı önlemler⁵⁴² dönemin pagan politikasının başlıca yansımaları olmuş ancak Gratianus'un anti pagan eylemleri 383 yılında pagan isyancı Magnus Maximus'un gaspını engellemek için giriştiği savaşta öldürülmesi ile son bulmuştur⁵⁴³.

Gratianus'un ölümünden sonra paganizm Symmachus ve pagan destekçilerinin genç imparator II. Valentinianus üzerindeki etkileri sayesinde bir müddet zarar görmemiştir⁵⁴⁴. Zira aynı yıl II. Valentinianus tarafından Symmachus Roma valisi, yakın dostu Agorius Praetextatus ise *praefectus praetorio* olarak İtalya'da görevlendirilmiştir⁵⁴⁵. Bunun üzerine Praetextatus göreve getirildiği gibi pagan tapınaklarından çıkarılan bazı süs eşyalarının tamiri için II. Valentinianus üzerindeki etkisini kullanmıştır⁵⁴⁶. Bu etkin kişiler sayesinde eski Roma kültürleri yaklaşık olarak dördüncü yüz yılın sonuna kadar canlılığını korumuştur. Ancak paganizmin bu yükselişi Praetextatus'un 384 yılı Aralık ayında ölmesinin ardından pagan aristokrasinin "manevi liderleri"nin kaybıyla son bulmuştur⁵⁴⁷. Yakın dostunun ölümünün acısını "imparatorun bile yerine kimseyi getiremeyeceği bir adamdı" cümleleriyle ifade eden Symmachus da yedi sekiz ay daha

---

⁵⁴⁰ Symmachus, *Relatio*, 3.10; Ambrosius, *Epistula*, 18.6.

⁵⁴¹ Ambrose, *Epistula*, 10; Doss B. Mellon, *Theodosius and the Conversion of the Roman Pagan Aristocracy*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gonzaga University, Department of History, 1984, s. 65.

⁵⁴² Alan Cameron, *Last Pagans of Rome*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 45.

⁵⁴³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.35-36; Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.11; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.13.

⁵⁴⁴ Paganizmin Gratianus'un ölümünden sonraki yenilenme süreci için bkz. Herbert Bloch, "A New Document of the Last Pagan Revival in the West, 393-394 A.D.", *The Harvard Theological Review*, C. 38, S. 4, 1945, s. 199-244.

⁵⁴⁵ Symmachus, *Relatio*, 21.

⁵⁴⁶ Mellon, *Theodosius and the Conversion of the Roman Pagan Aristocracy*, s.65; Cameron, *Last Pagans of Rome*, s. 50.

⁵⁴⁷ Bloch, "A New Document of the Last Pagan Revival in the West", s. 216.

görevinin başında pagan davasını yürütmüş ve inancının düşmanları ile tek başına baş edemeyeceği endişesiyle istifa etmiştir⁵⁴⁸. Zira Symmachus'un istifa etmeden önce özellikle Zafer Sunağı'nın iadesi için verdiği çaba devam etmiş ancak yazdığı dilekçeler Ambrosius'un II. Valentinianus'a yazdığı mektuplarda yaptığı paganizm karşıtı Hıristiyan *apologianın* baskısı sebebiyle kabul edilmemiştir⁵⁴⁹. En nihayetinde cesareti kırılan Symmachus'un istifası, Ambrosius'un II. Valentinianus'a yaptığı ideolojik baskı sebebiyle gerçekleşmiş olduğundan ikili arasındaki anlaşmazlık, dönemin pagan - Hıristiyan savaşının ve paganizm yenilgisinin en canlı örneği olarak değerlendirilebilir. II. Valentinianus bu şekilde Ambrosius ve annesinin etkisinde batı yakasında Hıristiyan hakimiyetini sağlamışken aynı dönemde imparatorluğun doğu yakasıyla meşgul olan Theodosius çıkardığı pagan karşıtı yasalarla Hıristiyanlık için çalışmaya devam etmektedir.

I. Theodosius'un ilk yıllarda aldığı önlemler daha sonra alacağı önlemlere göre çok daha ılımlı ve birbirinin tekrarı niteliğinde olmuştur. Theodosius yasalarını (*Codex Theodosianus*) incelediğimizde heretik inançlara uygulanan tedbirlerin aynı şekilde paganizme de uygulandığını görmekteyiz.

Hükümdarlığının ilk yıllarında ılımlı politikasının yansımaları 21 Aralık 381 ve 25 Aralık 385 yıllarında yayımlanan iki yasada kendini göstermektedir. Bu yasaların ilkinde eski kültürün kurban törenlerini yasaklayan Theodosius aynı yasağı ikinci kanunda tekrar etmektedir⁵⁵⁰. Aynı dönemde yürürlüğe sokulan diğer bir yasak tapınaklarla ilgili olup 30 Kasım 382 tarihinde yayımlanan yasaya göre yalnızca Osroene'deki (Şanlıurfa) bir tapınağın içinde kesinlikle kurban sunulmaması koşuluyla müze olarak varlığını sürdürmesine izin verilmiştir⁵⁵¹. 387 yılında yürürlüğe giren bir diğer yasada da zaman aşımı sebebiyle tapınak arazilerinde mülkiyet hakkı iddia edenlerin varlıklarının onaylanmaması emri verilmiştir⁵⁵². Theodosius'un bir sonraki hamleleri mevcut yasalardan farklı olarak daha sert bir tutumun habercisi olmuştur. Theodosius'un pagan karşıtı yeni uygulamalarının yasa kayıtları bulunmamaktadır ancak 384-388 yıllarında

---

⁵⁴⁸ Symmachus, *Relatio*, 10.1.

⁵⁴⁹ Ambrosius'un yazdığı mektuplar aynı zamanda halkın bilgilendirilmesi için küçü bir kitapçık olarak basılıp dağıtılmıştır. Ambrosius, *Epistula*, 18.4, 8.

⁵⁵⁰ *Codex Theodosianus*, 16.10.7 ve *Codex Theodosianus*, 16.10.9.

⁵⁵¹ *Codex Theodosianus*, 16.10.8.

⁵⁵² *Codex Theodosianus*, 7.38.2.

praefectus praetorio olarak görevlendirilen Cynegius'un imparatorun buyruklarını doğu bölgelerde şiddetle uyguladığı bilinmektedir⁵⁵³. Cynegius, 388 yılındaki ölümüne kadar keşişlerin de yardımıyla doğu eyaletlerindeki tüm pagan tapınakları kapatmış ve kurban törenlerini yasaklamıştır⁵⁵⁴. Ayrıca Mısır ve İskenderiye'deki tüm pagan tapınakların yıkılmasının da Cynegius'un görev yaptığı yıllarda gerçekleştirildiği kayıtlarda mevcuttur⁵⁵⁵. Zosimus'un Theodosius'un doğu eyaletlerinin denetimi için Cynegius'u görevlendirmesine ilişkin ifadeleri konuya dair elimizdeki en açık kanıttır:

“Theodosius ... praefectus praetorio olan Cynegius'u tanrılara her türlü ibadetin yasaklanmasını sağlaması, tapınakları kapatması için Aegyptus'a gönderdi. Cynegius orada aldığı emirleri yerine getirdi, bütün Doğu'daki, Aegyptus ve Alexandria'daki tapınakları kapattı, eski kurban verme ayinleri ve her türlü atadan kalma dini ritüeli yasakladı.”

Bu uygulama dönemin pagan retorik ustası Libanius tarafından 390 yılında tapınakların korunmasına dair verdiği bir söylevde şiddetle eleştirilmiştir. Zira Libanius'a göre Theodosius'un tapınakların yıkılması için bir yasa çıkarmamasına rağmen, rahipler tapınakları kendi inisiyatifleriyle yok etmişlerdir⁵⁵⁶. Bu noktada Zosimus gibi Theodoretus'un da verdiği, Theodosius'un tapınakların yıkılmasını emrettiği bilgisi dikkatli bir analizle yorumlanmalıdır⁵⁵⁷.

Hıristiyan kaynaklarda Symmachus'un Zafer Sunağı'nın kaldırılması karşısında verdiği savaşta yenilgiye uğramasından sonra Theodosius'un Hıristiyanlık adına kazandığı bir sonraki zafer, isyancı Magnus Maximus'un mağlubiyetidir⁵⁵⁸. Theodosius'un 383 yılından 387 yılına kadar *augustus*luğuna göz yumduğu Maximus da Ortodox inancı benimsemekte ve Theodosius için Ariusçu bir aileye mensup olan ve annesi Iustina ile yine Ariusçu piskopos Ambrosius'un etkisinde kalan II. Valentinianus'a göre çok daha uygun bir eş imparatordur⁵⁵⁹. Ancak Theodosius 387 yılında şaşkıncı bir biçimde tavır

---

⁵⁵³ Harland, *A Study of Imperial Religious Policies*, s. 205.

⁵⁵⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 4.37.

⁵⁵⁵ *Chronica Minora*, 9.244.

⁵⁵⁶ Libanius, *Orationes*, 30.4. Libanius'un bahsi geçen söylevine dair bir yorum için ayrıca bkz. Seeck, *Geschichte des Unterfangs der Antiken*, C.5, s. 526-528.

⁵⁵⁷ Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.21.

⁵⁵⁸ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.14; Ambrosius, *Epistula*, 40.32.

⁵⁵⁹ I. Theodosius'un Magnus Maximus'a dair asıl fikirleri ve ona sonradan gerçekleştireceği komplo için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 5.37.

değiştirmiş ve II. Valentinianus'un güzel kız kardeşi Galla ile evlenmek koşulu ile II. Valentinianus'u desteklemeyi kabul etmiştir⁵⁶⁰. Aynı zamanda II. Valentinianus ve ailesinin Ortodoksluğu kabul edeceğinin de teminatı verildiğinden Maximus'a karşı alınan olumsuz tavır, hanedanlığın dinsel uyumunun sağlanması açısından da Hıristiyanlık için olumlu bir adım olarak yorumlanmıştır⁵⁶¹. Bu karar üzerine 388'de Aquileia'ya doğru ilerleyen Theodosius Maximus'u mağlup ederek idam ettirmiş⁵⁶² ve Milano'ya giderek yaklaşık iki yıl kadar burada kalmıştır. Theodosius'un Milano'da bulunduğu süreçte gerçekleşen en önemli gelişme Ambrosius ile yaşadığı tartışmadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun düzeni için de çabalayan Theodosius, II. Valentinianus üzerinde gösterdiği etkiyi imparatorluk yönetimi üzerinde de göstermek isteyen Ambrosius ile çatışma içine girmiştir⁵⁶³. İmparatorluğa dahil tüm kiliselerle ilgili alınan kararların tek belirleyicisi olmak isteyen imparator ve bu kararlarda kendisinin çok daha fazla etkisinin olması gerektiğini düşünen Milano piskoposu arasındaki gerilim, IV. yüzyılın sonunda patlak veren en büyük teolojik tartışma haline gelmiştir. Kilise ve imparatorluğun bir bütün olarak varlığını sürdürmesi gerektiğini savunan Theodosius ile kilisenin kesinlikle imparatorluk otoritesinden ayrı bir merkez olarak yönetilmesi gerektiğini savunan ve imparatorun ruhban sınıfa dahil olmasını şiddetle reddeden Ambrosius'un zıt görüşleri daha sonra farklı bir durumda imparatorluğu çok ciddi bir kaosa sürüklemiştir⁵⁶⁴. 390 yılının sonlarında Theodosius hala Milano'da iken Selanik'te bir isyanın patlak verdiği haberi imparatora ulaşmıştır. Habere göre Germen asıllı komutan Botheric Selanikli bir araba yarışçısını alıkoyarak hapsedmiş, bunun üzerine halk yarışçının araba yarışına katılabilmesi için serbest bırakılmasını istemiştir. Ancak talepleri karşılık bulmayınca kaos ortamı oluşmuş, Botheric ve askerleri bu kez Selanik halkına yoğun şiddet uygulamış ve halk sonunda isyan etmiştir. Halkın başkaldırısı sonunda Botheric ve birçok asker öldürülmüştür. Kilise tarihçilerinin detaylı bir anlatımını sunduğu katliam Theodosius'un öfkeli müdahalesi ile çok sayıda Selanik vatandaşının hayatına mal olmuştur⁵⁶⁵. Zira Theodosius Selanik halkının Germen askerler tarafından yaş, cinsiyet,

---

⁵⁶⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu*, 132.

⁵⁶¹ Paschoud, *Histoire Nouvelle*, C. 2, s. 436-438.

⁵⁶² Theodosius ve Maximus arasındaki çatışma ve sonucu için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 4.45-47.

⁵⁶³ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.12.

⁵⁶⁴ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.27.

⁵⁶⁵ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.25; Rufinus, *Historia Ecclesiastica*, 11.18. Theodretus, *Historia Ecclesiastica*, 5.17.

din, mezhep ayrımı gözetilmeksizin öldürülmeleri emrini vermiştir⁵⁶⁶. Theodosius'un aldığı bu dehşet verici karardan haberdar olan Ambrosius, imparatora halkın önünde tövbe etmesini aksi takdirde kiliseden aforoz edileceğini bildiren bir mektup yazmıştır⁵⁶⁷. Ambrosius'un bu meydan okuması karşısında "utanç verici acımasız katliam"ın sebebi olarak Theodosius, muhtemelen dini ve siyasi kimliğinin sarsılmazlığını korumak adına küçülmek pahasına halk önünde tövbe etmeyi kabul etmiştir⁵⁶⁸. Theodosius'un tam olarak neden bu katliamda bu kadar istekli olduğunun sebebini bilmemekle birlikte, olayın sonunda gösterdiği tavrın sebebini Ambrosius'un imparator üzerindeki baskınlığına bağlamak ya da Theodosius'un pişmanlığı sonucu gösterdiği alçakgönüllülük olarak yorumlamak mümkündür.

391 yılı Nisan ayında Milano'dan Constantinopolis'e dönen Theodosius imparatorluk ve Hıristiyan kilise arasındaki ilişkileri geliştirmek adına faaliyetlere başlamış ve paganizme karşı olumsuz tutumunu doruğa ulaştırmıştır. Yürürlüğe giren yeni yasalar 8 Kasım 381 yılı yasasının (16.10.12) bir tekrarı niteliğinde olup bu kararlarla bu kez tapınakların kapatılması emredilmiş, bu kararı ihlal eden görevlilere para cezası uygulanmış ayrıca pagan ritüelleri ve kurban törenleri kesinlikle yasaklanmıştır⁵⁶⁹. Bu emirler daha çok tapınakları resmi pagan ritüelleri için kullanabilen İtalya'daki senato görevlilerine ve valilere yönelik oluşturulmuştur. Ayrıca tüm emirler Mısır, Suriye ve İskenderiye'ye de gönderilmiştir. Theodosius'un aldığı tüm bu önlemlerle tanrılara kurban sunulması yasa dışı kabul edilmiş tapınaklar kehanet için ve hatta sadece ziyaret için de kullanıma kapatılmıştır. Buradaki asıl amaç tapınakların yok edilmesi olup idari amaçla kullanıma açılanlar dışında tüm tapınaklar yıkılmış ve müze olarak varlığını sürdürebilecek olanlar dahi partizan muhalifler tarafından yok edilmiştir⁵⁷⁰. Bu yıkımların en büyük olanı piskopos Theophilus öncülüğünde İskenderiye'de bulunan Sarapeum Tapınağı'nın parçalanması olmuş ve tapınağın yıkım anı kilise tarihçisi Rufinus tarafından etkileyici

---

⁵⁶⁶ Theodosius'un neden Germen askerlerin tarafını tuttuğu konusu tam olarak bilinmemekle birlikte konunun ve kanunun bir yorumlaması için bkz. *Codex Theodosianus*, 9.7.6; Doss B. Mellon, *Theodosius and the Conversion of the Roman Pagan Aristocracy*, s. 75.

⁵⁶⁷ Ambrosius, *Epistula*, 51.

⁵⁶⁸ Glen W. Bowersock, "From Emperor to Bishop: The Self-conscious Transformation of Political Power in the 4th Century AD", *Classical Philology*, S.81, 1986, s. 299.

⁵⁶⁹ *Codex Theodosianus*, 16.10.10; 16.10.11.

⁵⁷⁰ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s.103.

bir biçimde kaydedilmiştir⁵⁷¹. Eskiye nazaran çok daha sert ve acımasız olan bu uygulamalar karşısında Theodosius'un asıl savaş açtığı Flavianus, Symmachus, Pacatus, Libanius gibi dönemin pagan aristokrasi mensupları, zulme rağmen pagan propagandalarını sürdürmeye çalışmışlardır⁵⁷².

Doğu'da anti-pagan propagandasına odaklanmış olan I. Theodosius batıda hüküm süren II. Valentinianus'un tek başına karar almak için genç olması sebebiyle danışmanlığını yapması için Frank asıllı ve pagan komutan Arbogastes'i görevlendirmiştir. İmparatorun genç *augustus*lar için önde gelen generalleri danışman olarak ataması bu dönemin bir özelliği olarak Theodosius'un oğullarına da uyguladığı bir yöntemdir. Bir süre sonra II. Valentinianus'un Arbogastes'in görevine son vermek istemesi ile başlayan olaylar zinciri⁵⁷³, süreci Theodosius'un paganizm karşısındaki son zaferine kadar götürmüştür. Zosimus'a göre Arbogastes II. Valentinianus'u devre dışı bırakmak için yakın dostu Eugenius'un askerlerinin desteğini alarak isyanla *augustus* ilan edilmiş ve II. Valentinianus yine Arbogastes'in planladığı bir suikast sonucu 392 yılı Mayıs ayında ölmüştür⁵⁷⁴. Her türlü çabaya rağmen Eugenius'un *augustus*luğunu onaylamayan Theodosius, isyancıyı 394 yılı Eylül'ünde Frigidus Nehri Savaşı'nda bozguna uğratmıştır. Arbogastes'in amacı ve savaşın detayları çalışmamızın son bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmış olup, buradaki asıl mesele savaşın teolojik boyutudur. Bu savaş tıpkı Hıristiyan imparator II. Constantius'un pagan gasıp Magnus Magnentius ile 353 yılında giriştiği Mursa Savaşı örneğinde olduğu gibi Hıristiyanlığın paganizm karşısındaki zaferi olarak yorumlanmıştır⁵⁷⁵. Daha dikkat çekici bir benzerlik de Eugenius'un tıpkı Magnentius gibi esasen Hıristiyan olduğu ancak pagan propaganda yürüttüğü konusunda iddialar mevcuttur⁵⁷⁶. Eugenius'un gerçekten pagan mı yoksa Hıristiyan mı olduğu⁵⁷⁷ kesin olarak bilinmese de dönemin önde gelen paganlarının desteğini aldığı konusunda şüphe yoktur⁵⁷⁸. Aynı zamanda iyi bir Latince gramer

---

⁵⁷¹ Rufinus, *Historia Ecclesiastica*, 11.22-30; Bloch, "A New Document of the Last Pagan Revival in the West", s. 224.

⁵⁷² Bloch, "A New Document of the Last Pagan Revival in the West", s. 225.

⁵⁷³ Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.1-5; Zosimus, *Historia Nova*, 4.53.

⁵⁷⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 4.53-54.

⁵⁷⁵ Zonaras, *Historiae*, 13.8; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 3.26

⁵⁷⁶ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.22.

⁵⁷⁷ Ambrosius ve Sozomenus Eugenius'un Hıristiyan olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bkz. Ambrosius, *Epistula*, 57.8f; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.22.

⁵⁷⁸ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 7.22.

öğretmeni ve başarılı bir hatip olan Eugenius bu yeteneklerini pagan senatörleri ikna etmek için de kullanmış olmalıdır⁵⁷⁹. Eugenius'un buradaki en büyük taktiği Zafer Sunağı'nı senato binası önüne geri getireceğinin sözünü vermek olmuştur⁵⁸⁰. Ancak belirttiğimiz gibi tüm çabalarına rağmen *augustusluğ*u imparator tarafından tanınmayan Eugenius'un savaş sırasındaki pagan propagandası özellikle Rufinus tarafından tasvir edilmiştir. Rufinus'un anlatısına göre Theodosius *labaruma* sığınarak savaşa hazırlanan askerlerinin karşısında, Eugenius Hercules ve Iupiter için bizzat kurbanlar sunmakta ancak savaşın sonucunda dindar imparatorun zorba bir pagan karşısındaki zaferini kutlanmaktadır⁵⁸¹. Aynı şekilde Augustinus da Eugenius'un ordusunun Hercules ve Iupiter tarafından korunduğunun altını çizmiş ve savaşın sonucunu rüzgarın yön değiştirmesine bağlayarak Theodosius'un zaferine vurgu yapmıştır⁵⁸². Hıristiyan kaynakların anlatılarına kıyasla Zosimus'un savaşa dair sunduğu tasvir çok daha detaylı olup, *Historia Nova*'da her zamanki gibi daha çok savaş taktikleri üzerinde durulmuştur. Theodosius'un "Arbogastes'in cesareti ve cüreti, Eugenius'un üstün nitelikleri ile birleşince" kaygılanmasının olağan olduğunu belirten Zosimus, savaşın sonunda her iki isyancının ölümlerini dramatik bir biçimde betimlerken Theodosius'un galibiyetini sakince kabul etmiştir⁵⁸³. Cameron'un Frigidus Savaşı hikayesinin historiografya geleneklerine göre farklı sunumlarına dair yorumu, özellikle Hıristiyan kaynakların Theodosius'un zaferine yaptığı vurgunun olağanüstü içeriklerinin sadece propagandadan ileri geldiği yönündedir⁵⁸⁴. Mitchell de bu görüşü destekleyerek Theodosius'un asıl amacının paganizmi ortadan kaldırmak olmadığını, tüm faaliyetlerini Batı Roma İmparatorluğu'nun kontrolünü sağlamak için gerçekleştirdiğini öne sürmüş ve çizilen "dindar Hıristiyan imparator" portresinin yazarların propagandasının bir parçası olduğunu ileri sürmüştür⁵⁸⁵. İmparatorluğun her iki yakasında her anlamda barışı ve bütünlüğü sağlamak isteyen Theodosius kendisinden sonra da aynı düzenin devam etmesi amacıyla ölmeden çok önce altı yaşındayken *augustus* ilan ettiği Arcadius'tan sonra 393 yılında sekiz yaşında olan küçük oğlu Honorius'u da *augustus* olarak atamıştır. Bu şekilde

---

⁵⁷⁹ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.25. Zosimus, *Historia Nova*, 4.54.

⁵⁸⁰ Harland, *A Study of Imperial Religious Policies*, s.209.

⁵⁸¹ Rufinus, *Historia Ecclesiastica*, 11.23.

⁵⁸² Augustinus, *De Civitate Dei*, 5.26.

⁵⁸³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.55 ve 4.59.

⁵⁸⁴ Cameron, *Last Pagans of Rome*, s.93-131.

⁵⁸⁵ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 371.

Valens ve Valentinianus zamanında birbirinden bağımsız olarak yönetilmeye başlanan imparatorluğun Theodosius'un 395 yılındaki ölümüyle birlikte resmîyette doğu batı ayrılığı gerçekleşmiştir⁵⁸⁶. Emperyal gücü elde ettiği günden itibaren imparatorluğun iki ana sorunu olan teolojik tartışmalara son verip dini birliği sağlamaya ve Got ve Germen kavimlerin yarattığı sorunları çözerek sınırları kontrol altında tutmaya odaklanan imparatorun gösterdiği çaba onun tarihte “Büyük Theodosius” olarak anılmasının sebebidir.

“Büyük Theodosius”un Zosimus perspektifinden yansımaları elbette dini alanda gerçekleştirdiği faaliyetleri ve barbar kavimlere gösterdiği tolerans sebebiyle aynı olumlu portreyi çizmemektedir. Zira Theodosius'un paganizm için aldığı kararlar beşinci yüzyılda da etkinliğini sürdürmüş ve yasalarla doğru orantılı olarak artan Hıristiyan nüfus paganizmin günden güne zayıflamasına neden olmuştur. Aynı zamanda Constantinus'tan beri devam eden barbar kavimlere sağlanan ayrıcalıklar ve Theodosius'un yönetiminde yapılan anlaşmayla çok daha yaygınlaşan barbar asker alımı ordu ile birlikte imparatorluğun da barbarlaşmasına neden olmuştur. Hatta anlaşma öncesinde, Theodosius'un Gratianus ile birlikte 380 yılında Selanik ve Makedonya'daki Got istilasını kontrol altına almaları için Frank asıllı komutanlar Arbogastes ve Bauto bu bölgelere gönderildiklerinde Gotlara gösterilen ılımlı tavır da tıpkı dini alanda alınan tedbirlerin yarattığı sonuçlar gibi Zosimus tarafından sert bir şekilde eleştirmektedir:

“Thessallia ve Macedonia'nın hali bu durumdayken, imparator Theodosius Constantinopolis'e muzaffer bir komutan edasıyla girdi. Halkın yaşadığı sıkıntıları hiç dikkate almadı ve ilgisizliğini o büyük şehirde enine boyuna sergiledi. İmparator Gratianus, gelen raporlara çok üzüldü ve büyük bir birlik gönderdi. Komutayı Baudo'ya verdi ve onunla beraber Arbogastes'i de gönderdi. Her ikisi de doğuştan Frank'tı ve fazlasıyla Romalı olmuşlardı, rüşvet almazlar ve savaş ve kavga konularında muazzam bilgiliydiler. Bu adamlar askerleriyle beraber Macedonia ve Thessallia'ya geldikten sonra orada yaşayan Scythialılar⁵⁸⁷ onların geliş niyetlerini ve gerekçelerini bildikleri için hemen o bölgelerden kaçtılar ve daha önceleri onları kovdukları Thracia'ya geçtiler. Daha sonra, ne yapılacağına dair bir kararsızlık oldu ve eski kurnazlıklarına başvurarak

⁵⁸⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 4.59.

⁵⁸⁷ Zosimus Gotlar için “İskit” ismini kullanmıştır, konuya dair açıklamalar aşağıda “*Historia Nova* ve Gotlar” başlığında detaylandırılmıştır.

imparatoru kandırmaya çalıştılar. En işe yaramaz, askerlikten kaçan barbarları imparatora teslim ettiler ve iyi niyetle arkadaşça hareket edeceklerini, ne söylenirse itaat edeceklerini ilettiler. İmparator onların sözüne güvendi, ancak geçmiş tecrübeleri düşünüldüğünde pek de kârlı çıkmadığı söylenebilir. Kabul ettiği diğer herkes aynı şekilde bunu yaptılar ve bir kez daha kaçaklar durumu kontrol altına aldılar, imparatorun aptalca hareketleri ve vurdumduymaz tavırları sayesinde.”⁵⁸⁸

Hıristiyanlaşma ve barbarlaşmanın etkilerine odaklanan Zosimus için Theodosius’un askeri, dini, sosyal ya da kültürel alanda yaptığı tüm hamleler imparatorluğun bir kat daha yozlaşarak yıkıma doğru giden sürecinin hızlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca Theodosius’un Eugenius’un isyanını bastırdıktan hemen sonra ve ölmeden önce Hıristiyanlık adına attığı adımlar, Zosimus’un Theodosius nefretini doruğa ulaştırmıştır⁵⁸⁹. *Historia Nova*’nın Theodosius’un son hamlelerinin anlatıldığı pasajı Zosimus’un imparatorluğun çöküşüne dair fikirlerinin en açıklayıcı ifadelerini içerdiğinden çalışmamızın dördüncü bölümünün son başlığı altında analiz edilecektir.

---

⁵⁸⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.33.

⁵⁸⁹ Theodosius tarafından verilen emirle tüm pagan ritüellerinin yasaklanması ve tapınakların harap edilmesi için bkz. A.D. Lee, *Pagans and Christians in Late Antiquity, A Source Book*, Routledge, Londra, 2000, s. 111-112; Emrin yayımladığı *Codex Theodosianus*, 16.10.10’a dair bir yorum için bkz. aynı eser, s. 123. Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, Eskiçağ Bilimler Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003, s.34; Michele Renee Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy: Social and Religious Change in the Western Roman Empire*, Harvard University Press, Londra, 2004, s. 196; Cameron, *The Last Pagans of Rome*, s. 59-74; Mitchell, *A History of the Later Roman Empire*, s.269; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 369.

BÖLÜM 5: *HISTORIA NOVA* VE BATI ROMA’NIN ÇÖKÜŞÜ

5.1. Zosimus’un İmparatorluğun Çöküşü Üzerine Düşünceleri

Historia Nova ilk kitabından son kitabına kadar Zosimus’un amacına hizmet eden olaylar ekseninde çöküş vurgusunu tekrar etmek için kendi zamanına yaptığı atıflarla geliştirilmiş bir öykü örgüsüne sahiptir. Eserin kronolojik olarak ilerleyen hikayesinde sıklıkla beliren ara sözler Zosimus’un tamamlamadığı görevinin yapı taşları gibidir ve bizi yazarın zihnindeki “gerileyiş ve çöküş” fenomenlerinin başlangıç noktasına götürmektedir. *Historia Nova*’nın ilk kitabı, Zosimus’un zihnindeki temanın ilham kaynağını da belirterek amacını açıkladığı ifadeleri içermektedir: “*Polybius Romalıların kısa sürede nasıl egemenliklerini kazandığını anlattı, ben de kısa süre içinde bunu nasıl kaybettiklerini anlatacağım.*”⁵⁹⁰ Diğer bir pasajda imparatorluğun gerilemeye başlamasını paganizmin terk edilmesine ve barbarlaşmaya bağladığını ifade eden Zosimus sonraki bölümler için çizdiği planın da ipucunu vermiştir: “*Böyle kutsal ritüeller Romalılarda da var olduğu sürece tanrılar Roma’nın yanındaydı ama Roma barbarlaşıp bu ritüellerini bırakınca küçüldü. Emin olmak için Roma’nın kötü talihinin nedenlerini sunacağım ve yapabildiğim ölçüde Roma’ya neler olacağını açığa vuran kehanetleri ekleyeceğim.*”⁵⁹¹ Nitekim eser boyunca imparatorluğun soyut-somut veya maddi-manevi gerilemesine vurgu yapmak için kendi dönemine atıflarda bulunarak ilerleyen Zosimus’un en sık kullandığı kelime grupları ya da cümleler: “[*imparatorluk*] azar azar tükenmişti”, “*şimdi gözlemlediğimiz gibi bir çöküş*”, “*parça parça imhası*”, “*şu andaki talihsizliğimiz*” ve “*eyaletler parça parça yok oldu*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁵⁹².

Zosimus çalışmasına hemen giriş bölümünde anlatmaya niyetlendiği ve tanık olduğu tüm olayların tanrıların istencine göre geliştiğini açıklayarak başlamıştır:

“*Tanrı, insani meseleleri değerlendiren insanların aklına, olan bitenin tanrıların iradesiyle yazıldığı fikrini sokmak için gelecekte yaşanacak olaylara bir dizi sebep dayatır. Nitekim ruhlarımızın üretken olduğu dönemlerde geliştirebiliriz ancak ruhsal*

⁵⁹⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 1.57.

⁵⁹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 1.58.

⁵⁹² İfadeler sırasıyla şu pasajlarda yer almaktadır: Zosimus, *Historia Nova*, 4.59; 1.1; 4.38; 2.7; 3.32. Kaegi, *Byzantium and the Decline*, 102.

verimsizlik baskın olduğunda ise tıpkı şimdi gözlemlendiği gibi çöküşe geçeriz. Bu anlattıklarım zaruri olarak bizzat gerçekler tarafından açıkça gösterilecektir.”⁵⁹³

Zosimus’un burada bahsettiği; insanların tanrıların yatıştırılmasına dayanan eski Roma dinine uygun davranmamaları sonucunda, tanrısal öngörünün (*providentia* ya da *pronoia*) tanrısal gazaba dönüşmesi hadisesidir. Nitekim daha sonra da görüleceği üzere Zosimus için her şeyin ötesindeki mesele “*pax deorum*”un (tanrıların huzuru) sağlanması olmalıdır; dünya ancak bu şekilde düzene girmekte, imparatorluklar ancak bu şekilde gelişim gösterebilmektedir. Aksi takdirde insanoğlu öfkeli tanrıların gazabına uğrayacaklardır. Bu durumda *Historia Nova*’nın ilk bölümünde Zosimus Romalıların gelişimini siyasal ya da askeri başarılarına değil ilahi sebeplere dayandırmaktadır. Dolayısıyla pagan bir tarih yazarı olarak Zosimus için devletin refahının sağlanması eski kültürel sadakatle mümkün olacaktır.

Zosimus’un *Historia Nova*’nın ilk kitabında betimlediği Constantinus öncesi imparatorluk tasvirinde kutsal ritüeller sayesinde tanrıların koruduğu Roma dünyası, ikinci kitapta Diocletianus’un feragatinden sonra Constantinus tahta geçtiğinde ritüellerin ihmal edilmeye başlanmasıyla eski huzurunu kaybetmiştir⁵⁹⁴. Zosimus duruma örnek olarak ikinci kitabın ilk bölümlerinde detaylı bir açıklamasını sunduğu “Yüzyıl Oyunları”nın (*Ludi Saeculares*)⁵⁹⁵ İS 313 yılında Constantinus tarafından kaldırılmasıyla imparatorluğun felakete sürüklendiğini anlatmaktadır. Kitabın başında Roma İmparatorluğu’nun sahiplendiği en uzun seremonilerden oluşan bu festivallerde tek tek hangi tanrılara kurban sunulacağını ve ayinlerin nasıl yapılması gerektiğinin geniş bir anlatımını sunan Zosimus, bu arasöz için Eunapius’tan faydalanarak oluşturduğu

---

⁵⁹³ Zosimus, *Historia Nova*, 1.1.

⁵⁹⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 2.1-2.7; Pasajların Eunapius ile ilişkisi üzerine bir sorgulama ve pasajların bir incelemesi için bkz. James David Fitton, *Eunapius and the Idea of the Decline of the Roman Empire in Zosimus*, McMaster University, Basılmamış Doktora Tezi, Sidney, 1976, s. 90-93.

⁵⁹⁵ *Ludi Saeculares*, Cumhuriyet döneminden beri yüz yılda bir düzenlenen oyunlardır. Menşei Etrüsklere dayanan bu festivaller en uzun insan ömrünü temsilen yüz yıl tamamlandığında her yeni kuşak için yeraltı tanrılarına kurbanlar sunmakla gerçekleştirilmektedir. Bu festivaller bilindiği kadarıyla Roma’da ilk kez İÖ 249 yılında, ardından ikinci kez İÖ 146 yılında ve üçüncüsü de İÖ 17 yılında Augustus hükümdarlığında yapılmıştır bkz. Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Kitabevi, Ankara, 1996, s. 447.

kronolojik anlatıma ara vermiş ve pagan ritüellerinin imparatorluğun güvenliği için gereğinin altını çizerek ilk kez açık bir biçimde “gerileme” imasında bulunmuştur⁵⁹⁶:

“Şimdi, olaylar bize göstermektedir ki yukarıdaki her şey kehanetin bahsettiği gibi ve durumun gerektirdiği gibi tam olarak yapıldığı sürece, Romalılar imparatorluklarına sahip çıktılar ve bütün medeni dünyayı kontrolleri altında tuttular; ancak, Diocletianus’un (İS 284-305) tahttan indiği zamanlarda ayinler ihmal edilmişti ve imparatorluk zayıflayarak gücünü yitirdi, büyük bir bölümü barbarlar tarafından istila edildi. Bu durumun doğru olduğu iddiasını, açıkçası, kronolojik olarak göstermeye çalışıyorum. Chilo ve Libo’nun consul olmalarından (İS 204), Severus’un Ludi Saeculares’i kutlamasından sonra Diocletianus’un dokuzuncu kez ve Maximianus’un sekizinci kez consul yapılmasının ardından yüz bir sene geçti. Daha sonra Diocletianus sıradan bir vatandaş oldu ve onu Maximianus takip etti. Ancak, Constantinus ve Licinius üçüncü kez consul olduklarında (İS 313) yüz on yıllık süre tam olarak dolmuştu: Oyunlar geleneklere uygun olarak yapılmalıydı. Bu şekilde yapılmadığı için şu anda bizi kasıp kavuran mutsuz olaylara sebebiyet verdi.”

Zosimus’un burada, yukarıda açıkladığımız ilk kitabın elli sekizinci pasajında bahsettiği dinsel ritüellerin yok sayılmasının imparatorluğun barbarlaşıp giderek küçülmesi ile sonuçlanacağına dair iddiasına kanıt sunmaya çalışmış ve ihmallerin sonuçlarının kendi dönemine olan etkilerine ayrıca değinerek pasajı kapatmıştır. Bu ve ileride karşımıza çıkacak bu bölümler Eski Roma dininin terkediliyor olmasıyla ilgili, tipik bir pagan olarak Zosimus’un kaygılarını yansıtmaktadır⁵⁹⁷. Zosimus dini uygulamaların ihmal edilmesinin ardından imparatorluğun durumunun kötüye gitmesi ile Constantinus’un hükümdarlığı arasında kurduğu bağa dair iddiasını aynı kitabın ortalarında Constantinus’un her alanda uyguladığı “yanlış” politikanın sonuçlarını açıklayarak sürdürmüştür:

“Constantinus ayrıca başka bir şey daha yaptı ve barbarların Roma topraklarına serbestçe girip çıkmalarına izin verdi. Diocletianus’un ileri görüşlülüğü sayesinde bütün Roma İmparatorluğu sınırlarındaki askerlerin yaşadığı yerler surlar, garnizonlar ve

---

⁵⁹⁶ Zosimus’un bu ara söz için kullanması muhtemel olan farklı kaynaklarla ilgili bir inceleme çalışmamızın ilk bölümünde yapılmıştır. Konuya dair ayrıca bkz. Mendelssohn, *Zosimi comitis et exadvocati fisci*, s. xxxvii.; Almeida, *Count Zosimus the Historian*, s. 24-27.

⁵⁹⁷ Kaegi, *Byzantium and the Decline*, s.116.

hisarlarla güçlendirilmişti. Böylece barbarlar Roma topraklarına girmek isterlerse askerlerle karşılaşır kolayca geçemezdi. Constantinus bu uygulamayı kaldırdı ve sınırlardaki çoğu askeri hiç de ihtiyaç duyulmayan şehirlere yerleştirdi. Bu şekilde yaparak barbarlar tarafından taciz edilen insanları askerlerin yardımından yoksun bıraktı ve aynı zamanda şehirlere askerlerin beraberinde getirdikleri yükleri de ekledi ve dolayısıyla birkaç sorun birden ortaya çıktı. Dahası, askerlerin kendilerini rahata ve eğlenceye vermelerine sebep oldu. Aslında açıkça söylemek gerekirse günümüzün devlet meselelerinin başlangıcı olan yıkım tohumlarını bizzat kendisi ekti.”⁵⁹⁸

Zosimus’un bu parçada yorumladığı meseleler birkaç bölüm öncesinden anlatmaya çalıştığı yanlış uygulamalar sebebiyle imparatorluğun geldiği son noktadır. Zosimus için buradaki problemin kaynağı sadece “*Ludi Saeculares*”in kaldırılması değil, Constantinus’un getirdiği politik, ekonomik ve askeri düzenlemelerdir. Bunlara örnek olarak Constantinus’un Constantinopolis’i kurmak için yaptığı büyük harcamalar ve şehrin dekorasyonu için kullandığı yüksek meblağların devletin fonuna verdiği zarar, askerlerin sınırlardan şehirlere yerleştirilmesi ile orduda meydana gelen düzensizlik; disiplinsizlik⁵⁹⁹ ve son olarak da askeri giderlerin karşılanması için halka uygulanan ağır vergileri (*Chrysargyron*)⁶⁰⁰ göstermektedir⁶⁰¹. Nitekim tüm bu uygulamalar Zosimus için zaten Hıristiyanlığı seçmekle günahların en büyüğünü seçip tanrıların öfkesini kazanmış olan Constantinus’un imparatorluğun günden güne zayıflayıp tükenmesine sebep olan yanlış adımlarıdır.

Historia Nova’da karşımıza çıkan en dramatik anekdotlardan biri eserin dördüncü bölümünde yer alan Valens’in 378 yılında Gotlarla savaşmak için Hadrianopolis yolunda yaşadığı bir olayın anlatımıdır. Zosimus’un daha önce de belirttiğimiz gibi muhtemelen Eunapius’tan alıntılı olarak kullandığı bu bölüm, Valens’in ordusuyla yolda önlerine çıkan

---

⁵⁹⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 2.34.

⁵⁹⁹ Constantinus’un askeri düzenlemelerinin Zosimus yorumları üzerine kısa bir değerlendirme için bkz. Fitton, *Eunapius and the Idea of the Decline*, s. 104.

⁶⁰⁰ Zosimus’un sözünü ettiği vergiler her dört yılda bir ödeme zorunluluğu olan altın ve gümüş vergileridir. Bu vergiler az bilinen olup ödenmesi zor haraçlardır. Constantinus’un hükmüyle yürürlüğe giren ve altın ile ödenmesi zorunlu olan *auri lustratis collatio*, diğer adı ile *Chrysargyron* (*χρυσάργυρον*) vergileri tüccar ve sanatçılar için de aynı şekilde zorlayıcı olmuştur. Bkz. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 37; Mitchell, *A History of the Later Roman Empire*, s.130. Roma İmparatorluğu vergi sistemi için ayrıca bkz. Mireille Corbier, “Coinage and Taxation: the State’s Point of View, AD 193-337”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 12, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s.327-393.

⁶⁰¹ Zosimus, *Historia Nova*, 2.30-34. Uygulanan ağır vergiler için bkz. *Historia Nova*, 2.38.

ve işkencelerle perişan edildiği için ölmek üzere olan bir adam üzerinden imparatorluğun son durumuna yapılan bir benzetmeyi içermektedir⁶⁰². Hikayenin devamında sordukları hiçbir soruya cevap vermeden sadece hareketsiz bir biçimde kendilerine gözlerini kırpmadan bakan ve bir süre sonra gözden kaybolan adam, bir kahin tarafından Roma'nın geleceği için uğursuzluk anlamına geldiği şeklinde yorumlanmıştır:

*“Bu türden olayları yorumlama kabiliyeti olan biri, bu kötü kehanetin imparatorluğun gelecekte başına geleceklere dair bir işaret olduğunu öne sürdü. Roma İmparatorluğu son nefesini acı içinde veren bir insan gibi hükümdarları ve hakimleri tarafından işkencelere maruz kalarak acı içinde yok olup gidecekti. Aslında olayları tek tek incelediğimizde şu açıkça görülecek ki: bu kehanet doğrudur.”*⁶⁰³

Nitekim Zosimus'un sonuçlarından emin olduğu Hadrianopolis Savaşı Roma İmparatorluğu tarihinin bilinen en büyük yenilgilerinden biri olmuştur⁶⁰⁴. O dönem Sasanilerle mücadeleye hazırlanan Valens Trakya'da Gotların hareketinin haberini aldığı Hadrianopolis'e ilerlemiş ve bu çatışma hayatının son savaşı olmuştur⁶⁰⁵. Zosimus'un bu bölümde imparatorluk için kullandığı “perişan adam” benzetmesi ve “yok olma” kehaneti, modern literatürde imparatorluğun gerileyiş sürecine ilişkin çalışmalarda Hadrianopolis Savaşı'nın Roma ordusunun zayıflamasındaki etkisi bağlamında kaynak kabul edilmiştir. Hadrianopolis Savaşı sonuçlarının yarattığı asıl problemler zinciri Theodosius dönemine gelindiğinde imparatorun Valens örneğinden aldığı ders sebebiyle Gotlarla anlaşma yapmak istemesiyle gerçekleşmiştir. Çünkü Theodosius'un 382 yılında yaptığı anlaşma gereği Gotlara sağlanan imtiyazlar Zosimus'a göre imparatorluğun geleceğindeki en büyük felaketlerin başlangıcı olmuştur⁶⁰⁶. Ayrıca Zosimus için tıpkı Constantinus gibi Hıristiyanlığa olan yönelimiyle zaten kınanmaya layık olan Theodosius yazar tarafından yönetimi boyunca aldığı kararlar, yaptığı reformlar ve ahlak dışı

---

⁶⁰² Eunapius, *Fragman*, 42. Bu pasajın Eunapius ile karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Fitton, *Eunapius and the Idea of the Decline*, s. 100.

⁶⁰³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.21. Bu anekdot çalışmamızın bir önceki bölümünde Roma-Got ilişkisi ve Hadrianopolis Savaşı kapsamında daha detaylı ele alınmış olup buradaki bağlam gereği farklı bir açıdan tekrar değerlendirilmiştir.

⁶⁰⁴ Hadrianopolis Savaşı'nın betimlemeleri için bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.7.1-31.8.18; Zosimus, *Historia Nova*, 4.21-24.

⁶⁰⁵ Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.33.

⁶⁰⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 4.29; Savaşın Roma ordu sistemi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler için bkz. Timothy Adam Green, *Decline in the West: Army and Society in the Later Roman Empire*, California University, Basılmamış Doktora Tezi, Irvine, 1996, s. 201-202.

tavırlarıyla imparatorluğun çöküşünü hızlandıran bir başka yönetici olarak suçlanmaktadır⁶⁰⁷. Zosimus daha hükümdarlığının ilk yıllarında gereksiz harcamalarla devleti mali krize soktuğunu iddia ettiği Theodosius'un lükse düşkünlüğünü sert bir dille eleştirmektedir:

*“İmparatorun vurdumduymazlığı ve ihmali yüzünden meseleler bu hale geldi. O kadar çok israf ve savurganlık yaptı ki yemeklerin pahalılığı ve çokluğu sebebiyle aşçıların ve garsonların sayısını defterlere not etmeden toplamak mümkün değildi. İmparatorun hizmetinde çalışanların maliyetine gelince bunlar da çöküşün nedenleridir ve ben imparatorluğun çöküş nedenlerini anlatırken daha uzun bir şekilde açıklama yapacağım. İmparator, devletin hazinesini kıymetsiz insanlar için savurduğu için daha fazla paraya ihtiyaç duydu. Devlet makamlarını para karşılığında isteyenlere sattı. Sattığı kişilerin itibarına, unvanına hiç bakmadı. Tek ölçüt istenen miktarda altın veya gümüşü vermeleri idi. Böylece piyasadaki para babalarının istedikleri gibi makamları alıp başkalarına devretmelerini görmek mümkündü.”*⁶⁰⁸

Zosimus'un vergi mükelleflerinin sayısının artması için kamu görevlilerinin sayısını arttırmak sebebiyle liyakatine bakılmaksızın verdiği ücrete göre çeşitli makamların her türlü insana satılmasına önayak olduğu için ayrıca eleştirdiği Theodosius'un orduyla ilgili de benzer yolsuzluklara başvurduğunu iddia etmiştir⁶⁰⁹. Buna göre Theodosius gün geçtikçe azalan askerlerin yerini ödeyecekleri vergi sebebiyle Romalı sivillerden ziyade yaptığı anlaşmayla Gotlarla doldurmaktadır⁶¹⁰. Yaşanan savaşlar sebebiyle zayıflayan ordusuna Gotların girmesiyle daha büyük bir tehlikeye atılan Roma İmparatorluğu diğer taraftan da zorla toplanan vergiler sebebiyle tükenmektedir⁶¹¹. Öte yandan çoğunluğu aynı Gotlardan oluşan ordusu ile 394 yılında Eugenius'un isyanını bastıran imparatorun bu başarısı Zosimus tarafından dile getirilmiş ancak zaferin hemen ardından imparatorun paganizme yönelik saldırıları sebebiyle Theodosius yeniden ve son kez Zosimus'un nefret söylemlerinin hedefi olmuştur:

---

⁶⁰⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 4.29 ve 4.33.

⁶⁰⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.28.

⁶⁰⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.29; Kaegi, *Byzantium and the Decline*, s.116.

⁶¹⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 4.30 ve 4.33.

⁶¹¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.29.

“Theodosius’un başarıları bu noktaya ulaşmıştı. Roma’ya gitti ve oğlu Honorius’u imparator ilan etti ve aynı zamanda Stilicho’yu lejyonların generali yaptı ve oğlunun korunması göreviyle onu orada bıraktı (İS 393, Ocak). Daha sonra, uzun süredir atalarının tanrılarına inanan ve bu tanrıları küçük görenleri de pek hoş görmeyen senatörleri topladı, onlara bir konuşma yaptı ve onun tabiriyle bu “hatalarından” dönmelerini ve Hıristiyanlığı benimsemelerini istedi çünkü Hıristiyanlık her türlü kötülüğü ve günahı affederdi. Bu ikna ediş şeklinden kimse etkilenmemişti ve şehir kurulduğundan bu yana nesilden nesile aktarılan inançlarından bir saçma inanış uğruna vazgeçemediler; “çünkü” dediler “inançlarına bağlı kaldıkları için şehirleri yaklaşık bin iki yüz yıldır işgal edilmiyordu. İnançlarını bilmedikleri bir dinle değiştirdiklerinde de başlarına ne geleceğini öngöremiyorlardı”. Karşılığında ise Theodosius, ayinler, adaklar ve ibadetler yüzünden hazinenin ağır yük altına girdiğini ve bunları ortadan kaldırmak istediğini, bunları onaylamadığını ve dahası askeri ihtiyaçlar sebebiyle ilave bütçeye ihtiyacı olduğunu söyledi. Senatörler seremonilerin devletten para almadan usulüne uygun yapılamayacağı cevabını verdiler. Bütün bunlara rağmen bu seremonileri ortadan kaldıran bir yasa yapıldı ve atalarından gelen bu ritüeller terk edildi. Roma İmparatorluğu gittikçe küçüldü ve barbarların yaşadığı yer haline geldi. Ya da başka bir ifadeyle eski ahalisini kaybetti, sonuçta öyle küçük bir hale döndü ki önceden şehirlerin olduğu yerler dahi tanınmaz oldu. Bu meseleler benim anlatımımınla daha açık bir şekilde ortaya çıkacak. Ve imparator Theodosius, oğlu Honorius’a Italia, Hispania ve Gallia halklarını ve tüm Africa’yı verdi ve Constantinopols’e dönerken yolda öldü (İS 17 Ocak 395). Vücudu mumyalandı ve Constantinopols’teki imparatorluk mezarlığına defnedildi.”⁶¹²

Zosimus her ne kadar Theodosius’un dış tehlikelere karşı gösterdiği cesareti kabul etse de genel karakterinde barınan tembellik ve sefahat düşkünlüğü gibi zaaflarını görmezden gelememiştir. Devleti ya da statüsünü tehdit eden durumlarda “cesur bir adama dönüşen” Theodosius’un kriz atladığı an yeniden “eğlencenin ve zevkin kölesi” haline gelmesi konusundaki şaşkınlığını Zosimus “her zaman merak etmişimdir bu adam nasıl oluyor da hayatın bir ucundan başka bir ucuna böyle geçebiliyor” ifadeleriyle dile getirmiştir⁶¹³. Neticede Theodosius’un gerektiği zaman gösterdiği cesaretinin hakkını vermeye çalışsa

---

⁶¹² Zosimus, *Historia Nova*, 4.59.

⁶¹³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.50.

da hükümdarlığı boyunca imparatorluğa zarar verdiği fikrini her zaman ön planda tutmuştur. Nitekim imparatorun genel olarak uyguladığı ağır dini politika 394 yılında Roma senatosunun pagan üyelerinin Hıristiyan olmaya zorlanmalarıyla en sert halini almış ve Zosimus'un çöküş temalı *apologia* için ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü en nihayetinde Zosimus için her şeyden önce halkın ve İmparatorluğun huzurunun sağlanması Roma geleneksel tanrılarına sadakat göstererek yalnızca onlara ibadet etmekle mümkündür.

I. Theodosius'un İS 391 yılında tüm pagan inançları yasaklayıp doğu ve batı yakalarının her ikisinde de Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesi, Roma devlet dininin “politik” olarak sonunu getirmiştir⁶¹⁴. Zosimus için özellikle Constantinus ve Theodosius'un uyguladıkları anti pagan propagandanın sebebi olan Hıristiyanlaşma ve izledikleri yanlış diplomasi sonucu ortaya çıkan barbarlaşmanın yanı sıra imparatorluğu zayıflatan faktörlerin başında yüzyıllar boyunca sınırları tehdit eden barbar kavimlerle yapılan savaşlar gelmektedir. İmparatorluk I. ve II. yüzyıllardaki savaşlarda galip gelirken zamanla sınırlardaki hareket alanını genişleten barbar kavimlere karşı ileride çok daha tehlikeli mücadeleler vermiştir⁶¹⁵. Dördüncü yüzyıla gelindiğinde artan dış baskılar imparatorluk için en büyük yıkıcı güç haline gelmeye başlamıştır. Zosimus'a göre paganizmin terk edilmesiyle zaten eski ihtişamını kaybeden imparatorluğun sonunu hazırlayan diğer kuvvetli faktör; dördüncü yüzyılda barbar kavimlerin, Roma için oluşturdukları tehdit sebebiyle anlaşma yoluyla imparatorluk topraklarına alınması olmuştur. Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun gerilemiş ve çöküş sürecinin başlıca sebepleri arasında Hıristiyanlık ve barbar toplumları göstermesi modern çalışmalarda kabul görmüş ve araştırmacıların büyük bir çoğunluğu Edward Gibbon'un “*Roma İmparatorluğu'nun Gerilemiş ve Çöküş Tarihi*” ekolünü izlemiştir. Gibbon'un gerilemiş ve çöküş üzerine geliştirdiği tezi bir gelenek olarak sürdüren ilk tarihçiler J. B. Bury, E.

---

⁶¹⁴ Theodosius tarafından verilen emirle tüm pagan ritüellerinin yasaklanması ve tapınakların harap edilmesi için bkz. A.D. Lee, *Pagans and Christians in Late Antiquity*, s. 111-112; Emrin yayımladığı *Codex Theodosianus*, 16.10.10'a dair bir yorum için bkz. aynı eser, s. 123. Dürüşken, *Roma Dini*, s.34; Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy*, s. 196; Cameron, *The Last Pagans of Rome*, s. 59-74; Mitchell, *A History of the Later Roman Empire*, s.269.

⁶¹⁵ Ren sınırında Alamanni ve Franklar, Tuna sınırında Dacialılar, Quadlar, Carplar ve Sarmatialılar ve Gotlar ayrıca doğu sınırında Sasaniler ileride imparatorluk için büyük tehlike arz edecektir.

Stein ve A.H.M. Jones olmuştur⁶¹⁶. Bunun dışında Hunların göç hareketi ile Vizigot ve Burgonyalı barbarların akınlarını yoğunlaştırdığı kavimlerin istilalarının sonucunda imparatorluğun zayıflayarak yok oluşuna dayanan klasik görüşün takipçilerinden E.A. Thompson, Hunların Roma topraklarındaki tehlikeli varlığını onların çöküşünü hızlandırdığı yönünde yorumlamıştır⁶¹⁷. Peter Heather, Gotların I. ve II. yüzyıllarda Polonya’da yaşayan bir topluluk olan ve II -IV. yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyine yerleşen Gotların, Hunlar tarafından Doğu Avrupa’dan Batı Roma İmparatorluğu’na sürüklenerek çöküşe neden olduklarını savunmuştur⁶¹⁸. Daha sonra yaptığı çalışmalarında Roma İmparatorluğu’nun gerileme ve çöküş sürecini çok daha kapsamlı ele alan Heather, IV-V. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu’nun Gotlar ve Hunlar ile olan ilişkilerini gerilemiş ve çöküş bağlamında irdelemiştir. Ancak Heather’a göre çöküş nedeni, idari ya da yapısal herhangi bir unsurdan ya da Hıristiyanlığın gelişiminden değil de askeri güçleri gittikçe artan Gotlar ve Hunlar üzerinde uygulanan yanlış politikadan kaynaklanmıştır⁶¹⁹. C. Kelly de yıllar sonra hala aynı görüşe bağlı kalarak Hunların, Roma topraklarına ulaşan diğer barbar toplulukları sürükleyerek Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküş sürecine olumsuz etki ettiğini savunmuştur⁶²⁰. Sonuç olarak Gibbon ile başlayan geleneğin temeli Zosimus’un eseri için belirlediği ana tema çerçevesindeki görüşlerine dayanmaktadır ve *Historia Nova*’nın son üç kitabı yoğun bir biçimde Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkım sebebi olarak görülen Hunlar ve Gotlar’a dair tasvirler içermektedir.

5.2. *Historia Nova*’da Hunlar: Kavimler Göçü

Modern literatürde “Kavimler Göçü” başlığı altında incelenen dönem, Gotların 376 yılında Tuna Nehri’ni geçerek, Roma topraklarına doğru ilerlemesiyle başlamış ve Lombardlar’ın 568 yılında İtalya’nın kuzeyine gerçekleştirdikleri istila ile son

---

⁶¹⁶ Bury, *The Later Roman Empire*, 1923; Von Ernst Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches I (284-476)*, 1928 ve *Histoire du Bas-Empire II. De la disparition de l’empire de l’occident à la mort de Justinien (476-565)*, 1949; Jones, *The Later Roman Empire*, 1964.

⁶¹⁷ Edward Arthur Thompson, *A History of Attila and Huns*, Clarendon Press, Oxford, 1948.

⁶¹⁸ Peter Heather, *The Goths*, Blackwell Publishing, Oxford, 1996.

⁶¹⁹ Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University Press, Oxford, 2006; Peter Heather, “Goths and Huns”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, Cambridge University Press, s. 487-537.

⁶²⁰ Christopher Kelly, *Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*, Bodley Head, Londra, 2008.

bulmuştur⁶²¹. Klasik kabule göre bu göç dalgasını harekete geçiren temel faktör Hunların Don, Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasında yaşayan Gotları yerlerinden etmesidir. Nitekim Karadeniz'in kuzeyinden önce Alanlara saldırarak Germen kavimleri önüne alarak gelen Hunlar, dördüncü yüz yılın sonlarına doğru Roma topraklarına ulaşmış ve köklerine körü körüne bağlı Romalı tarih yazarları tarafından Batı Roma'nın yıkım sebebi olarak görüldüklerinden çoğunlukla lanetle anılmışlardır⁶²². Zira Hunlar tarafından Tuna'yı geçerek Roma topraklarına girmek zorunda bırakılan Gotlar, uzunca yıllar Roma İmparatorluğu'nun en büyük düşmanları olmuş ve Batı Roma'ya ilk hezimetini 378 yılında Hadrianopolis Savaşı'nda yaşatmışlardır⁶²³.

Gotların Hunların etkisiyle Roma topraklarına girdiği kabul edildiğinde Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü çerçevesinde Hunların Roma İmparatorluğu'ndaki ilk varlığını sorgulamak, Geç Antikçağ tarih yazımındaki yansımalarını incelemeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda Zosimus öncesinde, Hunlara dair ilk bilgilerimizi eserlerini dördüncü ve beşinci yüzyıllarda oluşturmuş olan Eunapius'un günümüze kalan fragmanlarından ve Ammianus Marcellinus'un Hunlara ayırdığı çok bilinen bölümünden edinmekteyiz. Eserlerinin içeriğinde yer alan Hun tasvirlerini karşılaştırmalı bir analiz ile inceleyeceğimiz bu yazarların ve sonraki antik tarihçilerin modern literatürde "Hun" ismine karşılık gelen adlandırmalarının birbirinden farklı oluşu dikkate değerdir. Beşinci yüzyılın kilise tarihçisi Theodoretus ve yine beşinci yüzyılın en büyük siyasi tarih yazarı olarak addedilen Priscus, Hunları tanımlamak için "İskit" adını kullanmayı tercih etmişlerdir. Oysa ki "İskit" ismi daha önceki tarihlerde Gotları tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin Eunapius, Philostorgius ve çok daha sonra Zosimus, Hunlara dair giriş yaptıkları bölümlerinde Hunlar⁶²⁴ tarafından saldırıya uğramış bir "Scythia halkı"ndan (Σκύθες) bahsederken bizzat Gotları kastetmişlerdir⁶²⁵. Ek olarak Hieronymus

---

⁶²¹ "Kavimler Göçü" kavramı ilk kez 18. yüzyıl Alman tarihçi Michael Ignaz Schimidt'in "*Geschichte der Deutschen*" eserinde "*Völkerwanderung*" şeklinde geçmektedir. Ayrıca Çalışmamız dahilinde inceleyeceğimiz göç hareketlerinin ilk dönemindeki topluluklar içerisinde Slavlar, Bulgarlar ve Alanların da bulunduğu Hun kavmi tarafından Batı Roma İmparatorluğu'na doğru sürüklenen içlerinde Gotlar, Anglo Saksonlar, Vandallar ve Frankların da bulunduğu Germen kabileleridir.

⁶²² Ammianus Marcellinus'un Hun tasvirine kıyasla Zosimus'un ki daha yumuşak olup bu tasvir aşağıda incelenecektir. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.2.1; Zosimus, *Historia Nova*, 4.2; Peter Heather, "The Huns and the end of the Roman Empire", *English Historical Review*, S.110, 1995, s. 6.

⁶²³ Kavimler Göçü ve Hunların kökenine ilişkin geniş bir çalışma için bkz. Menchen Helfen, *The World of the Huns*; Turhan Kaçar, "Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Barbarların Görünüşü: Ammianus Marcellinus'ta Hunlar", *Türk Tarih Kongresi*, C. 1, S. 14, s. 83-95.

⁶²⁴ Grekçe *Οὐννοι*; Latince *Hunni* ya da *Chunni*'dir.

⁶²⁵ Eunapius, *Fragman*, 42; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 9.17; Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

ve Paulus Orosius beşinci yüzyılda yazdıkları eserlerinde Gotlardan “*Gothi*”; Hunlarda ise “*Hunni*” olarak bahsetmişlerdir⁶²⁶. Gotları “Greuthungi – Theruingi” kabile isimleri ile anan Ammianus’un Persleri tanımlamak için “İskit” adını kullanması ayrıca tartışma konusudur⁶²⁷. İlk bakışta daha şaşırtıcı gelen bir başka örnek, Zosimus’un Hunları tasvir etmeye çalıştığı aynı pasajda ilk terminolojisinden farklı olarak bu kez “İskit” ismini kullanmış olmasıdır. Priscus’un Hunlarının da “İskitler” olarak karşımıza çıktığını hatırlayacak olursak, “İskit” ifadesi Geç Antikçağ tarih yazarlarınca hem Hunları hem de Gotları karşılayabilmektedir. Bu çeşitliliğin sebepleri tartışmalı olup yazarlarının tam olarak nereden geldikleri konusunda şüpheli oldukları “barbar” kavimler için Herodotus’u takip ederek zaman zaman “İskit” ismini tercih ettikleri söylenebilir⁶²⁸. Olympiodorus ise Gotlar, Sarmatlar ve Hunları kendi adları ile kullanmakla birlikte Roma İmparatorluğu ile temasları dahilinde üç grubu da “barbar” sıfatı ile nitelendirmeyi tercih etmiştir⁶²⁹. Bu noktada Zosimus’un bahsi geçen pasajının başında Herodotus’un “hükümdar İskitler” betimlemesini tekrarlaması dikkat çekicidir⁶³⁰. Ayrıca çalışmamızın Zosimus’un kaynaklarını incelediğimiz ilk bölümünde bu atıfla ilgili olarak Zosimus’un Herodotus’u kullandığı belirtilmiştir.

Geç Antikçağ tarihçilerinin belleğinden farklı terimlerle aktarılmış olan ve kavimlerin Tuna’ya doğru hareket etmelerine sebep olarak görülen bu “barbarlar” bizim için Hunlardan başkası değildir. Zosimus’un Hunlara dair bilgiler içeren kitaplarını çoğunlukla Eunapius’tan faydalanarak oluşturduğu bilgimiz dahilindedir ancak her iki yazar da Hunların tam olarak nereden geldikleri konusunda fikir sahibi değildir. Zira eserin dördüncü kitabının yirminci pasajında ilk kez Hunlardan bahseden Zosimus’un, Herodotus’a yaptığı: “*Tam da bu noktada*⁶³¹ *bir barbar milleti Danube’nin ötesinde*

⁶²⁶ Hieronymus, *Chronicon*, 289; Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.33.

⁶²⁷ Bu iki kabile ismini ilk kez Ammianus’ta görmekteyiz; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.3. Ayrıca Tervingiler, Vizigotları Greuthungiler, Ostrogotları karşılamakta olup aynı Tervingiler beşinci ve altıncı yüzyıllarda Galya ve İspanya’da krallıklarını kuracak olan gruptur. Bkz. Peter Heather ve John Maatthews, *Goths in the Fourth Century*, Liverpool University Press, Liverpool, 1991, s. 16.

⁶²⁸ Terimin kullanımına dair bir yorum için bkz. Abdullah Üstün, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar: Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. 71 ve daha detaylı bir inceleme için bkz. Abdullah Üstün, “Kargaşa Esnasında Tarih Yazmak: Geç Roma Müverrihlerinde İskit ve Hun Etnonimlerinin Kullanımı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 37, 2013, s. 1-13.

⁶²⁹ Olympiodorus, Fragman, 27.

⁶³⁰ Herodotus, *Historiae*, 5. 25; Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

⁶³¹ Zosimus pasajın başında Valens’in İsaüralıların çıkardığı isyanı bastırmak üzere Antakya’da bulunduğunu belirtmiş ve o sırada aniden ortaya çıktıklarını söylediği Hunların anlatımına geçmiştir.

yaşayan Scythia halkına saldırdı; bu şimdiye kadar bilinmeyen ancak aniden ortaya çıkan bir halktı. Onlar kendilerine 'Hunlar' diyorlardı; onlar ya 'Asil Scythialılar'⁶³² ya da Herodotus'un dediği gibi 'burnu kalkık ve Danube boyunca ikamet eden adamlar' olarak da tanımlanabilirdi." şeklindeki atıf, Zosimus'un Hunların kökeni ile ilgili bilgisinin yetersiz olduğunu göstermektedir⁶³³. Aynı şekilde Eunapius'un da Hunlara dair sunduğu ilk ifadelerde bilgi kaynağının yetersiz olduğunu belirttiğini görmekteyiz: "Eski yazarlardan topladığım ve olasılık kriterlerine göre seçtiğim Hun tarihinin ilk anlatımları, onların kökenleri ve Avrupa'yı aşır İskit halkını ezip geçtikleri zaman yaşadıkları yer hakkında hiç kimsenin söyleyecek net bir şeyi olmadığı zamanlarda yazılmıştır."⁶³⁴ Eunapius'un aktardığı bu pasajın devamında Hunlar hakkında topladığı bilgileri tasnif konusunda, güvenilirlikten ödün vermemek adına kaynak kullanım yöntemine özen gösterdiğini vurgulamıştır. Bu noktada Eunapius'un kaynak tercihi hem eski kayıtlar hem de çağdaş materyallerin bir derlemesi yönünde olmuştur⁶³⁵. Bu sayede eski yazarları takibi bırakmayacağını ancak özellikle sözlü raporlara dayanan yeni bilgiler içeren farklı materyalleri de anlatımını tamamlamak için kullanacağını belirterek bu pasajı kapatmıştır⁶³⁶. Zosimus'un Eunapius'u kaynak olarak kullandığını düşündüğümüz bir sonraki ifadeleri yine Eunapius'un kayıp fragmanını da tamamlar nitelikte olup Hunların ilk kez Roma topraklarında görüldüğü döneme tarihlenmektedir:

"Hunlar büyük ihtimalle, Asia üzerinden Europa'ya geçtiler, ayrıca kayıtlarda bulunduğum üzere Tanais tarafından (Don Nehri) Cimmeric Boğazı'na (Kerç Boğazı) taşınan çamurumsu tabaka şekillendirilerek Asia'dan Europa'ya yürüyerek geçmeyi sağlayan bir köprü haline getirildi. Her halükarda atları, eşleri, çocukları ve eşyalarıyla yola koyulduktan sonra Danube yukarısında yaşayan Scythialıların bölgesine yerleştiler."⁶³⁷

⁶³² Zosimus'un "asil İskitler" sıfatı Eunapius ve daha sonra Priscus'un *Historiae*'inde da bulunmaktadır.

⁶³³ Herodotus, *Historiae*, 5.9; Zosimus, *Historia Nova*, 4.20. Zosimus'un Hunlarla ilgili verdiği ilk bilgiyi Eunapius'un dışına çıkararak Herodotus'tan aldığını söylemesi, Roger Blockley tarafından kabul edilmiştir. Zira Blockley için Zosimus gibi eğitilmiş bir adamın Herodotus'u da okumuş olabileceğine şüphe edilmemelidir. Bkz. Roger Blockley, *Ammianus Marcellinus*, s. 181.

⁶³⁴ Eunapius, *Fragman*, 41.

⁶³⁵ Burada Eunapius'un kaynak kullanımını konusunda bahsettiği kadar titiz davranmadığı konusunda eleştirilen bir yazar olduğu ve görüşlerinin dikkatle incelenmeden kullanılmaması gerektiği konusunda uyarıldığımızı hatırlatmak yerinde olacaktır. Bkz. Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, s. 89.

⁶³⁶ Eunapius, *Fragman*, 41.

⁶³⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 4.20. Hunlar önce Ostrogotlara ardından Vizigotlara saldırmışlardır. Bkz. Christopher Kelly, *Attila: Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çev. Turhan Kaçar, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2009, s.21-22.

Zosimus'un, Hunların Kerç Boğazı'nda oluşan doğal bir yapıyı kullanarak Asya'dan Avrupa'ya geçtiklerini anlattığı bu hikaye, diğer Geç Antikçağ tarih yazarlarının kullandığı mitsel anlatıya nazaran daha gerçekçidir. Zira Sozomenus, Iordanes, Procopius ve Agathias kaynağı tam olarak bilinmeyen ancak Aeschylus'un⁶³⁸ dizelerinde karşılaştığımız mitolojik öyküden esinlenerek oluşturulduğu düşünülen bir versiyon geliştirmişlerdir. Hikayeye göre Hunların bir ineği bir at sineği tarafından ısırılmış ve canı yanan inek boğazı geçerek karşı kıyıya geçtiğinde, peşinden koşan çoban daha önce varlığından haberdar olmadığı bu yeni bölgeyi gidip diğer Hunlara anlatmış, Hunlar da topyekün karşı kıyıya geçerek Gotları yerlerinden etmişlerdir⁶³⁹. Bu bağlamda Zosimus'un anlatısındaki bu gerçekçilik dikkate değerdir. Zosimus aynı pasajda Hunların savaş meydanında yayan bir şekilde savaşmaktan bi haber olduklarını söylemiş ancak Gotlara yaptıkları saldırının boyutlarının da altını çizmiştir:

“Ne yetenekliydi ne de meydan savaşında nasıl dövüldüğünü biliyorlardı. Zaten nasıl bilebilirlerdi ki? Ayakları gün içinde hatta uyurken bile, at üstünde olmaktan sebep yere basmıyordu. Onlar, Scythialılar etrafında doğru zamanda saldırılar ve geri çekilmelerle at üstünde iyi silah⁶⁴⁰ kullanarak düşmanı yere serdiler. Böylece at üstünde gezinerek anlatılmamış katliam gerçekleştirmişlerdi. Bu şekilde durmaksızın ilerlerken Scythialı halkını öyle bir sona getirdiler ki hayatta kalanlar evlerini Hunların işgaline bırakarak terk ettiler.”⁶⁴¹

Zosimus'un iyi at kullanabildikleri için mücadelede başarılı olduklarının altını çizdiği Hunların at üstünde savaşma kabiliyetleri, Hun topluluğundan her an nefretle bahseden Ammianus Marcellinus tarafından yine olumsuz bir tonda kaydedilmiştir. Ammianus'a göre Hunların atları bu denli iyi kullanmalarının sebebi rahatça yürümelerine engel olacak kadar biçimsiz yapılmış ayakkabıları sebebiyle sürekli at üstünde vakit geçirmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Marcellinus Hunların ticaretlerini dahi at üzerinde yaptıklarını, toplantılarını at üzerinde gerçekleştirdiklerini ve hatta at üzerinde

---

⁶³⁸ Aeschylus'un Prometheus'un Io'ya seslendiği “*Sinek ısırınca nasıl atıldın kıyı yolundan, Rhea'nın uçsuz bucaksız körfezine doğru!*” dizeleri için bkz. Aeschylus, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000. s. 35.

⁶³⁹ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 6.37; Iordanes, *Gethica*, 24.123; Procopius, *De Bellis*, 8.5; Agathias, *Historiae*, 5.11.

⁶⁴⁰ Hunların kullandıkları silah demir uçlu oklardır. Bkz. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press, Berkeley, 1973, s. 221-233.

⁶⁴¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.20. Zosimus'un bahsettiği bu ilk temas bilindiği üzere İS 376 yılına tarihlenmektedir.

uyuduklarını kaydetmiştir⁶⁴². Sonuç olarak her ne şekilde olursa olsun Gotlarla olan savaşlarından galip çıkan Hunlar, Zosimus'un takip ettiği Eunapius'un da aktardığı üzere ilk saldırılarında "sınırsız bir vahşilikle" Gotların üstüne yürüyerek onları yenmişlerdir⁶⁴³. Bir sonraki bölümde Roma ve Got ilişkileri kapsamında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz üzere, Hun baskısından kaçan Gotlar İmparator Valens'e sığınmış ve imparatorla Roma İmparatorluğu için Hadrianopolis gibi bir felaketle sonuçlanacak bir anlaşma yapmışlardır⁶⁴⁴.

Hadrianopolis hezimetinden iki yıl sonra 380 yılında batının *augustus* Gratianus Gotlarla, Alanlarla ve Hunlarla bir anlaşma imzalamıştır⁶⁴⁵. Bu anlaşma türünün kökenleri daha eskiye tarihlenmekte ve Romalıların "*foedus*" fikrine dayanmaktadır. Anlaşmanın prensibi, tarafların birbirleriyle savaştan kaçınmayı ve birbirlerine her koşulda yardımda bulunmayı kabul etmeleridir. Bu şekilde barbar kavimlerle askeri, ticari ve sosyal ilişkileri kontrol altında tutmak amaçlanmıştır. "*Foederati*" sisteminin örneklerini Gratianus'un hemen öncesinde 365 yılında Valentinianus'un Iulianus ile oluşturulmuş olan Ren ve Tuna sınırını korumak için, Valens'in de 369 yılında yine Tuna üzerinde bulunan Gotları kontrol altında tutmak için yaptığı anlaşmalarda görmekteyiz⁶⁴⁶. Yukarıda bahsettiğimiz Gratianus'un daha sonra yaptığı anlaşmaya göre ise barbar askerleri Romalılar tarafından ücret karşılığında yerleştirildikleri toprakları koruyacak ve Roma ordusunun ihtiyacı doğrultusunda onlar için savaşacaklardır⁶⁴⁷. Modern literatürde bu anlaşmaya Hunların dahil olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla beraber arkeolojik bulgular Hunlar'ın o dönemde Pannonia bölgesinde yerleşik hayat sürdürdüklerini desteklemektedir⁶⁴⁸. Bu tarihler Hun topluluklarının Avrupa'da görünmelerinin ardından

---

⁶⁴² Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.2.6-7.

⁶⁴³ Eunapius, *Fragman*, 42.

⁶⁴⁴ Anlaşma gereği Gotlara (Tervingiler) imparatorluğa ait topraklara serbest geçiş hakkı verilmiştir; bkz. Zosimus, 4.26; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 126

⁶⁴⁵ Iordanes, *Getica*, 141; Zosimus, *Historia Nova*, 4.34.

⁶⁴⁶ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 29.4, 30.3; Zosimus, *Historia Nova*, 4.12. Ayrıca Valentinianus'un 371 yılında Pannonia için yaptığı sınır anlaşmasına bir kanıt oluşturan yazıt için bkz. *ILS*, 775.

⁶⁴⁷ Friedrich Lotter, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600)*, De Gruyter, Berlin, 2003, s. 72-74.

⁶⁴⁸ Hunların anlaşma dışında bırakıldıklarına dair iddialar için bkz. Andreas Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, W. De Gruyter, Berlin, 1924, s. 67-68; Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung*, C. H. Beck, Münih, 1969, s. 257- 260. Diğer görüşler ve arkeolojik kanıt için ayrıca bkz. Robert Müller, "Die ersten Germanen: Die Goten des Alatheus und Saphrax", *Germanen am Plattensee*, ed. Robert Müller ve Peter Straub, Amt der NÖ Landesregierung, Traismauer, 2002, s.7-8; Peter Straub, "Die Hinterlassenschaft der Ostgoten in Fenékpuszta", *Germanen*

ilk kez Batı Roma İmparatorluğu'na yerleştirildikleri dönemler olup Hunlar bir süre sonra imparatorluk için ciddi tehlike arz edeceklerdir⁶⁴⁹. Hadrianopolis Savaşı'ndaki ölümünden sonra Valens'in yerine geçen I. Theodosius'un da Hunlara 380lerde Roma ordusuna girme izni verdiği bilinmektedir⁶⁵⁰. Ancak 381-382 yıllarında Gotlar ile birlikte imparatorluk sınırları içinde yaşayan bazı Hun grupları Tuna'yı geçmeye çalıştıklarında Romalılar tarafından geri püskürtülmüşler; Gotlar Macedonia'dan çıkartılarak Trakya'ya sürülmüştür⁶⁵¹. 382 yılına kadar devam eden baskılar sonucunda Illyricum bölgesinden de çıkartılan Gotlar en nihayetinde teslim olduğunda Roma İmparatorluğu ile anlaşmaya varılmıştır⁶⁵². Bu anlaşma ile Gotların bir kısmı (Tervingiler ve Greuthungiler) vergiden muaf tutularak askeri güçleri karşılığında Tuna'nın güney şeridinde yerleştirilmiş ve böylelikle özellikle Tuna bölgesindeki Hunlarla ittifak kurmalarına engel olunması hedeflenmiştir⁶⁵³. Bu anlaşmanın en dikkat çekici özelliği Roma İmparatorluğu tarihinde ilk kez bir barbar grubun olası istilalarının önüne geçmek amacı ile dağıtılmadan değil de bir bütün olarak bir bölgeye yerleştirilmesidir. Zira İS I. yüzyıldan beri Ren ve Tuna nehirlerinden yapılan göçlerle gelen barbarlar belli bölgelere bölünerek yerleştirilmiş ve bu sayede kontrol altında tutulmaya çalışılmışlardır.

384 yılına gelindiğinde Romalıların *foederati* sisteminin bir sonucu olarak Hun ve Roma ilişkileri açısından dikkat çekici bir gelişme yaşanmıştır: Germen kökenli asker Magnus Maximus Batı Roma İmparatorluğu'na karşı isyan çıkartarak Raetia'yı kuşatmış olan Germen halk Iuthungi'yi II. Valentinianus'a karşı kışkırttığında Batı'da komutan olan Bauto⁶⁵⁴, Alanları ve Hunları mücadeleye davet etmiştir⁶⁵⁵. Iuthungi topluluğuna karşı mücadelelerinde başarılı olan Hunlar batıya doğru ilerlemeye devam etmişler ancak Bauto tarafından para karşılığında durdurulmuşlardır. Romalılarla Hunların ilişki boyutu için bir başka durum, Magnus Maximus'un 387 yılında bu kez hem I. Theodosius'a hem de II. Valentinianus'a karşı yeni isyan girişiminde ortaya çıkmıştır. Bauto sayesinde bir

---

am Plattensee, ed. Robert Müller ve Peter Straub, Amt der NÖ Landesregierung, Traismauer, 2002, s. 9-12.

⁶⁴⁹ Tunç Türel, *Towards the End of an Empire: Rome in the West and Attila (425-455)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016, s. 48.

⁶⁵⁰ Edward Arthur Thompson, *The Huns*, Blackwell Publishing, Oxford, 1996, s. 36.

⁶⁵¹ Ammianus, *Res Gestae*, 31.4; Zosimus, *Historia Nova*, 4.35.

⁶⁵² Themistius, *Orationes*, 8.10; 16.211a-b.

⁶⁵³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 129. Heather, *The Fall of the Roman Empire*, s. 170.

⁶⁵⁴ PLRE 1, s. 159-169.

⁶⁵⁵ Ambrosius, *Epistulae*, 30.4-9; Tunç Türel, *Towards the End of an Empire*, s. 49.

önceki isyan hareketi bastırılmış olan Maximinus'a karşı şimdi de Doğu Roma ordusu, Gotlar, Alanlar ve Hunlardan oluşan destek kuvvetlerle mücadele vermiştir⁶⁵⁶. Daha sonra 390 yılında Küçük Asya'da yaptıkları yağma hareketi ile ilerleyen yıllarda yol açacakları zararın işaretini vermişlerdir⁶⁵⁷. Zira, 392 yılına gelindiğinde Hunların, Alaric komutasındaki Gotlarla ittifak kurarak Balkan bölgelerine saldırması Hun – Roma ilişkisi dengesinin değişkenliğine yeni bir örnek olarak karşımıza çıkmıştır⁶⁵⁸. Bu saldırı Stilicho tarafından engellenmiş olup Stilicho'nun serbest bıraktığı Hunlar, zamanında Theodosius'un doğunun kontu (*comes orientis*) unvanını bahşettiği Rufinus tarafında Trakya bölgesine yerleştirilmişlerdir⁶⁵⁹. İki yıl sonra Eugenius'un batıda çıkardığı ayaklanma üzerine Theodosius'un harekete geçirdiği, çoğunluğu Got askerlerden oluşan doğu ordusunun içinde Hunların da bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Antik kaynaklarda ortaya çıktıkları andan itibaren geçtikleri yerleri yakıp yıktıkları kaydedilen Hunların Roma İmparatorluğu'na asıl zararı ilk kez 395 yılında gerçekleştirdikleri büyük yağma hareketiyle olmuştur. Bu saldırının büyüklüğü coğrafi genişliğinden de anlaşılmaktadır ki; Kafkaslardan, Anadolu'ya ve Suriye'ye kadar ulaşmıştır⁶⁶⁰. Hunların daha büyük saldırıları sonraki yıllarda Attila önderliğinde olacaktır. Ancak daha önce 400 yılında modern literatürde ilk kez bir liderle anılmaya başlayan Hunlar, liderleri Uldız ile 399 yılında Arcadius'a karşı isyan çıkaran Got lideri Gainas'ı öldürerek isyanına son vermişler ve şaşkıncu bir biçimde Roma tarafında yer almışlardır⁶⁶¹. Bu tarihten sonra barbar kavimlere karşı Batı Roma İmparatorluğu'nu savunmaya devam edecek olan Uldız'ın⁶⁶² Gainas'a karşı mücadelesi *Historia Nova*'nın beşinci kitabının yirmi ikinci pasajı boyunca anlatılmıştır:

---

⁶⁵⁶ Laszlo Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, 1969, 47-58.

⁶⁵⁷ Geoffrey Greatrex, "The Hunnic invasion of the East of 395 and the fortress of Ziatha" *Byzantion*, S. 69, 1999, s. 65-75; Peter Heather, "The Huns and the end of the Roman Empire in the West", *English Historical Review*, S.110, 1995, s. 4-41; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 125.

⁶⁵⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.48-50.

⁶⁵⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 5.2, 5.5.

⁶⁶⁰ Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.8; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 8.25; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 286.

⁶⁶¹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 145.

⁶⁶² Uldız'ın Batı Roma İmparatorluğu'nun yanında yer aldığı dış politikası ile ilgili kısa bir not için bkz. Ayşe Kazdal, *Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas'ın Eserlerinde Türkler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 49, dipnot. 182.

“Gainas bunları yaparken Hunların mevcut lideri Uldes, onun barbarları ile beraber Danube taraflarında yerleşmelerini kendisi için tehlikeli buluyordu. Ayrıca Gainas ile savaşarak Roma imparatorunun gözüne girebileceğini düşünüyordu. Askerlerini topladı ve Gainas’ın karşısına çıktı. Ne Roma’ya dönebilen ne de bu tehlikeden kaçabilen Gainas mecburen Hunların karşısına çıktı. Ordular birçok kere savaştılar ve Gainas’ın askerleri birçok durumda üstün gibi gözüküyorlardı ta ki savaş esnasında Gainas öldürülene kadar. Gainas öldürülünce savaş son buldu (İS 401). Hunların lideri Uldes, adamın kellesini İmparator Arcadius’a gönderdi ve ödülleri aldı. Daha sonra Romalılar ile bir anlaşma yaptı. Ancak imparator kontrolü kaybedip işler tersine dönmeye başlayınca, Thracia’da yine kaos başladı. Köleler ve asker kaçakları kendilerini Hun olarak tanıtıp yağmaya başlayınca Fravitta olaya el attı ve hepsini öldürdü. Böylece bölgeden kabusu uzaklaştırdı...”⁶⁶³

Yaptığı iyilik karşısında Arcadius tarafından anlaşma teklifi ile ödüllendirilerek onurlandırılan Uldes, 405 yılında İtalya’yı işgal eden Germanlerin karşısında Romalıların yanında durmaya devam etmiştir⁶⁶⁴. Buna bir örnek olarak; Zosimus’un eserin beşinci kitabının yirmi altıncı pasajında bir Got lideri olan Rhodogaisus’un 406 yılında İtalya’yı alma girişimine karşı Batı Roma piyade birlikleri komutanı Stilicho’nun bu girişimi Alanlar ve Hunların desteğini alarak durdurduğuna dair kaydı verilebilir⁶⁶⁵. Eserin bu paragrafı bizim için ayrıca Zosimus’un kaynak olarak Olympiodorus’u kullanmaya başladığı bölüm olması bakımından önemlidir⁶⁶⁶:

“Rhodogaisus Italia’ya geçmek için Gallialı ve Germanialı topluluklardan dört yüz bin adam topluyordu. Bu haberin duyulması herkesi şaşkına çevirdi. Bütün şehirler ümitsizliğe kapıldı ve Roma korkusundan ne yapacağını şaşırı. Stilicho, Liguria Ticinum’da (İtalya’nın kuzeybatı tarafında bulunan kent) bulunan orduyu topladı ve Alanlar ile Hunlardan da takviye aldı. Düşmanın harekete geçmesini beklemeden askerlerin başında Danube’yi geçti. Barbarların üzerine ani bir şekilde saldırdı ve neredeyse hepsini imha etti. Sadece çok az bir kısmı kaldı ve onlarda Romalıların yardımcı kuvvetlerine dahil oldular. Doğal olarak Stilicho bu zaferden dolayı oldukça

⁶⁶³ Zosimus, *Historia Nova*, 5.22.

⁶⁶⁴ Orosius, *Adversus Paganos*, 7.37; Zosimus, *Historia Nova*, 5.26.

⁶⁶⁵ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 240.

⁶⁶⁶ Photius, *Bibliotheca*, 98; Blockley, *The Fragmentary Classicising*, C. 2, s.155.

*gururlanmıştı. Çok büyük gösterişlerle karşılanmıştı, ne de olsa Italia'yı çok büyük bir felaketten kurtarmıştı.”*⁶⁶⁷

Bu pasajların, II. Theodosius zamanında devlet görevlisi olan ve Hunlarla diplomatik ilişkiler kuran Olympiodorus'tan faydalanılarak yazılmış olması bölümün kaynak değerini arttırmaktadır. Aynı şekilde *Historia Nova*'nın beşinci kitabının yirmi altıncı pasajından sonraki bölümleri Hunların Batı Roma ile kurduğu ilişkiler bağlamında önemli detaylar içermektedir⁶⁶⁸. Ancak eser altıncı kitapta aniden sona erdiğinden Zosimus'un Hun-Roma ilişkilerine dair yorumları 410 yılına kadar takip edilebilmektedir. Liderleri Uldız'ın 400 yılındaki yardımıyla Roma İmparatorluğu ile Hunlar arasındaki ilişki olumlu yönde ilerlemiş ve Hunlar, imparatorluk tarafından ileriki yıllarda (425- 437) çıkacak olan Vizigot, Frank, Burgon ve Bagadaue tehlikelerine karşı kullanılmışlardır⁶⁶⁹. Batı Roma İmparatorluğu'nun generali Aetius'un bağlantıları sayesinde sürdürülen bu anlaşmalı ilişki, 440 yılında Hunların Attila önderliği altına girmesiyle bozulmuş ve büyük yağma hareketleri başlamıştır⁶⁷⁰. Hunlar, Roma İmparatorluğu'ndaki eylemleri ile önceleri “atlı yağmacı göçebe gruplar” olarak hareket halinde iken Attila liderliğinde siyasi bir teşkilatlanma olarak, V. yüzyılda liderleri komutasında Macaristan'ın doğusunda yerleşik hayata geçmiş ve Roma İmparatorluğu için ciddi bir tehdit unsuru haline gelmişlerdir⁶⁷¹.

Sonuç olarak başlangıçtan itibaren Roma için bir tehdit unsuru olarak görülen ve Geç Antikçağ tarih yazarları perspektifinden toplu bir göç hareketinin arkasındaki itici güç olarak imparatorluğun çöküşü konusunda suçlanan Hunlar, Herodotus'un “barbar”larından farklı görülmemiştir⁶⁷². Çizdikleri Hun tasvirleri çerçevesinde Zosimus'un tutumu özellikle Ammianus Marcellinus'un betimlemeleri ile karşılaştırıldığında ılımlı bulunabilir. İki pagan yazarın, kendileri gibi Hıristiyan imparatorları tarafında yer alan Hunlar için yaptıkları değerlendirmeler karşılaştırmaya değerdir. Ancak yapılan karşılaştırmalı analizler sonucu imparatorluğun tüm düşmanlarına uyguladığı “barbar” suçlamasının Hun versiyonunun da retorikten öteye

---

⁶⁶⁷ Olympiodorus, Fragman, 9; Zosimus, *Historia Nova*, 5.26.

⁶⁶⁸ Özellikle, Zosimus, *Historia Nova*, 5. 37, 45, 50.

⁶⁶⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 288.

⁶⁷⁰ Hunların Attila liderliğindeki büyük istila hareketlerinin başlangıcı ile ilgili olarak bkz. Edward Arthur Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Clarendon Press, Oxford, 1948, s. 63-90.

⁶⁷¹ Peter Heather, “The Huns and the end of the Roman Empire in the West”, s. 4-41.

⁶⁷² Eunapius, Fragman, 42; Jerome, *Chronicon*, 289; Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.33-34; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 9.17.

gitmediği kanıtlanmıştır⁶⁷³. Bu noktada özellikle Hunlara ilişkin hikaye örgüsünü diplomatik ilişkiler ve savaşlar bağlamında oluşturmuş olan Zosimus *Historia Nova*'nın dördüncü, beşinci ve altıncı kitaplarının içerdiği detaylar bakımından kanımızca çağdaşlarından ayrılmaktadır.

5.3. *Historia Nova*'da Gotlar: Alaric'in Roma'yı İşgali (İS 410)

Zosimus için pagan imparator Iulianus'un imparatorluk yılları (361-363) Roma İmparatorluğu'nun gerileme süreci için bir dönüm noktasıdır. Ona göre *Historia Nova*'nın üçüncü kitabını özellikle askeri faaliyetlerine ayırdığı Iulianus'un ölümü ile imparatorluk, kuruluşundan Zosimus'un çağına kadar hiç olmadığı kadar büyük siyasi darbe almıştır. Bu düşüncesini Iulianus'un doğu bölgelerinde gösterdiği çaba ile desteklemeye çalışan Zosimus, Cumhuriyet döneminde *triumvirlik* yapan Crassus ile eski imparatorlar Gordianus ve Valerianus'un Persler tarafından yaşadıkları korkunç yenilgilerine rağmen hiçbir imparatorun doğu bölgelerini düşmana teslim etmediğini vurgulamıştır⁶⁷⁴. Zosimus'un buradaki serzenişi, Iulianus'un ölümünden sonra kısa bir süre yönetime geçen ve imparatorluğun doğu-batı yakalarını aynı anda kontrol etme zorluğunun farkında olarak doğu bölgelerinin bir kısmından vazgeçmek durumunda kalan Iovianus'adır. Zira Iovianus, 363 yılında Sasani kralı II. Şapur'un eskiden kendilerine ait olan ve 299 yılında Galerius tarafından ele geçirilen beş bölgeyi geri alma isteğine olumlu karşılık vermiştir. Iulianus'un seferinde bizzat bulunan Ammianus'un aktardığına göre bu beş bölge dışında Nisibis ve Singara'yı da talep eden kralın tüm istekleri kabul edilmiş ve anlaşma sağlanmıştır⁶⁷⁵. Bu noktada Zosimus'un sitemindeki haklılık payı tartışmaya açıktır; çünkü zafer hedefi ile çıktığı Pers Seferi'nden⁶⁷⁶ dönemeyen Iulianus aynı zamanda tüm uyarılara rağmen batı sınırındaki Gotlara karşı bir önlem almamış, Sasanilere karşı savaş fikrinden de dönmemiştir⁶⁷⁷. Böylelikle doğu bölgelerinde artan baskıyla mücadele veren imparatorluk bir de Got tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla

---

⁶⁷³ Turhan Kaçar, "Ammianus Marcellinus'ta Hunlar", *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 1, 2002, s. 93. Ayrıca bkz. aynı yer dipnot: 71.

⁶⁷⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 3.32.

⁶⁷⁵ II. Şapur tarafından geri alınan bölgeler; Arzanena (Armenia'da), Moxoena, Zabdicena, Rehimena, Corduena, Nisibis ve Signara'dır. Anlaşma şartları için bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 25.7.9; Eutropius, *Breviarium*, 10.17.

⁶⁷⁶ Iulianus'un Pers Seferi için bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 23.2.1-25.3.23; Zosimus, *Historia Nova*, 3.26-3.31.

⁶⁷⁷ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 22.7. 7-8; Eunapius, *Fragman*, 27.1; Libanius, *Orationes*, 12. 78. Ayrıca bkz. R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy*, s.46.

Iulianus'un izlediği politikanın sonuçları ile Got meselesi Iovianus'un ölümü sonrasında Valentinianus (364-375) ve kardeşi Valens'e (364-378) miras kalmıştır.

Zosimus'un da belirttiği üzere Valentinianus İlyria'daki şehirleri, İtalya, Afrika'nın tamamını, Alplerin ötesindeki milletleri, İspanya ve Britanya bölgelerinin kentlerini kendi idaresi altında toplayıp kardeşi Valens'e de Mısır, Bitinya, Trakya ve doğu bölgelerini vermiştir⁶⁷⁸. 365 yılında Iulianus'un akrabası olan Procopius bir yıl süren bir isyan çıkararak yönetimde hak iddia ettiğinde Valentinianus ve Valens askeri desteği arkalarına alarak isyanı bastırmışlardır. Nihayet imparatorluğun batısını himayesi altına alan Valentinianus Iulianus'un seferleri sayesinde oluşturulan Ren ve Tuna sınırlarının güvenliğini arttırmak istemiştir. Çünkü Germen (Alamanni, Franklar ve Saksonlar) kavimler hareket halinde olmaya devam etmektedir. Valentinianus'un sınır güvenliğini korumaya almak için uyguladığı yöntem Ammianus ve Zosimus'un ironik bir biçimde takdirini kazanmış görünmektedir. Ammianus, "kana susamış" olan bu imparatorun barbarları savaş alanında yenmektense sınırdaki birlikleri durdurmak için inşa ettirdiği gözetleme kulesinden⁶⁷⁹ yok etmenin daha kolay olacağına dair fikrinin, devleti yönetme konusunda eleştirilemez bir zekaya sahip olduğunun bir göstergesi olarak belirlediğini söylemektedir⁶⁸⁰. Zosimus'un aynı konuda Ammianus ile benzer bir tonda aktardığı ifadeleri şöyledir:

*"O sırada Iulianus hayatta olduğu sürece Roma isminden dehşete kapılan Barbarlar, Rhenus karşısında huzurları kimse tarafından bozulmadığı sürece hallerinden memnun bir şekilde kendi bölgelerinde yaşamaya devam ettiler. Ancak Iulianus'un ölümü ilan edildiğinde haberi duydukları gibi derhal boyun eğmeyi bırakıp Romalılara karşı savaş hazırlığı yapmaya başladılar (Germenler bu sıralarda isyan çıkarmışlardır). Bunu duyan Valentinianus askeri güçlerini piyadeler, süvariler ve hafif silahlılar şeklinde yerleştirmeye ve Rhenus boyunca kurulmuş kasabaları gerekli garnizonlarla güçlendirmeye başladı (İS 365, Ocak). Valentinianus bütün bu düzenlemeleri yaparak savaş sanatında tamamıyla bir çaylak olmadığını, bu sayede gösterdi."*⁶⁸¹

---

⁶⁷⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.3.

⁶⁷⁹ Valentinianus'un hisar ve gözetleme kulelerini sıfırdan inşa etmiş ya da yenilemiş olması tam olarak bilinmemekle birlikte sınırdaki tüm köprüleri sağlamlaştırmış olması kayıtlarda mevcuttur. Bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 28.2-30.7; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.118.

⁶⁸⁰ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 29.4.1.

⁶⁸¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.2.

Aynı zamanda barbar birliklerinden ve Galya'dan askeri destek temin eden Valentinianus'un ileriki tarihlerde görüleceği üzere izlediği siyaset en azından Alamanniler üzerinde uzun vadede etkili olmuştur⁶⁸². Bu sırada doğu bölgeleri ile ilgilenen Valens, Iovianus'un yaptığı anlaşma sebebiyle Sasanilerle bir süre sorun yaşamamış ancak egemenlik alanının içinde bulunan Trakya sınırında yaşanan sorunları çözmeye çalışmıştır. 365 yılında Procopius'un Constantinopolis'te çıkardığı isyan Got kabileleri tarafından destek gördüğünde⁶⁸³ Batı Roma İmparatorluğu'ndaki Germen krizi ile uğraşan abisinin yardımını da alamayan Valens oldukça zorlanmıştır. Valens 366 yılında Gotların bu tutumuna karşılık 332 yılında Constantinus ile yaptıkları anlaşmayı⁶⁸⁴ hatırlatsa da ona bu anlaşmanın Constantinus hanedanlığı ile yapıldığı hatırlatılmış ve Procopius desteklenmeye devam edilmiştir⁶⁸⁵. Ayrıca Gotlara göre kendileriyle Roma arasındaki ilişki, 362 yılında Iulianus'un Constantinus'un Gotlarla yaptığı anlaşmayı önemsememesi ile bozulmuştur⁶⁸⁶. Procopius'un isyanı ve Valens'in konuyla ilgili olarak Gotlara karşı tutumu *Historia Nova*'nın dördüncü kitabının dördüncü pasajı ile sekizinci pasajı arasında detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. En nihayetinde 367 yılında Gotlara karşı sefere karar veren Valens'in işgali Aşağı Moesia'dan başlamıştır⁶⁸⁷. Tuna Nehri üzerinden ilerleyen Valens, bir dizi çatışmanın ardından bir Got kabilesi olan Tervingilerin yaşadığı alanı yağmalamış ve daha sonra Gotlara ait Greuthungi kabilesine de saldırarak Got lideri Athanaric'i⁶⁸⁸ köşeye sıkıştırmıştır⁶⁸⁹. Bir taraftan Gotların barış istediği diğer taraftan Şapur'un Armenia ve Iberia bölgelerindeki saldırgan hamleleri Valens'i istemeden de olsa anlaşma yapmaya itmiştir⁶⁹⁰. 369 yılında yapılan bu anlaşma

---

⁶⁸² Valetianus, 374 yılına gelindiğinde Alamannileri bastırmış ve kralları ile anlaşma yapmıştır. Bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 30.3-6; Zosimus, *Historia Nova*, 4.12.

⁶⁸³ Bkz. Michael Kulikowski, *Romes's Gothic Wars From the Third Century to Alaric*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 114-115.

⁶⁸⁴ Romalıların Gotlarla yaptığı anlaşma üzerine detaylı bir inceleme için bkz. Kulikowski, *Romes's Gothic Wars From the Third Century to Alaric*, s. 84-86. Ayrıca Constantinus döneminde Roma İmparatorluğu'nun gotlarla ilişkisi üzerine bir inceleme için bkz. Michael Kulikowski, "Constantine and the Northern Barbarians", *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Noel Lenski (Ed.), Cmbridge University Press, Cambridge, 2006, s. 347-377.

⁶⁸⁵ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 26.7.10; 26.9.3; Eunapius, *Fragman*, 37.

⁶⁸⁶ John Curran, "From Jovian to Theodosius", *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, C. 13, 2008, s. 94.

⁶⁸⁷ Ammianus, *Res Gestae*, 26.10.3; Zosimus, *Historia Nova*, 4.7. Ayrıca bkz. Noel Lenski, *Failure of Empire Valens and the Roman State*, University of California Press, London, 2002, s. 127-137.

⁶⁸⁸ *PLRE* 1, s. 120.

⁶⁸⁹ Got kabilelerinin etnik kimlikleri için bkz. Malcolm Todd *The Early Germans*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s.137-172; Heather, *Goths and Romans 332-489*, Oxford Clarendon Press, Oxford, 1994, s. 12-18; 3

⁶⁹⁰ Curran, "From Jovian to Theodosius", s. 94.

332 yılında yapılanla değiştirilmiş ve yeni gereğince şartlar değişmiştir: Öncelikle lider Athanaricus Roma topraklarına ayak basmamaya yemin ettirilmiş, Gotların Roma İmparatorluğundan aldıkları para yardımı kesilmiş ve Gotların Tuna'yı geçmeleri kesinlikle yasaklanmıştır⁶⁹¹. Uzun süren çatışmanın ardından anlaşmanın şartlarını makul bulan Zosimus'un yorumu şöyledir:

“Çok sayıda insan öldürüldüğü zaman, hayatta kalanlar imparatorudan barış talep ettiler. İstekleri reddedilmedi ve Roma'nın ününe gölge düşürmemeyi şart koşan bir anlaşma yürürlüğe girdi. Romalıların daha önce sahip oldukları tam anlamıyla güven içinde yaşamalarına karar verildiği için, barbarların nehrin karşısına geçmesi ve bir daha Roma sınırlarına ayak basması yasaklandı. Bu barışı sağladıktan sonra, Valens Constantinopolis'e gitti.”

Ayrıca Themistius'un söylevlerinden edindiğimiz bilgiye göre Valens *“nehir boyunca ticaret noktası olarak kurulmuş olan kentlerin sadece ikisini”* Gotların ticareti için serbest bırakmıştır⁶⁹². Valens'in bu anlaşmasının bir sonraki örneğini Batı'da İmparator Valetianus'un Germen sorununa bir çözüm olarak Alamanni lideri Macrianus ile 374 yılında yaptığı anlaşmada görmekteyiz⁶⁹³. Bu anlaşmaların öncelikli amacı iki tarafın birbirleri ile savaşa girmesini engellemek ve herhangi bir dış baskıda birbirlerine yardım edeceklerinin teminatını almaktır. Askeri olduğu kadar ticari dayanışmayı da gerektiren bu anlaşma sınırlardaki kabilelerle Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin kontrolünü sağlamıştır. Ancak 374 yılında Zosimus'un aktardığına göre Valentinianus'un adamlarından birinin Quadların liderlerine komplo düzenleyerek öldürmesi Sarmatlar ve Quadların Valentinianus'un Ren ve Tuna sınırındaki garnizon alanını yıkıp dökmesine yol açmıştır: *“Söylemeye bile gerek yok ki barbarlar bu durumu Danube halkına istila ve yağma bahanesi olarak kullandılar. Kasabanın dışındaki her şeyi ele geçirdiler... Pannonialılar barbarların istilasına maruz kalıyorlardı.”*⁶⁹⁴ Valentinianus haberi aldığı anda bu hamleyi cezasız bırakmamış Sarmatlar ve Quadlara karşı sefer düzenlemiştir. Quadların barış istemek için sürekli gönderdikleri elçilerinin kullandığı dil Valentinianus'u oldukça öfkelenmiştir. Zira Quad elçilerinin ifadeleri,

⁶⁹¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 27.5.8–9; Zosimus, *Historia Nova*, 4.11.

⁶⁹² Themistius, *Orationes*, 10.135.

⁶⁹³ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 30.3.4–6; Errington, *Roman Imperial Policy*, s. 45–49.

⁶⁹⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 4.16.

Valentinianus'un istihkam yapılanmasını kendilerine karşı bir hakaret olarak algıladıklarını ortaya koyduğundan, Valentinianus'un kriz geçirmesine sebep olmuştur. Bu olay Ammianus ve Zosimus'un aktardığına göre zaten sınırlı bir yapıya sahip olan imparatorun "kan ağzına hızla doldu ve tüm konuşma gücünü yok etti. İktidarının on ikinci yılına girerken" ölümüyle sonuçlanmıştır⁶⁹⁵. Ancak tüm bunlara rağmen, Valentinianus'un düşman topraklarına akın yaparken kolaylık sağlaması için yaptırdığı köprü, yüksek rütbeli askerlerin emri ile yıkılarak anlaşma sağlanmıştır⁶⁹⁶. Bu arada 367 yılında geçirdiği ağır hastalık sırasında yönetimin güvenliğini garanti altına almak isteyen Valentinianus o sırada çok genç olan oğlu Gratianus'u *augustus* ilan etmiştir⁶⁹⁷. Böylece imparatorluğun Valens ve Gratianus olmak üzere iki *augustusu* yönetime devam edecektir.

İmparatorluğun diğer yakasında Valens'in, 369 yılında Got seferi sırasında patlak veren ve seferi barış anlaşması ile sonlandırmasını gerektiren II. Şapur komutasındaki Sasanilerle çekişmesi devam etmektedir⁶⁹⁸. 371 yılına kadar Armenia'nın kontrolü konusunda üstünlük mücadelesi veren II. Şapur ve Valens'in arasındaki gerilim gittikçe artmıştır⁶⁹⁹. Birkaç yıl içinde büyük çaplı bir savaşa neden olacak gibi görünen anlaşmazlıklar silsilesi Yukarı Tuna bölgesinde beliren Got tehlikesi sebebiyle kesintiye uğramıştır⁷⁰⁰. Bu tehlike bir önceki bölümde açıkladığımız üzere Hunların Don Nehri civarında yaşayan Alanları yenerek yanlarına almak suretiyle Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasında ikamet eden Gotların yaşam alanlarına girmişlerdir. Hunlar Got kabilelerinden ilk önce Tervingilere daha sonra da Greuthungilere saldırmış ve antik kaynaklara konu olan kanlı mücadelelerle bu kabilelerin yığınlar halinde Tuna'yı geçerek Roma topraklarına girmelerine neden olmuşlardır⁷⁰¹. Gotlara ait Tervingi kabilesinin lideri Athanaric Yukarı Dinyester bölgesini korumak için ne kadar direnmiş olsa da Hunlar tarafından bir gece saldırısında yenilgiye uğratılmış ve Tervingi savunması

---

⁶⁹⁵ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 30.6; Zosimus, *Historia Nova*, 4.17.

⁶⁹⁶ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 30.10.2.

⁶⁹⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 4.12.

⁶⁹⁸ Valens'in Doğu yakasındaki politikası için Lenski'nin "Valens and the Eastern Frontier" başlıklı bölümü ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Lenski, *Failure of Empire Valens and the Roman State*, s.153-163.

⁶⁹⁹ Roma-Armenia ilişkileri 369-371'de çekişmeler ve diplomatik tartışmalar şeklinde seyretmiş 376-378 arasında iyiden iyi gerilmiş ve Got tehlikesinin önüne geçmek için verilen aradan sonra 379 yılında II. Şapur'un ölümü ile daha sakin bir hal almıştır bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 30.2.

⁷⁰⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

⁷⁰¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*; 31.3.1-8; Eunapius, *Fragman*, 42; Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

kırılmıştır⁷⁰². Bunun üzerine teslim olmaktan başka çareleri kalmayan bu Got kabilesinin lideri Valens'le anlaşmaktansa Karpat Dağları'na çekilmeyi tercih etmiş, yerine geçen liderler Fritigern⁷⁰³ ve Alavivus, o sırada Antakya'da bulunan imparatora elçiler göndererek sığınma talebinde bulunmuştur⁷⁰⁴. Trakya topraklarında yaşama taleplerinin kabul edilmesi karşılığında barış içinde yaşayacaklarına ve Roma İmparatorluğu için asker tedarik edeceklerine dair sözler vermişlerdir⁷⁰⁵. Valens'e çok sayıda acemi askerin çiftçiler tarafından tarım arazilerinde bedava çalıştırılması durumunda hazine gelirinin artacağına bildirilmesi üzerine imparator, Tervingilerin Trakya'ya alınmasına izin vermiş ancak Greuthungilerin geçişi kabul edilmemiştir⁷⁰⁶. Ancak bu barış teklifini kabul etmek, Roma İmparatorluğu için olumsuz sonuçlar vermiştir. Hunlar tarafından sürüklenen Gotların çaresizliği ve taleplerinin kabul edilmesi sonrasındaki tutumları Zosimus tarafından detaylı bir şekilde kaydedilmiştir:

*“Scythia halkı Danube'nin karşı kıyısına firar ettiler ve uzattıkları ellerle onun sadık ve dürüst müttefikleri olacaklarına söz vererek imparatorun kendilerini alması için yalvardılar. Danube şehirlerindeki muhafızlar, imparatorun bu konudaki kararına boyun eğip onları yerleştirdiler. Valens, onların alınmasını öncelikle silahlarını ve askeri her şeyi bırakmaları şartıyla kabul etti. Yüksek rütbeli subaylar ve askerlerin liderleri, silahsız barbarlara eşlik etmek ve gözetlemek amacıyla Romalı bölgesine geçmiş ancak amaçlarından saparak iyi görünüşlü kadınları toplamaya ve çekici genç erkekleri iffetsiz amaçlar uğruna kovalamaya ya da köleleri ve aile reislerini alıkoymaya yöneldiler; yalnızca kişisel istekleri peşine düştüler ve nelerin kamu yararıyla ilgisi olduğunu görmezden geldiler. Bu ihmâl sebebiyle, çok sayıda düşman silahlarıyla kaçtılar. Bunlar, Roma toprağına ayak basar basmaz ne yalvarışlarını ne de yeminlerini hatırladılar; Makedonya ve Thesallia'nın yanında tüm Thracia ve Pannonia ve kırsal kesim yollarına çıkan her şeyi yağmalayan barbarlarla dolmuştu.”*⁷⁰⁷

⁷⁰² Curran, “From Jovian to Theodosius”, s. 95.

⁷⁰³ PLRE 1, s.374.

⁷⁰⁴ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31. 4.1-2; Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, s.18-27; Heather, “The Huns and the end of the Roman Empire in the West”, s. 4-41; Lenski, *Failure of Empire: Valens and Roman State*, s. 322-323;

⁷⁰⁵ Ammianus Marcellinus, 11.4.1; 5; 8; Zosimus. 4.20.5; Curran, “From Jovian to Theodosius”, s. 95.

⁷⁰⁶ Curran, “From Jovian to Theodosius”, s. 95.

⁷⁰⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 4.20.

Kendilerine tanınan imtiyazları Roma İmparatorluğu'nun aleyhinde kullanan Tervingi kabilesi kısa süre içinde Tuna'yı geçen Greuthungi kabilesi ile birleşip sayıları iki yüz bine ulaştığında Trakya'ya doğru ilerlemeye başlamıştır⁷⁰⁸. İki kabile beraber ilerlerken Hadrianopolis'te konuşlanmış olan farklı Got toplulukları ile de sayılarını arttırmışlardır. Ciddi bir Got isyanıyla karşı karşıya olan imparatorluk, ilk zamanlar hafif çarpışmaları atlatırken Marcianopolis'in kuzeyinde meydana gelen *Ad Salices* Savaş'ındaki çarpışmanın boyutu tahmin edilenden büyük olmuştur⁷⁰⁹. O sırada hala Antakya'da bulunan Valens haberleri aldığı anda planladığı Doğu seferinden vazgeçerek derhal Constantinopolis'ten Hadrianopolis'e geçmiştir⁷¹⁰. Valens'in sayıları çok fazla olan Gotlara karşı ilerleyişi, Roma İmparatorluk tarihinde uzun süre benzerine rastlanmamış bir katliamla sonuçlanacaktır. 378 yılında Hadrianopolis'te meydana gelen savaşın sonunda Hadrianopolis ve Constantinopolis'i ele geçirememişler ancak Trakya ve Illyricum'u işgal etmişlerdir⁷¹¹. Hadrianopolis Savaşı, kendisine bu denli büyük bir sayıyla baş edemeyeceği, batı birliklerinden takviye kuvvet beklemesi gerektiği tavsiye edilmesine rağmen, acele eden Valens'in son savaşı olmuştur⁷¹². Ek olarak Zosimus'un savaşın sonu için betimlemesi kayda değerdir:

*“Ancak Sebastianus'un tavsiyeleri bu yönde iken, karışık görüşte olanlar ise barbarların büyük bir çoğunluğu halihazırda mahvolduğu için sanki hiç çaba sarf etmese de mutlak zafere kavuşacakmış gibi imparatoru tüm güç birlikleri ile taaruza geçmesi hususunda kışkırtıyorlardı (İS 378, Ağustos). Ne yazık ki kader çoktan felaketlere yöneldiği için bu tavsiye ile daha kötü bir karar ağır bastı: İmparator bütün birliklerini harekete geçirerek bir kargaşa içine sürükledi. Barbarlar onları savaş meydanında karşıladı ve kolayca galip geldi ve neredeyse tüm orduyu ezip geçti; savaş tam bir katliamdı. İmparator bir avuç adamla kaçtı ve duvarları olmayan bir köye sığındı. Barbarlar bu köyün her tarafına çıra yerleştirip buraya sığınmış olanların cesetleri ile beraber yerli halkı da ateşe verdiler. Bunun sonucunda hiç kimse imparatorun cesedini tanıyamadı.”*⁷¹³

⁷⁰⁸ Eunapius, *Fragman*, 42.

⁷⁰⁹ Heather, *Goths and Romans*, s. 137-138.

⁷¹⁰ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.7.1; Curran, “From Julian to Theodosius”, s. 99.

⁷¹¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31. 12. 11.

⁷¹² Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.33.

⁷¹³ Zosimus, *Historia Nova*, 4.24.

Antik kaynaklar arasında savaşın uzun bir tasvirini sunan Ammianus'un yıllar önce (İS 251) Decius'un da benzer bir felakette katledildiğini ve aynı şekilde cesedinin dahi bulunmadığını hatırlattığı bölüm etkileyicidir⁷¹⁴. Ek olarak, Zosimus'un Gotlarla yapılan bu büyük savaş öncesi Valens'in Hadrianopolis'e doğru ilerlerken yolda yaşadığı bir olayı kullanarak sunduğu anekdot, yazarın bu savaşın sonucunun imparatorluğun kendi zamanında tanık olduğu yıkımına etkisi hakkındaki fikirlerini açıkça ortaya koymaktadır:

“(İmparator Valens) Antiochia'dan ayrılarak oradan da Trachia'ya doğru ilerleyeceği Constantinopolis'e geldi ve burada hain dönek Scythialılar'a savaş açmaya hazırlandı (İS 378). Bu bölgelerde en büyük tehlike hala kol gezerken haberciler neler olup bittiğini anlatmak üzere imparatora doğru hızla yaklaştılar bu sırada imparator yola devam ederken kendisi ve ordu için kötü habere delalet eden bir olay gerçekleşti. Yolun üzerinde sanki baştan ayağı kırbaçlanmış olan bir adamın uzanıyor olduğu görüldü. Adam tamamen hareketsizdi ve kendisine yaklaşan kişilere bakıyordu. Kendisine kimliğini, hangi bölgeden geldiğini ve bu işkenceyi kimin elinden çektiğini sorduklarında adam hiçbir soruya cevap vermedi. Bu adamı bir mucize ve olağan dışı bir durum olarak nitelendirip onu yanlarından geçiyor olan imparatora gösterdiler. İmparator adama aynı soruları yönelttiğinde, adam sessizliğini bozmadı. Tüm bedeni hareketsiz olduğu için yaşıyor sayılmazdı ve tamamen ölmüş de sayılmazdı çünkü gözleri çok canlı bakıyordu. Ve sonra mucize bir anda gözden kayboldu. Ayakta bakakalan kişiler ne yapmaları gerektiği konusunda tereddüt ettiler. Bu türden olayları yorumlama kabiliyeti olan biri, bu kötü kehanetin imparatorluğun gelecekte başına geleceklere dair bir işaret olduğunu öne sürdü. Roma İmparatorluğu son nefesini acı içinde veren bir insan gibi hükümdarları ve hakimleri tarafından işkencelere maruz kalarak acı içinde yok olup gidecekti. Aslında olayları tek tek incelediğimizde şu açıkça görülecek ki: bu kehanet doğrudur.”⁷¹⁵

Zosimus'un Eunapius'tan alıntıladığını düşündüğümüz bu parça, yoğun şekilde Zosimus'un pagan duygularını yansıtmaktadır⁷¹⁶. Metnin arka planında daima eski

---

⁷¹⁴ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.8.13. Decius'un ölümü için ayrıca bkz. Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 29.4-5; Zosimus, *Historia Nova*, 1.23; Eutropius, *Breviarium*, 9.4; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 4.1.

⁷¹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 4.21.

⁷¹⁶ Eunapius, *Fragman*, 42. Zosimus'un bu mucize hikayesinin Eunapius ile karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Fitton, *Eunapius and the Idea of the Decline*, s. 99-101.

tanrıların terk edilmesinin Zosimus için imparatorluğu çöküşe götüren sebeplerden biri olduğu hatırlandığında, pagan historiografyanın bir unsuru olan “mucize” hikayelerinin *Historia Nova*'da yer alması oldukça doğaldır. Ancak bu parçanın bizim için buradaki önemi Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun Gotlarla ilişkisi üzerinden yaptığı “yok oluş” yorumudur. Dolayısıyla bu yorum, modern araştırmalarda Hadrianopolis Savaşı'nın Roma ordu sisteminin çöküşüne direkt etkisine dair yaygın görüşün temeli olarak değerlendirilebilir. Esasen Got kabilelerinin bir zaferi olarak kabul edilmeyen Hadrianopolis Savaşı sonuçlarının asıl önemi, Roma İmparatorluğu'nda barbar kavimlere karşı uygulanan politikanın yön değiştirmesine sebep olmasıdır. Buna göre, barbar kabileler kendi liderlerinin buyruğu altında bir bütün halinde imparatorluk topraklarında iskan sahibi olacaklardır. Ayrıca imparatorluğun yenilgisi askeri açıdan yorumlandığında *foederati* gereği ordunun barbarlaşmasına yol açan bu olay, dördüncü yüzyılda barbar subaylarının egemenlik alanlarını yaratmasına yol açmıştır. Stilicho ve Rufinus dönemlerinde çok daha olumsuz yönde ilerleyecek olan bu problem ordunun dolayısıyla da imparatorluğun oldukça zarar görmesinin başlıca nedenlerindedir⁷¹⁷. Aynı şekilde Batı Roma İmparatorluğu da yetersiz askeri gücü sebebiyle *foederatinin* sunduğu “fırsat”tan yararlanmış, barbar askerlere ve liderlerine güvenmek zorunda kalmıştır. Beşinci yüz yıla gelindiğinde ise bu barbar gruplar Roma topraklarında bağımsız hükümdarları önderliğinde hareket etme özgürlüklerini kullanmışlardır. Bu bağlamda imparatorun ve on bine yakın askerin öldüğü bu savaş, geleneksel görüşe göre Roma ordusunun çöküşünün direkt nedeni olmasa da ordunun zayıflamasını dolayısı ile de Roma İmparatorluğu'nun gerilemesini hızlandıran temel faktörlerden biri olmuştur⁷¹⁸.

Roma İmparatorluğu'nun 378 yılının Ağustos ayında Valens'in ölümü sonrasında yeni *augustus* I. Theodosius (379-395) iktidarda kaldığı süre boyunca daha çok dini meselelere eğilmiş olsa da izlediği dış siyaset incelemeye değerdir⁷¹⁹. Bu tarihten itibaren yaşanan gelişmeleri özellikle Theodosius devrine ait detaylı analizlerin sunulduğu *Historia Nova*'dan kronolojik olarak takip etmek mümkündür. Hızla Hıristiyanlaşan imparatorluğun değişen çehresi ve barbarların imparatorlukta varlığının evrimi Zosimus'un yorumlarıyla modern dünya araştırmacılarının “çöküş” teorilerini

---

⁷¹⁷ Green, *Decline in the West*, s. 201-202.

⁷¹⁸ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.8.8-18; Green, *Decline in the West*, s. 75.

⁷¹⁹ Bu tarihten Gratianus'un 383 yılındaki ölümüne kadar imparatorluk doğuda I. Theodosius, batıda Gratianus tarafından yönetilecektir.

temellendirmiştir. Siyasi, askeri ve ekonomik sebeplerle barbarlara sunulan ya da sunulmak zorunda kalınan imtiyazların yarattığı krizlerin tohumları çok daha eskiden atılmış olsa da bu dönemde köklenmiştir. I. Theodosius'un devraldığı bölgeler Hadrianopolis Savaşı'nda başta Trakya olmak üzere Got işgali altında olduğundan imparatorlukla Gotlar arasında yeni bir anlaşma kaçınılmaz olmuştur⁷²⁰. Zira Dacia ve Macedonia dahil Illyricum bölgelerini devralan Theodosius, Gotlara yardıma devam etmek zorunda kalmış ve Macedonia'da bulunan garnizonlarını güçlendirmiştir⁷²¹. 379 yılında Theodosius'un öncelikli hedefi Trakya bölgesini kontrol altına almak olduğundan 380 yılına kadar buradaki tüm Got gruplar Illyricum'a yerleştirilmiştir. Aynı yıl Fritigern önderliğinde Makedonya'ya doğru ilerleyen Got kabileleri Theodosius tarafından durdurulmuş ancak bir kısmı kaçmayı tercih ederken diğer bir kısmı ilerlemeyi sürdürmeye çalışmıştır⁷²². Theodosius'un Gotlarla buradaki mücadelesi Gratianus'un batıdan barbar kökenli generaller⁷²³ Bauto ve Arbogast yönetiminde gönderdiği birliklerin Gotları Teselya ve Makedonya'dan Trakya'ya doğru sürmeleri ile hafiflemiştir⁷²⁴. Gotlarla ilişkilerin bir sonraki evresine geçiş liderleri Athanaric'in daha önce geri döndüğü ülkesinde komploya uğradığında Romalılardan yardım istemesi ile gerçekleşmiştir. Constantinopolis'e sığınmasına izin verilen Athanaric'in kısa süre sonra 381 yılında burada öldüğünde büyük bir törenle defnedilmesi⁷²⁵ Trakya'da bulunan Gotlara bundan sonra uygulanacak olan politikanın başlangıcı niteliğindedir⁷²⁶. Nitekim süreç içinde Gotlara karşı geliştirilen tavır çatışmadan ziyade anlaşmaya yönelik olmuştur.

I. Theodosius'a göre Gotların Trakya'ya geri gönderilmesini sağlayan Gratianus'un tek yaptığı onların batı eyaletlerine geçişini engellemek olmuştur ve bu doğu eyaletlerinin Got sorununun devam ettiği anlamına gelmektedir⁷²⁷. Theodosius daha fazla zarar

---

⁷²⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 4.25.

⁷²¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.31-32.

⁷²² Zosimus, *Historia Nova*, 4.25.

⁷²³ Bonitus, Barbatio, Bonosus, ve Magnentius Constantinus ve sonrası için bu barbar kökenli asker ve komutanlara örnektir. Geç Roma İmparatorluğu'nda yer alan barbar kökenli resmi görevliler ve generaller zerine bir inceleme için bkz. John Hugo Wolfgang Gideon Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops.: Army, Church, and the State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Clarendon Press, Oxford, 1990, s. 7-11. Ayrıca bkz. *PLRE* 1, s. 163, 146, 164, 532.

⁷²⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 4.33

⁷²⁵ Herwig Wolfram, "Athanaric the Visigoth: Monarchy or Judgeship. A Study in Comparative History", *Journal of Medieval History*, S. 1, 1975, s. 262

⁷²⁶ Heather, *Goths and Romans*, s.154.

⁷²⁷ Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, s.152.

görmemek adına zaten uzlaşmaya hevesli görünen Gotlarla tam da onların istediği koşulları sunarak anlaşmaya varmıştır (3 Ekim 382). Gotların imparatorluk topraklarına yerleştirilmesi dışında 332 yılında Constantinus’la yapılan anlaşmayla benzer şartları içeren yeni anlaşmaya göre “silahlarını ve kılıçlarını” Romalılara karşı kullanmayacaklarına dair yemin eden Gotlar orduya alınacaklar ve vergi ödeyeceklerdir⁷²⁸. Theodosius’un Gotları *foederati* olarak kabul etmesinin en büyük sebebi gerçek anlamda Gotları egemenlikleri altına alamamış olmalarıydı. Böylece Gotların askerliğe alınarak⁷²⁹ vergiden muaf tutulan bir kısmı Tuna kıyısına yerleştirilerek Hunlar, Alanlar ve Sarmatlara karşı imparatorluğu koruyacaklardır. Daha önemli bir faktör ise ordunun gün geçtikçe azalan asker sayısı ve tükenen maddi kaynaklar olmuştur; zira orduyu tamamlamak için alınan askerler sivil olarak ödeyecekleri vergiden muaf tutulmaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sınır güvenliğinin devamlılığını sağlayamama endişesine hem askeri hem ekonomik gerileme de eklendiğinde Theodosius için anlaşma kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak Zosimus’un aktardığına göre mevcut mali krizin bire bir sorumlusu savurganlıkları sebebi ile Theodosius’tur⁷³⁰. Ayrıca Zosimus’a göre sunduğu tüm imkanlar sayesinde hem imparatorlukta rahatça hareket edebilen Gotların büyük bir kısmının mülteci sınıfından çıkıp gittikçe zenginleşen, müttefikler haline gelmesi hem de bölünmeden belli bir liderle iskan hakkına sahip olmaları imparatorluğun sonunu getirecektir.

Zosimus Theodosius’un portresini sunduğu bölümler boyunca imparatorun yönetim anlayışını ve Gotlar için uyguladığı politikayı şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Eleştirilerinin alt yapısını oluşturan temel sebebin Theodosius’un ilerleyen tarihlerde izleyeceği anti-pagan politika olduğu bilinen Zosimus’un Hıristiyan imparator için çizdiği olumsuz profilin açık örneklerinden biri şöyledir:

“Devletin kötüye gidişinin başlangıç noktası şudur: Askeri birliklerin önemi azaldı ve sayıca da düştü. Şehirler parasızlık içindeydi ve bazıları zorla toplanan vergiler yüzünden tükenmişti. Diğerleri de elde ettikleri makamlar sayesinde açgözlülüğe doymuyor ve makamlarının getirdiği her türlü olanak sayesinde bitmek tükenmek bilmeyen isteklerini

---

⁷²⁸ Themistius, *Orationes*, 16.

⁷²⁹ Geç Roma İmparatorluğu’nda orduya barbar kökenli askerlerin alınma nedenlerine dair detaylı bir inceleme için bkz. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops*, s. 11-25.

⁷³⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 4.27-29.

tatmin ediyorlardı. Bu sebeple şehir ahalisi fukaralıkları ve yöneticilerin ahlaksızlıkları yüzünden acınacak durumlara düştüler ve sıkıntılarına çare bulması için tanrılara yalvarıp yakarmaya başladılar. Hala korkmadan tapınaklara gidip atalarının inançlarına göre tanrılara yalvarmak ve dua etmek mümkündü.”⁷³¹

Askeri konularda yetersiz kalan I. Theodosius’un yönetim anlayışının odak noktası iç meseleler ve din tartışmaları olmuştur. Bu noktada daha çok dinsel tartışmalarla ilgilenme eğilimi gösteren imparator özellikle Gotlarla ilgili sorunu çatışmalarla değil anlaşmalarla çözmeye çalışmıştır. İmparatorun bu tutumu 390lı yıllara kadar Gotlar ile ilişkilerin kontrol altında tutulmasını sağlamış, bu dönemde imparatorluğun gündemini daha ziyade teolojik meseleler meşgul etmiştir. Gratianus’un Magnus Maximus’un 383 yılındaki isyan girişiminde ölmesi⁷³² ile I. Theodosius oğullarının çocuk⁷³³, II. Valentinianus’un da çok genç olması sebebiyle imparatorluğun her iki yakasının mutlak hakimi olmuş ve II. Valentinianus’un yönetimi Theodosius’un denetiminde, iki Frank asıllı subay Bauto ve Arbogastes (*magister militum*) danışmanlığında yürütülmüştür⁷³⁴. 385 yılında Bauto ölümüyle II. Valentinianus’un artık Arbogastes’in danışmanlığını da istememesi ikili arasında sıklıkla tartışmalara sebep olmuş nihayet 392 yılında II. Valentinianus Arbogastes’e görevini bırakmasını emreden bir yazı yazmıştır⁷³⁵. Zosimus’un aktardığına göre Arbogastes bu emre “*bana bu görevi ne sen verdin ne de sen alabilirsin*” karşılığını vermiş ve yazıyı yırtıp atmıştır. Bu noktadan sonra olanlar Batı Roma İmparatorluğu’nun kaderinde dönüm noktası sayılabilecek olaylar zincirinin başlangıç noktası olup Zosimus tarafında detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Zosimus’a göre Arbogastes II. Valentinianus’u Vienna’da öldürmüştü⁷³⁶, yakın arkadaşı retorik ustası pagan Eugenius’u⁷³⁷ devreye sokarak askerlerin desteği ile isyan çıkarmış ve Eugenius *augustus* ilan edilmiştir (22

⁷³¹ Zosimus, *Historia Nova*, 4.29.

⁷³² Gratianus 23 Ağustos 283 tarihinde Lyon’da öldürülmüştür bkz. Curran, “From Jovian to Theodosius”, s.105.

⁷³³ Theodosius büyük oğlu Arcadius’u (altı yaşındayken) 383 yılında küçük oğlu Honorius’u (sekiz yaşındayken) 393 yılında *augustus* ilan etmiştir. Bkz. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.130.

⁷³⁴ Subaylar Bauto ve Arbogastes’ir bkz. Curran, “From Jovian to Theodosius”, s.108.

⁷³⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 4.53; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.1.

⁷³⁶ Modern literatürde 15 Mayıs 392 tarihinde II. Valentinianus’un Viana’daki evinde ölü bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Curran, Arbogastes’in taht iddiasında bulanamayacağı sebebiyle Eugenius’u imparator ilan ettiğini eklemiştir. Bkz. Curran, “From Jovian to Theodosius”, s. 109; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.133. Buna ek olarak II. Valentinianus’un Arbogastes tarafından öldürüldüğüne dair bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 4.58; Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.35; Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.25.11–16; Sozomen, *Historia Ecclesiastica*, 7.22–24; Rufinus, *Historia Ecclesiastica*, 11.33; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.2; *Epitome de Caesaribus*, 48.7.

⁷³⁷ PLRE 1, s. 293.

Ağustos 392)⁷³⁸. Eugenius, Theodosius tarafından kabul edilmek umuduyla Milano baş piskoposu Aziz Ambrosius'un yardımına başvurmuş, Trier ve Milano'da Theodosius ve Arcadius adına sikkeler⁷³⁹ bastırılmış ancak girişimlerinde başarılı olamamıştır⁷⁴⁰. Zira Theodosius 393 yılında küçük oğlu Honorius'u da *augustus* ilan etmiş ve 394 yılında Eugenius'a karşı sefere çıkmıştır⁷⁴¹. İki ordu 6 Eylül 394 yılında Frigidus Nehri üzerinde çarpışmış ve pagan isyancının birlikleri Hıristiyan imparatorun çoğunluğu Gotlardan oluşan ordusu tarafından yenilgiye uğratılmış, Eugenius ise ölmüştür⁷⁴². Batı Roma ordusunda çok sayıda Got askerinin ölümüyle sonuçlanan bu zaferle, 382 yılında imzalanan anlaşmadan bu yana iyi giden Got-Roma ilişkileri yeni bir evreye geçecek ve gelecekteki kaderi olumsuz yönde etkilenecektir⁷⁴³.

Savaş sonrasında Milano'ya taşınan Theodosius'un sağlığı bir anda kötüleştiğinde oğlu Honorius doğudan imparatorun maiyetine çağırılmış, Vandal asıllı general Stilicho danışmanlığında yönetim Honorius'a devredilmiş ve 17 Ocak 395 yılında I. Theodosius ölmüştür⁷⁴⁴. Böylece imparatorluk, doğu yakasında (Constantinopolis'te) *praefectus praetorio* olan Rufinus danışmanlığında Theodosius'un büyük oğlu Arcadius tarafından; batı yakasında (Milano'da) Flavius Stilicho danışmanlığında küçük oğlu Honorius tarafından yönetilmeye başlanmıştır⁷⁴⁵. Bu tarihten itibaren Batı Roma İmparatorluğu'nun en keskin karakteri Theodosius'un o sırada on sekiz yaşında olan Arcadius ile on yaşında olan Honorius'un her ikisinin de naibi olarak belirlediği ve aynı zamanda en sevdiği yeğeni hem de evlatlığı Serana'nın eşi olan Stilicho olacaktır⁷⁴⁶. Doğuda gücü elinde tutan Rufinus ise hadım Eutropius'un yardım ettiği bir komplo ile öldürülecek, onun yetkileri Stilicho tarafından Eutropius'a devredilecektir⁷⁴⁷. Ancak bundan önce Stilicho Frigidus Nehri Savaşı'nda başarıyla çatışan birliklerin bir kısmını doğuya göndermiştir ve bu birliklerin birinin başında, 391 yılında gerçekleşen Balkan

---

⁷³⁸ Zosimus, *Historia Nova*, 4.53.

⁷³⁹ *RIC*, 9.32f ve 80f.

⁷⁴⁰ Curran, "From Jovian to Theodosius", s.109.

⁷⁴¹ Eunapius, *Fragman*, 59; *Chronica Minora*, 1.298.

⁷⁴² Zosimus, *Historia Nova*, 4.58.

⁷⁴³ Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s.154.

⁷⁴⁴ İmparator Theodosius Zosimus'un aktardığına göre Constantinopolis'e dönerken yolda ölmüş ve oradaki mezarlığına defnedilmiştir. Zosimus, *Historia Nova*, 4.59. Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 5.26; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 11.2.

⁷⁴⁵ Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s. 163-164.

⁷⁴⁶ Alan Cameron, "Theodosius the Great and the Regency of Stilico", s. 247.

⁷⁴⁷ Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s. 166; Rufinus'un ölümüyle ilgili olarak ayrıca bkz. Claudianus, *Rufinus*, 2.54-99; Eunapius, *Fragman*, 64.1.

isyanından kısa bir süre sonra imparatorluk ordusuna alınan Alaric bulunmaktadır⁷⁴⁸. I. Theodosius'un Eugenius'a karşı başlattığı seferde imparatorun yanında yer alan birlikleri kumanda eden Alaric, imparator tarafından herhangi bir rütbeyle onurlandırılmayıp, diğer barbar birliklerle doğuya gönderiliyor olduğu için öfkelenmiştir⁷⁴⁹. Theodosius'un zaferinde büyük katkısı olduğunu düşünen ve ödüllendirilmek yerine doğuya gönderilen Alaric, istediğini almak üzere Constantinopolis'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Zosimus, Stilicho'dan nefret eden Rufinus'un Alaric'in bu isyanını fark ettiğinde iş birliği için hazır olduğunu kaydetmiştir⁷⁵⁰. Ancak Rufinus'un savunma desteğini yetersiz bulan Alaric, Constantinopolis'in zor bir hedef olduğunu düşünerek yönünü Makedonya ve Selanik'e çevirmiş ve Yunanistan'ı yağmalayarak ilerlemeye devam etmiştir⁷⁵¹. Zosimus'a göre kutsal bir kent olması sebebiyle tanrılar tarafından korunan Atina, Alaric tarafından alınamamış ve gördüğü hayaletler sebebiyle korkarak oradan uzaklaşmıştır⁷⁵². Daha sonra yolunu Megara'ya çeviren Alaric Peleponnessos'u, Isthmus Nehri'ni, Corinhus'u, Argos'u ve Lacedaemonia'yı ele geçirmiştir. Bu sırada Stilicho yardım için Peleponnessos'a varmış ancak askerlerini yağmaya yönlendirdiği için barbarların Epirus'a kaçmalarına izin vermiştir⁷⁵³. Yunanistan konusunda Gotlardan kalanları yağmalamak dışında hiçbir şey yapamayan Stilicho, İtalya'ya gitmiş ve ilk hamlesi Rufinus'u ortadan kaldırmak için plan yapmak olmuştur. Stilicho, arka planında hadım Eurtopius'un da bulunduğu bir suikast düzenlemiş ve 27 Kasım 395'te Rufinus, Got asıllı general Gainas ile emrindeki bir grup asker tarafından öldürülmüştür⁷⁵⁴. Bu tarihten itibaren imparatorluğun doğusundaki tüm yetkiler Arcadius'un yanında Eutropius'a kalmış; batıda ise Stilicho yönetime devam etmiştir.

Zosimus eserin 4.6. pasajından 4.26 pasajına kadar yani yaklaşık olarak 397 yılından 405 yılına kadar Alaric'ten bahsetmemiştir. *Historia Nova*'nın dördüncü pasajının yirmi altıncı bölümünde başlayan Alaric anlatımı daha evvel de belirttiğimiz gibi Olympiodorus kaynaklığında oluşturulduğu için tarihi değer bağlamında ayrıca önemlidir. 395'te başlattığı isyanında sayıları günden güne artan yandaşlarıyla Alaric doğudan istediğini

---

⁷⁴⁸ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, 7.10.

⁷⁴⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 5.5.

⁷⁵⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 5.5; Eunapius, *Fragman*, 64.1.

⁷⁵¹ Zosimus, *Historia Nova*, 5.6; Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s. 166.

⁷⁵² Zosimus, *Historia Nova*, 5.6.

⁷⁵³ Zosimus, *Historia Nova*, 5.7.

⁷⁵⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 5.7.

almış⁷⁵⁵ ancak daha sonra destek kesildiği⁷⁵⁶ için 401 yılında doğudan batıya hareket etmiş ve 18 Kasım'da İtalya'ya varmıştır⁷⁵⁷. 402 yılına gelindiğinde Alaric Got ordusu kuzey İtalya'da vardıkları Pollentia ve Verona'da Stilicho'nun güçleri tarafından geri püskürtülmüşlerdir⁷⁵⁸. Daha sonra Stilicho'nun Raetia'ya çekilmesini fırsat bilen Alaric Alpleri geçerek Milano'yu kuşatmaya çalışmış ancak Stilicho'nun taarruzu ile Pollentia'ya sürülmüştür. Karısı ve çocukları dahil birçok mahkum veren Alaric on yıllık birikimi olan hazineyi de Stilicho'ya kaptırmıştır. Zafere rağmen bir süre sonra Stilicho, muhtemelen aslında çok güçlü bulduğu Alaric'i kontrol altında tutabilmek ve gerektiğinde askeri desteğini kullanabilmek için ateşkese davet etmiştir. Ancak Alaric ateşkesi görmezden gelerek 402 Temmuz'unda önce Verona'ya daha sonra da Galya ve Raetia'ya saldırmış, ardından son gücüyle Balkanlara çekilebilmiştir⁷⁵⁹. Alaric'in bir sonraki hamlesi 405 yılına kadar imparatorluğun doğu ve batı yarılarının arasında kalan Dalmaçya ve Panonya'nın boş topraklarına yerleşmek olmuştur⁷⁶⁰. İmparatorluğun doğu ve batısı arasında bir süre kalan Alaric bu kez Stilicho'nun inisiyatifi ile Batı Roma İmparatorluğu tarafından komutanlık⁷⁶¹ rütbesini almıştır ve birlikleri ile Epirus'a geri dönmüştür⁷⁶². Doğu yakası için Stilicho'nun bu tutumu hali hazırda orada bulunan Alaric'i kullanarak Illyricum'u Batı İmparatorluğu topraklarına dahil etme planının bir parçası olarak yorumlanmış ve Zosimus da bu planı doğrulamıştır: “*Stilicho, Arcadius'un bölgesini yönetenlerin kendisine düşman olduğunu anlayınca Illyria'yı Honorius'un bölgesine dahil etmek için Alaric ile müttefik oldu. Bunun üzerine Alaric ile anlaşma sağladı ve bu işi yapmak için fırsat kollamaya başladı.*”⁷⁶³ Ancak Stilicho'nun böyle bir planı varsa bile gerçekleştirilememiştir; çünkü Alaric Stilicho'dan gelecek emirleri beklerken 405 yılının sonlarına doğru daha evvel adı duyulmamış bir Got lider olan Radagaisus yeni bir tehlike olarak önce Raetia'ya ilerleyerek İtalya'yı kuşatmış daha sonra 406 yılına geçerken Vandallar, Alanlar ve Süevlerden oluşan çok büyük bir barbar

---

⁷⁵⁵ Claudianus'un aktardığına göre Doğu Roma İmparatorluğu Alaric'e *magister utriusque militiae* (süvari ve piyade birlikleri komutanı) unvanı vermiştir. Bkz. Claudianus, *Eutropius*, 2.214-218.

⁷⁵⁶ Doğu Roma Alaric'e generallik rütbesi ile beraber askerlerinin ihtiyacı olan levazım tedarikini sağlamış ancak bir süre sonra bu tedariki kesmiştir. Bkz. Iordanes, *Gethica*, 146.

⁷⁵⁷ *Chronica Minora*, 1.299.

⁷⁵⁸ Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s.170.

⁷⁵⁹ Kulikowski, *Romes's Gothic Wars*, s.170.

⁷⁶⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 139.

⁷⁶¹ Alaric'in aldığı unvan yine süvari ve piyade birlikleri komutanlığıdır (*magister utriusque militiae*).

⁷⁶² Zosimus, *Historia Nova*, 5.29; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 8.25.3.

⁷⁶³ Zosimus, *Historia Nova*, 5.26.

topluluğu ile Ren Nehri'ni aşarak Galya'ya saldırmıştır⁷⁶⁴. Stilicho bu haberi aldığı anda Hunlardan ve Alanlardan takviye kuvvet alarak Tuna'yı geçmiş Radagasius'un birliklerine saldırmış ve başarılı olarak özellikle İtalya'yı büyük bir felaketten kurtarmıştır⁷⁶⁵. Bu zaferin sonunda Radagasius teslim olmuş, çok sayıda Got asker Roma ordusuna katılmış ve *senatus* ile Roma halkı tarafından onurlandırılan Stilicho'nun heykelleri dikilmiştir⁷⁶⁶.

Radagasius'un Galya istilası Britanya'da kargaşa çıkmasına yol açmış ve üç ayrı gasıbın üç ayrı isyanıyla sonuçlanmıştır⁷⁶⁷. Bu isyanların sonuncusu 407 yılında III. Constantinus'un öncülüğünde gerçekleşmiş ve bir süre Stilicho'yu meşgul etmiştir⁷⁶⁸. Bu arada Epirus'ta Stilicho ile anlaşmaları gereği Illyricum'un alınması için gelecek emri bekleyen Alaric ve askerleri çok fazla vakit geçmesi üzerine Stilicho'yu desteklemekten vazgeçerek İtalya'ya saldırı planlarına başlamıştır⁷⁶⁹. Bu gecikmenin sebebi Stilicho'nun Radagasius ile mücadelesi ve batıda çıkan isyanları bastırması için Honorius tarafından çağırılmasıdır ve Zosimus'tan öğrendiğimize göre Alaric Stilicho'ya elçiler göndererek saldırı planından ancak istediği ödenek sağlanırsa vazgeçeceğini bildirmiştir. Stilicho bu teklifi derhal kabul etmek ve *senatus* ile görüşmeler yapmak üzere Roma'ya geçmiştir. Zosimus'un bu olaydaki kayıtları Olympiodorus'tan alıntılanmış olup Alaric'in talebine alınan kararı şöyle aktarılmıştır:

“Stilicho elçiyi kabul etti ve Ravenna'yı terk ederek imparator ve senatusla görüşmek üzere Roma'ya gitti. Senatus toplandı savaşıp savaşmama üzerine tartıştılar. Çoğunluk savaş yönünde karar verdi. Stilicho ve ondan korkan küçük bir grup Alaric ile barış yapmak için oy kullandı. Savaş yanlıları Stilicho'ya para vererek yapılacak ve Roma'yi

---

⁷⁶⁴ Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.40. Ayrıca Vandallar, Alanlar ve Süevlerin Ren Nehri'ni geçme tarihleri literatürde son olarak 31 Aralık 305 olarak belirlenmiş, Kulikowski de daha önce belirlediği 406 yılını Birley'in çalışmasından sonra 405 yılına aldığı belirtmiştir bkz. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, dipnot: 37, s. 217; Kulikowski'nin bir önceki çalışması için bkz. Michael Kulikowski, “Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain”, *Britannia*, 2000, S.31, s. 325-345. Anthony R. Birley, *The Roman Government of Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 455-60.

⁷⁶⁵ Olympiodorus, *Fragman*, 9; Zosimus, *Historia Nova*, 4.26; Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.37.

⁷⁶⁶ *ILS*, 798, 799.

⁷⁶⁷ Paulus Orosius, *Adversus Paganos*, 7.40; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.11, Kulikowski, “Barbarians in Gaul”, s. 325. Ek olarak Britanya'nın işgali ve Zosimus'un konuya dair yorumu üzerine bir inceleme için ayrıca bkz. Edward Arthur Thompson, “Zosimus on the End of Britain”, s. 163-167.

⁷⁶⁸ III. Constantinus'un isyanı ve imparator ilan edilmesi ile ilgili olarak bkz. Olympiodorus, *Fragman*, 13.1; Zosimus, *Historia Nova*, 5.27. Zosimus'un konuya ilişkin kaydının bir açıklaması için ayrıca bkz. Paschoud, *Histoire Nouvelle*, s. 20.

⁷⁶⁹ Zosimus, *Historia Nova*, 5.29.

*küçük düşürecek bir barışı neden istediğini sorduklarında, şöyle cevap verdi: 'Çünkü Alaric Epirus'u imparatorun isteği üzerine işgal etti ve şimdi Doğu'nun imparatoru ile savaşın Illyria'yı ondan alıp Honorius'un bölgesine katabilir.' Ayrıca bu planın eğer imparator onu çağırmasaydı zaten çoktan gerçekleşmiş olacağını da ekledi.'*⁷⁷⁰

Stilicho'nun *senatusu* ikna etmesi ile Alaric komutasındaki Gotlarla barış sağlanmış ve sıradaki hedef III. Constantinus'un isyanının bastırılması olmuştur. Ancak 408 yılı Mayıs ayında Arcadius'un ölüm haberi tüm planların yönünü değiştirmiş ve Stilicho'yu da ölüme götürecek olaylar dizisi gerçekleşmiştir. Stilicho ve Honorius doğuda tahta kimin geçeceği konusunu görüşmek üzere Constantinopolis'e gitmek istemiş ve aralarında çıkan tartışma sonucunda Honorius'un III. Constantinus'u bastırmak için Galya'ya geçmesi, Stilicho'nun ise doğuda kalması kararlaştırılmıştır⁷⁷¹. Zosimus'un ifadelerine göre Stilicho bir müddet hiçbir eylemde bulunmamış, sadece III. Constantinus'un eylemlerine engel olmak ve Alaric'i kontrol altında tutarak kendi istediği yöne çekebilmek için en doğru stratejiyi geliştirmeye çalışmıştır⁷⁷². Bu sırada imparatorluk muhafızı unvanı alan Olympius isimli bir Hıristiyan, Stilicho'nun Theodosius hanedanlığına karşı bir suikast girişimi olacağına dair iddialarıyla sefer yolu boyunca Honorius'u kışkırtmaya çalışmış ve Ticinum'a (Pavia) henüz varmış olan askerler arasında çok ciddi bir kargaşaya sebep olmuştur⁷⁷³. Olanların haberini alan Stilicho imparatorun kendisi hakkında ne düşündüğünü bilmeksizin Honorius'la görüşmek amacıyla endişe içinde Ravenna'ya doğru yola çıkmıştır. Stilicho Ravenna'ya ulaşana kadar Olympius tarafından ikna edilmiş olan Honorius Ravenna'ya bir birlik gönderip Stilicho'nun tutuklanmasını emretmiştir. İmparatorun fikirlerinin kendisinin aleyhinde olduğunu öğrenen Stilicho bir kiliseye sığınmış ve destekçileri ya da yanında olan barbarların karşı koymalarına rağmen kiliseden çıkarılarak oğlu ve barbar taraftarlar ile birlikte katledilmiştir (22 Ağustos 408)⁷⁷⁴. Diğer antik kaynakların aksine olayın tam tarihini veren Zosimus'un Stilicho portresinin son sözlerini içeren bu pasaj, sunduğu dramatik betimleme ile bir tragedyaya sahnesi niteliğindedir⁷⁷⁵.

⁷⁷⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 5.29.

⁷⁷¹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s.141.

⁷⁷² Zosimus, *Historia Nova*, 5.31.

⁷⁷³ Zosimus, *Historia Nova*, 5.32.

⁷⁷⁴ Olympiodorus, *Fragman*, 5.1; Sozomen, *Historia Ecclesiastica*, 9.4; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 12.3.

⁷⁷⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 5.34.

Stilicho'nun ölümü ile onun yetkilerini alıp tüm devlet görevlilerinin amirliğine (*magister officiorum*) atanan Olympius, Alaric'le yapılan anlaşmaya uymayı reddettiğinde, anlaşmaya sadık kalma niyetiyle bu kez Honorius'tan bir miktar altınla birlikte hayatta kalan rehinelerinin iadesini talep eden Alaric red cevabı almış ve doğrudan İtalya yarımadasına ilerlemiştir⁷⁷⁶. Alaric'in 408-409 yıllarında gerçekleştirdiği İtalya kuşatması sırasında ortaya çıkan manzara; Romalıların açlıkla mücadelesi, şehrin cesetlerle dolu hali ve panik, *Historia Nova*'nın beşinci kitabının otuz dokuzuncu bölümünde detaylandırılarak tasvir edilmiştir⁷⁷⁷. İtalya'nın durumu çok daha ağır bir hal alırken Roma senatosu barış için Alaric'e yalvarmış ve Alaric'in şartlarını kabul etmesi için Ravenna'da bulunan Honorius'a elçiler göndermişlerdir. Bir süre karşılıklı barış görüşmeleri yapılmaya başlanmış ancak net bir sonuç alınamamıştır⁷⁷⁸. 409 yılında Alaric şartlarını yükseltmiş, para ve tahıl yardımının yanı sıra en yüksek generallik rütbesini, piyade ve süvari birlikleri komutanlığını da talep etmiştir⁷⁷⁹. Alaric, imparatorun muhafız birliği komutanı olan Iovius tarafından destek görmüş ve Zosimus'tan öğrendiğimize göre Honorius'tan gelen, barış şartlarına verilen cevabı içeren mektubu beraber okumuşlardır:

*“Iovius bu mektubu alınca gizlice açmadı. Alaric'in huzurunda açtı ve yüksek bir sesle okudu. Alaric mektuba ancak tahammül ediyordu, ta ki kendisi ve ırkından olanlar ile ilgili general olabilme meselesini duyuncaya kadar. Bunun üzerine çok sinirlendi ve barbarlarına Roma üzerine hareket emri verdi ve kendisi ve ırkına yapılan hakaretin intikamını alacağını söyledi. Iovius imparatorun mektubunun beklenmedik sertliği nedeniyle ikilem yaşadı ve Ravenna'ya döndü. Kendini aklamaya çalıştı ve Honorius'a yeminle teminat vererek Alaric ile asla barış yapmayacağı ve sonsuza dek düşmanı olarak kalacağına dair sözler söyledi ve yemin etti.”*⁷⁸⁰

Honorius ve Olympius esasen Alaric'in istediği kadar para ve tahıl vermeyi kabul ettiklerini ancak herhangi bir barbarın emperyal hiyerarşide bir pozisyona gelmesini asla kabul etmediklerini belirtmişlerdir⁷⁸¹. Bu sözler üzerine öfkeden deliren Alaric, derhal yeni bir kuşatma için İtalya'ya yönelmiştir. Burada Honorius'un Alaric'e karşı savaş için

⁷⁷⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 5.35-36.

⁷⁷⁷ Olympiodorus'tan bir alıntı ile karşılaştırma için bkz. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.6-7.

⁷⁷⁸ Barış müzakerelerinin yapıldığı dönemde İtalya'nın durumu için bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 5.36-48.

⁷⁷⁹ Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, s.174.

⁷⁸⁰ Zosimus, *Historia Nova*, 6.8.

⁷⁸¹ Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.7.

yaklaşık on bin Hun askerini müttefikliğe davet etmesi ve Alaric'in bir süre sonra savaşmaktan vazgeçerek çok daha makul şartlar öne sürmesi dikkate değer bir ayrıntıdır⁷⁸². Tüm bu ılımlı tutumuna rağmen Iovius tarafından edilen yeminler sebebiyle Alaric'le barışın imkansız olduğu yönünde karar alındığında Alaric 409 yılında İtalya'yı işgal etmek üzere Roma'ya doğru hareketini başlatmıştır⁷⁸³. Roma'ya girdiği andan itibaren dehşet saçan Got askerleri ve eğer tüm istediklerini yapmazlarsa erzaklarının tümüne de el koyacaklarını söyleyen Alaric karşısında *senatus* boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Alaric'in ek bir şartı olarak I. Theodosius döneminden beri komutanlık yapan Priscus Attalus'un *augustus*luğu onaylanmış, Alaric de istediği gibi piyade ve süvari birliği komutanlığına atanmıştır⁷⁸⁴. Bu gelişmelerden sonra Alaric'in ilk hamlesi Honorius'u kuşatmak olacaktır ancak daha önce Afrika ve Kartaca'yı alması için görevlendirdiği Attalus'u buyruklarına itaat etmediği gerekçesiyle görevinden almıştır⁷⁸⁵. Bu arada Honorius savaş için hazırlıklarını başlatarak Ravenna limanına doğudan altı birlik asker gemisi ve yaklaşık dört bin asker getirtmiştir⁷⁸⁶. Tam da bu sırada Ravenna'ya doğru yola çıkan ancak hala Honorius ile barış yapmak isteyen Alaric küçük bir Got birliğinin generali olan Sarus tarafından saldırıya uğramış ve bunu Honorius'un bir planı olarak yorumlamıştır⁷⁸⁷. Zosimus'un kayıtları Alaric'in İtalya'yı üçüncü ve son kez işgal etme girişiminin anlatısı sunulmadan burada aniden son bulmuş olsa da Alaric'in Honorius'a karşı İtalya saldırısının şiddeti özellikle Olympiodorus'un günümüze ulaşan fragmanları ve Olympiodorus'u kaynak olarak kullanmış Sozomenus ve diğer geç antikçağ kaynakları sayesinde modern literatürde işlenmiştir. Nitekim Alaric, son gücüyle İtalya'yı ele geçirmiş ve Gotlar üç gün boyunca kenti yağmalamışlardır (24 Ağustos 410).

---

⁷⁸² Zosimus, *Historia Nova*, 5.50.

⁷⁸³ Zosimus, *Historia Nova*, 6.1.

⁷⁸⁴ Zosimus, *Historia Nova*, 6.7.

⁷⁸⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 6.7 ve 6.12.

⁷⁸⁶ Zosimus, *Historia Nova*, 6.8.

⁷⁸⁷ Zosimus, *Historia Nova*, 6.13; Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 9.9.2–3; Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, 12.3; Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, s. 177; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, s. 143.

SONUÇ

I. Theodosius'un İS 391 yılında tüm pagan inançları yasaklayıp doğu ve batı yakalarının her ikisinde de Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesi, Roma devlet dininin “politik” olarak sonunu getirmiştir. Bu duruma rağmen pagan olduğunu bildiğimiz Zosimus Hıristiyan yönetim içindeki siyasi ya da hukuki kariyerini bir *hazine avukatı* olarak en azından bir süre - İS 468 yılında I. Leo ve Anthemius paganların hazine avukatlığı yapmalarını yasaklayana kadar - daha sürdürmüş görünmektedir. Yaptığımız inceleme sonucu bu ünvanla kesin olmamakla birlikte Constantinopolis'te çalışmış olduğunu düşündüğümüz ve Anastasius'un hükümdar olduğu son yıllarda, yani erken altıncı yüzyılda hala hayatta olduğunu kabul ettiğimiz Zosimus, *Historia Nova* adlı eserini Anastasius'un Hıristiyan politikası altında, imparatorluğun Grek yarısında bir yerde ve Grekçe olarak kaleme almıştır. Altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde oluşturduğu eserinde beşinci yüzyılın sonlarında siyasi otoritesinin çöküşüne tanık olduğu (Batı) Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş sürecini anlatmaya çalışmıştır. Yaşadığı dönemin yasaları gereği dini eğilimi sebebiyle işinden (*advocatus fisci*) çıkarılan ya da istifa etmek zorunda kalan Zosimus'un mevcut şartlar altında meydana gelen olayları sert bir dille açıklamayı amaçladığı gözlemlenmektedir. Zosimus'un modern araştırmacılara göre “aşırı” muhafakazar politik tutumunun sebeplerini anlamak *Historia Nova*'nın dikkatli bir analizle yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. *Historia Nova* Roma İmparatorluğu'nun çöküş sürecinin bu denli kapsamlı bir analizini sunan doğulu bir pagan tarafından yazılmıştır ve ilk olarak batıda gerçekleşen süreç Zosimus tarafından tüm imparatorluk kapsamında ele alınmıştır.

Historia Nova'da olaylar her ne kadar detaylı bir biçimde tasvir edilmişse de eserin literatürde türünün bir “özet” olduğu kabul edilmektedir. Zira Zosimus'un tarihi, Gibbon ve Bury gibi büyük tarihçilerin modern çalışmalarına kaynaklık eden diğer eserlerle karşılaştırıldığında bir “taslak” ve bir “özet” olarak addedilebilir. Örnek olarak Zosimus'u nicelik ve nitelik bakımından Ammianus Marcellinus ile bir tutmak ya da kıyaslamak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Ancak Ammianus'un 378 yılında son bulan anlatısının devamındaki gelişmelerin takibi için göz ardı edilmemesi gereken bir çalışmadır. Ayrıca Zosimus'un Iulianus'un Pers Seferi'ne dair yaptığı yorumlar Ammianus'ta bulunmayan detayları kapsaması bakımından da dikkat çekicidir. Üzerinde durulması gereken bir

diğer nokta da, Zosimus'un eserinde anlattığı tarihsel olaylara bizzat tanıklık etmemiş olması sebebiyle eleştirilmesi ve kaynak kullanma yöntemi bağlamında özgünlüğünün sorgulanmasıdır. Hikayesini arzu ettiği gibi, yaşadığı olaylara kadar getirememiş olan Zosimus'un aktarabildiği olaylar çerçevesinde, *Historia Nova*'nın birinci elden bir kaynak sayılmadığını kabul etmek uygun olacaktır fakat Zosimus'un kendi zamanından evvel meydana gelmiş olan ve anlatmak istediği olayları, büyük bir kısmı günümüze ulaşmamış olan kaynaklardan derlemesi ile bahsi geçen eserlerin içeriklerine dair mevcut bilgimizin kaynağını oluşturduğunu unutmamak önemlidir. Zosimus bu kaynakları bazen sadece gerekli yerlerde alıntılar yaparak kullanmış olmasına rağmen bazı bölümlerde kaynaklarına olan bağımlılığı sebebiyle “kopyacılık” yapmakla suçlansa da, yazarının farklı kaynakların parçalarını kendi yorumlarıyla günümüze ulaştırması bile *Historia Nova*'yı değerli kılmaktadır. Ayrıca önemle vurgulanması gerekmektedir ki; yaptığımız detaylı inceleme sonucu Zosimus'un ana kaynakları olan Eunapius ve Olympiodorus'tan hem direkt olarak çöküş odaklı çalışması hem de bu iki yazardan farklı olarak yorumlarını tüm imparatorluk için geçerli olacak şekilde aktarması itibari ile ayrıldığı açık bir biçimde ortaya konmuştur. Zosimus'un Roma İmparatorluğu'nun “yeni” tarihini yazmaya niyetlenerek ya da Roma İmparatorluğu tarihini “yeniden” yazmaya karar vererek ortaya çıkarttığı *Historia Nova* ilk bakışta önceki tarih yazarlarının çalışmalarına benzer bir yapıt gibi görünse de özellikle amacı bağlamında bilinen tarih yazım türünden farklı bir bakış açısıyla oluşturulmuştur.

Her şeyden evvel Zosimus, Eunapius'un on dört kitapta anlatmaya çalıştığını dört kitaba sığdırmıştır ve görüldüğü üzere hikayesinin konusunu Eunapius'tan hatta diğer iki ana kaynağından (Dexippus ve Olympiodorus) farklı bir şekilde geliştirmiştir. Hıristiyanlara karşı çoğu yorumu her ne kadar diğer pagan yazarlara kıyasla daha az saldırgan görünse de genel görüşe göre ateşli bir pagan olarak nitelendirilmiş olan Zosimus'un pagan ya da Hıristiyan materyalleri değerlendirme yöntemi incelendiğinde, kişisel tecrübelerinin ve dini önyargılarının etkisi altında kaldığı sonucuna varılmıştır. Eserini oluşturmak için seçtiği malzeme ve malzemeyi sunuş biçimi dahilinde Zosimus'un paganlığının en dikkat çekici göstergesi, onun eserde ana kaynaklarından çok daha fazla pagan öğelere yer vermesidir. Ayrıca kaynaklarından ana temasını desteklemek için ayrıldığı pasajlarda ve konudan saptığı düşünülen bölümlerde pagan unsurlara değinmesi Zosimus'un ana kaynaklarında bu kadar sık görülmemektedir. Nitekim tarih yazmak hiç kuşkusuz ki zor

olmakla beraber bazı kişisel ön yargılardan sıyrılmış olmayı gerektirse de Roma İmparatorluğu'nun politik, felsefi, ekonomik gelişim ve dini dönüşüm sürecinin tüm dramatik koşullarına tanık olmuş bir yazarın bu noktada objektif olmasını beklemek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Roma İmparatorluğu'nun entelektüel kimlikleri özellikle felsefe, hukuk ve retorik eğitimi almış ve klasik metinleri iyi bilen bireyler olsalar da çağının tarihini yazmak isteyen bir tarihçinin duygusal vurgularda bulunması doğal kabul edilmektedir. Tipik bir Romalı olarak klasik eğitimin aşamalarından geçmiş olan Zosimus da yine tipik bir Romalı tutumuyla tüm bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmayı görev edinmiş ancak bildiklerini belli bir temada birleştirerek tarih yazım geleneğinde bir farklılık yaratmıştır.

İmparatorluğu gerileyiş ve çöküş sürecine sürükleyen sebepleri yazmaya odaklanan Zosimus bildiği olayları amacı için kullanmış ve hikaye örgüsünü imparatorların mevcut olaylar karşısındaki tutumlarını yorumlayarak kurmuştur. Modern literatürde, dini görüşlerinin etkisiyle imparatorlar için yaptığı sert yorumlar sebebiyle “muhafazakar bir pagan” olarak addedilen Zosimus'un ifadeleri dikkatle incelenerek objektifliği sorgulanmaya çalışıldığında yazarın zihin dünyasının çözümlenmesi için ilk adım atılmıştır. Ancak burada *Historia Nova*'dan faydalanmak isteyen bir araştırmacının karşılaşacağı en büyük problem eserde sunulan karakter portrelerinin Zosimus'un öz fikri mi yoksa başvurduğu kaynakların yazarlarına ait düşünceler mi olup olmadığını ayırt etmektir. İlk bölümlerde yaptığımız analiz sonucunda pagan inanca bağlılığından emin olduğumuz Zosimus'un çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde pagan ve Hıristiyan imparatorlara dair kullandığı ifadeler incelendiğinde modern literatürdeki genel görüşün aksine, Hıristiyanlığı benimsemiş imparatorlara karşı dahi bağnaz bir tutumda olmadığı gözlemlenmiştir. Nitekim, Zosimus'un Constantinus, Iulianus, I. Valentinianus, I. Theodosius, Stilicho ve diğerleri ile ilgili yaptığı yorumlar elbette yazarın dini inancıyla ilgili olarak önyargılı kabul edilmektedir ancak şunu önemle vurgulamak gerekmektedir ki; Zosimus, bahsi geçen imparatorların anlatımını sunduğu bölümlerde pagan tarihçi Eunapius'tan faydalanmış olmasına rağmen Eunapius kadar sert, keskin hatta düşmanca bir tavır sergilememiştir. Dolayısıyla Zosimus'un hikayesini anlatırken aynı zamanda Eunapius ve Olympiodorus'un pagan bakış açılarını yansıtır olmasının onu kendi doğrularından uzaklaşmamış gibi görünmektedir. Bu bağlamda Zosimus, birçok açıdan

modern tarihçiler için belli başlı tarihi olaylar söz konusu olduğunda tek ve kapsamlı bir tarihi eser olarak değerini korumaya devam edecektir.

Historia Nova'nın içerdiği pagan propaganda sonraki Hıristiyan yazarların tepkisini çekmiş ve Zosimus'un imparator yorumları kendisinden sonraki yazarlar tarafından taraflı olması sebebiyle şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle Evagrius ve Nicephorus tarafından Constantinus ve I. Theodosius'a atfettiği olumsuz sıfatlar dolayısıyla yalancılıkla suçlanan Zosimus daha sonraki yıllarda özellikle eserin kapsamı dahilinde bulunması gereken fakat muhtemelen daha sonra Hıristiyan bir editör tarafından yok edildiği düşünülen Büyük Zulüm sürecinde Diocletianus'u yüceltmesi ile Hıristiyan dünya tarafından neredeyse lanetlenmiş gibidir. Eserin söz konusu sayfalarının kayıp olması sebebiyle pagan imparator Diocletianus'un Zosimus'un zihnindeki imajı tahminlerimiz dışında net olmamakla birlikte, genel görüşün aksine pagan olmasına rağmen Maxentius'u imparatorluğun aleyhine davrandığı zamanlar için suçladığı anlar bulunmaktadır (2.1-2.17). Bu hususta Zosimus'un bazen geleneği takip ederek genele uyduğu bazen de sadece kişisel görüşlerini ön plana aldığı görülmektedir. Örneğin Iulianus'un icraatlerinden, özellikle askeri başarılarından övgüyle söz ederken pagan politikasına dair anlatımında, geleneğin aksine daha sessiz bir tavrı tercih etmiş hatta bazen imparatoru eleştirmiştir. Dolayısıyla çalışmamız kapsamında yapılan karşılaştırmalı analizler sonucunda eser dikkatlice incelendiğinde, modern literatürdeki Zosimus'un "aşırı taraflı" olduğu algısı yerini nispeten objektif olmaya çalıştığı görüşüne bırakmıştır. Zosimus'un objektifliğine yönelik en keskin eleştiriler Constantinus ve Theodosius örnekleri üzerinden sunulmakta ve *Historia Nova* üzerine yapılmış kısıtlı sayıdaki araştırmalar Zosimus'un özellikle bu iki imparatora yönelik suçlamalarına odaklanmaktadır. Bu noktada vurgulanması gerektiğini düşündüğümüz en önemli husus; Zosimus'un bazı Hıristiyan imparatorların bazı tutumları konusunda olumlu görüşlerini yazmaktan çekinmemiş olduğudur. Çalışmamızın Zosimus'un imparator yorumlarının kilise tarihçileri Eusebius, Lactantius, Socrates, Sozomenus, Theodoretus ve Evagrius'un anlatımlarıyla karşılaştırıldığı bölümlerinde Zosimus'un Hıristiyan yazarların aksine olayları dini görüşlerinden arınarak ele almaya çabaladığı gözlemlenmiştir. Hıristiyan savunuculuğunu üstlendikleri çalışmalarında yoğun şekilde pagan saldırısında bulunan bu yazarlardan farklı olarak Zosimus, eserinde imparatorluğun gerileyiş ve çöküş sebebi olarak dahi direkt olarak Hıristiyanları göstermemiştir. Zosimus'un *apologia* daha ziyade

pagan tanrıların ve ritüellerin ihmalıyla gelişen bir kaygı ile oluşturulmuştur. Bu bağlamda Zosimus'un ilk "açık" Hıristiyan eleştirisi pagan tapımının Constantinus ile aksatıldığı fikriyle ortaya çıkmıştır. Nitekim modern literatürde ateşli bir pagan olarak Constantinus düşmanlığı vurgulanan Zosimus'un asıl sorunu Constantinus değil Constantinus'un Hıristiyanlaştırdığı dünyayla birlikte geleneksel Roma tanrılarının unutulacağı endişesidir. Ayrıca Zosimus'un Hıristiyan imparatorların eylemlerini yorumladığı bölümlerde I. Theodosius'u Constantinus'a kıyasla çok daha sert bir biçimde eleştirdiği görülmektedir. Ancak burada da en dikkat çekici unsur Zosimus'un Theodosius'u bile paganizmi tamamen ortadan kaldırmaya yönelik politikasına rağmen gerekli gördüğü hususlarda takdir etmesidir. Nitekim ilgili pasajın son cümleleri Theodosius'un Eugenius'un isyanını bastırmak için bulunduğu hamlelere yönelik olumlu ifadeler içermektedir. Zosimus'un bu yaklaşımındaki etken faktör imparatorların Livius'un açıkladığı ve klasik tarih yazım geleneğine yön veren Romalılık erdemlerinden dindarlık ve cesareti bünyelerinde barındırmaları olmuştur. Zira Zosimus için paganizmin sürekliliğinin sağlanmasının yanı sıra Roma İmparatorluğu topraklarının korunması da son derece önemlidir ve bunu sağlamanın yolu doğru stratejiyi bulmak ya da cesurca savaşmaktan geçmektedir. Bu hususta Zosimus'un yaklaşımını imparatorların barbarlara uyguladıkları dış siyaset ve savaş meydanında gösterdikleri cesaret belirlemiş olmalıdır.

Zosimus, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne tanık olmuş bir yazardır ve özellikle barbar işgallerindeki askeri başarısızlıklar sebebiyle birçok eyaletini kaybeden imparatorluğun sürecini ciddiyetle ele almış ve savaş betimlemelerini aynı ciddiyetle sunmuştur. Zosimus, amacını açıkladığı ilk kitaptan itibaren eser boyunca verdiği ara sözlerde kullandığı ifadelerle "günden güne küçülerek yok olan" imparatorluğun "kendi zamanındaki durumunun sebeplerini" açıklayacağını vurgulamıştır. Bahsi geçen pasajlardaki "azar azar küçülmüştü", "bugünkü gözlemlenen durumuna "parça parça yok oluşu" ifadelerin yanı sıra kendi zamanına atıfta bulunduğu "şu andaki talihsizliğimiz" veya "iller parça parça yok oldu" sözleri (1.1; 2.7; 3.32; 3.59; 4.38) Zosimus'un imparatorluğun fiziken yok oluşunun altını çizmeye çalışıyor olduğunun kanıtlarıdır. Bu noktada Roma kültürünün yozlaşması ve dinsel yaşamın terkedilmesi bağlamında imparatorluğun çöküşüne dair yaptığı yorumlara ek olarak Roma İmparatorluğu'nun illerinin barbar işgalleri ile yağmalanması ve yok edilmesine ilişkin görüşlerini açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla asıl amacını sıklıkla tekrarlayan yazarın eserinin mevcut

halinin tamamlanmamış olduğunu kabul etmek doğru olacaktır. Ayrıca daha önceki bölümlerdeki incelememizde vardığımız sonuca göre, eserin kapsadığı tarihlerin kitaplara dağılımı ve kitapların sayfa sayısı göz önünde bulundurulduğunda altıncı kitabın eksik olduğu açıktır. Çünkü *Historia Nova*'nın birinci kitabı üç yüz yıllık olayları, ikinci ve dördüncü kitapları yüz yıllık olayları ve beşinci-altıncı kitapları ise yaklaşık olarak on beş yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Eserin bütününe bakıldığında anlatımdaki ayrıntıların tutarlı bir şekilde artması, Zosimus'un eserini 410 yılından çok daha sonraki bir zamana kadar detaylı bir biçimde uzatacağını anlamak mümkündür. Eserin tamamlanmamış olması, içinde barındırdığı eksiklikler, hatalar ve Zosimus'un tüm dikkatsizlikleri daha önce de belirttiğimiz gibi tarihçinin çalışmasına yaşamının kısa bir dönemini hatta muhtemelen son dönemini ayırması ile açıklanabilir. Özellikle de altıncı kitabın hiç gözden geçirilmemiş gibi görünmesi Zosimus'un ölmeden hemen önceki bir zaman diliminde yazmaya çalıştığına dair bir kanıt gibidir. Ayrıca daha önceki bölümlerdeki incelememizde vardığımız sonuca göre, eserin kapsadığı tarihlerin kitaplara dağılımı ve kitapların sayfa sayısı göz önünde bulundurulduğunda altıncı kitabın eksik olduğu açıktır.

Çalışmamızın son bölümü kapsamında imparatorluğun barbar istilaları sonucu zayıflaması konusu ve Zosimus'un çöküşe dair fikirleri irdelenmiştir. Buna göre, Zosimus'un belirlediği gerilemiş ve çöküş temasının temelleri III. yüzyıl krizinde (İS 235-284) yaşanan iç karışıklıklar ve dış baskılarla atılmış olmalıdır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz üzere Zosimus amacına hizmet eden olayları sunarken sıklıkla ara sözlerle yaşadığı dönemin bunalımlarına atıfta bulunmuş, imparatorluğun o an içinde bulunduğu kargaşanın sebepleri olarak eskiden yapılmış olan hatalı din politikası ve siyasi hamleleri işaret etmiştir. Bilindiği üzere III. yüzyılda imparatorluğun bunalımına sebep olan ana unsur, sınırların daha evvel hiç olmadığı kadar barbar saldırılarına maruz kalması olup aynı yüzyılda imparatorluğun kaybettiği en önemli bölgeler: Aşağı Tuna bölgesinin kuzeyindeki Dacia (günümüzde Romanya) eyaleti, Ren ve Tuna nehirleri arasında yer alan *Agri Decumates* (Kara Ormanların Almanya sınırında yer alan kısmı) adı verilen bölgeleridir. Roma İmparatorluk tarihinin barbar topluluklar tarafından aldığı en sarsıcı darbe İmparator Decius'un 251 yılında çıktığı seferde Gotlara karşı verdiği savaşta öldürülmesi ve barbar bir kabile ile yapılan bir savaşta hayatını kaybeden ilk imparator olarak tarihe geçmesi olmuştur. Yıllarca barbarlara karşı defalarca çatışan imparatorluk,

Decius'un ölümünden yıllar sonra bir kez daha Valens'in 378 yılında Hadrianopolis Savaşı'nda Gotlar tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmesi ile bir kez daha aynı şekilde sarsılmıştır. Nitekim IV. yüzyılda Hadrianopolis Savaşı ile beraber, imparatorluğun en büyük düşmanları olan Gotlar daha uzunca bir süre imparatorların başlıca sorunları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Zosimus imparatorların Germen kavimlerin yarattığı tehlike karşısındaki yaklaşımlarının üzerinde durmuş ve kriz yönetimi hususunda başarısız uygulamalarını şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Zosimus'a göre imparatorluğun sınırlarındaki alanlarını günden güne genişleten barbarlar karşısında Roma ordusunun zayıf düşmesi çöküş sürecinin temel faktörlerindendir. Ayrıca dönem dönem zayıflayan orduya barbar askerlerden destek kuvvet temin edilmesi için barbarların Roma topraklarına sığınmasına izin verilmesi ve barbar topluluklarına para yardımı yapılması gibi şartları içeren anlaşmalar orduda barbarlaşmanın zeminini hazırlamıştır. Zira Zosimus'un odağındaki askeri çöküş, sosyo-ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir. Nitekim kuzeyden gelen Germen askerlerin başarısı Augustus'tan beri bilinmekte olup III. IV. yüzyıllarda Frank, Alamanni ve Vandal kökenli askerlerin ve subayların Roma ordusundaki sayısı hızla artmıştır. Ancak bu tip anlaşmalar her zaman imparatorluğun lehine sonuç vermemiş; Roma ve barbarlar arasındaki ilişkiler çoğunlukla uzlaşmazlık ve gerilimle sonuçlanmıştır. Kuzey sınırındaki Alamanni, Frank ve Got toplulukları IV. yüzyıla kadar çeşitli hamlelerle Roma eyaletlerine girmiş ve imparatorluğun her türlü zayıflığından faydalanmışlardır. Bu gruplara karşı sefer girişimlerinde başarılı olan imparatorlar barbarların yağma hareketleri tekrarlamaması için II. yüzyıldaki politikayı izleyerek anlaşma yoluna gitmişlerdir. Örneğin Constantinus Gotlar üzerine yaptığı seferlerde başarılı olduğunda liderleri ile anlaşıp para karşılığında asker alımını aktif hale getirmiş ve böylece barbarlara sınırlar içinde dolaşım özgürlüğü sunmuştur. Constantinus sonrasında Valens'in 376 yılında Hunların Don, Dinyeper ve Dinyester ırmakları arasında yaşayan Got topluluklarını yerlerinden etmesi sonucu Roma'ya ilerleyen Gotları imparatorluk sınırlarına kabul etmesi de; I. Theodosius'un 382 yılında Gotlarla yaptığı anlaşma (*foederati/foedus*) da Zosimus için gelecekteki felaketler anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra Hunlar, Gotları ilerlemeye zorlamak dışında 390lı yıllarda Küçük Asya'yı işgal etmiş ve V. yüzyılın ortalarında Roma için ciddi tehlike arz etmişlerdir. Öte yandan Gotlar

ise 390'larda Alaric önderliğinde Batı Roma İmparatorluğu sınırları içinde yıkıcı güç haline gelmişlerdir.

Zosimus'un çöküşe dair fikirlerini yansıttığı ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kendisi için imparatorluğun gerilemesi Augustus'un tek başına tahta çıkışından Alaric'in 410'da Roma'yı işgaline kadar hatta ömrü yetseydi kendi zamanına kadar dikkatlice incelenmesi gereken "hatalar" dizisinin bir sonucudur. Zosimus için Cumhuriyet rejiminin terk edilerek Augustus'la diktatörlük sistemine geçilmesi ile çöküşün temelleri atılmış, aynı şekilde paganizmin yok edilip Hıristiyanlığın kabulü ile de hızlanmıştır. Tüm Roma dünyasını etkilemiş olan bu sonuç Zosimus tarafından gelecek kuşakların bilgisine sunulmaya değer görülmüştür. Nitekim öncellerinin çalışmalarından farklı olarak gerçek bir ana tema çerçevesinde oluşturduğu tarihi çalışması aynı zamanda pagan apolojentin son örneği olarak günümüze ulaşmıştır. Zosimus için çöküş meselesinin ciddiyeti onu problemin kaynağını araştırmaya itmiş ve karşısına çıkan tüm veri malzemesini tartışmasının araçları olarak kullanmıştır. Nitekim bu yaklaşım onu kaynaklarından farklı kılan en belirgin özelliklerinden olmuş ve araştırmasının sonuçları "*Historia Nova*" yani "yeni tarih" olarak ortaya çıkmıştır. Yaşadığı dünyanın onun zihnindeki bozulmuş atmosferi Zosimus'un bu eseri yazma motivasyonundaki temel dinamiktir. Nitekim Romalı imparatorların hatalı politikaları sebebiyle değişen Roma, Zosimus'un gözünde Hıristiyanlaşmış ve barbarlaşmıştır.

Tüm bu veriler dikkate alındığında Zosimus'a göre Roma İmparatorluğu'nu çöküşe doğru götüren faktörlerin tam olarak nerede, ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı konusu hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün olmamaklar birlikte genel hatlarıyla Zosimus'un gerileme sürecini Theodosius'un tüm pagan ritüellerinin yasaklanması emrini vermesi ya da Alaric'in 410 yılında Roma'yı işgali ile ilişkilendirdiği açıktır. Bu bağlamda Batı Roma İmparatorluğu'nun geleneksel kabule göre çöküş tarihinin 476 yılı olduğunu hatırlayacak olursak Polybius'tan esinlenerek belirlediği elli yıllık bir zaman diliminde hangi olayların imparatorluğun çöküşüne sebep olduğu belirsiz olup metnin içinde yazara özgü birkaç dönüm noktası mevcuttur: İS 313 yılında Constantinus'un *Ludi Saeculares*'i kaldırması, aynı Constantinus'un din değiştirmesi, Iulianus'un ölümü, Theodosius'un anti pagan saldırısı ve 410 yılında Roma'nın işgali. Zosimus için Augustus'un imparator seçilmesiyle devlet yönetiminin tek bir kişinin inisiyatifine bırakılması büyük bir tehlike, Constantinus'un tek başına emperyal güce kavuşarak

imparatorluğu Hıristiyanlıkla yönetme girişimi de büyük problemdir. Sonuç olarak Zosimus gerçek bir Romalı gibi Cumhuriyet rejiminin terk edilip diktatörlüğe geçilmesini gerileme sürecinin başlamasına vesile olan ilk hata; tutucu bir pagan olarak ise devletin yönetimini elinde tutan bir imparatorun Hıristiyanlığa yönelmesini de çöküşü hızlandıran ilk kriz olarak addetmiştir.

Hikayesi 410 yılında sona ermek zorunda kalan Zosimus, her ne kadar Geç Antikçağ'ın Hıristiyan tarih yazarları tarafından yalancılıkla suçlansa ve Gibbon tarafından özellikle idari ve askeri meseleler konusunda yetersiz bulunsa da bugüne ulaşmayı başarmış eseri ile son pagan tarih yazarı olarak modern araştırmaların vazgeçilmez kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır. *Historia Nova*, Roma İmparatorluğu'nun dördüncü ve beşinci yüzyıllarının en önemli olaylarının detaylarını içerdiği anlatımıyla, birçok açıdan günümüz tarih çalışmaları için eşsiz bir değere sahiptir. Zira öncelikle Constantinus'un ölümünden sonra yaşanan olaylar Alaric'in Roma'yı işgaline kadar farklı kaynaklardan derlemeler şeklinde de olsa Zosimus sayesinde sağlıklı bir biçimde takip edilebilmektedir. Örneğin Zosimus, Constantinus'un oğulları arasında geçen teolojik tartışmaları ve dönemin iç savaşlarını tüm detayları ile anlatan elimizdeki tek kaynaktır. Aynı dönemde II. Constantius'un gasıp Magnentius ile arasında geçen Mursa Savaşı anlatımı da sadece *Historia Nova*'da yer almaktadır. Ayrıca Iulianus'un Pers seferinin tasvir edildiği pasajlar Ammianus Marcellinus'ta dahi bulunmayan detaylar içermektedir. Bununla beraber *Historia Nova* Ammianus Marcellinus'un 378 yılında bıraktığı hikayesinin devamı niteliğinde imparatorluğun barbar kavimlerle ilişkileri bakımından özellikle dikkate değerdir. Son olarak Alaric'in İtalya'yı işgali çevresinde gelişen olaylar; Roma'da istenenler ve Honorius'un 409'da Britanya şehirlerine gönderdiği mektuplar dahil yine yalnızca Zosimus sayesinde bugüne ulaşmıştır.

Sadece kullandığı kaynaklardan Olympiodorus'un verdiği bilgilerden haberdar olmamıza vesile olması sebebiyle bile kaynak olarak büyük değeri olan Zosimus, belli başlı konularda bilgi sağlayan yegane eserin sahibi olmasının yanı sıra çağının otoritelerinin de ele aldığı pek çok kayda değer olayın en detaylı ve geniş hikayelerini sunması açısından da önemlidir. Bu olaylardan bazıları Theodosius'un Maximus'un isyanını bastırması, Rufinus'un kariyeri, Stilicho'nun ölümü, Olympius'un kariyeri, Britanya'nın erken beşinci yüzyıl tarihidir. Esasen Olympiodorus sayesinde de olsa Stilicho'nun ölümünden Alaric'in Roma'yı işgalinden hemen önceki zaman dilimine kadar gerçekleşen tüm

olaylar için *Historia Nova*'nın elimizdeki en önemli kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden evvel Zosimus'un Batı Roma'nın çöküşü odağında imparatorluğun üçüncü yüzyıl krizini analiz etmesi, Diocletianus'un tasarladığı tetrarşi sistemini detaylandırması, Constantinus'un imparatorluk sürecini tüm yönleriyle ele alması, Theodosius'un paganizm karşıtı politikası ile imparatorluğun Hıristiyanlaşması üzerinde durması ve günümüz tarihi çalışmalarının hala ana konularından biri olan Got göçlerinden bahsetmesi sebebi ile son derece önemli bir kaynaktır. Burada şunu özellikle belirtmek önemlidir ki Gibbon, Alaric'in Yunanistan'ı kuşatma hikayesinin en iyi versiyonunu elimizdeki kaynaklar arasında Zosimus'un vermiş olduğunu ileri sürmektedir. Ek olarak, Zosimus'u ilk kez *Historia Nova*'da karşımıza çıkan resmi görevler ve unvanlar bize dördüncü ve beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun hiyerarşik yapısına dair bilgiler sunmakta; aynı zamanda eserde yer alan kavim ve yer isimleri, göç hareketlerinin yönleri ile de etnik ve coğrafi araştırmalara ışık tutmaktadır. Son olarak *Historia Nova*'nın dördüncü, beşinci ve altıncı kitaplarının konusunu oluşturan Hunlara dair detaylar günümüz Türk tarihi çalışmaları için de ayrıca değerlidir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

AISKHILOS, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

AGATHIAS, *The Histories (Historiae)*, çev. Joseph D. Frendo, Walter De Gruyter, Berlin, 1975.

AMBROSIUS, *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches (Epistulae)*, çev. J. H. W. G. Liebeschuetz, Liverpool University Press, Liverpool, 2010.

AMMIANUS MARCELLINUS, *The Later Roman Empire (AD 354-378) (Rerum Gestarum Libri)*, çev. Walter Hamilton, Penguin Classics, Oxford, New York, 1986.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roma Tarihi (Res Gestae)*, çev. Samet Özgüler, Historia Kitap, İstanbul, 2019.

ANONYMUS VALESIANUS, çev. Turhan Kaçar, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

AUGUSTINUS, *The City Of God (De Civitate Dei)*, çev. John Healey, John Grant, Edinburgh, 1909.

AUGUSTINUS, *İtiraflar (Confessiones)*, çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.

AURELIUS VICTOR, *De Caesaribus*, çev. Harold W. Bird, University Press, Liverpool, 1994.

CHRONICA MINORA, *Monumenta Germanicae Historiae*, ed. Theodor Mommsen, Weidmann, Berlin, 1892.

CLAUDIUS CLAUDIANUS, *In Rufinum*, C.I, çev. Maurice Platnauer, Harvard University Press, Cambridge, 1963.

CLAUDIUS CLAUDIANUS, *In Eutropium*, C.I, çev. Maurice Platnauer, Harvard University Press, Cambridge, 1963.

- CODEX IUSTINIANUS, *Corpus Iuris Civilis*, C.I-III, ed. Paul Krueger, vd. Weidmann, Berlin, 1912.
- CODEX THEODOSIANUS, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmonidian Constitutions*, çev. Clyde Pharr, Princeton University Press, New York, 1952.
- DEXIPPUS, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus (Historiae)*, C. I-II, çev. ve ed. Roger C. Blockley, Francis Cairns, Liverpool, 1983.
- DIO CASSIUS, *Roman History*, çev. Earnest Cary, C. VIII, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Londra, 1925.
- EUSEBIUS, *Life of Constantine (Vita Constantini)*, çev. Averil Cameron ve Stuart George Hall, Clarendon Press, Oxford, 1999.
- EUSEBIUS, *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiastica)*, çev. John Ernest Leonard Oulton ve Kirsopp Lake, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Londra, 1926-1932.
- EUTROPIUS, *Roma Tarihinin Özeti (Breviarium Historiae Romanae)*, çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- EUNAPIUS, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus (Historiae)*, C. I-II, çev. ve ed. Roger C. Blockley, Francis Cairns, Liverpool, 1983.
- EUNAPIUS, *Vitae Sophistarum*, ed. Jean Francis Boissonade, Petrum den Hengst et Filium, Amsterdam, 1822.
- EVAGRIUS, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus (Historia Ecclesiastica)*, çev. Michael Whitby, Translated Texts for Historians, C. 33, Liverpool University Press, Liverpool, 2000.

- HERODIANUS, *Ab Excessu Divi Marci, Herodian of Antioch's History of the Roman Empire from the Death of Marcus Aurelius to the Accession of Gordian III*, ed. Edward C. Echols, Berkeley University of California Press, Kaliforniya, 1961.
- HERODOTUS, *The Persian Wars*, çev. Alfred D. Godley, C.1-4, Cambridge, MA: Harvard University Press-Loeb, 1920-1925.
- HERODOTUS, *Tarih (Historiae)*, çev. Müntekim Ökmen, Türkite İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- IEROME, *Die Chronik Des Hieronymus (Chronica)*, ed. Rudolf W. Helm, Akademie-Verlag, Berlin, 1984.
- IOANNES MALALAS, *The Chronicle of John Malalas (Chronographia)*, çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott, vd, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986.
- IORDANES, *The Gothic History of Jordanes (Getica)*, çev. Charles C. Mierow, Speculum Historiae, Cambridge, 1915.
- IULIANUS, *The Works of the Emperor Julian (Epistulae)*, C. 1-3, çev. Wilmer Cave Wright, Harvard University Press, Harvard, 1913-1923.
- IULIANUS, *The Works of the Emperor Julian (Orationes)*, C. 1-3, çev. Wilmer Cave Wright, Harvard University Press, Harvard, 1913-1923.
- LACTANTIUS, *De Mortibus Persecutorum*, çev. J. L.Creed, Clarendon Press, Oxford, 1984.
- LIBANIUS, *Orationes*, ed. Richard Foerster, B. G. Teubner Verlag, Leipzig, 1908.
- LIVIUS, *History of Rome (Ab Urbe Condita)*, çev. Benjamin O. Foster vd, Harvard University Press, Cambridge, 1919-1959.
- OLYMPIODORUS, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus (Historiae)*, C. I-II, çev. ve ed. Roger C. Blockley, Francis Cairns, Liverpool, 1983.
- PANEGYRICI LATINI, ed. Aemilius Baehrens, Oxford University Press, New York, 1874.

- PANEGYRICI LATINI, *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*, çev. Charles E. V. Nixon ve Barbara S. Rodgers, University of California Press, Berkeley, 1994.
- PAULUS OROSIUS, *Seven Books of History Against the Pagans (Historiae Adversus Paganos)*, çev. Andrew T. Fear, Liverpool University Press, Liverpool, 2010.
- PHILOSTORGIUS, *Church History (Historia Ecclesiastica)*, çev. Philip R. Amidon, Writings From the Graeco-Roman World 23, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2007.
- PHOTIUS, *Bibliotheca*, ed. Immanuel Bekkeri, G. Reimer, Berlin, 1825.
- PROCOPIUS, *History of the Wars (De Bellis)*, çev. Henry B. Dewing, C.1-5, Harvard University Press, Cambridge, 1914-1928.
- POLYBIUS, *The Histories (Historiae)*, çev. William R. Paton, ed. Frank W. Walbank ve Christian Habicht, C.1-6, Harvard University Press, Cambridge, 2010-2012.
- PSEUDO-JOSHUA, *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite (Chronicon)*, çev. Frank R. Trombley ve John W. Watt, Liverpool University Press, Liverpool, 2000.
- QUINTILIANUS, *Institutionis Oratoriae Liber XII*, ed. Ludwig Rademacher, C.2, Teubner, Leipzig, 1971
- RUFIIUS FESTUS, *The Breviarium of Festus: A Critical Edition with Historical Commentary (Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani)*, çev. ve ed. W. John Eadie, The Athlone Press, Londra, 1967.
- RUFINUS, *The Church History (Historia Ecclesiastica)*, çev., Philip R. Amidon, The Catholic University of America Press, Washington, 2016.
- SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE, çev. David Magie, Harvard University Press, ve Londra, 1991-1998.
- STRABO, *Geography (Geographika)*, çev. Horace L. Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1917-1932
- SYMMACHUS, *Relatio*, ed. Otto Seeck, Monumenta Germaniae Historica, C. 6, Weidmann, Berlin, 1883.

- GEORGIUS SYNCELLUS, *Chronographia*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, C. 2, ed. Guilielmus Dindorfius, Weber, Bonn, 1829.
- SOCRATES, *The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus (Historia Ecclesiastica)*, ed. Philip Schaff, Nicene and Post Nicene Fathers, C. II, T&T Clark, Edinburg, 1886.
- SOZOMENUS, *The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus (Historia Ecclesiastica)*, ed. Philip Schaff, Nicene and Post Nicene Fathers, C. II, T&T Clark, Edinburg, 1886.
- SUETONIUS, *On İki Caesar'ın Yaşamı (Vitae Caesaris)*, çev. Fafö Telattar ve Gül Özaktürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- TACITUS, *The Annals of Tacitus (Annales)*, çev. Henry Furneaux, C. II (XI- XVI. kitaplar), The Clarendon Press, Oxford, 1908.
- TACITUS, *The Histories (Historiae)*, çev. Clifford H. Moore, Cilt I (I- III. kitaplar), Harvard University Press, Londra, 2006.
- TACITUS, *Germania; Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, çev. Mine Hatapkulu), Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- THEMISTIUS, *Orationes*, ed. Glanville Downey, C. I-III, Teubner, Leipzig, 1965-1974.
- THEODORETUS, *The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus (Historia Ecclesiastica)*, ed. Philip Schaff, Nicene and Post Nicene Fathers, C. III, T&T Clark, Edinburg, 1886.
- THEOPHANES, *Chronicon: The Chronicle of Theophanes Confessor*, çev. Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- VERGILIUS, *Aeneis IV- VI*, ed. T. E. Page, Macmillan&Co, New York, 1902.
- VERGILIUS, *Aeneas*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınları, İstanbul, 2010.
- ZONARAS, *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great (Epitome Historiarum)*, çev. Thomas M. Banchich ve Eugene N. Lane Routledge, Londra ve New York, 2009.

ZOSIMUS, *Historia Nova: Zosimi Comitum et Exadvocati Fisci, Historiae Novae Libri VI, numquam hactenus editi; quibus additae sunt historiae Procopii Caesariensis, Agathiae Myrrinaei, Iordanis Alani*, Latince çev. Johannes Leunclavius, Petri Perna, Basel, 1576.

ZOSIMUS, *Historia Nova I-II*, Almanca çev. Henricus Stephanus, Charlton Byam Wollaston, Cenevre, 1581.

ZOSIMUS, *Historia Nova*, Almanca çev. Friedrich Sylburg, *Historiae Romanae Scriptores Latini*, C.3, Frankfurt, 1590.

ZOSIMUS, *Zosimi Historiae. Graece et Latine Recensuit, Notis Criticis et Commentario Historico Illustravit Io. Frid Reitemeier*, çev. Johann Frederich Reitemeier, Weidmann, Leipzig, 1784.

ZOSIMUS, *Historia Nova – New History*, Green and Chaplin, Londra, 1814.

ZOSIMUS, *Historia Nova*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, C. 20, ed. Immanuel Bekker, Weber, Bonn, 1837.

ZOSIMUS, *Zosimi comitum et exadvocati fisci Historia Nova*, ed. Ludwig Mendelsohn, B. G. Teubner, Leipzig, 1887.

ZOSIMUS, *Historia Nova*, çev. James J. Buchanam ve Harold T. David, Trinity University Press, Texas, 1967.

ZOSIME, *Histoire Nouvelle*, Fransızca çev. François Paschoud, Les Belles Lettres, Paris, 1971-1989.

ZOSIMUS, *Historia Nova: New History*, çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Sidney, 1982.

Modern Çalışmalar

ALFOLDI, Andreas, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, W. De Gruyter, Berlin, 1924.

ALLEN, Pauline, “An Early Epitomator of Josephus: Eustathius of Epiphaneia”, *Byzantinische Zeitschrift*, S.81, 1988, s. 1-11.

ALMEIDA, Jason, *Count Zosimus the Historian*, *The Department of History*, San Jose State University, Kaliforniya, 2007.

ANDO, Clifford, “Decline, Fall and Transformation”, *Journal of Late Antiquity*, C. 1, S. 1, 2008, s. 31-60.

ANONİM, *The New History of Count Zosimus, Sometime Advocate of the Treasury of the Roman Empire: with the notes of the Oxford Edition, in Six Books: to which is prefixed Leuclavius’s Apology for the Author*, Printed for Joseph Hindmarsh, Londra, 1684.

ATHANASSIADI, Polymnia “A Contribution to Mithraic Theology: The emperor Julian’s Hymn to King Helios”, *The Journal of Theological Studies*, S. 28, 1977, s. 360-371.

BAKER, Aaron Evan, *Eunapius and Zosimus: Problems of Chronology and Composition*, Brown Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Şikago, 1987.

BARNES, Timothy David, “Lactantius and Constantine”, *The Journal Of Roman Studies*, S. 63, 1973, s. 29-46.

BARNES, Timothy David, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra, 1981.

BARNES, Timothy David, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Londra, 1982.

BARNES, Timothy David, “Ammianus Marcellinus and His World”, *Classical Philology*, S. 88, 1993, s. 55–70.

BARNES, Timothy David, “The Victims of Rufinus”, *Classical Quarterly*, S.34, 1984, s. 227-230

- BAYNES, Norman, "A Note on Interrogation.", *Byzantion*, S.2, 1925, s.149-151.
- BAYNES, Norman, "A Note on Professor Bury's History of the Later Roman Empire", *Journal of Roman Studies*, S.12, 1922, s. 207-229.
- BENKO, Stephen, *Pagan Rome And The Early Christians*, B.T. Bastford, Londra, 1985.
- BETTEN, Francis, S., "The Milan Decree of A.D. 313 Translation and Comment", *The Catholic Historical Review*, S.8, 1922, s. 191-197.
- BIRLEY, Anthony, R., *The Roman Government of Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- BLOCH, Herbert, "A New Document of the Last Pagan Revival in the West, 393-394 A.D.", *The Harvard Theological Review*, C. 38, S. 4, 1945, s. 199-244
- BLOCKLEY, Roger, "The Development of Greek Historiography: Priscus, Malchus, Candidus", *Greek&Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century AD*, Brill, Boston, 2003, s. 289-316.
- BLOCKLEY, Roger, "Was the First Book of Zosimus Based on more than two Sources?", *Byzantion*, S.50, 1980, s.393-403.
- BLOCKLEY, Roger, *Ammianus Marcellinus: A Study of His Historiography and Political Thought*, Latomus Collection, Brüksel, 1975,
- BOISSEVAIN, Ursul Phillip, *Excerpta Historica jussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta*, Weidmann, Berlin, 1908-1910.
- BOWERSOCK, Glen Warren, *Julian the Apostate*, Duckworth, Berlin, 1978,
- BOWERSOCK, Glen Warren, "From Emperor to Bishop: The Self-conscious Transformation of Political Power in the 4th Century AD", *Classical Philology*, S.81, 1986, s. 298-307.
- BOWMAN, Alan, K., "Diocletian and the First Tetrarchy, A. D. 284-305", *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.67-98.

- BROWN, Peter, *Society and te Holy in Late Antiquity*, University of California Press, California, 1982.
- BROWN, Peter, *The Making of Late Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge, 1993.
- BROWN, Peter, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- BROWN, Peter, *Through the Eye of a Needle: Wealth, The Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350-550 AD*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- BROWN, Peter, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2013.
- BRUUN, Patrick, M., *The Roman Imperial Coinage: Constantine and Licinius A.D. 313-337, C. 7*, Spink and Son LTD, Londra, 1966.
- BUCK, David, F., "On Two lacunae in Zosimus' New History", *The Classical Quarterly*, S.49, No.1, 1999, s.342-344.
- BURY, John, Bagnell, *The Ancient Greek Historians*, The Macmillan Company, Newyork, 1909.
- BURY, John Bagnell, *History of the Later Roman Empire I: From the death of Theodosius I to the Death of Justinian*, Dover Publications, New York, 1958.
- BURY, John Bagnell, "Zosimi Historia Nova Ed. L. Mendelssohn. Teubner. Leipzig. 1887. 10 Mk.", *The Classical Review*, S. 3, 2009, s. 37-38.
- BURY, John Bagnell, *The History of The Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395-565)*, C.1, Macmillan&Co, Londra, 1923,
- CAMERON, Alan, "Date of Zosimus' New History", *Philologus*, S. 113, 1969, s.106-110.
- CAMERON, Alan, "An Alleged Fragment of Eunapius", *Classical Quarterly*, S. 13, 1963, s. 232-236.

- CAMERON, Alan, "Gratian's Repudiation of the Pontifical Robe", *The Journal of Roman Studies*, S. 58, 1968, s. 96-102.
- CAMERON, Alan, *The Last Pagans of Rome*, Oxford University Press, New York, 2011.
- CAMERON, Alan, "Theodosius the Great and Regency of Stilicho", *Harvard Studies in Classical Philology*, S.73, 1969, s. 247-280.
- CAMERON, Averil, "The Reign of Constantine: a.d. 306-337", *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C.12, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s.90-110.
- CAMERON, Averil, "Constantine and the 'Peace of The Church'", *The Cambridge History of Christianity*, ed. Margaret M. Mitchell ve Frances M. Young, C. 1, Cambridge University Press Cambridge, 2006, s.538-551.
- CARTER, Harland A., *A Study of Imperial Religious Policies From the Accession of Jovian to the Death of Theodosius I*, Princeton University Department of Classics, Basılmamış Doktora Tezi, Princeton, 1956.
- CHRISTOPHER Chaffin, *Olympiodorus of Thebes and the Sack of Rome*, Edwin Mellen Press, New York, 1993.
- CHALMERS, Walter R., "Eunapius, Ammianus Marcellinus and Zosimus on Julian's Persian Expedition", *Classical Quarterly*, S.10, 1960, s.152-160.
- CHARANIS, Peter, *Church and the State in the Later Roman Empire: The Religious Policy of Anastasius the First, 491-518*, Bizans Araştırma Merkezi, Selanik, 1974.
- COLLINS, R. (2008). "The Western Kingdoms", *The Cambridge Ancient History XIV:Late Antiquity Empire and Successors A.D. 425-600*, Cambridge University Press, s. 112-134.
- CORBIER, Mireille, "Coinage and Taxation: the State's Point of View, AD 193-337", *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 12, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s.327-393.

- CORCORAN, Simon, *The Empire of Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government A.D. 284-324*, Clarendon Press, Oxford, 2000.
- CREES, James, *The Reign of the Emperor Probus*, University of London Press, Londra, 1911.
- CROIX, Geoffrey Ernest Maurice de Ste., “Aspects of the ‘Great’ Persecution”, *The Harvard Theological Review*, S. 47, 1954, s. 75- 113.
- CROIX, Geoffrey Ernest Maurice de Ste., “Why were the Early Christians Persecuted?”, *Past & Present*, S. 26, 1963, s. 6-38.
- CROKE, Brian, “Zosimus, Historian”, *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall, vd., 1. Baskı, Wiley-Blackwell, Malden, 2013, s. 7186-7187.
- CURRAN, John, “Constantine and the Ancient Cults of the Rome: The Legal Evidence”, *Greece&Rome*, C. 43, S.1, 1996, s. 68-80.
- CURRAN, John, *Pagan City and Christian Capital: Rome in the Fourth Century*, Clarendon Press, Oxford, 2000.
- CURRAN, John, “From Jovian to Theodosius”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 78-110.
- DESSAU, Hermann, *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. Hermann Dessau, Weidmann, Berlin, 1892-1916.
- DIGESER, Elizabeth Depalma, “An Oracle of Apollo at Daphne and the Great Persecution”, *Classical Philology*, C. 99, S. 1, 2004, s. 57-77.
- DIGNAS, Beate ve Winter, Engelbert, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- DODDS, Eric Robertson, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Roma Dini*, Ege Yayınları, İstanbul, 2000.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Roma'da Rhetorica Eğitimi Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- EDWARDS, Mark, “The Beginnings of Christianization”, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. Noel Lenski, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 137-159.
- ERİM, Müzehher, *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- ERRINGTON R. Malcolm, *Roman Imperial Policy From Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006.
- ERTEKİN, Efrumiye, “Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311)”, *Selevcia Ad Calycadnum*, S.1, 2011, s.91-109.
- FABRICIUS, Johann Albert, *Bibliotheca Graeca*, ed. Georg Olms, C. 7, Hildesheim, 1966, s. 71-73.
- FEENEY, Denis, “The History of Roman Religion in Roman Historiography and Epic”, *A Companion to Roman Religion*, ed. Jörg Rüpke, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s. 129-143.
- FISHER, Greg, *Between Empires Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- FITTON, James David, *Eunapius and the Idea of the Decline of the Roman Empire in Zosimus*, McMaster University, Basılmamış Doktora Tezi, Sidney, 1976.
- FOWDEN, Garth, “The Last Days of Constantine: Oppositional Versions and their Influence”, *Journal of Roman Studies*, S.84, 1994, s.146-170.
- GADDIS, Michael, *There Is No Crime for Those Who Have Christ*, University of California Press, California, 2005.
- FREEMAN, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, İstanbul, 2010.

- GRAEBNER, Robert Fritz, "Eine Zosimusquelle", *Byzantinische Zeitschrift*, S.14, 1905, s. 87-159.
- GADDIS, Michael, *There Is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*, Berkeley: University of California Press, California, 2005.
- GIBBON, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. J. B. Bury, London, Methuen and Co., Londra, 1909-1914.
- FREESE, John, *The Library of Photius*, Society for Promotin Christian Knowledge, London, 1890.
- GOFFART, Walter, *Rome's Fall and After*, The Hambledon Press, London, 1989.
- GOFFART, Walter, "Zosimus, The First Historian of Rome's Fall", *The American Historical Review*, S.76, 1971, s. 412-441
- GREATREX, Geoffrey ve Lieu, Samuel N. C., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II: AD 363-630*, Routledge, Londra, 2002.
- GREATREX, Geoffrey, "The Hunnic invasion of the East of 395 and the fortress of Ziatha" *Byzantion*, S. 69, 1999, s. 65-75.
- GREEN, Tamara Marcus, Zosimus, *Orosius and Their Traditions: Comparative Studies in Pagan and Christian Historiography*, New York University Department of Classics, Basilmamış Doktora Tezi, New York, 1974
- GREEN, Timothy Adam, *Decline in the West: Army and Society in the Later Roman Empire*, California University, Basilmamış Doktora Tezi, Irvine, 1996.
- GREGORY, Timothy E., "Zosimus 5.23 and the People of Constantinople", *Byzantion*, S. 43, 1973, 61-83.
- GREGORY Timothy, E., *Vox Populi: Popular Opinion and Violence in the Religious Controversies of the Fifth Century AD*, Ohio University Press, Columbus, 1979.
- HALSALL, Guy, *Barbarian Migrations and the Roman West 376-568*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

- HEATHER, Peter, *Goths and Romans, 332-489*, Oxford Clarendon Press, Oxford, 1994.
- HEATHER, Peter, “The Huns and the end of the Roman Empire in the West”, *English Historical Review*, S.110, 1995, s. 4-41.
- HEATHER, Peter, *The Goths*, Blackwell Publishing, Oxford,1996.
- HEATHER, Peter, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- HEATHER, Peter ve Matthews, John, *The Goths in the Fourth Century*, Liverpool University Press, Liverpool, 2004.
- HEATHER, Peter, “Goths and Huns”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, Cambridge University Press, s. 487-537.
- HEATHER, Peter “The Western Empire, 425-76”, *CAH*, ed. Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby, C. 14, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 1-33.
- HUNT, David, “Julian”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron, C. 13, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 44-78.
- HEATHER, Peter, *The Goths*, Wiley-Blackwell, New Jersey, 1996.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- JONES, Arnold Hugh Martin, *The Later Roman Empire 284-602: Economic and Administrative Survey*, Basil Blackwell, Oxford, 1964.
- JONES, Arnold Hugh Martin, *Constantine and the Conversion of Europe*, The English Universities Press LTD, Londra, 1965.
- JONES, Arnold Hugh Martin, Martindale, R. John ve Morris, John, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971-1992.
- KAÇAR, Turhan, “Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S.1, 2002, s. 1-18.

- KAÇAR, Turhan, “Ammianus Marcellinus’ta Hunlar”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 1, 2002, s. 83-95.*
- KAÇAR, Turhan, “Eskiçağ Akdeniz Dünyasında, Siyasal Birliğin Sonu Romalılar ve Kuzey Komşuları”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, S.34, Ankara, 2005, s.184-203.*
- KAÇAR, Turhan, *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.*
- KAÇAR, Turhan, “Eskiçağ Hıristiyanlığında Yol Ayrımı: Kadıköy Konsili ve Mirası”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, S.49, Ankara, 2009, s. 42-77.*
- KAÇAR, Turhan, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi, S. 47, İstanbul, 2009, s. 1-22.*
- KAÇAR, Turhan, “Roma’dan Sonra Akdeniz Dünyası ve Pirenne Tezi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, S. 50, Ankara, 2009, s. 154-169.*
- KAÇAR, Turhan, "IV. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Yönetimi ve Bizans'ın Doğuşu", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, ed. Feridun Mustafa Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11-20.
- KAÇAR, Turhan, “Geç Antik Çağ Nedir”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. Celal Şimşek ve Turhan Kaçar, Ege Yayınları, İstanbul, 2018, s. 3-13.
- KAEGI, Walter Emil, *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton University Press, Princeton, 1968.
- KALDELLIS, Anthony, “Byzantine Historical Writing, 500-920”, *The Oxford History of Historical Writing II: 400-1400*, Ed. Sarah Foot ve Chase F. Robinson, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 201-217.
- KAZDAL, Ayşe, *Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas’ın Eserlerinde Türkler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- KAZHDAN, Alexander Pethrovich, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, 1991.

- KNIPFING, John R., "Religious Tolerance During the Early Part of the Reign of the Constantine the Great (306-313)", *The Catholic Historical Review*, S. 10, 1925, s. 438-503.
- KRAUS, Christina Shuttleworth, "Historiography and Biography", *A Companion to Latin Literature*, ed. Stephen Harrison, Blackwell Publishing, Londra, 2005, s. 241-257.
- KELLY, John Norman Davidson, *Golden Mouth: The Story of John Chrysostom Ascetic, Preacher, Bishop*, Cornell University Press, Newyork, 1995.
- KELLY, Christopher, *Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*, Bodley Head, Londra, 2008.
- KELLY, Christopher, *Attila: Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çev. Turhan Kaçar, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2009.
- KERESZTES, Paul, From the Great Persecution to the peace of Galerius, *Vigiliae Christinae*, C. 37, S. 4, 1983, s. 379-399.
- KULIKOWSKI, Michael, *Rome's Gothic Wars From the Third Century to Alaric*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- KULIKOWSKI, Michael, "Constantine and the Northern Barbarians", *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. Noel Lenski, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 347-377.
- KULIKOWSKI, "Barbarians in Gaul, Ususpers in Britain", *Britannia*, S.31, 2000, s. 325-345.
- FOX, Robin Lane, *Pagans and Christians, In The Mediterranean World From The Second Century AD to the Conversion of Constantine*, Penguin Books, Londra, 1988.
- LEE, A. D., *Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- LEE, A. D., *War in Late Antiquity: A Social History*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.

- LEE, A. D., "The Eastern Empire: Theodosius and Anastasius", *CAH*, ed. Averil Cameron, Bryan -Perkins, Michael Whitby, C. 14, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 33-63.
- LEE, A. D., *Pagans and Christians in Late Antiquity, A Source Book*, Routledge, Londra, 2000.
- LENSKI, Noel, *Failure of Empire: Valens and Roman State in the Fourth Century A.D.*, University of California Press, California, 2002.
- LIEBESCHUETZ, John Hugo Wolfgang Gideon *Barbarians and Bishops,: Army, Church, and the State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- LIEBESCHUETZ, John Hugo Wolfgang Gideon, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, 2001.
- LIEBESCHUETZ, John Hugo Wolfgang Gideon, "Pagan Historiography and Decline of the Empire", *Greek&Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century AD*, Brill, Boston, 2003, s. 177- 218.
- LIEU, Samuel N. C., Montserrat, Dominic, *From Constantine to Julian, Pagan and Byzantine Views A Source History*, Routledge, Londra, 1996.
- LIEU, Samuel N. C., "From History to Legend and Legend to History: The Medieval and Byzantine Transformation of Costantine's *Vita*", *Constantine: History, Historiography, and Legend*, ed. Samuel N. C. Lieu ve Dominic Montserrat, Routledge, Londra, 1998, s. 136-176.
- LOTTER, Friedrich, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600)*, De Gruyter, Berlin, 2003.
- MAENCHEN-HELFEN Otto J., *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press, Berkeley, 1973.
- MARASCO, Gabriele, "The Church Historians (II): Philostorgius and Gelasius Cyzicus", *Greek&Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century AD*, ed. Gabriele Marasco, Brill, Boston, 2003, s. 257-288.

- MARINCOLA, John, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- MARTIN, Rudolf Karl, *De Fontibus Zosimi*, University of Berlin, Basılmamış Doktora Tezi, Berlin, 1866.
- MAZZARINO, Santo, *Le Fine del Mondo Antico*, Garzanti, Milano, 1959.
- MAZZARINO, Santo, *The End of the Ancient World*, çev. George Holmes, Alfred A. Knopf, New York, 1966.
- MELLON, Doss B., *Theodosius and the Conversion of the Roman Pagan Aristocracy*, Gonzaga University, Department of History, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Washington, 1984.
- MOMMSEN, Theodor Christian Matthias, “Zosimus”, *Byzantinische Zeitschrift*, ed. Karl Krumbacher, B. G. Teubner, Leipzig, S.12, 1903, s. 533.
- MOMMSEN, Theodor Christian Matthias, *Gesammelte Schriften: Historische Schriften*, C. 4, Weidmann, Berlin, 1906.
- MIKALSON, Jon D., *Herodotus and Religion in the Persian Wars*, University of North Carolina Press, Kuzey Karolina, 2003.
- MIKALSON, Jon D., *Ancient Greek Religion*, 2. Baskı, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010.
- MILLAR, Fergus, “P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasion”, *Journal of Roman Studies*, S.59, 1969, s. 12-29.
- MITCHELL, Stephen, *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641*, Wiley Blackwell, Oxford, 2015.
- MITCHELL, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: M.S. 284-641*, çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- MULLER, Robert, “Die ersten Germanen: Die Goten des Alatheus und Saphrax”, *Germanen amPlattensee*, ed. Robert Müller ve Peter Straub, Amt der NÖ Landesregierung, Traismauer, 2002, s. 7-8.

- OLIVETTI, Alberto, "Osservazioni su capitoli 45-53 del Libro II di Zosimo e sulla loro probabile fonte.", *Rivista di filologia*, S.43, 1915, s.321-333.
- ODAHL, Charles Matson, *Constantine and The Christian Empire*, Routledge, New York, 2004.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖNER, Emine Saadet Saadet, *Augustinus'un Tanrı Devleti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008,
- POHL, Walter, "Rome and the Barbarians in the Fifth Century", *AnTard*, S.16, 2008, 93-101.
- POTTER, David Stone, *The Roman Empire At The Bay AD 180-395*, Routledge, Londra, 2004.
- REES, Roger, *Diocletian And The Tetrarchia*, Edinburg University Press, Edinburg, 2004.
- RIDLEY, Ronald T., "Notes on Julian's Persian Expedition (363)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S.22, 1973, s.317-330.
- RIDLEY, Ronald T., "The Fourth and Fifth Century Civil and Military Hierarchy in Zosimus", *Byzantion*, S. 40, 1970, s. 91-104.
- ROSE, Herbert Jennings, *A Handbook of Latin Literature: From the Earliest Times to the Death of St. Augustine*, Routledge, Londra, 1996.
- RUHL, Franz, "Wann Schrieb Zosimos?" *Rheinisches Museum für Philologie*, S. 46, 1891, s. 146-147.
- SALZMAN, Michele Renee, *The Making of a Christian Aristocracy: Social and Religious Change in the Western Roman Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2004.

- SALZMAN, Michele Renee, "Constantine and the Roman Senate: Conflict, Cooperation, and Concealed Resistance", *Pagans and Christians in Late Antique Rome*, ed. Michele Salzman, Marianne Saghy ve Rita Lizzi Testai Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 11-46.
- SCAVONE, Daniel C., Zosimus, *Greek Historian of the Fall of the Roman Empire: An Apraisal of His Validity and Merits*, Loyola University, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago, 1969.
- SCAVONE, Daniel C., "Zosimus and his Historical Models", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, S.11, 1970, s.57-67.
- SCHMIDT, Ludwig, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung*, C. H. Beck, Münih, 1969.
- SEECK, Otto, "Zur Chronologie und Quellenkritik des Ammianus Marcellinus.", *Hermes*, S.41, 1906, s. 484-539.
- SEECK, Otto, *Geschichte des Unterfangs der Antiken*, C.5, Franz Siemenroth, Berlin, 1913.
- SMITH, William, *A Dictioanary of Greek and Roman Geography*, C. 2, John Murray, London, 1872.
- SMITH, Ronald B. E., *Julian's Gods: Religion and Philosophy in the Thought of Julian the Apostate*, Routledge, Londra, 1995.
- SOUTHERN, Pat, *The Roman Empire From Severus to Constantine*, Routledge, Londra, 2001.
- STEIN, Von Ernst, *Geschichte des spatrömischen Reiches I (284-476)*, 1928 ve *Histoire du Bas- Empire II. De la disparitionde l'empire de l'ocident à la mort de Justinien (476-565)*, 1949
- SUDHAUS, Heinrich, *De Ratione quae Intercedat inter Zosimi et Ammiani de bello a Iuliano Imperatore cum Persis Guesto Relationes*, Ren Friedrich Wilhelm Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, Bonn, 1870.

- STRAUB, Peter, “Die Hinterlassenschaft der Ostgoten in Fenékpuszta”, *Germanen am Plattensee*, ed. Robert Müller ve Peter Straub, Amt der NÖ Landesregierung, Traismauer, 2002, s. 9-12.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- TODD, Malcolm, *The Early Germans*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
- TOMLIN, Roger, “Christianity and the Late Roman Army”, *Constantine: History, Historiography and Legend*, ed. Samuel N. C. Lieu ve Dominic Montserrat Routledge, Londra, 1998, s. 21-51.
- THOMPSON, Edward Arthur, “Three Notes on Julian”, *Hermathena*, S.62, 1943, s.83-95.
- THOMPSON, Edward Arthur, “Olympiodorus of Thebes”, *The Classical Quarterly*, S. 38, 1944, s.43-52.
- THOMPSON, Edward Arthur, *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1947.
- THOMPSON, Edward Arthur, *A History of Attila and Huns*, Clarendon Press, Oxford, 1948.
- THOMPSON, Edward Arthur, “Zosimus on the End of Roman Britain”, *Antiquity*, C.30, S. 119, 1956, s.163-167.
- THOMPSON, Edward Arthur, “Britain, A.D. 406-410”, *Britannia*, S.8, 1977, s. 303-318.
- THOMPSON, Edward Arthur, “Zosimus 6.10.2 and the Letters of Honorius”, *Classical Quarterly*, S. 32, 1982, s. 445-462.
- THOMPSON, Edward Arthur, *The Huns*, Blackwell Publishing, Oxford, 1996
- TREADGOLD, Warren, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1980.
- TREADGOLD, Warren, *The Early Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2007

- TURCAN, Robert, *The Cults of The Roman Empire*, çev. Antonia Nevil, Blackwell Publishing, Oxford, 1996.
- TÜREL, Tunç, *Towards the End of an Empire: Rome in the West and Attila (425-455)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.
- ULANSEY, David, *Mithras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, çev. Hüsnü Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÜNVER, Tuğçe, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2012.
- ÜSTÜN, Abdullah, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar: Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013.
- ÜSTÜN, Abdullah, "Kargaşa Esnasında Tarih Yazmak: Geç Roma Müverrihlerinde İskit ve Hun Etnonimlerinin Kullanımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 37, 2013, s. 1-13.
- VÁRADY, Laszlo, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, 1969.
- VASILIEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- WARD-PERKINS, Bryan, "Old and New Rome Compared: The Rise of Constantinople", *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, ed. Lucy Grig ve Gavin Kelly, Oxford University Press, New York, 2012, s. 53-80.
- WEISS, Peter, "The Vision of Constantine", *Journal of Roman Archeology*, S.16, 2003, s. 237-259.
- WHITBY, Michael, *Rome At War AD 293-696*, Osprey Publishing, Oxford, 2002.
- WHITBY, Michael, "Army and Society in the Later Roman World: A Context for Decline?", *A Companion to the Roman Army*, ed. Paul Erdkamp, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s.515-531.

- WHITBY, Michael, "War", *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare Volume II: Rome from the Late Republic to the Empire*, ed. Philip Sabin, Hans van Wees ve Michael Whitby, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 310-341.
- WIEDEMANN, Thomas Ernst Josef, "Barbarian", *The Oxford Classical Dictionary*, ed. Simon Hornblower ve Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- WILLIAMS, Stephen, *Diocletian and The Roman Recovery*, Routledge, New York, 1997.
- WILLIAMS Stephen ve Friell, Gerard, *Theodosius: The Empire at Bay*, Routledge, London, 1998.
- WOLFRAM, Herwig, "Atharic the Visigoth: Monarchy or Judgeship. A Study in Comparative History", *Journal of Medieval History*, C.1, S. 3, 1975, s. 259-278.

EKLER

EK 1: Sözlükçe⁷⁸⁸

A.

Abantus	Licinius'un amirali, 2.23-24.
Abellius	<i>praefectus urbanus</i> (yüksek rütbeli memur/vali) vekili, 2.9.
Ablabius	<i>praefectus praetorio</i> (muhafız birliği lideri), 2.40.
Aboras	Mezopotamya'da bir nehir, Habur çayı, 3.12-13.
Abulci	II. Constantius'un birliklerinden biri, 2.51.
Abundantius	Got komutanı, 5.10.
Abuzatha	Pers kalesi, 3.26.
Abydus	Çanakkale Boğazı'nda yer alan antik kent, 5.21.
Acceta	Pers kasabası, 3.28.
Achaea	Akhaların yaşadığı Roma İmparatorluğu eyaleti, 5.7.
Achelous	Epirus bölgesinden geçen ve Yunanistan'da yer alan en büyük nehir, 4.34, 5.26.
Achilleus	Homeros'un İlyada destanında Troya Savaşı'nda Akhalar için savaşan kahraman, 4.18, 5.6.
Adiabene	En büyük şehirlerinden biri Arbela olan eski Asur'un büyük bir kısmını içine alan bölge, bir Asur krallığı, 3.12, 4.4.
Adrana	Almanya'da yer alan bugünkü Eder Nehri, 2.45.
Aeantian	Macaristan Ajak'ta bir liman, 2.23-24.
Aeetes	Aietes, Kolkhis kralı, 1.32, 5.29.
Aegyptius	<i>Historia Nova</i> 'da geçen ve Constantinus'un Hıristiyan olmasına vesile olduğu söylenen bir adam, 2.29.

⁷⁸⁸ Bu sözlükçede Zosimus'un *Historia Nova* adlı eserinde geçen şahıslar, kavim isimleri, bölge adları, resmi görev unvanları, imparator isimleri gibi özel sözcükler ve kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Açıklamalarda kullanılan kaynaklar için bkz. Herodotus, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012; Strabo, *Geographika*, çev. Horace L. Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1917-1932; William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Geography*, John Murray, Londra, 1872; Jones, Arnold Hugh Martin, Martindale, R. John ve Morris, John, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971-1992; Alexander Pethrovich Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, 1991; Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Wiedemann, Thomas Ernst Josef, *The Oxford Classical Dictionary*, ed. Simon Hornblower ve Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2012.

Aegyptus	Mısır, Mısırlılar, 1.4,5, 44-40, 64; 2.17, 22, 29, 33, 39
Aemilia	İtalya'da bir bölge, 5.31, 33, 37 ve 6.10.
Aemilianus	İS 253 yılında üç aylık bir yönetim süresi olan Roma İmparatoru, 1.28-9.
Aetius	Gaudentius'un oğlu aynı zamanda <i>magister militum</i> (komutan) 5.36.
Africa	Roma Eyaleti, Kartaca Savaşları, 1.1; İmparator Gordianus, 1.14-16; İmparator Florianus, 1.64; Frank işgali, 1.71; İmparator Maxentius 2.12-14; Licinius, 2.22.; idari bölge, 2.33; Constans'a kadar, 2.39; Valentinianus'a kadar, 2.41, 4.3; Honorius'a kadar, 4.59; Heraclianus'a kadar 6.7-11.
Agilo	Procopius'un generali, 5.8.
Agrippina	Almanya'daki Köln şehri, 1.38.
Alamanni	Alamanlar, 1.49, 3.1.
Alan	Alanlar, 4.35, 5.26, 6.3.
Alaric	Vizigot kralı, 5.5-6, 26-31, 36-45, 6.13.
Alba Longa	İtalya'nın Latium bölgesinde bulunan bir yer, 11.3.
Albinus	Clodius Albinus, 193 yılında Roma imparatoru ilan edilen gasıp, 1.8
Alexandros	Büyük İskender, (İÖ 323) 1.4-5, 13.
Alexandros	Severus Alexander, Roma imparatoru (İS 222-235), 1.11, 13.
Alexandria	İskenderiye, 1.4, 61; 2.12; 4.37; 5.23.
Allobichus	<i>magister militum</i> , 5.47-48.
Allotheus	Alatheus, Germen kabile lideri, 4.34.
Alpine	Alpler, 1.29, 37, 64; 2.8, 10, 15, 33, 39, 43, 45, 46, 53; 3.1, 2, 7, 8, 10, 4.3, 9, 35, 42, 58, 5.2, 27, 32, 45, 46; 6.2, 3.
Altinum	İtalya'nın Po Nehri kıyısında yer alan şehirlerden biri, 5.7.
Amida	Nisibis'in kuzey-batısında yer alan antik kent, bugünkü Diyarbakır, 3.34.
Ammon	Mısır'da tanrılar tanısı Amon, Zeus'a denktir, 1.4.
Ampelius	Attalus'un oğlu, 6.12.
Anabdates	Pers komutanı, 3.22-23.

Anareus	Pers generali, 3.25.
Anatolius	<i>magister officiorum</i> , 3.29-30.
Anchialus	Karadeniz kıyısında bir Trakya kenti, 1.34.
Ancyra	Bugünkü Ankara, 1.50.
Andragathius	Maximus'un süvari birliği komutanı, 4.35, 46-7.
Andronicus	Cariyalı filozof, 4.15.
Anicetus	Magnentius tarafından atanan <i>praefectus praetorio</i> , 2.43.
Anicii	Romalı bir aile, 6.7.
Antiochia	Roma İmparatorluğu'nun Syria bölgesinde yer alan kent 1.10, 27, 32, 36, 50, 51, 61; 3.11, 32, 34, 35; 4.13, 20, 21, 41; 5.2.
II. Antiochus	Antiochus Theos, Yunan kökenli Seleukos kralı (İÖ 287-246), 1.18.
III. Antiochus	Büyük Antiochus, (İÖ 242-187), 1.5.
Antiochus	İS 273 yılında Palmyralılar tarafından imparator ilan edilen gasıp, 1.60-61.
Antiochus	<i>proconsul</i> , Musonius'un oğlu, 5.5.
Antoninus Pius	İS 138-161 Roma İmparatoru, 1.7.
Antoninus	Alexander Severus döneminde bir gasıp, 1.12.
Antoninus	Gallienus döneminde bir gasıp, 1.38.
Antonius	Marcus Antonius (İÖ 30) 3.32.
Anullinus	<i>praefectus praetorio</i> , 2.10.
Apamea	Bugünkü Dinar, 1.35.
Apamea	Suriye'de Asi Nehri'nin sağ kıyısında yer alan şehir, 1.52.
Apenninus	Apennine Dağları, 4.45-46; 5.29.
Aphaca	Zosimus'un söylediğine göre Fenike ve Biblos arasında yer alan ve Aphrodite Aphacatis heykelinin bulunduğu bir yer, 1.58.
Apollinaris	<i>praefectus praetorio</i> , 4.4, 13.
Apollo	Apollon, Yunan mitolojisinde sanat ve kehanet tanrısı, 1.57; 2.5-6, 31.
Apsaeus	Adını Zosimus'tan öğrendiğimiz ve imparator Aurelianus ile iş birliği yaptığını bildiğimiz bir Palmyralı, 1.60.
Aquarius	Kova takımyıldızı, 3.9.

Aquileia	İtalya'nın kuzeydoğusunda yer alan antik Roma şehri, 1.15, 48; 4.42, 45-46; 5.37.
Aquilis	Achelos Nehri, 5.29.
Arabia	Bugünkü Arabistan, 1.18.
Arbazacius	Arcadius'un generali, 5.25.
Arbela	Bugünkü Erbil, 1.4.
Arbitio	<i>magister militum</i> , 4.7.
Arbogastes	Fank asıllı <i>magister militum</i> , 4.33, 47, 53-58.
Arcadius	II. Constantius'un Abulci adlı birliğinin komutanı, 2.51.
Arcadius	Roma İmparatoru (395-408), 4.57; 5.1-31, 34; 6.2-3.
Arelate	Arles, 2.20; 5.31.
Arethusa	Suriye'de Asi Nehri üzerinde bir antik kent, şimdiki Al-Rastan, Er-Restan, 1.52.
Argentoratum	Bugünkü Strasburg, 3.3.
Argo	Argonatların gemisi, hikayeye göre Iason bu gemiyi kullanmıştır. 5.29.
Argonauts	Argonatlar, Homeros'un " <i>Odysseia</i> " (12.69-72) destanında yer alan bir mitin kahramanlarıdır, 5.29.
Argos	Mora yarımadasında bulunan antik Roma şehri, 5.6.
Ariminum	Bugünkü Rimini, 5.37, 48; 6.12.
Arinthaesus	Iulianus'un <i>magister militum</i> u, 3.13, 24, 31; 4.2.
Armenia	Ermenistan, 2.27, 33, 50; 3.31-32.
Armorica	Bugünkü Britanya ve Normandiya'nın bir kısmını oluşturan, Roma İmparatorluğu Galya'sına ait bir bölge, 6.5.
Arsaces	I. Arsaces, Parth kralı (İÖ 247-210), 1.18.
Arsacius	Honorius döneminde bir hadım, 5.37, 47.
Artaxerxes	I. Artaxerxes, Sassani kralı (İS 211-241), 1.18.
Artemisium	İÖ 480 yılında I. Grek-Pers savaşının meydana geldiği Yunanistan'a ait bölge, 1.2.
Asemus	Moeseia'da bulunan nehir, 2.33.
Asia	Asya, 1.2, 4, 5, 27-28, 31, 52; 2.22, 24, 25, 39; 4.15, 20; 5.13-21.
Aspendus	Aspendos, Pamphylia'da bir kent, 5.16.

Assyria	Asur, 3.18, 19, 12, 13, 16.
Ataulphus	Alaric'in kayın biraderi, 5.37, 45, 48; 6.13.
Ateius Capito	Principatus döneminde bir baş hakim, 2.4.
Atharichus	Atharic, Vizigot kralı, 4.34.
Athena	Tanrıça Athena, kentın koruyuz tanrıçası Minerva, 5.24.
Athenalılar	Atinalılar, 1.2, 3, 29, 39; 3.2, 10; 4.18; 5.5-6.
Athenodorus	İmparator Augustus'un Tarsuslu Stoacı felsefe öğretmeni, 1.6.
Athos	Yunanistan'da Ayronoz yarımadasında bulunan bir dağ, 1.2, 43.
Atlantic	Atlantik Okyanusu, 3.5.
Attalus	II. Attalus, Bergama kralı (İÖ 241-197), 2.36.
Attalus	Alaric'in imparator ilan ettiği gasıp, (İS 409-410), 5.44-46; 6.7-12.
Attica	Attika, 4.18, 5.6.
Augustodunum	Fransa'da bugünkü Autun, 2.42.
Augustus	Roma imparatoru Augustus'un yönetimi itibariyle alınan unvan, Diocletianus'un tetrarşi rejiminde yardımcıları <i>caesar</i> larla en üst yetkiye sahip Roma imparatoru unvanı, 4.8, 35, 58. Ayrıca bkz. Octavianus.
Aurelianus	Roma İmparatoru (İS 270-275), 1.47-62, 63, 65.
Aurelianus	İS 400 yılında bir <i>consul</i> , 5.18.
Aurelius	Marcus Aelius Aurelius, Roma İmparatoru (İS161-180) 1.7; 5.27. Ayrıca bkz. Verus.
Aureolus	İmparator Gallienus döneminde (İS 263-268) gasıp, 1.38, 40-41.
Auxonius	<i>praefectus praetorio</i> , 4.10.
Aventinus	Roma'da bir tepe, 2.5.
Axiochus	Musonius'un oğlu, 5.5.

B.

Babylon	Babil, Babylonia'nın başkenti, 1.5, 8.
Babylonia	Mezopotamya'da Akad ve Sümer krallıklarının bulunduğu bölge, 1.44.
Bacaudae	Eski bir Kelt ismi, 6.2.
Bacurius	I. Theodosius'un generallerinden biri, 4.57-58.

Balbinus	Roma İmparatoru (İS 238), 1.14, 16.
Bargus	Suriyeli bir tüccar, 5.9-10.
Barsaphtha	Mezopotamya’da bir Pers kasabası, 3.27.
Basilius	Alaric’e gönderilmek üzere seçilen elçilerden biri, 5.40.
Bassus	İS 408 yılında seçilen bir <i>consul</i> , 5.28, 34.
Bastarnae	Zosimus’un söylediğine göre bir İskit kabilesi, 1.71.
Batavia	Ren deltasında bulunan ada, 3.6, 8, 35; 4.9.
Bathanarius	Afrikadaki birliklerin komutanı, 5.37.
Bathyllus	İskenderiyeli pondomim sanatçısı, 1.6.
Batnae	Bugünkü Suruç, 3.12.
Bauto	İmparator Gratianus’un atadığı <i>magister militum</i> , 4.33, 53.
Bersabora	Mezopotamya’da eski Pers kenti bugün Pisisabora; al-Ambar, 3.17.
Bessus	Pers kralı Darius’u İÖ 330 yılında öldüren Baktria satrabı, 1.5.
Besuchis	Mezopotamya’da yer alan bir Pers şehri, 3.20.
Bithra	Mezopotamya’da yer alan bir Pers kasabası, 3.19.
Bithynia	Bitinya, 1.36, 50; 2.22, 25, 26, 37, 44; 3.35, 36; 4.3, 6; 5.18.
Blemmyes	Mısır’da bir kent, 1.71.
Boeotia	Yunanistan’da bir bölge, 5.5.
Bononia	Aemilia bölgesinde (bugün İtalya Bolonya’da) bulunan antik Roma kenti, 5.31, 33, 37; 6.10.
Bononia	Fransa’nın Boulogne bölgesi, 6.2.
Borani	Tuna nehri kıyılarında yaşayan bir Germen kavim, 1.27, 31, 34.
Bosporus	İstanbul Boğazı, 1.31-32, 64; Cimmerian Bosporus, Kerç Boğazı, 4.20.
Britania, Briton	Britanya, Britanyalı, 1.64, 66, 68; 2.8, 15, 33; 3.5; 4.2, 3, 19, 35; 5.27; 6.1-6, 10.
Burgundialılar	Burgonyalılar, bir Doğu Germen kavmi, 1.68.
Byblos	Biblos, antik Fenike şehri, 1.58.
Byzantium	Byzantion, 1.8-10, 34-36, 59; 2.23-25, 30-34, 36; 3.11.
Byzas	Byzantium şehrinin kurucusu, 2.37.

C.

Caecilianus	Batı Roma İmparatorluğu'nun <i>praefectus praeorio</i> 'su, 5.44.
Caelestius	Zosius'un söylediğine göre Pannonia ve Moesia bölgelerinin güvenliğinden sorumlu bir adam, 4.16.
Caesar	İmparator Iulius Caesar döneminden itibaren imparatorun veliahtı için kullanılan, Diocletianus'un tetrarşi rejimi ile de <i>augustus</i> 'un yardımcı imparatoruna verilen unvan, bkz. Iulius Caesar.
Caesarea	Cappadocia bölgesinin başkenti, 4.4.
Caesariensis	Mauretania'da (Maghreb) bulunan Roma eyaleti, 2.33.
Caesarius	Constantinopolis'in <i>praefectus urbanus</i> (valisi), 4.6.
Caligula	Roma İmparatoru (İS 37-41), 1.6.
Callinicum	Bugünkü Rakka, 3.13.
Campus Martius	Roma'da "Tanrı Mars'ın arazisi" anlamına gelen ve Romalı kahramanların yürüyüş alanı olan yerleşke, 2.5.
Cannae	İtalya'da bir kasaba, 1.1.
Capito	bkz. Ateius.
Capitolium	Roma'nın yedi tepesinden en küçüğü, 2.5, 29; 5.38, 41.
Cappadocia	Kapadokya, 1.28, 36; 22, 33; 4.4.
Capri	İtalya'da bir ada, 1.6.
Caracalla	Roma İmparatoru (İS 211-217), 1.9-10; 2.4.
Cardueni	Zosimus'tan öğrendiğimize göre Iulianus'un Pers seferi sonrasında Roma İmparatorluğu'nun Perslere verdiği eyaletlerden biri, 3.31.
Caria, Carialılar	Karya bölgesi ve halkı Karyalılar, 2.22; 4.15.
Carinus	Roma İmparatoru (İS 282-285), 1.72-73.
Carnutum	Fransa'nın Chartres şehri. Ancak eserde Zosimus bu ismi Pannonia'da yer alan Carnuntum şehri ile karıştırmıştır, 2.10.
Carnuntum	Pannonia bölgesinde yer alan büyük antik Roma kenti, 2.10.
Carpi	III. yüzyılda Aşağı Tuna bölgesinde (Karpatlarda) yaşadıkları kabul edilen kavim, 1.20, 27, 31.
Carpodacae	Karpodaklar, 4.34.
Carrhae	Bugünkü Harran, 1.18; 3.12, 13, 34.
Carthago	Kartaca, 1.17, 71; 2.12, 14, 15, 39, 41; 5.11, 20; 6.7.

Carus	Roma İmparatoru (İS 281-283), 1.71; 3.23.
Casandrea	Kassandreia; Kasandra, 1.43.
Cauca	Portekiz’de bir kasaba, 4.24.
Celtae	Keltler, 1.15, 28-30, 38, 52; 2.15-17, 33, 42-43, 50; 3.3, 7-8, 10-11; 4.12, 17-19, 34, 47, 51; 5.26, 37; 6.1-2, 5-6.
Censorinus	Lucius Marcius Censorinus (İÖ 149), <i>consul</i> , 2.4.
Ceres	Yunan mitolojisindeki tarım ve bereket tanrıçası Demeter, 2.5.
Chaerea	Cassius Chaerea, Caligula’nın katili, 1.6.
Chaeroneia	Boeotia’da bir şehir, 1.3.
Chalcedon	Kadıköy, 1.10, 34, 50, 59; 2.25, 26; 5.18.
Charietto	Zosimus’un aktardığına göre Iulianus’un barbarlara karşı mücadelesinde kendisine yardım eden bir eşkıya, 3.7.
Chariobaudes	Galya’da <i>magister militum</i> , 5.32.
Chersonesus	ya da Taurica Chersonesus, Kırım’da yaşayan bir Yunan kolonisi, 4.5; 5.19, 21.
Chilo	İS 204’te <i>consul</i> seçilmiştir, 2.47.
Chrestus	<i>praefectus praetorio</i> , 1.11.
Hıristiyan	Zosimus “Hıristiyan” ismini ilk kez Constantinus’un din değiştirmesi hadisesini anlatırken kullanmıştır, 2.29; 4.2, 36, 40, 59; 5.8, 18, 19, 23, 29, 32, 34, 45, 46.
Chrysargyron	Zosimus’un söylediğine göre Constantinu’nun icadı olan bir vergi, 2.38.
Chrysogonus	Valerianus döneminde (İS 253-260) Zosimus’un barbarlara yardım ettiğini söylediği bir adam olduğunu, 1.35.
Chrysopolis	Bugünkü Üsküdar, 2.30.
Cibalis	Pannonia’da bir kasaba, 2.18, 48, 49; 3.36.
Cilicia	Kilikya, 1.64-64; 2.33; 3.34; 4.20; 4.20, 25.
Cimmeria	Kerç Boğazı, 4.20.
Circesium	Fırat Nehri üzerinde bir kale, 3.12, 13.
Cius	Bugünlük Gemlik, 1.35.
Claudius	I. Claudius Roma İmparatoru (İS 41-54), 1.6, 2.4.
Claudius	II. Claudius Roma İmparatoru (İS 268-270), 1.40-47.

Cleopatra	VII. Kleopatra (İÖ 51-12), Romalı komutan Marcus Antonius'un aşık olduğu Mısır Kraliçesi, 3.32.
Commodus	Roma imparatoru (İS 180-192), 1.7.
Concordia	Kuzey İtalya'da bir kasaba, 5.37.
Constans	Büyük Constantinus'un oğlu Roma imparatoru (İS 337-350), 2.35, 39-42, 47, 49.
Constans	Honorius döneminde gasıp imparator, 6.4, 13.
Constans	Attalus'un <i>magister militum</i> u, 6.7, 9.
Constantia	I. Constantinus'un kız kardeşi, 2.17.
Constantia	ya da Constantina II. Constantinus'un kız kardeşi, Gallus Caesar'ın karısı, 2.45.
Constantinus	I. Constantinus (İS 306-337), 2.7, 8-39, 40, 43, 44, 46, 48, 49; 3.13; 4.36; 5.8, 24, 32.
Constantinus	II. Constantinus Roma İmparatoru (337-340), 2.20, 35, 39-41.
Constantinus	Gasıp Galya imparatoru (İS 407-410), 5.27, 31, 32, 43; 6.1, 13.
Constantius	I. Constantius (Chlorus) Roma imparatoru (İS 306-5), 2.8-9, 45; 3.1.
Constantius	II. Constantius Roma imparatoru (337-361), 2.35, 39; 3.11, 27, 33.
Constantius	Iulius Constantius, I. Constantinus'un kardeşi, 2.39-40.
Constantius	ya da Constantianus, Iulianus'un amirali, 3.13.
Constantinopolis	Bugünkü İstanbul, 1.8 36; 2.20, 30-32, 35-37, 23-25; 3.11; 4.4,4; 5.1, 24.
Corinth	Yunanistan'da yer alan şehir, Korint, 3.10, 5.6.
Corsica	Korsika, 2.33.
Cottia Alpi	Alp Dağları'nın Güneybatı bölgeleri, 6.2.
Crassus	<i>triumvir</i> Marcus Licinius Crassus, 3.32.
Cremna	Pisidia bölgesinde yer alan kent, bugünkü Burdur yakınında, 1.69.
Cremona	Kuzey İtalya'da yer alan ve Po Nehri'nin sol kıyısında kalan şehir, 5.37.
Crete	Grit, 1.46; 2.33; 4.18.
Crispus	<i>caesar</i> (317-326), I. Constantinus'un oğlu, 2.20, 29.

Ctesiphon	Medain ya da Tizpon, Parth ve Sasani imparatorluklarının Mezopotamya'da yer alan emperyal merkezi, 1.8, 39; 3.18, 20, 21.
Cyclades	Kiklad Adaları, 2.33.
Cynegius	praefectus praetorio, 4.37,45.
Cyprus	Kıbrıs, 2.22, 33; 5.18.
Cyzicus	Bugünkü Erdek'te yer alan Belkıs Köyü, 1.35, 43; 2.31; 4.6.

D.

Daces	Zosimus'un belirttiğine göre zamanında II. Constantius'a barış yapmak için elçi olarak gönderiler Per satrabı, 3.27.
Dacia	Daçya, 2.22, 48; 3.10.
Dacira	Fırat Nehri'nin sağ kıyısında yer alan Pers kasabası, 3.15.
Dagalaiphus	Iulianus'un komutanı, 3.21.
Dalmatia	Dalmaçya, 1.40, 43, 52; 2.14; 5.45, 46, 48, 50; 6.7.
Dalmatius	I. Constantinus'un yeğeni, 2.39-40.
Danabe	Mezopotamya'da yer alan bir Pers kasabası, 3.27.
Danube	Tuna Nehri, 1.20, 31, 49; 2.18, 21; 3.8, 10; 4.7, 10, 11, 16, 19, 20, 22, 25, 26, 34, 35, 38; 5.21, 22, 26, 29, 50.
Daphnae	Taphnas, tel Defennes, antik Mısır şehri, 1.52.
Darius	I. Darius, Pers kralı (İÖ 521-486), 1.2.
Darius	III. Darius, Pers kralı (İÖ 336-330) 1.4-5, 3.3.
Decentius	Magnentius'un <i>caesar</i> olarak atadığı kardeşi, 2.45, 54.
Decius	Roma İmparatoru (İS 249-251), 1.21-25.
Delphi	Yunanistan'da bulunan antik kasaba, 2.31.
Demetrius	İmparatorluğun hazine işleri sorumlusu, 5.46.
Deuterius	İmparatorun kahyası, 5.35.
Diana	Yunan mitolojisinde doğa tanrıçası, Artemis, 1.32, 2.5.
Didius Iulianus	Roma imparatoru, (İS 193), 1.7.
Didymus	I. Theodosius'un bir akrabası, 5.43; 6.1, 5.
Dindymus	Marmara Denizi'nde bir dağ, 2.31.
Diocletianus	Roma imparatoru (İS 284-305), 1.73; 2.7, 8, 10, 34; 3.1, 30.

Dioscuri	Roma'nın merkezine Zeus ile Leda'dan doğma ikizler Castor ve Polux için inşa edilmiş olan tapınak, 2.31.
Dinyester	ya da Tyras, Turla Nehri, Ukrayna'dan çıkar Karadeniz'e dökülür, 1.42.
Doberus	Makedonya'da yer alan antik kasaba, 1.43.
Dodonaeus	Iupiter Dodonaeus, Zeus'un kahinlerinden biridir ve Zosimus'un anlattığına göre Dodonaeus'un senato binasının önünde bulunan heykeli çıkan yangında mucizevi bir biçimde hiçbir zarar görmemiştir, 5.24.
Domitianus	Roma İmparatoru (İS 81-96), 1.6, 2.4.
Domitianus	Diocletianus döneminde isyancı (İS 297), 1.49.
Domnius	İmparator Valentinianus'un Syriyalı dostu, 4.42.
Doris	Dorlar, Asyalı kabileler, 2.22.
Dravus	Drava Nehri, 2.46, 49.
Drumas	barbar şefi, 6.7, 12.
Dura	Fırat Nehri'nin sağ şeridinde yer alan antik şehir, 3.14.
Durus	Diyala Nehri, 3.26.
Dynamius	Zosimus'un aktardığına göre Dynamius ve Picentius, II. Constantius'u Gallus'u öldürmeye ikna eden iki komplocudur, 2.55.

E.

Edessa	Bugünkü Urfa, 3.12 n.
Edobinchus	Gasıp Constantinus'un Frank asıllı <i>magister militum</i> u, 6.2.
Elagabalus	Emesenus Elagabalus, Zosimus'un aktardığına göre Antoninus'un annesinin bir akrabası (İS 218-222), 1.10.
Eleus	Eleusis, Trakya bölgesinde batı Yunanistan'da bulunan antik kent, 2.23-24.
Emesa	Suriye'de Humus şehri, 1.39, 51-52, 54, 56.
Emona	Bugünkü, Ljubljana şehri Slovenya'nın başkenti, 5.29.
Ephesus	Efes antik kenti, 1.28

Epidamnus	Adı daha sonra Dyrrachium olan ve Makedonya topraklarında yer alan bir antik Yunan şehri, şimdiki Duras ya da Dıraç, 5.26.
Epirus	Epir, Balkanlarda, Arnavutluk ve Yunanistan'ın kuzey batısında yer alan antik bölge, 2.33, 36; 4.34; 5.7, 23, 26, 29, 48.
Equitius	İmparator Valentinianus'un <i>magister militum</i> u, 4.19.
Eridanus	Po Nehri, 5.37.
Eriulphus	Got lider, 4.56.
Eros	İmparator Aurelianus'un hukuki yazmanı, 1.62.
Erythraea	Sibylla kahinlerinden biri, 2.36.
Etruria	Etrürya, Toskana, 5.41-42.
Eucherius	Arcadius'un amcası, 5.2.
Eucherius	Stilicho'nun oğlu, 5.32, 34, 35, 37.
Eugenius	İmparator Valentinianus ve Valens döneminde hadım, IV.5.
Eugenius	Komutan Arbogastes'in yakın arkadaşı ve I. Theodosius'a karşı işbirlikçisi gasıp (İS 392-5), 4.54-58; 5.4, 5, 38.
Euphemia	İsa uğruna şehit olmuş bir Aziz, 5.18.
Euphrates	Fırat Nehri, 1.55; 3.12, 13, 15, 16, 32.
Europe	Avrupa, 1.2, 27, 28, 30, 60, 63, 64; 4.20; 5.18.
Eurymedon	Köprüçay Nehri, Toroslardan Akdeniz'e dökülen nehir, 5.16.
Eusebia	İmparator II. Constantius'un karısı, 3.1-2.
Eusebius	İmparator Iovius'un kahyası, 5.48.
Eutropia	I. Constantinus'un kız kardeşi, 2.43.
Eutropius	I. Theodosius dönemi ve sonrasında hadım (İS 399), 5.3, 8-18.
Euxine	Karadeniz, 1.32-34, 42; 2.26, 30, 39; 3.10; 4.5, 10, 35; 5.29, 32.

F.

Fates	Zosimus'un <i>Ludi Saeculares</i> (yüzyıl oyunları) festivallerinde adına adak sunulan tanrılar arasında saydığı Fates, doğum tanrıçası, 2.5-6.
Fausta	İmparator Maximianus'un kızı ve I. Constantinus'un karısı, 2.10, 11, 29, 39.
Felix	İmparator Valerianus'un komutanı, 1.36.

Festus	Asia'da <i>proconsul</i> , 4.15.
Firmus	Valentinianus döneminde Afrikalı bir gasıp (İS 372), 4.16.
Flaminia	İtalya'da bir antik eyalet, 5.27, 37.
Flavianus	İmparator Severus Alexander'in (İS 222-235) <i>praefectus praetorio</i> , olarak atadığı adamlardan biri, 1.11.
Florentius	<i>consul</i> (İS 360-361), 3.10.
Florentius	<i>praefectus praetorio</i> , 5.2.
Florentius	Selge sakinlerinden biri, 5.16.
Florianus	Roma İmparatoru (İS 276), 1.63-4.
Follis	Constantinus tarafından alınan vergi türü, İS 450 yılında kaldırılmıştır, 2.38.
Fortuna	Kader tanrıçası, 11.13, 31.
Fortunatianus	İmparatorluk hazine saymanı, 4.14.
Franklar	Batı Germania kavimlerinin birleşmesiyle oluşmuş ve İS üçüncü yüzyıl sonunda Ren Nehri aşağılarında ortaya çıkan Germen grup 1.68, 71; 3.1, 6, 33; 6.2.
Fravitta	I. Theodosius'un anlaşma yaptığı Got liderlerden biri, 4.56, 5.20-22.
Fritigernus	İmparator Gratianus ve I. Theodosius döneminde Got kabilesi lideri, 4.34.

G.

Gainas	I. Theodosius'un ordusunda görev yapam Got asıllı bir <i>magister militum</i> , 4.57; 5.7, 13-22.
Gaiso	Magnentius'un isyanı sırasında Constans'ı öldüren <i>magister militum</i> , 2.42.
Galatia	Galatya, 1.50; 4.7.
Galerius	Roma imparatoru (İS 305-311), 2.8, 10-12.
Galla	I. Valentinianus'un kızı, I. Theodosius'un ikinci karısı, 4.43-44, 55, 57.
Gallia	Galya, 1.64; 2.14, 17, 53-54; 3.5, 8,9; 4.19, 24, 54, 59; 5.31, 37; 6.2-5.

Gallienus	Roma imparatoru (İS 259-268), 1.30-41.
Gallus	Roma imparatoru (İS 251-253) 1.23-28.
Gallus	II. Constantius'un <i>caesar</i> olarak atadığı kuzeni, 2.45, 55; 3.1.
Gaza	Gazze, 1.4.
Generidus	Honorius'un <i>magister militumu</i> , 5.46.
Genua	Cenova, 5.37.
Germania	ya da Cermanya, Almanya, 1.28-30, 37, 67; 2.15; 3.3, 4, 9; 4.3, 9, 10, 35.
Gerontius	I. Theodosius'un komutanı, 4.40
Gerontius	Arcadius'un komutanı, 5.5-6.
Gerontius	Gasıp Constantinus'un Britanyalı komutanı, 6.2-5.
Geta	Roma imparatoru (İS 209-211), 1.9, 2.4.
Gildo	Afrika Kartaca'sı birliklerinin <i>magister militumu</i> (general), 5.11.
Gomarius	İsyancı Procopius'un komutanı, 4.8.
Gordianus	I. Gordianus Roma imparatoru (İS 238), 1.14-16.
Gordianus	II. Gordianus Roma imparatoru (İS 238), 1.14-16.
Gordianus	III. Gordianus (İS 238-244), 1.16-19, 3.14, 32.
Gotlar	III. yüzyıldan itibaren Roma topraklarında görülmeye başlayan Germen kavmi, 1.27, 31, 42; 3.25; 4.25; 5.37, 45.
Gratianus	Roma imparatoru (367-383), 4.12-37, 42, 43, 44, 53; 5.39.
Gratianus	Britanya'da gasıp, 6.2, 3.
Greuthungi	ya da Grothungi, doğu Gotları; Ostrogotlar, 4.38.

H.

Hadrianus	Roma imparatoru (İS 117-138), 1.7.
Hadrianopolis	Edirne, 2.22; 4.24.
Haemus	Balkan Dağları, 1.45.
Hannibal	Hanibal, Roma Cumhuriyeti ve Kartaca arasında meydana gelen II. Pön Savaş'ında ünlenen Kartacalı general, 11.
Hanniballianus	I. Constantinus'un yeğeni, 2.39-40.
Hebrus	Meriç Irmağı; kaynağı Bulgaristan olup Trakya'dan Ege Denizi'ne dökülmektedir, 2.22.

Helena	I. Constantinus'un annesi, 11.29.
Helena	II. Constantius'un kız kardeşi ve İmparator Iulianus'un karısı, 3.2.
Helene	Pirene dağlarının yakınılarında bulunan küçük bir kasaba, 2.42.
Helicon	Yunanistan'ın Boeotia bölgesinde bulunan bir dağ, 5.24.
Heliocrates	Emperyal hazinadarı, 5.35, 45.
Heliopolis	Bugünkü Baalbek, 1.58.
Hellespontus	Çanakkale Boğazı, 1.2, 43; 2.22-25, 30, 37; 5.14, 15, 17-21.
Heraclea	ya da Perinthus, Bugünkü Marmara Ereğlisi, 1.62, V.14.
Heraclianus	<i>praefectus praetorio</i> , 1.40.
Heraclianus	Afrika birliklerinin komutanı, 5.37, 6.7-11.
Hercules	Herakles, Herkül, 3.30.
Herculiani	Roma İmparatorluğu lejyon adı, 2.42; 3.30.
Hercynian	Hercynian Ormanı Almanya'nın güneyinde Ren Nehri'nin doğusunda kalan bölge, 3.4.
Herodotus	Herodot, tarihçi (İÖ 484-425), 4.20.
Heruli	Eruli, Herullar; bir Got kavmi, 1.42.
Hierapolis	ya da Hierapolis Euphratensis, bugünkü Manbij, 3.12, 4.13.
Hierius	Iulianus'un komutanı, 3.12.
Hilarius	Firigyalı bir filozof, 4.15.
Hilarius	Antakyalı bir elçi, 4.41.
Homerus	Homeros, 5.57, 5.6, 32.
Honorius	Roma imparatoru (İS 395-423), I. Theodosius'un oğlu, 4.58-59; 5.1, 4, 7, 11,12, 26-31, 35-37, 42, 43, 49; 6.1-4, 7.
Honorius	İmparator Honorius ve Arcadius'un amcaları, 5.4.
Hormisdas	II. Hürmüz, Pers kralı (İS 302-309), 2.27; 3.-1, 13, 15, 18, 23, 29; 4.30.
Hormisdas	II. Hürmüz'ün oğlu genç Hürmüz, 4.8, 30.
Hunnoi	Hunlar, İS 376 yılında Roma İmparatorluğu topraklarında görülmüşlerdir, 4.20, 22, 23, 25, 26, 34; 5.33, 26, 34, 37, 45, 50.

I.

Iason	Argonatların lideri, 2.31.
--------------	----------------------------

Iason	Iovius'un oğlu, 5.36.
Ierusalem	Kudüs, 5.8.
Ioannes	Arcadius'un yakın dostu, 5.18, 23.
Ioannes	Ioannes Chrysostom, Constantinopolis piskoposu (İS 397), 5-23-24.
Ioannes	İmparatorun baş <i>tribunusu</i> , 5.40.
Iotapianus	Decius'dan önce isyan çıkarmış (İS 247) Decius tarafından saf dışı bırakılmış gasıp, 1.20-21.
Iovianus	Roma imparatoru (363-364), 3.30-36; 4.4.
Iovianus	<i>tribunus</i> , 3.22.
Ioviani	Roma İmparatorluğu lejyon adı, 2.42; 3.30.
Iovius	Iason'un babası ve <i>praefectus praetorio</i> , 5.36, 47-51; 6.8-12.
Iovius	Gasıp Constantinus'un elçisi, 6.1.
Iulia	Iulia Domna, İmparator Septimus Severus'un karısı, 1.9.
Iulianus	Roma imparatorum (361-363), 2.45; 3.1-35; 4.1-4, 7, 9, 30; 5.2; 6.3.
Iulianus Sabinus	İmparator Carus öldüğünde (İS 283), Carinus'un askerleri tarafından imparator ilan edilmiştir 1.73.
Iulianus	Ioviani birliğinin <i>centurionu</i> (bölük komutanı), 3.30.
Iulius	<i>comes Orientis</i> , Valens'in imparatorluğun doğu bölgelerinin sorumluluğu ile görevlendirdiği <i>magister militum</i> , 4.26.
Iulius Caesar	Roma Cumhuriyeti lideri (İÖ 49-İÖ 15), 1.5.
Iuno	Yunan mitolojisinde Hera, Zeus'un kız kardeşi ve eşi, 2.5, 6.
Iupiter	Yunan mitolojisinde Zeus, 2.5, 6, 37; 3.22, 30; 5.24.
Iustina	İmparator I. Valentinianus'un karısı, 4.19, 43-45, 47...
Iustinianus	Stilicho'nun yakın arkadaşi ve danışmanı, 5.30.
Iustinianus	Gasıp Constantinus'un <i>magister militum</i> , 6.2.
Iustus	Gasıp Constantinus'un generali, 6.5.

İ.

Iapygia	İtalya'nın güneyinde bulunan bölge, 2.2.
Ilium	ya da Illion, Troya, 2.30.

Illyricum	ya da Ilyria, İliyya, 1.30-31, 37; 2.39, 33, 46, 48, 14, 20; 4.3, 17, 19, 5.26, 29.
Imbrus	Gökçeada, 2.33.
Innocentius	Innocentus I, Roma piskoposu, 5.45.
Ionía	İyonya, İyonyalılar, 2.22; 5.15.
Ionía Körfezi	ya da İyonya Boğazı, İyonya Denizi Akdeniz'in bir uzantısı olarak kuzeyde Adriatik Denizi ile birleşen ve adını batıya yelken açan İyonyalılardan almış olan antik deniz, 1.1; 4.46, 47; 5.37.
Isauri	İsaurialılar, kökleri Luvilere dayanan yağmacı halk, 1.69; 4.20; 5.25.
Issus	İssos, Kilikya'da Akdeniz kıyısında bir antik kent, 1.4.
Isthmos	İstmos, Korint Kanalı, 1.29; 5.6.
Istrus	Karadeniz'de yer alan bir Moesia şehri, 1.34.

L.

Lacedaimonialılar	Spartalılar, 1.3; 111.10; 5.6.
Laeta	İmparator Gratianus'un karısı, 5.39.
Laeti	Laetus, bir Germen topluluk, 11.54.
Lagodius	II. Theodosius'un bir akrabası, 6.4.
Lampadius	senatör ve praefectus praetorio, 5.29; 6.7.
Lampadius	<i>praefectus praetorio</i> , 2.55
Lampsacus	Bugünkü Lapseki, 2.25; 5.18, 21.
Lanciarrii	Seçilmiş askerlerden oluşan Roma lejyonlarından biri, 3.22.
Laodicea	Syria'da bir antik kent, bugünkü Latakia'nın yakınında 5.9.
Larissa	Orontes (Asi) Nehri üzerinde antik Syria kasabası, 1.52.
Latium	İtalya'da Roma'nın kurulduğu antik bölge, 2.6, 54.
Latinus	II. Constantius'un Germen kökenli komutanı, 2.48.
Latona	Apollon'un annesi, 2.5, 6.
Lemnus	ya da Lemnos, Limni Adası, 2.33.
Leo	Arcadius'un generali, 5.14-17.
Libanius	Antakyalı sofist, filozof (İS 314-393), 4.41.
Libo	İS 204 yılında <i>consul</i> , 2.4,7.

Liburnae	Liburna; Roma donanmasının küçük kadırgalarına verilen isim, ilk olarak antik Liburnia bölgesinde yapılmaya başlanmıştır, 5.20.
Licinianus	İmparator Licinius'un oğlu, 2.20.
Licinius	Roma İmparatoru (307-324) 2.7, 11, 14, 17-28.
Liguria	İtalya'nın kuzeybatısında bulunan bölge, merkezi Cenova'dır 5.26, 37; 6.10.
Limenius	Alplerin ötesindeki bölgenin <i>praefectus praetoriosu</i> , 5.32.
Lindus	Rodos'un doğu kıyısında bulunan önemli bir antik kent, 5.24.
Longinianus	İtalya <i>praefectus praetoriosu</i> , 5.32.
Longinus	Longinus Cassius (İS 215-273), Yeni Platoncu Syriyalı retor ve filozof aynı zamanda Palmyra kraliçesi Zenobia'nın politik danışmanı, 1.56.
Longiones	Bazı Germen ve Got kavimleri için kullanılan isim, 1.67.
Lucania	Lukanya, Güney İtalya'da antik bölge, 2.10.
Lucianus	<i>praefectus urbanus</i> , 2.9.
Lucianus	İmparator Iulianus'un amirali, 3.13, 14, 16, 17.
Lucianus	İmparator Arcadius'un <i>comes orientis</i> olarak görevlendirdiği doğu bölgeleri sorumlusu, 5.2.
Lucillianus	II. Constantius'un kumandanı, 2.45; 3.8.
Lucillianus	Iulianus'un keşif lideri, 3.14-17.
Lucillianus	Iovianus'un kayınpederi, 3.35.
Lucius	Roma imparatoru Lucius Aurelius Verus (İS 161-169), 1.7.
Lucullus	Lucius Licinius Lucullus (İS 118-57), Roma Cumhuriyet döneminde politikacı, 3.32.
Ludi Saeculares	Yüzyıl Oyunları, 2.1, 7.
Lusitani	Lusitanialılar (Lusitania, şimdiki Portekiz); Sueviler ve Alanlar'dan toplama birlikler, 6.4.
Lycia	Likya, 1.69; 4.20, 45.
Lydia	Lidya, 4.6, 30; 5.13, 15, 18.
Lydius	ya da Palfurius, Isaurialı bir haydut, 1.69-70.

M.

Macamaeus	Iulianus'un askeri, 3.26.
Macedonia	Makedonya, 1.1, 5, 18, 19, 45, 46; 11.23, 33; 4.20, 24, 26, 31, 32, 33, 45; 5.5.
Macrinus	Roma İmparatoru (217-218) 1.10-11.
Macrobius	Iovianus'un <i>centurionu</i> , 3.30.
Maeotis	Maeotis Gölü; Azak Denizi, 1.63; 2.21.
Magnentius	II. Constantius'a karşı gasıp (350-353), 2.42-54.
Magnus	Roma askeri, 3.22.
Mammaea	ya da Iulia, İmparator Severus Alexander'in annesi, 1.11-13.
Manadus	II. Constantius'un tugay komutanı, 2.50.
Manilius	Manus Manilius, <i>consul</i> , (İÖ 149), 2.4.
Marathon	Maraton Savaşı, Maraton Ovası'nda Atinalılar ve Persler arasında gerçekleşmiş olan savaş (İÖ 490), 1.2.
Marcellianus	askeri <i>tribunus</i> , 2.9.
Marcellianus	İmparatorluk noteri, 5.44.
Marcellinus	İmparator Aurelianus'un Mezopotamya praefectusu olarak atadığı Aurelius Marcellinus, 1.60.
Marcellinus	Magnentius'un <i>magister officiorumu</i> , 2.43, 46, 47.
Marcellus	askeri <i>tribunus</i> , 2.9.
Marcellus	II. Constantius'un <i>magister equitumu</i> , 3.2.
Marcellus	Procopius'un generali, 4.6, 8.
Marcia	İmparator Commodus'un (İS 180-193) Zosimus'un söylediğine göre evlilik dışı eşi, 1.7.
Marcianopolis	Trachia'da bulunan antik Roma kenti, Bulgaristan'da bugünkü Devnya, 1.42; 4.10-11.
Marcianus	İmparator Gallienus'un generali, 1.40.
Marcianus	<i>praefectus urbi</i> , 6.7.
Marcomanni	Marcomanlar, Germen kavimlerden oluşan bir konfederasyon, 1.29.
Marcus	İS 407'de Britannia isyanında gasıp, 6.2, 3.
Maria	Stilicho'nun kızı, 5.4, 12, 28.

Marinianus	Maximilianus'un babası, V.45.
Maritime Alpi	Alplerin güneybatısındaki sıradağlar, 6.2.
Marius	Gaius Marius, Roma Cumhuriyet döneminde Sulla'nın rakibi olan <i>consul</i> (İÖ 86), 1.5.
Maronsa	Mezopotamya'da Pers köyü; Marang, 3.28.
Marsyas	Frigyalı üst bedeni insan alt bedeni keçi olan bir satir; faundur. 11.27.
Martinianus	Licinius'un ordu komutanı, 2.25-28.
Masceldelus	Gildo'nun kardeşi, 5.11
Mauretania	Moritanya, 2.33, 53.
Mauricius	Iovianus'un askeri <i>tribunusu</i> , 3.33.
Maurus	Macamaeus'un kardeşi, Iulianus'un askeri, 3.26.
Maxentius	Roma imparatoru (306-318), 2.9-17.
Maximianus	Maximianus Herculus, Roma imparatoru (285-305) 2.7, 9, 10-11, 39; 3.30.
Maximianus	<i>centurion</i> , 3.30.
Maximianus	senatör, 5.44.
Maximilianus	Marinianus'un oğlu, 5.45.
Maximinus	Roma imparatoru Maximinus Thrax, (235-238) 1.13-15.
Maximinus	Roma imparatoru Tacitus'un (İS 275-276) akrabası, 1.63.
Maximinus Daia	Roma imparatoru (311-313), 2.8, 17.
Maximus	Roma imparatoru Pupienus Maximus (238) 1.14, 16.
Maximus	Magnus Maximus, gasıp (383-388), 4.35-39, 42-47, 50.
Maximus	Yeni Platoncu Efesli filozof ve Iulianus'un öğretmeni, 4.2, 15.
Megalopolis	Arcadia'da bulunan antik Yunan kasabası, 1.1.
Mediolanum	Milano, 1.40, 2.10, 17.
Megara	Yunanistan Attika'da bir antik kent, 5.6.
Megia	Mezopotamya'da bir Pers köyü, 3.15.
Meinas Sabatha	Mezopotamya'da bir Pers kasabası, 3.23.
Melas	ya da Melanes Pamphylia'da bir ırmak, 5.16.
Memor	İmparator Galienus'un Moorlu komutanı ve isyancı, 1.38.
Menelaus	II. Constantius'un <i>magister equitumu</i> ve okçu, 2.51.

Merobaudes	I Valentinianus'un Frank asıllı askeri <i>tribunusu</i> , 4.17, 19.
Mesopotamia	Mezopotamya, 1.4, 27, 52, 60; 2.33, 43; 3.8.
Minervina	I. Constantinus'un evlilik dışı eşi, 2.20.
Mithradates	IV. Pontus kralı, (İÖ 120-63), 3.32.
Modares	Got asıllı <i>magister militum</i> , 4.25.
Modestus	<i>praefectus praetorio</i> , 4.11, 14.
Moesia	Balkanlarda yer alan Roma eyaleti, 1.13, 19, 21, 42, 52; 2.33, 48; 3.1-2, 10-11; 4.16, 34-35.
Molossiai	Molossialılar, Yunanistan'ın Epirus bölgesinin doğusunda yaşayan halk, 5.26.
Momosirus	Pers lider, 3.18.
Moors	Moorlar, 1.15, 20, 52, 64, 66; 2.10, 53; 4.16, 35.
Mursa	Bugünkü Sisak şehri, Hırvatistan'da, 2.43, 45, 49, 50.
Musonius	Zosimus'un söylediğine göre yüksek eğitilmiş ve üç oğlundan birinin de aynı adı taşıdığı bir Yunan, 5.5.

N.

Nacolia	Bugünkü Seyitgazi, 4.8.
Naemorius	ya da Naimorius, muhafız birliği sorumlusu, 5.32.
Naissus	günümüzde Niş, 1.45, 3.11.
Narmalaches	Nahar Malka Nehri, 3.24.
Narnia	İtalya'nın merkezş bölgesi Umbria'da yer alan antik şehir, 5.41.
Nebiogastes	Gasıp Consantinus'un <i>magister militum</i> , 6.2.
Nebrius	<i>praefectus praetorio</i> , 4.6.
Nemesis	Yunan mitolojisinde özellikle tanrılara kibir gösteren insanları cezalandırmakla görevli tanrıça, 5.10.
Nepotianus	I. Constantinus'un kız kardeşi Eutropia'nın oğlu; yeğeni, 2.43.
Nero	Roma imparatoru, (54-68) 1.6.
Nerva	Roma imparatoru, (96-98) 1.7.
Nestorius	Atinalı rahip, 4.18.
Nevitta	Iulianus'un ordu komutanı (İS 362), 3.21.

Nicaea	Bithynia bölgesinde yer alan antik şehir, bugünkü İzmit, 1.35, 3.36; 4.1.
Nicomedes	II. Nicomedes, Bithynia kralı (İÖ149-128) 2.36.
Nicomedia	Bithynia bölgesinin başkenti, 1.35, 73; 2.26, 28.
Niger	Roma imparatoru (İS 193) 1.8, 2.30.
Nisbara	Dicle Nehri civarında yer alan Pers şehri, 3.27.
Nischanadalbe	Dicle Nehri civarında yer alan Pers şehri,3.27.
Nisibis	Nusaybin, 1.18, 39; 3.8, 12, 31-34; 4.4.
Noorda	Mezopotamya'da antik Pers şehri, 3.26.
Noricum	Roma İmparatorluğu eyaleti, şimdiki Slovenya ve Avusturya toprakları, 1.52, 71; 2.46, 48; 3.10; 4.35; 5.29, 36, 48, 50.
Numa Pompilius	Roma kralı (İÖ 715–673), 4.36.
Numerianus	Roma imparatoru (İS 282-283) ve İmparator Carus'un oğlu, 1.73.

O.

Octavianus	İlk Roma imparatoru Augustus, (İÖ 27-İS 14), 1.5-6; 2.4; 3.32; 4.36.
Odaenathus	Palmyra kralı (İS 26267), 1.39.
Oecubaria	ya da Oicunaria, Bononia'da bir kale, 5.37.
Oedotheus	Got lider, I. Theodosius döneminde, 4.35.
Olympiodorus	II. Theodosius'un maiyetinde yaşamış Tebesli tarihçi, V.27.
Olympius	<i>magister officiorum</i> , 5.32, 34-36, 44-46.
Optatus	I. Constantinus'un <i>patricius</i> olarak görevlendirdiği kişi, (İS 334), 2.40.
Orontes	Syria'da Asi Nehri, 1.50.
Osrhoene	Başkenti Edessa (Urfa) olan Dicle ve Fırat arasında bulunan eyalet ya da krallık, 3.12.

P.

Palatinus	Roma <i>forumunun</i> güneyinde yer alan ve Remus ile Romulus'un kenti kurma efsanesinde geçen olayların merkezi, 2.5.
Palaestina	ya da Palaistine; Filistin, 1.4, 52, 53, 64; IV.41; V.20.

Palladius	Romalı senatör, 5.41.
Palmyra	Palmira, Syria'da bulunan antik kent, 1.54-61, 44-45, 50,1.69; 2.33; 4.20; 5.15-17, 25.
Pannonia	Panonya, Bugünkü Macaristan'ın batı kesimi, 1.13, 21, 28, 48-50, 52; 2.18, 43, 45-53; 3.2, 10-11, 35, 36; 4.20, 24, 34, 42; 5.29, 36-37, 45; 4.16, 4.35, 45-46, 5.46
Papinianus	<i>praefectus praetorio</i> (İS 212), 1.9.
Parisium	Paris, 3.9.
Parium	ya da Parion; Çanakkale'de bir antik kent, 5.21.
Parthia, Part	Part İmparatorluğu, Partlar Eski İran hanedanlığından biri ve hanedanlığa ait toplum, 1.18.
Patriciate	ya da <i>patricius, nobilssimates</i> ; Cumhuriyet döneminde yüksek rütbeli askerlerden oluşan sınıf ve Zosimus'un aktardığına göre I. Constantinus'un akrabalarına ödül olarak sunduğu unvan, 2.40.
Patricius	Lydialı bir filozof, 4.15.
Patroclus	Homeros'un İlyada destanındaki Achilleus'un savaşçı yakın arkadaşı, 5.6.
Patroinus	ya da Patroinos, Hazineden sorumlu memur, 5.32.
Peisandrus	ya da Peisandros; Pisander III. yüzyıl şairi, 5.29.
Pelagonia	Makedonya'da antik bölge, 1.43.
Peloponnesus	Mora Yarımadası, 1.3, 1.29; 4.18; 5.6, 7, 26.
Peneus	Thesellia'da Pinios Nehri, 6.36.
Pentapolis	Bugünkü Sirenayka bölgesi, 2.33.
Perinthus	Perintos, Heracleia'da (Marmara Ereğlisi) bulunan antik kent, 1.62.
Persia	İran, 1.2, 3-5, 8, 18, 27, 30, 36, 39, 55; 2.27, 41, 43, 45; 3.2, 3, 8, 11-34; 4.4-5, 10, 11, 13, 21.
Pertinax	Roma imparatoru, (İS 193) 1.7, 8.
Pessinus	Bugünkü Sivrihisar ile Ballıhisar arasında bulunan antik kent 1.28.
Petrus	emperyal <i>tribunus</i> , 5.35.
Peuci	Beşinci kol Germen halk, 1.42.
Phaennus	Phaenno, Epirus'ta yaşayan bir Sibylla kahini, 2.36.

Phasis	Günümüz Gürcüstan'da Poti şehri, aynı zamanda eski bir Yunan kolonisi, 1.32-33.
Phathousa	Mezopotamya'da bir Pers köyü, 3.14.
Philadelphia	Lydia bölgesinde bulunan antik şehir; Alaşehir, 4.30.
Phileatina	Terkos Gölü, 1.34.
Philippopolis	Thracia'da Plovdiv; Filibe, 1.24.
Philippus	II. Philippus, Makedon kralı (İÖ 359-336), 1.3, 18.
Philippus	I. Philippus, Roma imparatoru (İS 244-249) 1.18-22; 3.32.
Philippus	II. Constantius'un elçisi (348), 2.46-48.
Philippus	<i>consul</i> (İS 408), 5.28, 34.
Phissenia	Mezopotamya'da Pers kasabası, 3.19.
Phoenicia	Fenike, 1.4, 52, 64; 2.22; 5.20.
Pholoe	Peloponnesus'ta Olympia'nın kuzeydoğusunda yer alan bölge 5.7.
Phrygia	Frigya, 2.22, 27; 4.7, 8; 5.13-15, 17-18.
Picentius	II. Constantiusun maiyetinde çalışan ve Zosimus'un aktardığına göre Dynamius ile II. Constantius'u Gallus'u öldürmeye ikna eden iki komplocudur, 2.55.
Picenum	Antik İtalya'nın bir bölgesi, 5.37; 6.13.
Piraeus	Pire Limanı, 2.22, 23; 5.5.
Pisae	Pisa, 5.46.
Pisidia	Pisidya, Anadolu'nun güneyinde yer alan Konya, Antalya, Afyon şehirlerinin bir bölümünü; Isparta'nın tümünü içine alan bölge, 4.20; 5.14-15.
Pityus	Eski bir Yunan kolonisi, şimdiki Pitsunda ya da Biçvinya adlı şehir, 1.32.
Placidia	Honorius'un kız kardeşi, 5.38; 6.12.
Placilla	I. Theodosius'un karısı, 4.44.
Plataea	ya da Plataia Boeotia bölgesinde yer alan ve İÖ 479 yılında Yunan-Pers Savaşının yapıldığı kamp alanı, 1.2.
Polybius	Yunan tarihçi (İÖ 203-120), 1.1, 57; 5.20.
Pompeianus	Roma şehri <i>praefectus</i> , 5.41.

Pontifex	Roma imparatorlarının aldığı <i>pontifex maximus</i> ; baş rahiplik unvanı. Zosimus İmparator Gratianus'un bu unvanı reddettiğini kaydetmiştir 4.36.
Pontus	Karadeniz, 1.5,63.
Popillius	Marcus Popillius Laenas, consul (İÖ 348), 2.4.
Postumus	İsyancı Kelt komutan, 1.38-4.
Potobius	ya da Petobius; Dravus Nehri bu ovanın içinden geçer, 2.46.
Praetextatus	Yunanistan <i>proconsulü</i> ve senatör, 4.3.
Priscus	İmparator I. Philippus'un (İS 244-249) erkek kardeşi, 1.19-20.
Probus	Roma imparatoru (276-282), 1.49, 64-71.
Probus	Romalı komutan ve Numidia birlikleri lideri, 1.44
Probus	<i>consul</i> , (İS 406), 6.3.
Proconnesus	Marmara Adası, 2.30.
Procopius	İsyancı, gasıp (İS 365-366), 3.12, 35; 4.4-8, 10.
Procopius	İmparator Valens'in kayınbiraderi, 5.9.
Proculus	Constantinopolis <i>praefectusu</i> , 4.45, 52.
Promotus	I. Theodosius'un <i>magister militumu</i> , 4.35, 38-39, 45, 49-51; 5.3.
Propontis	Marmara Denizi, 1.42, 43; 2.30.
Prusa	Bithynia'da bulunan antik kent; Gemlik, 1.35.
Prusias	II. Prusias; Bithynia Kralı (İÖ 182-149), 2.36.
Ptolemais	Mısır'da Pentapolis'in içinde bulunan antik şehir, 1.71.
Pusaeus	Pers lider, 3.14.
Pylades	pantomim dansçısı, 1.6.
Pyreneus	Pirene Dağları, 2.42; 4.4.

Q.

Quadi	Quadlar, bir batı Germen topluluğu, 3.1-2, 6-8; 4.16-17.
Quadratus	Asinius Quadratus, III. yüzyıl Grek tarih yazarı, 5.27.
Quintillus	Roma imparatoru (İS270), 1.47.

R.

Raetia	ya da Rhaetia, antik Roma eyaleti, 1.52, 71; 2.14; 3.10; 4.35; 5.46.
---------------	--

Rausimodus	Sarmatların kralı, 2.21.
Ravenna	402-476 yılları arasında Batı Roma İmparatorluğu'nun başkenti; bugünkü İtalya'nın bir kenti, 2.10; 5.27; 29, 30, 31, 33, 34, 37, 44, 45, 47, 48; 6.7, 8, 9, 3.
Remus	Roma şehrinin kurucusu (İÖ 753) iki erkek kardeşten biri, bkz. Romulus, 5.27.
Rhea	Olimpos tanrılarının anası, 2.31; 5.38.
Rhemeni	Zosimus'un aktardığına göre Iulianus'un Perslere verdiği bölgelerden biri, 3.31.
Rhene	Zosimus'un Thessalia'da Ravenna şehri için her tarafı akarsularla çevrili oluşu sebebiyle kullanıldığını söylediği isim; <i>rhene</i> Yunanca kökenli bir kelime olup "akıntı" anlamına gelmektedir, 5.27.
Rhenus	Ren Nehri, 1.13, 30, 67, 69; 2.53; 3.1, 3-6, 10; 4.3, 12, 24, 34; 5.26; 6.3, 5.
Rhodos	Rodos, 1.46.
Rhodogaisus	Germen lider, 5.26.
Rhodopea	ya da Rhodopi; Rodop Thracia bölgesinde bulunan bir Roma eyalet/ Rodop Dağları 2.33.
Rhyndacus	Orhaneli Çayı, 1.32.
Richomeres	<i>consul</i> (İS 384) Frank asıllı komutan Arbogastes'in amcası 4.54, 55.
Romanus	Afrika'da ordu komutanı, 4,16.
Romulus	Remus'un kardeşi, 5.27.
Romulus	Gasıp Magnentius'un generali, 2.52.
Rufinus	Galyalı <i>magister officiorum</i> , 4.51-52, 5.1-8.
Rufinus	İsyancı Eugenius'un Atinalı elçisi, 4.55.
Rufius Volusianus	<i>praefectus praetorio</i> , 2.14.

S.

Sabinae	İtalya'nın Latium bölgesinin en eski halklarından Sabinler, 2.1.
Sabinianus	Kartacalıların İS 240 yılında destekledikleri gasıp, 1.17.

Sabinus	Iovianus döneminde yaşayan bir Nisibisli, 3.33.
Sacrum P.	Sacrum Promunturium; Hireon Dağı Anadolu Kavağı'nın bulunduğu yerdeki "kutsal tepe", 2.26.
Salamis	Kıbrıs'ta yer ala bir antik şehir, Zosimus'un burada bahsettiği Salamis Deniz Savaşı (İÖ 480), 1.2.
Salii	ya da Salioi, Salii halkı, Frankların bir kolu olan bir kavimdir, 3.6.
Saloninus	İmparator Gallienus'un oğlu, 1.38.
Salonius	İmparatorluk noteri, 5.44.
Salustius	<i>praefectus praetorio</i> , 3.2, 5, 29-31; 4.1, 2, 6, 10.
Salvius	Saray hizmetlilerinin şefi, 5.32.
Salvius	<i>quaestor</i> , 5.32.
Samosata	Fırat Nehri'nin sağ kıyısında yer alan antik Roma şehri, bugünkü Adıyaman'ın bir ilçesi Samsat, 3.12.
Samothrace	Semadirek Adası, 2.33.
Saphrax	Got lider, 4.34.
Sapor	I. Sapor ya da Şapur, Pers kralı (İS 241-272), 1.18, 19, 36, 39.
Sapor	II. Sapor Pers kralı, (310-379), 3.8.
Saracen	Sarazenler, 3.27; 4.22.
Sardinia	Sardinya Adası; Akdenizde yer alan İtalyan adası, 2.33.
Sardis	ya da Sardes Lydia bölgesinin başkenti; şimdiki Sart kasabası (Manisa Salihli'de) civarında yer alır, 4.8; 5.9, 18.
Sarmatiae	Sarmatlar, 2.21; 111.1, 2; IV.16, 17.
Sarus	Got lider, 5.30, 34, 36; 5.2, 13.
Saturninus	Moor asıllı Syria'da isyancı, 1.66.
Saturninus	İmparatorluk yargıcı, 5.9
Saturninus	Eski bir <i>consul</i> , 5.18.
Saulus	Alan kökenli komutan, 4.57.
Savus	Sava Nehri, 2.18, 19, 46, 48, 49.
Saxones	Saksonlar, Kuzey Alman'da yaşayan Germen kavim, 3.1, 6.
Sciri	ya da Scyri halkı Sarmatlar'ın komşusu olup İS 381 civarında Tuna kıyılarında Hunlar ve Karpodaklarla görüşmeye başlamışlardır, 4.36.

Scudilo	II. Constantius'un Germen asıllı komutanı, 2.50.
Scutarii	adını <i>scutarius</i> (bir çeşit gladyatör) kelimesinden alan Roma İmparatorluğu lejyon, 3.29.
Scythia	İskitya; Don ve Tuna Nehirleri arasında kalan bozkır topraklar 3.10.2; 4.40.1; 5.10.5.
Scythiai	İskitler ya da Sakalar, 1.23, 24, 26-34; 4.7, 10, 20, 21, 26, 33, 38-40.
Sebastianus	İmparator Iulianus'un komutanı 2.12; 4.4, 22, 23.
Seleucia	Kilikya'da bulunan antik Roma kenti, bugünkü Manavgat yakınlarında bulunur, 1.57.
Seleucia	Mezopotamya'da Dicle üzerinde bulunan antik kent, 3.23.
Selge	Pamphylia'da bulunan antik kent, 5.15-16.
Semno	Longiones kavim grubunun Germen lideri, 1.67.
Septimius	isyancı, 1.49.
Serena	Stilicho'nun karısı, 4.57; 5.4, 28-30, 34, 38-39.
Serenianus	İmparator Valens'in generali, 4.6.
Severianus	Roma imparatoru I. Philippus'un kayınbiraderi, 1.19.
Severus	Roma imparatoru Septimus Severus (İS 193-211), 1.8-9; 2.4, 7, 30.
Severus	Roma imparatoru Severus Alexander (222-235), 1.11-13.
Severus	Roma imparatoru Severus Flavius Valerius (306-307), 2.8, 10.
Sicillia	Sicilya, 1.71; 2.15, 33.
Sidon	ya da Sayda Fenike'de bir antik kent, 5.10.
Sigeum	Sigeion, Troya bölgesinde yer alan antik Yunan şehri, 2.30.
Sigidunum	Belgrad, 4.35.
Silvanus	İmparator Gallieanus'un <i>praetorio praefectus</i> , 1.38.
Simonides	Frigyalı bir filozof, 4.15.
Sirmium	Pannonia bölgesinde yer alan antik şehir, 2.18, 19, 46, 49; 3.10, 11, 35; 4.18.
Siscia	Sisak (Hırvatistan), 2.45, 48, 49.
Sitha	Mezopotamya'da Pers kasabası, 3.15.
Sol	Güneş Tanrısı, 1.61; 2.6; 1-1.9.
Solyimi	Isaurialı bir halk, 4.20.

Sopatrus	Sopatros, I. Constantinus'un filozof arkadaşı, 2.40.
Stephanus	İmparator Domitianus'u öldüren (İS 96) azatlı köle, 1.6.
Stilicho	Vandal kökenli <i>magister militum</i> (382–408), 4.57, 59; 5.1-12, 26-34, 35-38, 40, 44, 45; 6.2, 8.
Successianus	Pityus'da <i>praefectus praetorio</i> , 1.32.
Suevi	ya da Suebi; Süevler, 6.3.
Sulla	Cornelius Sulla (İÖ 138-78), Romalı general ve diktatör (İÖ 82-81), 1.5, 29.
Suma	Mezopotamya'da bir Pers kalesi, 3.30.
Superantius	Roma İmparatorluğu'nun Victores lejyonundan Romalı bir asker, 111.22.
Surenas	ya da Soren, Persli asilzadelere verilen isim, 111.15, 19, 20, 25, 31.
Syagrius	Timasius'un oğlu, 5.9.
Sycae	Constantinopolis'in banliyösü, Karaköy; Galata, 4.52.
Symbra	Mezopotamya'da Pers köyü, 3.27.
Synce	Mezopotamya'da Pers kasabası, 3.27.
Syracuse	Syrakusai, Sicilya'da antik Yunan kolonisi, 1.71.
Syria	Suriye, 1.4, 27, 44, 52, 63, 64, 66; 4.41; 5.9.
Syrianus	İskenderiyeli Yeni Platoncu filozof, 4.18.
Syrtes	Syrtis, Kuzey Afrika'da Libya'nın kuzey sahili; Sidra Körfezi, 2.33.

T.

Tacitus	Roma imparatoru (İS 275-276), 1.63, 65.
Taiphali	Taiphali, Taifallar; Kökenleri bilinmeyen ancak İskitlere ait bir grup olarak kabul edilen bu halk, Decius döneminde Roma İmparatorluğu topraklarında Gotlarla hareke etmiştir, 2.31; 4.25.
Tanais	Don Nehri, Aza Denizi'ne dökülür, 1.23; 4.20.
Tarentum	Taranto, İtalya Apulia'da (Puglia) bulunan antik Romakenti, 2.1, 2.
Tarentum	ya da Terentum, Campus Matrius'da bulunan ve binicilik alıştırmalarının yapıldığı alan, 2.1.

Tarsus	ya da Tarsos, Kilikya'nın başkenti, 1.64; 2.11, 17; 3.34.
Tatianus	İmparatorluğun doğu yakasında <i>praefectus praetorio</i> , 4.45, 52.
Taulanti	Illyria'da yaşayan bir halk, 5.26.
Taurus	consul (İS 361), 3.10.
Taurus	Toros Dağları, 5.25.
Tellus	ya da Terra Mater, Roma mitolojisinde toprak ana; tanrıların yaratıcısı, yer yüzünün koruyucusu, Yunan mitolojisinde Gaia, 2.6.
Terentius	Hadım, imparatorluk kahyası, 5.37, 47.
Terentius	Gasıp Constans'ın generali, 6.4.
Tertullus	<i>consul</i> (İS 410), 6.7.
Tetricus	isyancı, 1.61.
Thalassius	II. Constantius'un komutanı, 2.48.
Thebais	ya da Thebaid Antik Mısır'ın bir bölgesi, 1.71.
Thebes	ya da Thebai, Antik Yunanistan'da bir şehir; şimdiki Teb, 5.5, 5.27.
Theodorus	İmparatorluk sekreteri, noter, 4.13, 15.
Theodorus	Roma İmparatorluğu'nun batı yakasının <i>praefectus praetoriosu</i> , 5.44.
Theodosiolus	II. Theodosius'un akrabası, 6.4.
Theodosius	Roma imparatoru I. Theodosius (İS 378-395), 4.16, 24-59; 5.3, 4, 5, 34, 38, 39; 6.4.
Theodosius	Roma imparatoru II. Theodosius (İS 408-452), 5.31, 32, 42; 6.2, 8.
Theophilus	İskenderiye piskoposu, 5.23.
Thermantia	Stilicho'nun kızı, imparator Honorius'un ikinci eşi, 5.28, 35, 37.
Thermopylae	ya da Thermopylai; bir antik Yunan kenti, 5.5.
Thesprotiai	Thesprotianuslar, Epirus bölgesinde yaşayan bir halk, 5.26.
Thessalia	Merkezi bugünkü Larissa olan Yunanistan bölgesi; Teselya, 1.21, 43; 2.33; 4.20, 24, 31-33, 36, 48; 5.5, 27.
Thessalonica	ya da Thessaloniki; Selanik, 1.29, 43; 2.22, 28; 4.25, 27, 43, 48.
Thracia	1.24, 39, 46; 2.18-25, 33, 37; 4.3, 10, 20-27, 33, 35-40, 51; 5.5, 14, 18, 21, 24.
Thyatira	Lydia bölgesinde bulunan bir kasaba, 4.8, 5.18.
Tiber	Tiber Nehri, 2.1, 2, 5, 6, 15; 5.39.

Tiberius	Roma İmparatoru (İS 14-37), 1.6.
Ticinum	Galya'da bulunan antik Roma kenti, bugün İtalya'nın Pavia şehri, 5.26, 30, 31, 32.
Tigranes	I. Tigranes, Armenia kralı (İÖ 100-56), 3.32.
Tigris	Dicle Nehri, 3.12, 16, 24, 26, 27, 32, 34.
Timagenes	Palmyralılara karşı savaşan Mısırlı lider, 1.44.
Timasius	I. Theodosius'un general (İS 389), 4.45, 49, 51, 57; 5.8-9.
Timesicles	Furius SabinusTimestheus, III. Gordianus'un kayınpederi ve praefectus praetorio, 1.17, 18.
Tiridates	I. Arsaces'in (Parth kralı) erkek kardeşi, 1.18.
Tisamena	İmparator Gratianus'un kayın validesi, 5.39.
Titianus	Senatör ve gasıp Magnentius'un elçisi, 2.49.
Titus	Roma imparatoru (İS 79-81), 1.6.
Tomi	ya da Tomis; Köstence, 1.34, 4.40.
Tonoseus	Tunca Nehri, Edirne'nin yakınından geçer, 2.24.
Topirus	Topiros, Macedonia'da, 2.33.
Traianus	Roma imparatoru (İS 98-117), 1.7; 3.15, 24.
Trapezus	Trabzon, 1.33; 2.33.
Tres Tabernae	ya da Treis Tabernai, Appia Yolu'nda yer alan antik bölge, 2.10.
Treveri	ya da Treves Zosimus'un aktardığına göre karşı Alplerin arasında yer alan en büyük şehir, 3.7.
Triballi	ya da Triballoi, Triballer Moesia bölgesinin dağlıları, 2.33.
Tribigildus	Ostrogot lideri, 5.13-18, 25.
Troia	Troya ya da Trova, 1.2; 2.30; 5.6.
Turpilio	Honorius'un <i>magister equitumu</i> , 5.36; 47, 48.
Tyana	Kapadokya'da bulunan bir antik kent; Kemerhisar, 1.50, 52.
Tyre	Fenike'de yer alan bir antik kent; Tire, 1.4.

U.

Uldes	Uldız, Hun kralı (ölüm yılı 410 civarı), 5.22.
Ulpianus	<i>praefectus praetorio</i> , 1.11.
Uranus	Alexander Severus döneminde gasıp, 1.12.

Urbanus İsyancı, 1.49.
Urugundi Tuna bölgesi Sarmatlarının bir kolu, 1.27, 31.

V.

Vadomarius Germen lider, 3.4.
Valens Roma imparatoru (365-378), 4.1-24, 26, 36, 45; 5.6, 8, 9.
Valens Licinius'un *caesarı*, 2.19, 20.
Valens Attalus'un *magister equitumu*, 5.45; 6.7, 10.
Valens Honorius'un *magister militumu*, 5.48.
Valentia Valensiya, 6.2.
Valentinianus Roma imparatoru I. Valentinianus (364-375), 3.35-4.17, 19, 36, 43.
Valentinianus Roma imparatoru II. Valentinianus (375-392), 4.19, 42-54.
Valentinianus İsyancı, 4.12
Valentinus Selge'nin bir köyü, 5.15.
Valeria Pannonia eyaletine ait bir şehir, 2.33.
Valerianus Roma imparatoru (İS 252-259) 1.14, 28-36, 3.32.
Valerius Publius Valerius Poplicola, Romalı aristokrat, 2.3.
Valesius Volosus Valesius Zosimus'un Valeria soyundan geldiğini ve "volusus" oyunlarının icadçısı olduğunu belirttiği eski bir Romalı, 2.1.
Vandal Vandallar, Germen topluluğu içinde yer alan bir grup, daha sonra 455'te Roma'yı işgal ederek yağmalayacaklarıdır, 1.68; 6.3.
Varanes Honorius'un *magister militumu*, 5.36, 48.
Varronianus İmparator Iovianus'un babası, muhafız birliği *tribunusu*, 3.30.
Venetia Bugünkü Venedik, 5.29, 45, 48.
Venus Venüs ya da Afrodit; güzellik ve aşk tanrıçası, 1.58, 2.30.
Verenianus Honorius'un akrabası, 5.43; 6.1, 5.
Vespesianus Roma imparatoru (İS 69-79), 1.6.
Vesta Eski Roma dininde evin koruyucusu olan Ocak Tanrıçası, Roma forumunda bulunan Vesta tapınağını da seçilmiş Vesta rahibeleri korumuştur, 2.1; 5.38.
Vetranio II. Constantius döneminde gasıp, 11.43-45.

Vetranio	Iulianus'un komutanı, 3.28.
Victor	Iulianus'un generali, 3.11, 13, 16, 17, 21, 25; 4.2, 24.
Victor	Gasıp Maximus'un oğlu, 4.47.
Victores	Seçilmiş askerlerden oluşan Roma lejyonlarından biri, 3.22.
Victorinus	Probus döneminde bir isyanı kışkırtıp Probus'un isteğiyle aynı isyana son veren kişi, 1.66.
Vienna	Şimdiki Viyana, 3.9; 4.54.
Vigilantius	Honorius'un <i>comes domesticorumu</i> ve <i>magister equitum</i> , 5.36, 47-48.
Vincentius	<i>magister equitum</i> , 5.32.
Virtus	Eski Roma dininde cesaret tanrısı, 5.41.
Vitalianus	Gratianus'un generali, 4.34.
Volusianus	İmparator Gallus'un (İS 251-253) oğlu, 1.24.
Volusianus	bkz. Rufius Volusianus

X.

Xerxes	I. Kserkes, Pers kralı (İÖ 486-465), 1.2.
---------------	---

Z.

Zabdas	Zenobia'nın generali, 1.44, 51.
Zabdicena	ya da Zabdiceni, Zosimus'un aktardığına göre Iulianus'un Perslere verdiği bölgelerden biri, 3.31.
Zalena	ya da Zaleni, Zosimus'un aktardığına göre Iulianus'un Perslere verdiği bölgelerden biri, 3.31.
Zaragardia	Mezopotamya'da bir Pers kasabası, 3.15.
Zautha	Mezopotamya'da bir Pers köyü, 3.14.
Zenas	İmparator Maxentius'un generali, 2.14.
Zenobia	Odaenathus'un karısı; Palmyra kraliçesi, 1.39, 44, 50-59.
Zochasa	Zosimus'un söylediğine göre Seleucia'nın eski adı, 3.23.

ÖZGEÇMİŞ

Tuğçe Ünver, 18 Kasım 1985 yılında Bolu’da doğmuştur. Daha sonra ailesi ile taşındıkları Sakarya ilinde İlk, Orta ve Lise öğrenimini tamamlamış ve 2005 yılında İstanbul Üniversitesi, Klasik Filoloji Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda başladığı Lisans eğitiminden 2009 yılında mezun olmuştur. Mezun olduğu yıl Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programına katılmaya hak kazanmış ve Prof. Dr. Turhan Kaçar danışmanlığında “Lactantius ve *De Mortibus Persecutorum*” başlıklı yüksek lisans tezini tamamlayarak 2012 yılında Yüksek Lisans öğrenimini tamamlamıştır. Aynı yıl Temmuz ayında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı’nda doktora programına katılmaya hak kazanmıştır.